

КНЦТ ГАМСҮН

БРОДЯГИ

КНИГОСПІЛКА

КНУТ ГАМСУН

Б Р О Д Я Г И

Р О М А Н

АВТОРИЗОВАНИЙ ПЕРЕКЛАД З РУКОПИСУ
З ОСТАННІМ ПОРТРЕТОМ ГАМСУНА
І АВТОГРАФОМ ДО УКРАЇНСЬК. ВИДАННЯ

КНИГОСПІЛКА

**KNUT HAMSUN
LANDSTRYKERE**

Обкладинка Н. Алексєва.

Київський Окрліт № 3412.
Держтрест „Київ-Друк“,
Перша фото-літо-друкарня
Зам. № 291.—4000.
1928

АВТОГРАФ КНУТА ГАМСУНА.

(Уривок з листа Гамсуна з приводу українського видання роману «Бродяги»).

Jeg faar ikke sjelden sendt Diktsamlinger og Romaner fra Rusland og Ukraine Det er elskværdige Hilsener fra Skribenter og Dikttere som jeg selv. Jeg beder om at denne Boks maa faa være en venlig Hilsen tilbage!

Knut Hamsun.

Grimstad, Norge, 4 Novbr 1927

Мені часто надсилають свої твори—поєми й романи—письменники Росії та України. Це—сердечне привітання від товаришів у письменстві. Я хотів-би, щоб ця моя книга була дружнім відгуком на ті привітання.

Кнут Гамсун.

Грімстад, Норвегія,
4 листопада 1927.

ЧАСТИНА ПЕРША.

I.

Двоє людей, злегка похитуючись, відійшли від ближчого двору й потяглись в напрямку на північ. У них були темні обличчя та ріденькі бороди з сивиною, а один з них за спиною ніс шарманку.

Того дня ніхто з усієї округи не міг сподіватись нічого незвичайного, але ось виринуло цих двоє чужинців, стали на видному місці між будинками, поставили шарманку на підставку й заграли. Зо всіх дворів збіглися люди—діти й жінки, підлітки й криві, ціле коло людей оточило музик. Тепер взимку рідко доводилось розважатись чимось, чоловіки всі були в Лофотені, ніхто не танцював і не співав, всі на селі були бідні й нещасні, і невідомі музики через те були значною подією, казкою, якої, мабуть, не забути протягом всього життя.

Один з них грав. Око йому одно було пошкоджено і здавалось, що він на нього не бачить. Другий чоловік тільки ніс мішок, більш нічого не робив,—він був поводитир, стояв і дивився на свої порвані високі чоботи. Раптом він зірвав з себе шапку і простяг її. Як він міг сподіватись зібрати гроші в такому злиденному містечку, де все, доки не вернуться чоловіки з рибних ловів на весні, ледве животіло? Він нічого не дістав і знову надів шапку.

Він постояв трохи й незрозумілою мовою став щось говорити до свого товариша все голосніш та настирливіш; здавалось, що він хотів спинити музику і відвести свого приятеля. Та музика грав далі; він перемінив валика й заграв тихої сумної мелодії, що схвилювала всіх присутніх. Молода жінка, трохи багатша за інших, швидко повернулася; може вона хотіла піти по шілінга, а поводитир певне не зрозумів, подумав, що вона хоче піти зовсім; він за-

кричав їй услід і скривив гримасу. «Ст!»—сказав музика,— «ст!» Поводир не міг дозволити, щоб на нього шикали; він розлютився, скочив на товариша й ударив його. Це було-б ще нічого, але напівсліпий музика не міг оборонятись; він мусів крутити шарманку, що стояла на палиці й хилиталась: руки йому були за роботою, він тільки втяг голову в плечі. Від цього несподіваного нападу стогін пройняв усіх зібраних; коло раптом розірвалося, діти злякались і закричали.

Тут вискочив наперед Едеварт, підліток років тринадцяти, ясноволосий, увесь в ластовинні і з дикими від зворушення очима. Він забув про все на світі, він нехтував своїм життям; один раз підставив він ногу тому, що нападав, а коли нічого не вийшло, підставив удруге,—на цей раз щасливо, бо повалив його на землю. Хлопчик дихав так, що повітря з шумом, як із міхів, виходило з нього; мати кликала його, хотіла, щоб він одійшов геть, але Едеварт не зрушив з місця. Він був ніби нестямний, і посміхався на весь рот, показуючи зуби. «Іди-ж негайно додому!»—кричала ще налякана мати. Вона була худа й квола, як легенька порошина, все своє життя тиха й побожна; вона не вміла вимагати.

Чужинець звівся з землі, зпідлоба поглянув на хлопчика, але не зачепив його; навпаки, вигляд у нього був засмучений, і він з штучною дбайливістю став обтрушувати з себе сніг. Потому він знову став говорити щось до свого товариша, грозити йому кулаками, і раптом утік, зник.

Музика залишився, він злегка схлипував,—він плакав. Червона смуга з'явилась вздовж його щоки, кров його була дивного синявого кольору,—певне тому, що він був з чужої країни, а шкіра його була така темна.

—Зміряти-б його ціпурякою по спині!—промурмотіла молода жінка й поглянула услід тому, що нападав. І пішла в хату по шілінг.

Коли інші жінки побачили це, то й їм закортіло зробити так само, і вони одна по одній пішли по гроші. Хто знає, може в музики було більше земного добра, ніж у тих, хто давав,—всі-ж вони були страшенно бідні.—та серця їх переповнилися, ця жертва була їм радісна, і вони несли хто півшілінга, хто важку мідну монету на два шілінги, що того часу мала для них певну вагу, й тішили грішми заплаканого музику.

Та й музика не зостався без подяки. Він відчинив раптом стінку шарманки, й перед глядачами розкрився театр, справжній рай.

— Ах!—скрикнули вони. Ніколи раніш нічого такого не бачили вони на селі: на підвищенні стояли маленькі пофарбовані та позолочені фігурки, і в той час, як музика грав, вони рухались, крутились і ступали крок вперед, знову крутились, на хвилину спинялись і крутились знову.

— Наполеон!—сказав музика й показав на фігурку в центрі.

Всі чули про ймення Наполеона і, роззявивши роти, витріщилися на нього. З ним було два генерали, пофарбовані і з зірками; музика назвав їх ймення, але всі дивились тільки на Наполеона. На ньому був сірий сурдут, а в руці він тримав коротенького бінокля, де-коли він підносив бінокля до очей і знову опускав його. Перед цими поважними панами стояв маленький чудний хлопчисько в лахмітті, голомозий і сміявся. Він простягав порожню тарілочку для грошей, і коли на тарілочку клали шілінга, хлопчисько швидко підкидав тарілочку—й шілінг падав у скриню.

Що за диво! Хлопчик був живий, і коли він простягав тарілочку, то здавалось, що він усміхається ще більше.

А музика все грав: марші, вальси, та всякі мелодії літали над людьми й будинками; трохи віддаль на снігу сидів чорний собака, дивлячись на хмару і виючи. То був незабутній день!

Коли перестали класти гроші, і хлопчик не підкидав більше тарілки, маленька дівчинка зважилась покласти на тарілочку блискучого гудзика. То був напевне її єдиний блискучий гудзик, але це-ж не гроші, і тут сталося найдивніше диво: хлопчик нахилився раптом у протилежний бік і одкинув гудзика далеко в сніг. На мить усі віби оніміли. Ну, справді, хіба хлопчик—таки жива людина! Молода жінка зареготала перша, вона поклала на тарілочку гаплика від одежі, і той гаплик так само одлетів далеко геть у-бік! Тут уже всі засміялись, а маленька дівчина сіла на сніг і стала шукати знехтуваного блискучого гудзика.

І почалась забава! Глядачі один по одному клали на тарілочку різні непотрібні речі: цвяхи, камінці, тріски; нарешті хлопчикові обридло це і він, не перестаючи тру-

сив тарілочкою, так що на ній нічого не втримувалось. Виходило так, що розумно поведився тільки він один.

Музика перестав грати, зачинив покришку й одгвинтив ручку. Він важко зітхнув.

— Навіщо ви ходите з ним?—хмуро спитав його Едеварт.

Музика як міг пояснив йому: шарманка належала їм обом, але товариш його був такий лютий,—ось погляньте, він проколов йому одного разу ножом око. Музика ніколи не насмілювався при товаришеві показувати Наполеона; то людина була до того запальна, що ладна була розкидати весь театр.

— Звідки ви?—спитав Едеварт.

Він був з Арменії.

— А то де?

— Далеко звідси, за всіма країнами. За багатьма горами, по той бік великого озера, треба їхати цілий рік.

— Зайдіть, будь ласка, й перекусіть,—сказала молода жінка.

За ним увійшло стільки люду, скільки могла вмістити світлиця, й багато ще зосталось на вулиці і почали дивитись у вікна. Нічого особливого не було в цій людині,—він сидів, низько похиливши голову, гідний жалю. Вони бачили, як він проказав молитву перед їжею, як він їв оселедця з картоплею; потім йому дали юшки з кутею, тому він знову помолився й хотів устати й подякувати.

Молода жінка сказала:

— Якби в мене була кава, я-б подала вам чашечку.

— У мене є ще трохи кави,—прислужливо сказала инша жінка.

— Ну, тоді позич мені ложечку.

Йому було гарно, доки він сидів у них. І жінки, ніби змовившись, стали затримувати його, немов бажаючи якомога довше відтягти його від його жорстокого друга.

— У який бік пішов він?—спитали вони.

Ніхто не знав, і музика теж сказав, що не знає цього.

— Може він пішов зовсім?

— О, ні!—він похитав головою й зітхнув. Він став совати ногами і стукати замерзлими чобітьми один об один.

Вони спитали, чи не мерзнуть йому ноги,—вони мерзли. Тоді вони спитали про його панчохи. Ну, звичайно-ж! У нього були порвані панчохи з великими дірками.

Вони поглянули одна на одну й захитали головами, а молода жінка, що й цього разу показала себе самостійнішою за всіх, роздобула нову пару панчох, тих, що доходять до колін, і передала йому.

То були дуже гарні панчохи з синьою смужкою вгорі.

— Ото так, Анна-Марія! вона завжди вірна собі,—зашепотіли похвально інші жінки.

— Надіньте їх!—сказала Анна-Марія.

Та музика не захотів цього зробити, він тримав себе так, ніби не міг зважитись зіпсувати панчохи, він притиснув їх до щоки й заховав у себе на грудях. Всі були зворушені.

Хтось стояв у найдальшому кутку й обмірковував щось важливе,—то був Едеварт. Подякувавши красно за все, музика почепив на спину шарманку й пішов, хитаючись, до виходу. — З богом!—почулось йому вслід. Заклопотані погляди були втоплені в нього, поки він не зник з очей, а Едеварт потихеньку йшов слідом за ним, трохи віддаль. Увійшовши в ліс, людина з ношею поволі обернулася навкруги й побачила Едеварта.

— Ти куди?—спитав він—

— Нікуди,—відповів Едеварт.

— Нікуди? Справді?

Едеварт сказав:—Я хочу допомогти вам справитись з вашим другом!

— Допомогти? Не треба.

— Я поб'ю його!

На це людина посміхнулася: друг дуже сильний, він угорець, це войовничий нарід, угорець колотиме ножем.

Та Едеварт не став слухати, він обминув людину й пішов поперед неї.

— Дурню! дурню!—закричала людина, несподівано розсердившись.—Вертайся додому! чого тобі тут треба?

І раптом друга людина вийшла із хащів ялівця; на світлі Едеварт впізнав поводиря. Спочатку він оглянувся навкруги, потім щось спитав, музика йому відповів і обидва вони засміялись.

Едеварт стояв, роззявивши рота. Угорець войовничо підійшов до нього,—це одно могло злякати божевільного хлопчиська, але тут і музика зняв шарманку й став загрозувати йому чимсь-то. Що це ще мало означати? Голова

Едевартова не звикла працювати над незрозумілими річами, він надто мало розумівся на читанні і арифметиці, але в нього були міцні кулаки, й коли його дуже сердили, він зважувався на багато де-чого.

Він одійшов.

Його присутність не заважала чужинцям, і вони залишили його. Музика взяв у руку снігу і став стирати ним червону кров з щоки, товариш спинив його, коли всі сліди було стерто. Потому вони витягли скриньку з шарманки й полічили шілінги; панчохи вони теж дбайливо оглянули й поклали в мішок угорця.

Далі музика поклав ношу на плечі, обидва вони кивнули Едевартові й потягли далі на північ, у сусіднє містечко.

Едевард, як і раніш, нічого не міг зрозуміти з поведінки чужинців; він раптом стих. Коли нарешті він почав догадуватись, що з нього жартували, то швидко набрав снігу й зліпив грудку; та коли вона стала зовсім тверда, він упустив її та так і залишив.

Далі він повернув додому, трохи засмучений, обридлий самому собі, втративши до себе довір'я, як це часто буває з хлопцями. Він підійшов до дівчинки, що рилась у снігу й спитав її:

— Ти й досі не знайшла гудзика?

— Ні,—сказала вона.

— Кинь, не думай про нього більше!

На це дівчина нічого не відповіла й шукала далі.

Едевард був слабкий у книгах, і в школі ні до-чого не був здатний, але багато важить інстинкт, чи що, оте довір'я, яким часто проймаються хлоп'ята. Він одійшов туди, де стояла шарманка, і оком одміряв віддаль, куди міг упасти гудзик. Він заходився шукати. Дівчинка приєдналась до нього, надія з новою силою спалахнула в ній.

— На ньому була корона,—сказала вона про гудзика.

Доки вони шукали, дівчину покликали з одного будинку.—Де ти, Рагно? Рагна не відповідала. Вони шукали з великим терпінням, кожен взяв по трісочці й копав нею, нарешті вони знайшли гудзика; дівчина знайшла його сама, радість її була велика, й вона швидко побігла додому.

То була подія, щаслива подія в житті Едевартовім. Він, мабуть, не зразу зробив належний висновок з того, що сталося в лісі, але воно прислужилось йому для пізнішого

досвіду. Другої зими його за півплатні проти дорослого моряка було взято в Лофотен, хоч він ще не був конфірмований. То багато важило, бо старші за нього хлопці зоставалися вдома; ця поїздка пішла йому на користь, його замкнутість зникала, він тепер став балакучіший у товаристві.

Але весною пан-отець прогнав його на іспитах. На погляд усіх, це було великою ганьбою, особливо було соромно його батькові й матері, людям письменним і побожним. Йому довелося залишатися в школі на другий рік, і від цього він знов став боязкий. Нарешті, коли він дійшов п'ятнадцяти літ, його знову було допущено до конфірмації, і стали вважати його за більш-менш дорослого. Він читав дуже зле й боявся книжок, але був не дурніший за інших. Він був великий і сильний юнак, дуже добрий робітник, добродушний і учасливий, словом, справжня опора батькам та сестрам.

Один парубійко, що об'їздив увесь світ, вернувся на село. Звали його Августом, батьків у нього не було. Він був справді з іншої округи, але виріс тут; він прослужив між іншим матросом протягом кількох років, одвідав різні країни й багато різних дивовищ розповідав про своє життя.

Він не був багатий, та й не видавав себе за такого; але в нього були дуже гарні сині костюми, срібний годинник і кілька талерів у кешені. Не мавши близьких родичів, він жив у тої жінки, що виходила його, він гуляв по всій окрузі, й усюди його дуже добре приймали; дівчата мріяли про нього, а маленькі хлоп'ята з роззявленими ротами слухали його розповіді. Він зблизився з Едевартом.

Почалося це так.

Під час одної нещасливої пригоди на морі, Августові пошкодило рота й вибило зуби, але за допомогою густих вусів та цілої низки золотих зубів, так званого «містка», він спромігся прикрити цю ваду. Едевард ніколи раніш не бачив таких чудових зубів і він ладнав план, як, розбагатівши, придбає собі такі самісінькі зуби. Август щиро розповів, в якому саме місці він дістав собі щелепу й скільки вона коштувала—не якісь там шілінги, йому доводилося заощаджувати цілими місяцями, навіть роками раніш, ніж він зважився на таку витрату. Дівчата теж не мали нічого проти зубів Августових, але хлопці почали глузувати з

нього їй давати йому прізвища; вони ревнували їй заздрили Августові, що збирав навколо себе всіх дівчат.

І що далі, то більше. Парубки з'єднались і намірились подразнити матроса, дівчата так само трохи було не пристали до них; а молода жінка, Анна-Марія, сказала йому одного разу при всіх, щоб він, коли сміється, не розкривав так широко рота.

— Чому?—спитав Август.

— Так, щоб не видно було зубів.

Багато хто засміявся, а Август, добродушний і байдужий, як і всі матроси, нічого не сказав.

Та Едевард не міг цього стерпіти, він оглянувся на неї й сказав:

— Дарма ти віддала шарманщиків панчохи.

— А що таке?—спитала Анна-Марія, не розуміючи, в чому справа.

— Які панчохи?—спитав її чоловік. Його звали Каролус.

— Нові панчохи,—сказав Едевард.

Анна-Марія, ніби в якійсь справі, підійшла до вікна й спитала звідти:

— А чому-ж, по твому, не треба було їх оддавати?

— Та він не мав в них потреби. Він продав їх за вісімнадцять шілінгів трохи далі на півночі.

— Ти знаєш це напевно?

— Так, я знаю! Йому ліньки було нести їх. Я сам бачив ці панчохи.

Тут чоловік знову встряв у розмову:

— Я питаю, що то за панчохи?

Коли йому пояснили, він нахмурився, а Анна-Марія заплакала. Чоловік сказав:—А, це було минулого року. Я вернувся додому, а в тебе не було мені переміни. Ясно, ти хотіла показати, що ти така поважна, що в тебе є зайві панчохи, які ти можеш подарувати.

— Я дуже каюсь,—схлипуючи сказала Анна-Марія.

Тут устряв її молодий родич, на ймення Теодор.

— Що б там не сталось, але це тебе не обходить, Едеварте!

— Гаразд, а яке тобі діло, що в Августа золоті зуби?

— Ви послухайте цього гидотного хлопчиську!—вигукнув Теодор.—Та він, диви, забув, що пан-отець прогнав його минулого року!

Едевартові побіліло обличчя, й очі стали дикі.

— А ти знаєш, про що ти забув? Ти забув, що в тебе гилá й що ти носиш бандаж!

Теодор устав, захлинаючись зі злости.

Господар дому Каролус посадив його знову на лаву. Едеварт не хотів поступатись, він розналився і ні на що не зважав.

Парубок Теодор сказав нарешті, що в нього свої дуже добрі зуби, і що йому не потрібно їх латати в коваля. На це Едеварт відповів, що, звичайно, вони досить добрі для нього, бо він ніколи не спроможеться купити собі такі зуби, як у Августа.

Але Теодор і потому не вгамувався й ще довго говорив усяку гидоту. Власне, він міг-би кінчити й раніш, бо Едеварт перестав відповідати йому.

З того дня Едеварт і Август стали разом ходити на рибні лови. Вони приносили своїм господиням силу дрібної тріски, й коли дома було доволі риби на день, вони охоче давали її ще й іншим. І не одна жінка благословляла їх протягом всієї довгої осені.

Коли настав час готуватись до від'їзду в Лофотен, Едеварт запитав:

— Ти найнявся?

— Ні!—відповів Август,—ніхто не питав мене про це.

— А ти сам-би поговорив з ким-небудь?

— Ні! Коли всі хлопці проти мене...

— То що-ж ти будеш робити взимку?

— Я знов піду в море,—відповів Август.

Едеварт сказав:—Як-би я хотів піти разом з тобою.

Але тої зими ніхто з них не виїхав. Едеварт не попав навіть на Лофотенські лови, хоч міг-би дістати місце і пай дорослого. Батькам це була велика прикрість. Його батько не їздив по рибу, але він дістав невелику пенсію за те, що доглядав телеграфну лінію в дуже широкій окрузі, а Едеварт не справдив сподіванок і не міг сподіватись на будь-які прибутки. Хлопцеві слід було-б подумати про власне добро, проте тепер це було вже пізно. Август почав скуповувати хутра та шкури в околиці і брав з собою Едеварта носити їх.

Якось то пішла поголоска, що в Августа в кешені було немало доларів, і він погодився заплатити Едевартові таку-ж

суму, яку діставав звичайний найманий рибалка за зиму в Лофотені, значить, справа була солідна, й Едеварт нічого не втрачав на ній. До того-ж він багато де-чому навчився в Августа; він вважав його за мандрівника навколо світу і взагалі за дуже спритного парубійку.

Вони скуповували шкури здебільшого телячі, инколи купували і овечі хутра, а де-коли коров'ячі шкури. Несподівано серед собак поширилась хвороба: чужий собака заніс з собою чуму й заразив нею всю округу. Августа та Едеварта, як поодиноких дорослих мужчин, що zostалися дома, покликали; вони застрелили не одну тварину, і за це діставали дарма шкури. Та хіба Август умів торгувати шкурами? Справді, в цій ділі у нього було таки трохи досвіду, як він говорив сам про себе, і серед багатьох работ по чужих країнах він деякий час ходив біля овець в Австралії.

На піст Август поширив свою торгівлю; він став скуповувати дорожчі хутра—хутра видри, лиса та горностаєва. Він дістав рушницю та дві пари різних ножиць, і ходив сам на полювання. Це було до діла, бо в цій місцевості давно не чуто було стрілянини. Лисиці та видри не так рідко там траплялись, і щасливого дня Август приносив додому й голубого песця й видру. Його заповідним бажанням було здобути горностаєва,—він розповідав Едевартові, що горностаєвим хутром підбито королівські мантії, але боязке звірення траплялося рідко і його трудно було спіймати.

Час ішов, і що-дня їм доводилось працювати над шкурами, розтягувати їх по стінах, або розвішувати, щоб вони сохли на мотузці, і в міру того, як вони сохли, їх розкладали і звязували в пакунки. Коли весною чоловіки вернулись з Лофотена, в обох товаришів була сила шкур, скиданих на піддашшя, в хлівах, що поволі визволялись з-під сіна. Горностаєвого хутра в них не було, але одного разу, коли крига розтанула, й вони випливи на човні, щоб полювати на морських пташок, їм пощастило застрелити котика—рідного гостя в тій місцевості.

Люди хитали головами, дивлячись на такі сміливі вчинки Августові.

— Чи не купуєш ти і мишачого хутра?—спитав глузливо юний Теодор.

Спекулятивні справи Августові в усякім разі були нові й не випробувані ще в цій місцевості, і коли він заходився

наймати човна на вісім весел, щоб одвезти шкури,—то Каролус, власник човна, порадив йому відмовитись від поїздки, бо вона не окупиться.

Та Август де-що тямив у цій справі, він купив кожну штуку майже за безцінок, і до того-ж списався з багатим продавцем шкур «Клем, Гансен і К^о» в Трондгеймі, з тим самим, що ставив свою круглу печатку на блакитній, схожій на дубову кору, шкурі на підметки, добре відомій всьому Нормандові,—так ось від нього дістав Август певне завдання. Цей «Клем, Гансен і К^о» мусів прибути на північ і в Стокмаркесі на літньому ярмарку відкрити свою крамничку й торгівлю, а Августові треба було зустріти його там з своїм крамом. Але в нього не було човна.

Ось коли Август відчув вороже ставлення до себе. Якраз тепер молодь вернулась з Лофотену з грішми в кешені і всіляким крамом, а в Августа були тільки шкури в усіх хлівах та хижах сусідніх дворів, і він витратив все до останнього шілінга.

Того дня, коли Лофотенського на вісім весел човна збирались поставити під повітку аж до другої зими, Август запропонував знову найняти його, та власник відмовився. Він перепрошавсь, пояснюючи, що човен новий і дорогий, що він навіть сам не зовсім розплатився за нього, він ще був винен за вітрила, канати та котву. Август одійшов на кілька кроків, потім вернувся і спитав:

— Може-б ти продав мені човна?

— Продати його? Що-ж, ти, чи що, його купиш?

— Так,—сказав Август.

Каролус навіть розкрив рота від здивування:

— Е! купиш його?

Едеварт стояв поруч і теж роззявив рота.

Та коли чоловік почув, що Август був ще остільки сильний, що міг купити човна з приладдям, він замислився. Про це говорили всі сусіди, й Август ще раз опинився на першій місці серед усіх місцевих парубків. Дідько його знає, що це таке! Оцей матрос, що недавно прибув сюди, ніби напханий був грішми! Власник човна став охітніш говорити, пішов сам до Августа й сказав йому:

— Я не можу розлучитись з човном. Адже-ж він годує мене. Та коли вже ти так хочеш, то я здаю його тобі на час, доки ти з'їдиш.

— Мені хотілось-би купити його,—заперечував Август і вперся на цьому.

Каролус лагідно відповів йому:

— Ні, цього не можна!

Так вони розмовляли, й ні до чого не доходили. Що стане робити Август з човном, як вернеться?

На ярмарку він продасть його.

— Тепер не зима і не час Лофотенських ловів,—сказав Каролус,—влітку тобі не випаде продати такого великого човна.

Август погодився, що буде важко це зробити. Та в нього були свої причини.

— Які-ж причини?

Август дав зрозуміти, що тепер справи його йдуть досить безглуздо: всі свої дрібні гроші він витратив на купівлю хутра й тепер не може заплатити якоїсь там дрібниці, щоб найняти човна.

Каролус не розумів його:—Адже-ж у тебе є гроші на купівлю човна?

— Так!—відповів Август.—Тільки, будь ласка, не розказуй про це нікому далі, бо в мене є одна велика монета, навіть два крупних банкноти, я тільки не хочу говорити, які саме. Так ось, доки я їх не розмінюю, я не можу заплатити, щоб найняти човна.

Каролусові довелось погодитись:—Так, так, то ти заплатиш мені, коли розміняєш гроші на ярмарку?

На цьому вони й порішили,—і приятелі навантажили хутрами човна, запаслися їжею й виїхали в Сторкмаркес. Екіпаж, власне, був малий, але година стояла добра, день літній і побоювання були-б даремні.

У Вестфьорді все йшло гаразд, віяв попутний вітер, сонце тої пори року світило вдень і вночі, вони мінялись біля стерна—і кожний по черзі дрімав, притулившись до сітки. Коли Августові доводилося сидіти біля стерна, він співав і голосно сам до себе розмовляв по англійськи, а коли Едеварт прокидався й поглядав на нього, Август з радости посилав у повітря прокльони й вихваляв подорож, запевняючи, що все йде блискуче, що власне не зле було-б махнути і в Атлантичний океан.

В Августа були такі блакитні водянуваті очі, а взагалі в ньому не було нічого особливо примітного, кажучи по

правді. Звичайно, було видно, що він умів працювати й руками й головою, але на винахідника він ніяк не скидався. Зараз він був в доброму настрої, йому було в насолоду плисти таким морем, не кваплючись, до того-ж він сподівався заробити.

Але вони надто відхилились на північ, і зблизька показався острів Глінде, вітер на ніч посвіжішав, хоч море було ще спокійне. Август сидів біля стерна. Що це?—як рвануло вітром! На борту парусника він відчув себе непевно, його стало нудити, і раптом, як то не дивно, пішов град, повіяло гострим вітром, сонце затьмарилось, він озирнувся,—небо швидко чорніло. Незабаром вони опинились в одкритому морі, почалася буря, зірвався ураган з градом. Август розбудив Едеварта, крикнув йому щось. Едеварт зіскочив.

— Що ти робиш з стерном?—закричав він.

— Я хочу повернути,—відповів Август; його нудило, він притих.

— Та ти з глузду з'їхав! Хіба можна повертати при такому вітрі?

— Я не знаю!—сказав Август. Він був пригнічений.

— Послаб рею!—скомандував Едеварт. Йому вдалось спустити вітрило і він зразу-ж узяв два рифи.

Так, човен—це вам не великий пароплав! Август не міг навіть стояти в човні, він тільки сидів, йому доводилось зігнувшись і стати зовсім маленьким. Інколи він був змушений ставати на коліна. Моряк тремтів зі страху.

— Боже, що-ж буде далі?—скаржився він.

— Перейди на другий борт—порадив Едеварт.

Так і зробили. Човен, зачерпнувши води, знову повернув у море. Треба було неодмінно увійти у Рафтсунд.

Вся красномовність покинула Августа, він видавався якимось то дикуном і раптом крикнув Едевартові:

— Бог хоче покарати мене!

— Тоб-то як?—обличчя Едевартове витяглося запитливо.

— Та, бачиш, Едеварте, я не знав навіть, як розплатитись за найом човна і набрехав, що хочу купити його.

— Так,—сказав Едеварт,—значить, у тебе все таки не було грошей!

— Ні,—відповів Август,—боже борони нас!

Едеварт найшов, що човном керували не досить правильно—він те й робив, що набирив води; море хвилю-

валось.—Йди на ніс!—звелів він товаришеві і сам, шіснадцятилітній хлопець, взявся за стерно. Він притиснув ручку стерна до себе, удруге одвів її як можна далі, і так робив за кожною хвилиною; таким чином тільки де-кілька бризок попало в того, що сидів на носі, але не в човен.

— Ти правиш зовсім по дурному і замочив хутро,—сказав він повчаюче. Це все, що він собі дозволив зауважити.

— Мені нема ніякого діла до хутра, тільки-б нам самим урятуватись,—відповів Август.

Едеварт вигукнув:—Третій риф!

Август послухався. Він був дуже вдоволений, що йому наказували. Він звик до цього. Август справді служив матросом, як він розповідав це і великим і малим; він жив безтурботним, але убогим життям на борту корабля, терпів нужду й образи, часом забавлявся і любив землю; але він так часто міняв становище, професію, спосіб заробляти на хліб. Він виправдувався тим, що в житті йому не було певного призначення; тим то він брався за все, що хоче, міг працювати і на землі, і, на крайній випадок, під землею, в шахтах. Так принаймні він говорив, і це звучало дуже жалібно, але може статись, на ділі він все таки тільки вихвалявся цим. Десь там він ходив за плугом, там працював у місті, часто в шинках, рідше в церквах; виходило, що всюди він був одним із багатьох, рядовим, підлеглим. Інколи він проводив веселі дні, пристаючи до берега в країнах, де майже не потрібно було одягу й де їжа падала просто з неба; натомість випадали часи, коли він мандрував по холодних містах, де звичайнісінька страва була надто дорога для нього; до речі мовити: з м'ясних страв найдешевша печінка. Від нього не можна було вимагати надто багато. Як і іншим хлопцям в такому-ж стані, йому доводилось кидатись на різні хитрощі, признавався він, але Август ніколи нікого не убивав,—ні, ні, ніколи!

Ці переконані слова викликали довір'я, і, може статись, він був щирий. Пізніш, кожного разу, як йому загрожувала небезпека, він вповні покутував ті гріхи, бо дуже вже лякався.

Вони брали один риф по другім, під кінець вони так виповнили парус, що човен перестав слухатись стерна. Август сидів на носі, зів'ялий і намоклий, він все яскравіше згадував свої гріхи, до того-ж оці золоті зуби—він приз-

нався, що не заплатив за них, дав тільки невеликий завдаток, а далі вшився з тої країни.

— Я-б хотів, щоб вони лежали на дні морському— сказав він і пробував вирвати їх із рота.

— Та ти-б краще воду вичерпав,—тоном дорослого зауважив Едеварт.

Вигляд пригнобленого товариша збільшив у ньому чуття власної гідності,—адже він був тут за головного й сидів на стерні.

— Навіщо черпати воду? — сказав Август, втративши всяку мужність,—що далі гіршає, а не кращає; порятунку ні звідки чекати.

— Ти просто дурний!—вигукнув Едеварт.—Хіба ти не бачиш, що я тримаю курс на берег!

Август знову послухався і, як умів, став черпати воду, але його думки були проїняті потойбічним. Напевне, до нього дійшли чутки про те, що по смерті настане інше життя і він хотів провести свої останні години в каятті та молитві.

— Зараз я нічого більше не пригадую,—закінчив він своє признание.

Так тяглося біля години. Наближався час до півночі, хвиля на морі збільшувалася, сонце заховалось, хмара з градом одійшла геть, але небо було, як і раніш, синяво-чорне й що-хвилі міг піти дощ. Плавати за таких сутнів було трохи ризиковано, ніхто з них не знав тутешнього фарватера, Едеварт правив, як умів, і став наближатись до суходолу праворуч; вони, як і раніш, розпізнавали Гінде. Треба було найти затоку, як пролазку; віддалений берег ліворуч був у кращому захисті, але вітер віяв у протилежний бік; там були Лофотенські гори.

— Ми вже не так дуже й далеко від берега,—сказав Август. Надія відродилася в нього, він покаявся в своїх гріхах, і йому стало легше. Раптом загреміло, Едеварт блискавично-швидко поглянув назад, кілька градинок знову вдарило об пакунки з хутрами, поривчастий вітер, так званий шквал, налетів на щоглу; Едеварт не досить швидко одвів вітрило, й човен сильно похилився на бік. Трохи згодом посилав град.

Август знову втратив мужність й заголосив, підвівши обличчя в небо.

— Рятуй нас, господи!

— Вичерпуй воду!—звелів Едеварт. Август нічого не чув.

— А коли нас спустили на берег,—вигукнув він зовсім пригноблений—коли ми були в країні негрів і зустріли її, нас було четверо, а вона сама.

— Черпай воду!—звелів Едварт. Август схопив черпака, але не спромігся пустити його в діло. Його охопили ганебні спогади і він безнадійно захитав головою.—Ми потонемо,—сказав він. Вони були біля самого берега; Едеварт з жахом переконався, що він не зважив сили відпливу.— Візьми ще риф!—вигукнув він, смертельно наляканий; цим він хотів примусити човна пливти швидче і вивести його із смуги хвиль, що розбивались об берег.

Август зрозумів, мабуть, всю важливість моменту, він виконував накази, і вони знову опанували стерном. Минуло ще чверть години, човен до половини набрався водою, і Август потроху сам взявся виливати її.

Коли-б Едеварт міг випустити стерно, він неодмінно викинув-би за борт де-кілька пакунків, але нічого не сказав Августові, який остаточно знестямнів. Замість того він сказав товаришеві, щоб підбадьорити його:

— Так, так, дуже добре, черпай і далі.—Трохи згодом на березі острова вони побачили межигір'я; це було щось нове; ще далі видно було нове межигір'я, воно відчиняло вхід до затоки, до відкритої чорної дірки. Едеварт рішуче затримав хід човна, він з усіх сил повернув стерно і направив човна просто в дірку. То було дуже ризиковито, човен міг розлетітися в тріски; ніхто з них не знав цієї місцевості, і все залежало від того, як пощастить; та вся нервова сила раптом покинула Едеварта, він не міг далі залишатись у чистім морі, обличчя йому стало сіре. Коли Август знов з обох боків побачив землю, звичайна жвавість вернулась до нього, він вичерпав усю воду, схопив гака й насторожився: на випадок, якби з ними сталась катастрофа, він все таки міг-би врятуватись.

— Коли я крикну, кидай котву,—звелів Едеварт, обдумавши все задалегідь. Та їм не довелося кидати котви; цим несамовитим пощастило і вони не сіли на мілке. Темна дірка, що заходила в острів, повертала і кінчалась затокою, де вже раніш було поставлено іншого човна на четверо весел; вода майже не хвилювала, і човен тримався

на одній котві. Вітру зовсім не було, під кінець їм довелося гребти веслами, щоб підійти до берега, що показався після відпливу.

Вони врятувались.

Едеварт міг-би пишатися, але він і голови не звів; в лиці йому не було ні кровинки, він видавався ніби змерзлим і не промовив ні слова. Август зробив все, що треба було зробити,—взяв линву й прив'язав човна, вибрав решту води і розіслав вітрило. Коли все було зроблено, Едеварт потягся і сказав, щоб показатись спокійним:

— Ти говорив про негрів? Які то були негри?

— То було в жарких країнах, — відповів засмучений Август і знову докірливо похитав головою. — Але тепер цього вже ніяк не виправиш!

Едевартові кортіло напевне подразнити товариша і не дати йому одв'язатись так дешево, та повага до товариша стримувала його; до того-ж в нього не вистачало сил чіплятись до товариша зараз. Він не був уже такий дорослий і впевнений, як під час плавання; приставши до берега, він став зовсім мізерний, напруження пройшло, його стало нудити. Тут Август прийшов йому на допомогу, підтримав його в важку хвилину.

— Тобі недобре?—спитав він.

— Ні,—відповів Едеварт, і його занудило.

Здавалосьь, вони були далеко від людей і житла; стояла невелика халабудка, але вона була замкнена дерев'яним засувом; Август хотів був зламати двері, та Едеварт запротестував. Скінчилось на тому, що вони пересіли до будки, де не було вітру, поїли трохи і стали чекати ранку. Коли Едеварт підживився, йому закортіло краще довідатись про пригоди приятеля, але Август відповідав неохоче. Проте Едевартові не дарма було шіснадцять років, він не міг забути негрської дівчини. — Що ви з нею зробили?—спитав він.

— Що ми з нею зробили? Та нічого.

— Ти сказав,—вас було четверо.

— Хіба я сказав, що нас було четверо? Не питай! Вона була ще зовсім дівчинка. Ти сам можеш зрозуміти, що ми нічого не стали робити. Ми її зустріли на дорозі.

— Вона кричала?—спитав Едеварт.

Але Август на це не відповів, тільки сказав:

— Вона була не більша за нашу Рагну, але так уже заведено в гарячих країнах, що коли вони ще дівчатка, то вже дорослі. В літах Рагни вони вже виходять заміж. Це так дивно в людей гарячих країн. Ну, ось і сонце вже зійшло.

Він підійшов до човна і вийняв з нього наймокріші шкурки, щоб просушити їх на березі. Він покався в своїх гріхах і став знову вільною людиною; тепер він міг знову працювати.

Коли вони відпливли від острова, була ніч і чудова година, вітру не було; спочатку їм довелось гребти, але як тільки вони вийшли з Рафсунда, повіяв попутний вітер.

II.

Ярмарок був шумливий і жвавий. Тут стояли великі й маленькі судна та човни, і вдень і вночі припливали все нові; поміж будинками сновигав нарід, де-кілька чоловік із Магдаля трохи перепили і заходжувались битись. Кожен був сам собі за поліцію.

Едеварт був радий, що попав сюди, до того-ж це було йому корисно, і поки Август відносив пакупки з хутрами, Едеварт вештався навколо й роздивлявся. Тут були крамниці з красним і простим крамом, багато добра й далеко більше вибору, ніж в Лофотені; тут були акробати, шарманщики, дикі звірі, кегельбан, кошельники, крутілка, цигани, що гадали і прорікали, продавці фруктової води та гарячої кави, найтовстіша жінка в світі й теля з двома головами. І, як завжди, тут порався Папст, старий шановний єврей, що торгував годинниками з багатьма дивовижними кешеннями в своєму лапсердаці. То була незвичайна людина.

Едевард де-який час постояв поруч з Папстом, не те, щоб він збирався купити в нього що-небудь, а просто тому, що блискучі кешенькові годинники були чудовим дивовищем; який він багатий, напевне, коли може носити стільки годинників,—подумав Едеварт.

Старий Папст оселився в Норвегії, хоч, може статись, міг-би він улаштуватись і в іншому місці і з більшим успіхом. Весь свій вік він їздив по Норланду, мандруючи з міста в місто, одвідуючи рибальські постой, показуючись на ярмарках; він дуже добре говорив по норвезькому, знав усі слова, тільки вимовляв їх трохи по чужоземному. Властиво, Папст був усюди бажаний гість; люди знали маленьку товсту людину з багатьма ланцюжками від годинників на круглому череві, він торгувався з молодими і з старими, в нього були золоті годинники для багатих

і дешеві срібні—для бідняків. Під час торгівлі він завжди тримав себе по різному, залежно від покупця.

Дітям, що юрбились навколо нього і, широко розкривши очі, тішились з його коштовних речей, Папст казав:—У мене й для тебе знайдеться годинник, ось поглянь, візьми в ручку.—І коли щасливий узнавав ціну й далі зовсім не мав охоти говорити, Папст питав:—Скільки-ж у тебе є? Щасливий називав половину того, чого був вартий годинник, або навіть третину. Та Папст і тоді не залишав хлопчика, він ставав лагідний і співчутливий, він показував, що цього разу ладний зробити виняток і поступитись і пропонував навіть позичити хлопчикові деяку суму, щоб дати йому змогу придбати годинника; так, инколи траплялось, що Папст погоджувався чекати грошей, що їх не вистачало, до майбутнього року.—Ти син порядних батьків і сам чесний хлопець, ти, розуміється, заплатиш бідному євреєві. Такого безмежного казкового довір'я не можна було не виправдати, і хлопець виявляв чесність, якої, звичайно, у нього може й не було, і платив майбутнього року. Папста обдурювали дуже рідко, майже ніколи.

Так торгував старий єврей годинниками, однаково спокійний і поважний із року в рік з своєю мандрівною крамничкою. Коли траплялось, що він обдурював, і його на цьому ловили, він добродушно виправляв свій огріх часто за допомогою нових хитрощів.

Він одразу розпізнавав хвастунів, що, критичним поглядом оглянувши годинника, хотіли показати, що вони знавці в цій справі,—їх Папст обдурював з легким серцем; адже вони приходили до нього з важливим виглядом, поводились з ним фамільярно і називали його Моїсеєм.

— Ну, Моїсею, чи нема у вас порядного годинника мені? Папст виймав з кешені годинника і довго виблискував ним проти сонця перед покупцями.—Тільки погляньте!—казав він. Людина дивилась, відкривала годинника й пробувала, чи він добрий.—Чи добрий він?—перепитував Папст,—та я сам ношу точнісінько такий само, ось погляньте сюди!—і він виймав з жилетної кешені один з своїх численних годинників і показував їх аматорові. Тепер питання про ціну. Папст завжди заламував велику ціну, але хвастунові, який ніби то тямив на кешенькових

годинниках, він звичайно призначав подвійну ціну; йому пропонували половину, його сумне обличчя ставало ще сумнішим і він брав годинника назад. Торг розривався.

Але покупець з слів інших знав цю манєру Папстову,— трохи пізніше він з'являвся знову, й Папст теж впізнавав його. — Ну, що скажете? — говорив він. Покупець додавав трохи шілінгів чи навіть більше, але—«ні, ні, і ні!» казав Папст, знов виймав годинника, показував, відкриваючи і закриваючи його,—і знову ховав у кешеню. І коли людина видавала, що хоче піти, Папст, глибоко зітхнувши над суєтою світу, закінчував торг. Він терпів збиток, така торгівля зруйнує його і доведе до могили, але що-ж робити! Коли покупець одлічував гроші, Папст виймав годинника й передавав його—чудового, блискучого годинника з тисненням на покришці, годинник голосно стукав,—але то був не той уже годинник! Папст устигав одвідати одну з своїх дивовижних кешень і витягав звідти іншого; він однаковий був на вигляд, але був далеко гірший.

Траплялось, що хвастун був досить хитрий, до того-ж він міг підозріло вартувати, він ловив Папста на його злочині і починав протестувати. Тоді Папст, похитавши головою, що такий він забудькуватий, казав: — Я ніколи не зустрічав проникливішої людини, я сам не помітив, а ти вже побачив. І щоб вдовольнити покупця, він віддавав йому свого власного годинника з жилетної кешені, що той уважав, як доказ їхньої доброї якості. А насправді він носив з собою ще іншого гіршого годинника.

На ярмарку Едеварт знову побачив армянина, шарманщика, що був у його рідному селі; і угорець все ще ходив за ним. Він натрапив на них якось то увечері на набережжі, вони влаштувались на людянім місці, вертіли шарманку і видовища йшли добре.

Не можна було сказати, щоб приятелі змінились дуже за ці три роки, що минули від того, як вони виступали в селі; хіба тільки в армянина обоє очей стали сині; отже він тепер зовсім був уже сліпий. Сердешний, яка тяжка доля бути шарманщиком в чужій країні! Дехто, жаліючи його, клав шілінги на тарілочку хлопчикові, діти й молодь теж юрбились навколо дивовижної шарманки з позолоченим та пофарбованим Наполеоном та генералами.

— Я знаю їх,—прошепотів Едеварт своєму сусідові,—

я бачив їх раніш,—і він звернувся просто до шарманщика і спитав його:—Ви осліпли? — Так, я сліпий, — сумно відповів шарманщик, похитавши головою.

— Не вірю,—сказав Едеварт. Він помітив, що армянин, почувши його слова, дуже уважно поглянув на нього. Тут підійшов угорець, став голосно кричати і почав, як звичайно, нападати на товариша, б'ючи й штовхаючи його; жах охопив глядачів, вони стали втікати, чи кликати на допомогу дорослих. Але тут на ярмарку кожен сам собі був за поліцію; п'яні з Намдаля були поблизу; вони кинулись на угорця, схопили його, підняли над головою і, незвичайно хвастаючись, жартували, що він сповита дитина, і вони його викупають у морі. Ці двоє були дужчі за угорця: спочатку той борюкався, хотів вирватись і втекти, але потому стих і став прохати про помилування. Люди з Намдаля, діставши таку блискучу перемогу над ним, повелися ласкаво, давши йому коліном у спину. Вони відпустили його. Вони дивились услід йому, сміялись і ніяк не могли вгамуватись: варто-б його було порубати па дрібні шматочки,—хвастались вони, — зробить з нього кашку та харчувати нею курей. Тепер вони звернулись до того, що постраждав, сподіваючись від нього собі подяки, але той не дякував. Він плакав і витирив щоку.

— Яка дивна кров!—говорили один одному люди з Намдаля,—вона якась синя.

— То не кров,—сказав Едеварт,— то він намазав собі щоку. Я зустрічав цих молодців раніш.

— Невже то не кров?

— Ні, і він зовсім не сліпий,—сказав Едеварт.

Голос з юрби підтримав його: «Так, він не сліпий! Я бачив цих паскудників у Фірманкені. Вони й там витівали ті-ж фокуси, щоб виманювати милостиню».

Люди з Намдаля підійшли до шарманщика й подивились на нього.—Ти не сліпий?—спитали вони.

Шарманщик заплакав:—Так, я сліпий. Звичайно, сліпий!

Один з них вийняв ножа і махнув ним перед самим обличчям сліпого. Той моргнув і жахливо посунувся назад. Він не витримав іспиту. Неймовірно швидко став він складати свою шарманку, йому хотілось якнайшвидше піти. Приятелі із Намдаля не спиняли його, вони, здавалось, було засмучені, що вплутались у щось смішне, не варте

того, щоб устрявати в нього. Їм було ніяково; вони то засували руки в кешені, то знову виймали їх; адже вони ледве були не втопили людини.

— Забирайся геть! — скомандували вони.—Ти такий сліпий, як і ми.

— Так,—мурмотів армянин, — я майже сліпий, я дуже сліпий!

— Іди геть, чуєш, чи ні?

Таким чином, виступ не вдався, армянин та його товариш зникли з ярмарку, вони йшли, напевне, в Мельбо, грали по дворах і за допомогою своїх хитрощів поволі просувалися вперед. І хіба вони могли робити инакше? Вони були людьми, крутились, як могли, діяли, як казало сумління, й жили, доки не приходила смерть...

Інше діло Август, — у нього було більше переживань та всяких пригод. Якось уранці, ще в човні, де вони разом спали, Едеварт випустив його з очей і зустрівся з ним перед обідом другого дня. Він був п'яний і веселий. Ой же цей Август!—матрос знову став на суходолі та й загуляв. Він безтурботно йшов вздовж вулиці, де Едеварт стояв, витріщивши очі на старого Папста та його годинники; в Августа було щасливе червоне лице, і він розмовляв по англійському сам до себе. На руці в нього виблискував новий золотий перстень, а шию було пов'язано шовковою хусткою, напевне жіночою, принаймні з торочками.

Побачивши Едеварта, він поманив його до себе і спитав:

— Ти ще не обідав? Ходімо, я знаю одно місце!

Вони пішли в крамницю, де можна було дістати бутерброди та гарячу страву, й сіли. Жінка та молода дівчина usługували тут. Августа вони вже знали, він погладив дівчину по руці і назвав її своєю нареченою: — Принеси мені пляшку, Матео! — сказав він. Потім він звернувся до Едеварта і запропонував йому замовити всього, чого він тільки забажає:

— Ніяка страва на світі не може бути надто гарна для тебе,—сказав він.—Матеа, моя наречена, хутко принесе її тобі.

І Матеа подала йому їжу та пляшку горілки! Доки вони обідали, Август пояснив, де він пропадав: він односив свої хутра до «Клем, Гансен і К^о. у Трондгеймі» і намірявся

погуляти потому цілий день. Він щедро й з пихою вітав товариша.

Едевард спитав: — Скільки тобі заплатили за хутра? Як це було?

— Чудово, — відповів Август; він і не сподівався такої суми. Далі він став говорити, що поскільки його навчено тепер, то може статись, він не встигне з'їздити додому й повернути човна.

Едеварт злякався: — Але-ж я не зможу одвезти його сам.

— Як сам? Я зовсім і не думав про це. Краще я куплю човна.

— Але він не продається.

Август знизав плечима: — Про це, будь-ласка, не турбуйся.

Вони обідали, пили горілку й гомоніли; Август де-коли наспівував. Едевартові ніколи раніш не доводилось бувати на такому розкішному бенкеті. Дома не могли й уявити такої розкоші.

— Так, але нащо тобі човен? — спитав Едеварт.

Про це Август ще не подумав. Він збирався купити його, щоб не одвозити додому і не розлучатись з своєю нареченою; може статись, неприємний спогад про поїздку був ще надто свіжий. Щоб там не сталось, йому не хотілось говорити тепер про серйозні справи, він думав тільки, як-би повеселитися й пошуміти. — Поглянь на Матео! — сказав він, — вродлива дівчина, правда-ж? Вона варта товстого золотого перстня, що я його подарував їй. Поглянь, який він товстий.

Звичайно мовчазний Август став тепер балакучий і гомонів далеко більше, ніж завжди; горілка впливала, думка працювала жвавіш, він виблискував своїми золотими зубами і був в дуже гарному настрої.

В ресторан зайшло двоє ще зовсім молодих людей; Август став чванитись перед ними і заходився розповідати про різні місця на світі, про гарячі країни. В Індії, наприклад, носять обручки із щирого золота навіть на ногах і без усяких замків, їх залютовують просто на нозі і, щоб вони дзвеніли, прикрашають дзвіночками та діамантами. Але, якось одна жінка зламала собі щиколотка; отже для того, щоби накласти пов'язку, довелось розпиляти обручку.

— Сідайте до нас і випийте по чарочці горілки до кави! — крикнув він молодим людям. Певне, в нього була

потреба поділитися з іншими, йому не хотілось смакувати самому, а Едеварт пив так мало.

— За ваше здоров'я, хлоп'ята, я багато мандрував, скажу я вам, об'їздив я цілий світ, я добре знаю, що то за Калькута, Сідней і інші такі-ж місця—невідомі вам назви. Щоб там не стало, але тепер я сиджу на цій лавці, на якій ви мене бачите. Як ви гадаєте, для чого я приїхав сюди з хутрами. Так, так, я ділова людина й у всякім разі я розуміюся на торгівлі шкурами остільки, що можу вас запевнити;—з цього ремесла я маю небагато користи для власної шкури,—спитайте ось у мого товариша, який вантаж ми сюди привезли? Ось, до речі, Едеварте,—сказав він раптом,—адже я мушу заплатити тобі за роботу.

Едеварт засмутився:—Мені осталося ще одержати, здається, небагато, адже я майже все взяв.

Август дістав з товстого гамана і одібрав папірців, дуже швидко їх лічучи.

— Ось,—сказав він.—Тепер, здається, ти одержав усе, що тобі належало.

Едеварт подякував, засмутившись ще більше, й сказав, що це прекрасна платня, що він одержав далеко більше, ніж варто було.

— Так, так,—сказав Август,—така вже я людина, я даю тобі від душі.

Він покликав Матео й спитав у неї ще пляшку.

— Більше нема,—сказала вона.

— Принеси зараз-же ще хоч пляшку,—сказав він надміру люб'язно й схопив її за руку. Коли вона стала скаржитись, що він стиснув її надто сильно, він сказав їй:

— Що дужче ти будеш кричати, то гірше буде!

— Залиш мене,—закричала вона, почервонівши.

Та він не залишав її, доки вона не обіцяла принести йому ще пляшку. Взагалі він поводився з нею з великою певністю, без усяких ніжностей, ніби вона в порівнянні з ним була не що інше, як тільки одно з його ребер. Це були дивні стосунки між зарученими.

— Біжи принеси сигар, найкращих сигар для всіх нас!

Один з молодих людей, здавалось, знав дівчину; вони підморгували одне одному очима, й юна Матеа з надмірною ніжністю сперлась рукою на його плече, коли їй треба було взяти рахунок з столу. Август нічого не помічав, настрій

Його все підіймався, він уявляв себе бог знає чим, він поводився як багатій і божевільний. Він став розповідати про бійку на борті одної шхуни і, може статись, це було суспіль видумано, а так само й про те, як якийсь малаєць схопив його, а штурман ледве не зарізав його, і за це Август устроїв йому в живіт залізного цвяха.

Август затих.

— Здорово!—вигукнув один з молодих людей,—чим-же це все скінчилось?

Август спробував був скінчити своє оповідання якоюсь незвичайною мораллю. Він сказав:—Почекай, я зараз пригадаю. Справа була так: він сім-вісім разів проїхався по всій палубі і потому встав знову з цвяхом у животі.

— Ах!—вигукнули слухачі.

— Так!—сказав Август і, здавалось, сам був вражений тим, що розповів. Він похитав головою, він перевищив свої власні сподіванки.

— Ви забили його?—спитали, здригнувшись, молоді люди.

Августові довелось поступитись; адже Матеа стояла тут і слухала, і йому не хотілось видати себе за потвору та вбивцю:

— Ні, я не вбивав його,—сказав він,—такий малаєць і магометанин не помирає від шматка заліза в животі, він ходив і далі з цвяхом, доки ми не ввійшли в гавань і не пішли до лікаря.

— Чому-ж він його не витяг?

— Тому, що инакше він-би зійшов кров'ю.

Багато всяких безглузвих історій розказано було по обіді. Час ішов. Едеварт серйозно дивися на речі і спитав:

— Ти вже написав додому про човна?

— Ні!—відповів Август,—цього я не стану писати, я краще протелеграфую негайно з оплаченою відповіддю і все таке инше... Ми, подорожні,—додав він,—ми користуємось телеграфом; Матео, принеси нам кави.

Але не встигли принести кави, як обличчя Августове витяглося і зблідло, йому довелось вийти. Справа в тім, що Август зовсім не був п'яниця, ані трохи. Він не зносив горілки, инколи тільки розпускав себе, коли в нього було надто багато грошей;—мить затилювала цього безтурботного юнака, адже він орав і боронував море, він-же і збирав з нього плоди, і кожного разу, попадаючи на суходіл, знову

розсівав своє добро. Так то було справді, він сам у цьому признавався.

Він промурмотів: «Я зараз повернусь»—і вийшов.

Едеварт вийшов за ним.—Тобі варто було-б піти в човен і спочити трохи.

— Спочити? Що ти хочеш цим сказати? Ні в яким разі.

— Як ти полежиш, тобі зараз полегшає.

Август з невинним поглядом уперто спитав:

— Що пройде? Я не п'яний. То від сигари.

Едеварт сказав:—А якби ти поспав трохи? Мені-б дуже хотілось, щоб ти зробив це.

Август провадив тим самим тоном:

— Спати серед білого дня? Ні за що на світі! Ні, Августові не подобались ті нові звичаї, і, як усі п'яні люди, він зовсім не був п'яний, він був цілком тверезий, на диво тверезий. Тільки ось оця злокапосна сигара зіпсувала всю справу.

Повернувшись, він швидко оговтався, лице йому почервоніло й він твердо стояв на ногах. Вони разом вернулись до товариства.

Там на них чекало страшне дивовище: один з молодих людей та Матеа стояли в кутку й не криючись пригортались одне до одного! Дивовище це призвело до того, що до стелі раптом полетів дзиґлик і, впавши на стіл, роздав шклянки і чашки, далі Август схопив хліб'яного ножа і одним скоком опинився поблизу пари, що стояла в кутку. Це зразу відповідно вплинуло; хлопчисько з жахом відскочив від дівчини й кинувся до дверей; його приятель вибіг слідом за ним. В кімнаті раптом стало порожньо, ні на кого було нападати. Август стояв і дивився на свою наречену, роззброєний задирака, отетерілий і спантеличений.

— Все це дурниці,—сказала Матеа і спробувала посміхнутись.

Із кухні вийшла трохи стривожена господиня і домогалась, щоб вони стихли. Таку людину, як Август, зразу не виставляють за двері. Він був добрий споживач на заборонену горілку; тепер господиня збиралась попросити його заплатити їй і вийти геть, він може прийти знову иншого разу.

— Віддайте мені, будь ласка, ножа,—сказала вона.

В Августа все ще був такий вигляд, ніби він щось надумав, але поволі він поступився; адже він був не на вед-

межім полюванні, він передав свою блискучу зброю жінці. Матеа заговорила знову:

— Нічого не було, розумієш; просто я з ним стояла, він з Лофотену, син одного шкіпера, звать його Нільс.

— Так, але...—промурмотів Август.

— Ми нічого не робили, ми тільки розмовляли,—говорила далі Матеа,—ми справді нічого не робили.

— Хіба він не цілував тебе? Я сам бачив.

— Ну, що ти, що ти? Та ти з глузду з'їхав!—вигукнула Матеа,—ми тільки жартували. Під кінець Матеа говорила, ніби вона зовсім не стояла з ним у кутку. Це зовсім зпантеличило Августа. Розуміється, в нього в голові було не так багато очей, кінець кінцем, всього тільки двоє, а проте він їх бачив. Тим часом Матеа крутилась коло нього, запобігала в нього і нарешті умовила його сісти, поки він буде розплачуватись. Коли він звелів їй подати ще одну пляшку, яку він збирався взяти з собою, благаючи, щоб дівчина була з ним хоч трохи ніжніша, вона послухалась його; словом, Матеа не могла вже бути приязнішою. Це ніби їх примирило, та коли він устав і збирався виходити, злість знову посіла його і він домагався, щоб вона одмовилась од знайомства з Нільсом і зо всіма такими, як він.

— Гарзд,—хутко відповіла вона,—звичайно я це зроблю, неодмінно зроблю.

— А як ти не одмовишся, то давай назад персня,—сказав він.

Вона удала, що хоче зняти персня й стала було плакати. Ця покірливість на диво сприятливо вплинула на Августа, він сам ладний був заплакати й сказав:

— Залиш-но поки персня! А правда-ж,—спитав він Едварта,—тепер вона заприсяглась мені на вірність та відданість на все життя?

Едварт був задоволений, що він приймав участь в цій грі, і він сказав:—Так, я тому свідок!

— Будь цілком певний,—сказала Матеа й розчулено заплакала,—я навіть не подивлюсь на нього ніколи в житті.

— Тоді залиши в себе персня,—сказав він удруге, бажаючи бути щедрим.

Але Едвартові видалось, певне, що заручини Августові не зовсім сталі, і на телеграфі він боязко спитав його, чи не краще-б було почекати з телеграмою до завтрього.

— Чи як ти думаєш про це?—додав він, боючись образити людину, що об'їхала весь світ.

— Ні, я купую човна,—рішуче відповів Август, адже ти чув, ще вона мені обіцяла!

— Але як-же ти вернешся додому?

— Пароплавом,—відповів Август. Він зіпсував кілька бланків, нарешті написав телеграму з оплаченою відповіддю—їй послав її. Хміль трохи пройшов у нього.

І ви думаєте, що Август пішов на човна, щоб виспатись і спочити? Ні, зовсім ні, він був вільна людина, квапитись йому було нікуди, а в кешені в нього були гроші. Він не збирався, звичайно, сіяти грошима й купувати непотрібні речі, але він вирішив, наприклад, придбати чорну сукняну куртку, що могла-б йому знадобитись на весілля, далі йому давно бракувало револьвера.

— Що це таке?—спитав Едеварт.

— Хіба ти не знаєш? Це щоб стріляти. Револьвер.

— А хіба не краще стріляти з рушниці? Проте, я на цьому не розуміюсь.

— Рушниці не можна покласти в кешеню. А якби в мене був тоді револьвер замість ножа, було-б здорово!

Август став називати різні речі, які йому були потрібні: він носив, наприклад, ланцюжка для годинника, з якого зовсім зійшла позолота, за кордоном найостанній капітан чи штурман не стали-б носити такого,—геть його, треба купити нового! Нехай Матеа знає, хто він такий. Він бачив також в одній крамниці гармонію з подвійним рядом клавішів і на широкій шовковій стрічці, чудовий інструмент, що йому дуже вподобався.

— Але хіба ти вмієш грати?—спитав Едеварт.

Август відповів з усією гідністю:—Ну, ще-б пак, розуміється!

Едеварт не повірив йому. Що за людина цей Август! Невже він і грати вміє?

Едеварт не мав наміру купувати таких чудових речей, що їх перелічив йому товариш, але в нього були свої бажання: йому кортіло придбати яскраву сорочку з шнурованням спереду, та кашкета з лакованим козирком, коли, звичайно, вистачить грошей. Треба було ще привезти сестрам матерії на вбрання; маленькі так кумедно дякували, тиснучи руку, коли їм давали що-небудь, і мовчали, зніяковівши.

Коли Едеварт ліг спати ввечері, Август прийшов теж у човен і заліз під вітрило. Він і справді купив і гармонію, й золотого ланцюжка, та пошанував Едварта сигарою з нової скриньки.

— А ти купив куртку?—спитав Едеварт.

Август вдарив себе по коліну й вигукнув:—Зовсім забув, ну, втім, завтра буде ще не пізно,—сказав він; проте це—мізерний ярмарок проти тих, на яких йому доводилось бувати; тут розшукати револьвера не можна було.

Уранці він вийшов на берег, сповістивши, що піде купити куртку і потім вернеться; був останній день ярмарку; довго Едеварт ждав його, але Август не прийшов. Він чекав до вечора, далі й сам пішов на берег і став бродити по ярмарку. Він спинився, як завжди, біля годинникаря.

— Ти звідки?—спитав Папст.

Едварт відповів.

— А чий ти син будеш?

Едеварт назвав своїх батьків, але Папст не знав їх. Він спитав, що тут робить хлопець, скільки йому літ, як його звуть, чи поїде він зимою до Лофотену, і тут Едеварт розповів йому про себе. Коли розмова скінчилась, Папс звернувся до інших.

Августа нігде не було. Едеварт пішов в ресторан до Матеа, Август був там сьогодні двічі, недавно, але пішов знову; він був одягнений в усе нове, на ньому була чорна сукняна куртка та золотий ланцюжок,—сповістила Матеа. Едеварт почекав ще який час в крамниці, а потім пішов.

Крамарі поспішали й пакували непроданий крам, вони збирались додому. Вони пропонували Едевартові по дешевих цінах всілякі речі: хустину на шию, підтяжки, довгу сорочку.

— Погляньте, доки я ще не спакував, будь ласка, ось дуже гарна першосортна бритва. Пора тобі, як я бачу, придбати бритву, купи її, якісь дрібниці коштують.

Щоки Едевартові вже заростали пушком, і він купив бритву, але при цьому сильно почервонів і зніяковів.

Увечері Август вернувся в човен. Він був дуже вираджений в своїй новій куртці, але настрої йому зіпсувався. Трудно сказати, чому це сталось, напевне наслідки бенкету давалися в-знаки. Едеварт одразу-ж спитав його, чи не

одержував він відповіді на телеграму. Чи може він чув що небудь. Ні, нічого не чув.

Едеварт пильніше придивився до нього—блукать його очей ще більше зблідла і розпливлась, а обличчя посіріло. Едеварт боязко зауважив, що товаришеві не шкодило-б по-лежати.

— Я попав у компанію якихось-то хлопців, що грали в карти,—сказав Август.

— І ти програвся?

— Так, то були справжні чорти. Проте не дуже вже багато програв. Та що пак я хотів сказати? Ти мене шукав сьогодні?

— Так, я довідувався в Матеа.

— Ага! Що-ж вона тобі сказала?

— Що ти був дуже гарно одягнений. Кращого за твій костюм вона нічого не бачила.

— Так!—відповідав на це Август,—коли вже я що-небудь куплю, то завжди першого сорту.

Вони поговорили про те, скільки коштував ланцюжок; він коштував дуже дорого, й Едевардові закортіло поглянути на нього ще раз. Але Август не показав ланцюжка.

— Я був-би радий зовсім не купувати його, бо його вже в мене нема.

— Нема? Ти програв його?

— Але годинник залишився поки що,—сказав Август і одвернувся; у нього затримтіли губи.

— Ти-б ліг,—сказав Едеварт.

Август удав, що не чує. Він дійшов до того, що сон не приваблював його вже, бенкет змучив його і він зовсім був пригнічений.

Але, прокинувшись уранці, Едеварт побачив, що втома все-ж взяла своє,—товариш його, блідий як труп, сидів у човні на лавці і спав навіть не розлігшись.

Судна й човни ще вдосвіта покинули гавань, коло пристані стояв невеликий пароплав і його навантажували ящиками з крамом та пасажирами. Едеварт теж охоче сів би на пароплава, але він примусив себе спочатку збігати і довідагись, чи нема відповіді на телеграму. Телеграма прийшла, йому видали її і він побіг назад. Август сидів все на тій самій лавці, він прочумався і перелічив гроші, що залишились.

— Ось телеграма,—сказав Едеварт.

Август ніяк не одгукнувся.

— Хіба ти не хочеш знати, що в ній написано?

Август відповів:

— Вона мене не цікавить. Ні, кинь її в море!

— Ти дурний!—з пошаною дозволив собі зауважити Едеварт. Він глянув на пароплав і сказав:

— Чи не поїхати мені додому цим пароплавом?

Август тільки зітхнув і замислився.

— Адже мені нема чого більше залишатись тут,—і Едеварт потихеньку став збирати свої речі.

— Завжди трохи!—сказав Август.

— Чого-ж чекать?

Август раптом схопив телеграму й став читати її, а, може статись, тільки удавав, що читає.

— Я так і знав!—зразу-ж вигукнув він,—Каролус вимагає за човна неможливу ціну, ось поглянь-но!

Едеварт по складах розібрав телеграму і найшов, що ціна за нового човна на вісім весел з приладдям була швидче середня. Август сказав:

— Ні, нехай уже краще ми з тобою одвеземо човна назад і віддамо його.

Ну, це инша справа: вона була якраз до вподоби Едевартові. Август знов спустився на землю і став розсудливий.

На кінець дня він ще нижче спустився на землю, його просто таки прибило до неї: втекла Матеа! Коли приятелі ирийшли, щоб з'їсти чогось гарячого, вони знайшли крамницю порожньою. Від кухні залишались тільки голі стіни та холодна плитка. Зникла господиня, Матеа так само.

Август одуріло закричав:

— Як, що-ж це таке?

— Вони поїхали,—вирішив Едеварт.

Август:—Поїхали? Ні. Ходімо швидче розшукувати їх!

Вони вийшли і шукали їх, Август носив з собою гармонію, бо намірявся пограти для Матеа. Навіть не можна було спитати в сусідів, бо сусідів більше не було, всі крамниці були порожні; вони обшукали весь ярмарок і майже не найшли людей, спустились до пристані,—тепер і пароплавик уже одійшов.

Август, покинутий юнак, так прикро болів з того, що

Його довелось заспокоювати; инколи він спинявся, але так само мовчав. Едеварт сказав:

— Кінець кінцем це може бути найкраще; я справді не знаю, але раз вона була така...

Август не відповідав.

Едеварт раптом закричав:

— Адже-ж вона завезла персня!

— Ти не знаєш звідки вона?—хмуро спитав Август.

— Ні, не знаю! І ти сам не знаєш?

— Гладенької дороги, разом з перснем!—сказав Август.—
З перснем то ще не біда, але мій годинник зостався в неї.

Едеварт був ніби приголомшений:

— Та це ти жартуєш!

Але Август не жартував; все це ні трохи його не забавляло; він був зовсім приголомшений. Едевартіві довелося поклопотатися про все, що треба, припасти харчів на дорогу додому і взагалі стати знову за «головного»,—товариш-же його ні до чого не був здатний.

Прикрість становища Августового погіршувалась ще від того, що їм таки довелося попрацювати, вертаючись назад. До Гадсельфьорда дув добрий вітер, а потім він стих і протягом всього довгого Рафсунда їм довелося гребти. Для Августа то було важким іспитом, він зривав з себе одну частину костюма по другій, і коли настав час вечеряти, він не в силі був їсти й ліг на спину.

— Ти-б випив чарку горілки!—сказав Едеварт.— Кажуть, це помагає.

Та Август на ділі був непитущий і після недавнього хмелю він без огиди й думати не міг про горілку; отже він одмовився од горілки.

Август раптом спитав:

— За яким ділом я їду додому?

Едеварт відповів трохи згодом:

— Чого ми їдемо додому? Так, по-перше, ми повинні повернути човна.

— Так, ти можеш це говорити, але не я.

— Цеб-то як?

Август звівся на лікті й сказав з розпукою:

— Гаразд, я скажу тобі. Мені нічим заплатити за човна!

Едеварт довго мовчав, і Август говорив сам і став теревенити безглуздо й зворушено:

— Чого ти дивишся на мене? Я кажу, як воно є. Мені нічим заплатити за човна!

Едеварт зважився вставити:

— А ти ще хотів його купити собі!

— Так,—відповів Август,—але то було раніш. Як ти не розумієш! Тоді я міг купити човна й заплатити за нього.

— Я не вірю цьому,—міг-би сказати Едеварт, але він мовчав. Чи міг він думати так про приятеля? Він певне запідозрював, що Август дуже перебільшував. Що він там міг заробити на хутрах? Не дуже багато, не ціле-ж майно яке, у всякім разі тільки товстого гаманця, набитого папірцями в один талер; але на це не проживеш усе життя з золотим ланцюжком і перснями.

— А в тебе zostалися гроші?—сказав Август.

— У мене? Які-ж у мене гроші?

— Допоможи мені, будь ласка! Я віддам тобі свою нову куртку.

— У мене однаково не вистачить на неї,—сказав Едеварт.

Вони перелічили гроші й Август сказав:

— Досить, можеш взяти куртку!

Едеварт:

— Як-же ти зостанешся без куртки?

Август знову став легковажний і щедрий:

— Вона тобі потрібніша, ніж мені.

Він вернеться додому з свого походу в досить мізерному вигляді і коли він як-небудь сподівався на те, щоб почванитись перед молоддю дома, то з цією думкою доводилось йому розлучатись тепер. І все-ж таки Август почав потроху отямлюватись; найтрудніше було полагоджено, він зможе заплатити за човна, до того-ж перстень та гармонія все-ж таки збереглись; цим не зле буде похвастати у жербрацькому поселенні. Августові раптом захотілось їсти і він сказав, що він попробує купованого на ярмарку. Август трохи звівся. І коли на ранок вони увійшли в Вестфьорд, знову повіяв вітер і більш їм не довелось гребти.

— Що ти будеш робити влітку?—спитав Едеварт.

— Щось уже придумаю,—задирливо відповів Август,—а ти чому питаєш?

— А я не знаю, за що мені взятись,—відповів Едеварт.

Август замислився, він сидів на носі цю мить, йому нічого було робити в човні; здавалось, він дрімав.

— Що я буду робить влітку?—сказав він,—ти що, боїшся за мене, Едеварте? Не турбуйся!

Але Едеварт не був певний, мабуть, що його товаришеві усі шляхи відкриті, і мовчав.

Раптом Август заходився мити руки в морі, дуже дбайливо витер їх об штани, потім схопив гармонію і заграв відважного марша. Едеварт не міг стриматись і вигукнув:

— Що за гра! Як чудово ти граєш!

Август плюнув у море й сказав:

— Гляди, не розповідай про це вдома!

Едеварт пройнявся великою повагою до товариша; той ніколи не розповідав, що грав на гармонії; він був далеко видатніший за інших людей, ніколи надто довірливий, він був мистець. Ніяк не можна було його зрозуміти. Який мізерний він був під час мандрівки на ярмарок; адже він плакав з страху перед градовою хмарою! А скільки гріхів та злочинів накоїв він за своє волоцюжне життя! Він сам признавався в них! І ця-ж людина могла видобувати з гармонії такі чудові згуки! Він грав танки для найпишнішого весілля і потому проспівав англійську пісню в віршах. У нього був великий талант.

— Я грав за своє життя і багатим і бідним,—сказав Август.

— А хто-ж тебе навчив?

Август удав, ніби не чув питання.

— А колись я грав одному королеві.

— Та невже?

— Я грав королеві Індостану. Він був увесь чорний і з іклами. Коло нього стояло кілька тисяч душогубців, але ми з ним полагодили. «Заграй мені танка, Августе!» сказав той король.

— А як його звали?

— Капхаваріпейлінглог.

— Як? От так імення!

— Так, как! Справді його так звали,—гордо повторив Август.—Капхаваріпейлінглог. Якби ти тільки бачив, які в нього в ухах були кільця; вони звисали до самих плеч і були зроблені із людських зубів усіх його ворогів. Я подарував йому свою гармонію.

— Ти віддав свою гармонію?

Август хитро посміхнувся:

— Гарзд, так і бути, я розкажу тобі; адже я це зробив недавно і дістав багато повних скринь.

Обличчя Едевартове від нерозуміння стало зовсім безглузким:

— Багато скринь! Повних? Чого?

— Про це не питай, бо я однаково не стану хвастати цим,—сказав Август,—і прошу тебе, не розповідай про це на селі. Мої скрині стоять у столиці Індокитаю, й коли я захочу, я поїду й привезу їх.

Едеварг:

— Невже це правда?

— А що-ж по твоєму, неправда? Хіба я коли-небудь обдурював тебе? А ти повіриш мені, як я покажу тобі ключі?—спитав Август і витяг з кешені велику в'язку ключів. Було всього вісім ключів та один пробцер.

Едеварг мовчав. І про те, що в нього в Індокитаї стоїть вісім скринь, Август нічого не говорив до цього часу, навіть ті ключі Едеварг побачив сьогодні вперше. Він здався й повірив.

III.

У злиденнім селі жили, ніби в дрімоті. Не було ні одної заповзятої людини, ані в кого ніякої ініціативи, все, що заробляли,—відразу-ж проїдали. На маленьких класках землі росла трава, картопля, просо; худобу влітку пасли на вигоні, а взимку вона стояла в хлівах, так було вічно й незмінно. Діти навчалися того-ж, чого і їхні батьки, не більше й не менше; минали дні, минало й життя. Наловивши взимку риби на Лофотенських промислах та зібравши невеличке жниво в-осени, чоловіки вважали, що справу зроблено, і решта часу для них нічого не важила,— до чого їм було братися? Що могли вони робити? О, вони були остільки ледачі, ці нероби, вони блукали з хати до хати та балакали один з одним, нічого не роблячи, сонні й голодні. До церкви вони ходили, щоб довідатися про новини.

По сусідніх селищах була змога що-весни трохи підробити. Великі парусні судна та маленькі човни припливали з Лофотену, навантажені рибою, що її треба було висушити по надбережних скелях. Діти й дорослі виходили на берег і поралися з рибою, і кожен з них трохи заробляв на борошно й каву. Але в цій селі нікому й на думку не спало звільнити скелі від ялівця та трави й пристосувати їх до сушіння риби. Це убозтво сягало по-за всі межі, і Август, молодий матрос, заговорив якось у цій справі:—Добре було-б звільнити скелі від їхнього торфяного покрову. Чоловіки з усіх сусідніх дворів могли-б громадою взятися до цієї справи й за кілька днів виконати цю роботу, Август також обіцяв допомогти.

Він не мав відповіді. Люди відвернулися від нього, перешіптувалися на його адресу, ворушилися потроху й надалі Августові не було чого їх навчати. Каролус, влас-

ник парусника, одружений з Анною-Марією, не мав цю ідею за щось нездійсненне: адже й по сусідніх селах кілька років тому, відкинувши інші справи, взяли й звільнили скелі. Тим вони й утворили собі чудові сушарні.—Цього року, в кожному разі, пізно братися до цього,—відповідали йому. До того-ж на все село не було людини, що-б мала уяву про сушіння риби та що-б могла навчити інших, навіщо-ж тоді їм сушарні? Август заявив, що він знається на тому:—Ти вже, звісно, скрізь побував,—сказали вони.

Так нічого й не вийшло.

Одного разу, по обіді, в неділю, на початку липня, коли чоловіки тільки блукали та чекали на день святого Алафа, трапилось таке: в повітці в Каролуса раптово заграла музика. Музика—звідки?.. Можливо, знову з далеких країн повернулися шарманщики. З усіх боків бігли діти, вони побачили Августа й Едеварта; Август тримав гармонію, розфарбовану, позолочену й на шовкових биндах. Голосна музика лунала з-під подвійного ряду клавіш, баци гули, Августові пальці, здавалося, не мали спину. Прибігли й дорослі, вони допіру вернулися з церкви й збиралися поспати, але з того нічого не вийшло,—прийшов Каролус, в повітці стало повно, всі стояли, роззявивши рота. Що за людина цей Август! Він усіх зворушив своєю надзвичайною піснею про дівчину з Барселони.

Август спинився й рукою провів по чолу.—Так, він знає більше, як ми з вами,—сказав Каролус.—Де ти цього навчився?—питалися в нього. На це він не відповідав. Трохи згодом він заховав гармонію в скриньку, й скільки його не просили, він більше не грав. Багато хто з чоловіків чув гармонію раніше й у Лофотені й у Фінмаркені, але ніхто не сподівався такої гри від Августа. Адже він жив серед них не перший рік і ні разу не згадав про це. Виходить, він був не з тих, що в них усе нарозхріст. Хто знає, можливо все те, що він оповідав про своє життя, все було достометна правда, всі ті неможливі речі, що їх вони досі вважали за цілковиту вигадку. З цього дня вони стали дивитись на нього іншими очима, він став видаватися їм за таємничного. Вони ще не бачили його індокитайської в'язки ключів, зате бачили подвійний ряд клавішів на його струменті й просто зрозуміти не могли, як

у нього ставало пальців для них обох. Де він навчився цієї штуки? Може якось незвичайно? Може від самого князя темряви?

Едеварт нишком пишався своїм товаришем і намагався не ставати йому на заваді. Едеварт пішов до Каролуса й сказав:

— Ви чули, як він грає, але я чув та бачив ще дивовижнішу річ, що його стосується; тепер він хоче, щоб ми звільнили скелі.

— Так,—сказив Каролус.

— Ти братимеш участь в цьому?

— Так.

— Добре. Я скажу, що ми почнемо завтра.

Багато хто прийшов працювати, навіть упертий Теодор. Коли вже Каролус—власник човна погодився, іншим було ніяково відмовлятися, і коли за тиждень працю було закінчено, всі були дуже вдоволені. Тепер вони мали місце для сушіння кількох тисяч риб, місце для того вантажу, що його вони сподівалися одержати до свого селяця.

Август сказав Едевартові:

— Ось ми з тобою матимемо добрий заробіток на літо, не турбуйся про це.

На зиму Едеварт завербувався на лофотенські рибні лови, до загону рибалок, що їхали за проводом Каролуса. Август з ними поїхав, як пасажир. Август повинен був знайти о очих сушити рибу на новім місці й до того грати ролю підрядника. Він з своїми зубами та золотою каблучкою не був звичайний рибалка, до того-ж він позичив чорну суконну куртку в Едеварта й мав дуже статечний вигляд. Так, Август був не поганий посередник. Йому пощастило. З'їздивши протягом тижня рибальські судна й перебалакавши з шкіперами, він натрапив на одного, що був справжній скарб; цей шкіпер був селянин з Гардангера і парусник та вантаж були його власні; він був чудовий парубок, з чорною великою бородою; на грудях він носив плетений з волосся ланцюжок з золотим замочком; пізніше виявилось, що він був людина товариська й любив повеселитися. З цією людиною й довелося Августові провадити перемови. Той його розпитав, і Августові треба було детально розповісти й про себе самого й про сушарню, але все скінчилося підписанням договору.

Ця людина з Гардангера везла з собою величезну силу бубликів, барило горілки та в кормі корабля він мав скриньку горіхів; усе це добро було призначено для тих, хто працюватиме на скелях. Шкіпер звався Скору, а його парусник «Чайка».

Перезимував Август на борті «Чайки» й допомагав шкіперові купувати рибу, робив загалом, що траплялося, коли треба було, заміняв чистильника риби, бо це він умів робити. Нагороди окремої за це він не діставав, але він мав готові харчі та помешкання. До того-ж Август не справляв вражіння бідака, якому треба платити за кожную дрібницю, він скорше був схожий на гостя. Ясними літніми вечорами він грав у карти з шкіпером Скору, вигравав та програвав горіхи, в товаристві міг випити чарчину горілки, але завсіди відмовлявся пити більше. Надійний та акуратний сушильник тріски,—нічого не можна було сказати проти нього.

Розповідаючи про свої пригоди по чужих краях, він затемнював найяскравіші фарби, і шкіпер, що тільки-но знав Гардангер, Берген та Лофотен, зацікавлено слухав його.

Але ось наприкінці квітня рибні лови скінчилися, і «Чайка» прийняла останній вантаж. Едеварт прийшов на пароплав, щоб провести судно через Вестфьорд, за це він нічого не хотів брати, але його почастували багатим обідом. І чудової весняної ночі, в світлі сонця, під легким вітром, «Чайка» ввійшла в Польден і причалила до берега. На пагорках стояв народ і милувався з чудового видовиська.

Миття риби почалося з частування горілкою та бубликами; Август усім підносив вино, а Едеварт—бублики. За важку, брудну працю платили дуже дорого, відрядно за кожні сто двадцять риб, за так звану «велику сотню». Чоловіки витягали рибу з трюма, далі передавали її до човна й везли на берег; біля берега чоловіки, жінки й діти стояли по коліна в воді й мили рибу,—треба було змити кров, що запеклася, та чорну шкурку з-під требухів, щоб мати чистий товар. Двоє відносили вимиту рибу на ношах на скелі й складали її там. Август та Едеварт, як помічники, доглядали всього з палуби «Чайки», зрідка щось гукали до трюму, робили розпорядження та керували

суднами. Каролус на своїм восьмивесельнім човні заробляв особливо добре, ним він міг перевезти одразу цілу «велику сотню». Шкіпер Скору раз-у-раз з'являвся на березі, він оглядав місцевість і жартував з жінками, що мили рибу. Його жарти стрічали дуже приязно.

За кілька день увесь вантаж було перемило, обмили ретельно й саму «Чайку». Тепер риба лежала невеличкими купками на скелях; чекали тільки, щоб розтанув останній сніг. Ось почалося й сушіння.

Що-ранку чоловіків частували чаркою горілки, дітям та жінкам давали бублика, чи жменю горіхів,—горілки їм не давали. Горілка була зовсім не міцна, жодної міцности не чути в ній,—частування вином було за символ добрих взаємин, як повелося по всіх місцях сушіння.

Едеварт стоваришувався з багатьма дітьми, потайки даючи їм зайвого бублика, чи трохи більше горіхів,—вони тоді охоче, навіть з радістю бралися до роботи й він з ними не мав жодних непорозумінь. Не встигали розкласти рибу, як надходив південь; далі рибу повертали, й вона кілька годин лежала спиною догори, після чого її знову на ніч складали в купи.

Робота йшла дуже добре, її припиняли хіба святами та зрідка в дощові дні, коли рибу лишали складену та не бралися до неї.

Шкіпер Скору ще в Лофотені відіслав додому людей, що приїхали з ним із півдня; розрізальник риби та й інший робітник не мали-б тут праці протягом цілого літа. Незабаром і сам Скору почав їздити в гостину до шкіперів сусідніх містечок, де сушили рибу, і Август з Едевартом лишалися самі на борті «Чайки». Властиво, вони цілком себе виправдували, вони не витрачали даремно часу. Поки Август готував їжу й доглядав риби, що сохла, Едеварт фарбував судно, шкріб, чистив та лакував щоглу й прикраси корпусу; якщо треба було швидко прибрати рибу від дощу, обидва вони виходили на берег і заповзято працювали. Шкіпер Скору на короткий час навідувався додому й нікого не заставав без діла, він що сили вихваляв своїх двох нормандців, до чого не мало спричинилося й те, що Август подарував йому свою золоту каблучку. На погляд гардангерця, цей подарунок був над міру розкішний, але Август, цей добродушний та щедрий моряк, здавалося, не

надавав особливого значення своєму подарункові. Шкіпер Скуру вихваляв свого сушильника по всіх сусідніх селах і зробив його ім'я відомим.

Раз увечері шкіпер вернувся з подорожі до одної сусідньої сушарні. Він був бадьорий, веселий та втішний. Він мав намір запросити до себе своїх двох приятелів, почастувати їх обідом на борті, а потім впорядкувати на березі танці. Він просив Августа знайти йому музику, і на це Август посміхнувся, потакуючи головою. Йому було доручено розшукати найбільшу повітку й запросити танцюристів. Август знову потакував, на знак згоди. Але як його бути з їжею, з свіжим м'ясом? Полювати в лісі було заборонено, стріляти морську птицю в цю добу року теж не можна було,—Август показав на отару, що паслася серед чагарів, і промовив:—Вибір великий!

Північні двори не мали певного чабана, й вівці, підходячи, паслися біля сушарні. Вівці були ситі, й шкіпер сказав молодій Анні-Марії, що він хотів би купити барана, щоб почастувати своїх гостей свіжим, не солоним м'ясом. Вона обіцяла про це поговорити з Каролусом. Другого дня вона прийшла з дозволом від Каролуса, й шкіпер попросив її сходити з ним на луг, щоб вибрати барана. Вони пішли, але Анна-Марія ходила недовго, вона вернулася збентежена та задихана й відразу взялася до риби. Решта жінок та дівчат стали підморгувати одна одній і, здавалося, бавилися:—То ви й не знайшли овець?—питали вони її.—Де-ж ти шкіпера поділа? Невже він чіплявся до тебе?

Анна-Марія не відповідала. Шкіпер прийшов з луку трохи згодом, й відразу рушив на судно. Там він став прикладати холодну примочку до ока.

Августові довелося купити барана й бути за посередника в цій справі. Проте, це було не важко, і Каролус, і Анна-Марія зробили вигляд, що нічого не трапалося й без ніяких розмов продали йому барана; Каролус згодився також для танців віддати свою повітку.

Бенкет цілком удався, настрої у всіх був добрий, частували горілкою й бубликами, а для тих, хто волів вина, пропонували купленого в крамаря. За гостей були два, ще досить молоді, шкіпери, дами—молоді жінки й дівчата з округи, а музика—сам Август з своєю гармонією. За рідкість велику було слухати, як грав Август на своїм

струменті з подвійним рядом клавішів та двома басами; виходила музика, немов на весіллі, навіть усі три шкіпери досі не чули такої музики.

Отже, все гаразд було? Так, тільки-но Едевартові було якось не добре. Адже Рагна теж була тут, маленька Рагна, що стала велика й красива дівчина; вона була тут-же, й усі шкіпери навперейми запрошували її до танцю, а такий статечний чоловік, як Каролус, не дуже веселився, дивлячись на Анну-Марію, що без кінця танцювала з шкіпером Скору й жодного танцю не проминула. Що-ж робити? Вона була молода й здорова, їй, певно, до вподоби було, коли її підкидали в повітря й знову пускали на землю, як тоді, коли вона ще не була заміжня; можливо, вона вважала, що гардангерець був чудовий танцюриста, вона помітила його ведмежу силу, коли він підіймав та кружляв її. Очевидно й те мало вагу, що цей гардангерець, після кожного танцю, вклонявся й дякував їй. До цього вона не звикла, цього вона не зазнала, навіть коли була наречена.

— Чи не піти нам трохи освіжитися? — спитав Скору.

— Ні, — відповіла вона, — щось не хочеться.

— Я маю в кешені пляшку з вином.

— Я не люблю вина, — відповіла вона.

Шкіпер вийшов сам і став біля стінки. Туди прийшла й Ольга з бісерним поясом. Властиво вона була з сусідньої округи, але служила в цьому селі в крамаря, вона була невеличка на зріст, з карими очима, і, танцюючи, вигиналася, як лоза, але за вродливу її не можна було вважати. Що з цього? Ніздрі її було надто широко розкрито. Ну й що-ж? Але й це дарма. Шкіпер Скору поговорив з нею не багато, він почастував її вином з своєї пляшки, подивився на її бісерний пояс, помацав його, — він ніколи не бачив кращого пояса.

А Анна-Марія сиділа та все поглядала на двері; кінець-кінцем вона почала танцювати з чоловіком, але це вже було не те. Він стукотів чобітьми, він не вклонявся й не дякував, їй багато чого в ньому прийшлося не до смаку. Дарма, що була тепла літня ніч, руки в нього були холодні, вони були вогкі та неприємні — певне від надто великої кількості горілки, що її він випив; тхнуло від його алкоголем, і він, щоб знищити запах вина, не жував підсмажених зерен кави, як це робив гардангерець.

Шкіпер Скору увійшов з своєю дамою, з Ольгою в бісернім поясі, вони тепер танцювали невпинно, не сходили з помосту, стояли і, зовсім не соромлячись, чекали на дальший танок; Скору тримався як божевільний, він мав добрий настрій і в розпалі танців гукав до музики:

— Розтягни танок, хай він буде довший, удвоє довший!

— Ой, як весело!

Але тепер треба було дати спочинок музиці, його великий палець на правій руці став білий і занімів у вузькій шовковій петельці. Чужі шкіпери витягли по далеру й подали йому за гру. Вони запевняли, що це аж ніяк не багато, що вони досі ніколи не чули такої гри. Їм забажалося довідатися, де він вивчився грати, але на це питання він знову нічого не відповів. Під час перерви, шкіпери закурили люльки й розмовляли з дамами. Едеварт знову почав усіх частувати.

Як це сталося, важко сказати, але тільки раптово запахло горілим. У напівтемній повітці, куди знадвору світло падало тільки крізь двері, не було видно вогню, але запах все збільшувався. Усі почали нюхати й оглядатися, шкіпери руками прикрили люльки й погасили їх. Раптом із стіжка сіна, з лівого боку, знялося полум'я.—Води!—закричали,—води! Жінки заверещали, Каролус та його сусіди вискочили з повітки й побігли до хат по відра, знявся переполох; Едеварт стрілою помчав через дорогу до фьорду, де на мілкій воді стояла «Чайка»; він побіг по пароплавні відра. Шкіпер Скору саме збирався втекти разом з Ольгою, але помітивши вогонь, він вернувся, зірвав із себе куртку, покрив нею полум'я й став топтати його. Він спалив свою куртку, але не звернув на це уваги. От, з біса моторний парубок, звитяжець! Рукава його сорочки з перкалю у фіялкових кружечках красиво вирізнялися на стіжку сіна, ніж, у блискучих мельхіорових піхвах, висів у нього при боці. Анна - Марія, не відриваючись, дивилася на нього й промовила, ніби сама до себе:

— Він зовсім попсував свою святкову куртку.

Коли прийшли з відрами та водою, лишалося тільки догасити соломинки, що ще жевріли, та намочити сіно, що димілось, але Каролус ще довго хвилювався, більшу частину готового сіна вже було звезено й він зовсім не бажав мати збитків.

— Я заплачу за попсоване сіно,—сказав шкіпер Скору при свідках. Так, він тримався молодцем. Тоді Каролус узяв його за руку й подякував йому за добрість, Анна-Марія також з збентеженим виглядом потисла йому руку й почала струшувати попіл та соломинки з його куртки. Скору сказав:—Будь ласка, не дякуйте мені, це ми запалили люльки й підпалили сіно, не знаю, хто саме, але конче хтось із нас.—Він озирнувся на своїх гостей, але їх не було. Вони потайки, під час тривоги, коли гасили пожежу, зникли. Виявилось, що не стає ще двох дівчат, але Ольга була тут.

Прибіг Едеварт з берега з великим відром морської води в кожній руці. Побачивши, що він прибув занадто пізно, він швидким поглядом оглянув усіх присутніх, поставив відра й вийшов. Він обережно став прокрадатися вздовж просяного поля в напрямі до гайка, ніби щось запідозривши. Він почув, як там жартують та шепочуться. Великий жмут високої трави неспокійно коливався, й він кинувся бігти до дерев. Так і є, чужий шкіпер уже був з нею, він цілував її, може бути, він уже багато разів поцілував її; холод, тремтіння пробігли тілом Едеварта, й він, ніби збезглуздівши, став бити себе кулаками в груди. Рагна перша помітила його й тихо скрикнула. Шкіпер лишив її й дав їй змогу встати.

Могло-б статися й щось серйозне, але шкіпер знав, що Едеварт на «Чайці»—своя людина й не став його зачіпати, звісно, він зніяковів і йому було прикро, що зіпсували його гру, але він через силу примусив себе посміхнутися, потім витяг із кешені півпляшки й сказав Едевартові:

— Чокнемося з тобою, товаришу!

Едеварт люто глянув на нього, така гречність примусила його насторожитися, шкіпер налив Рагні, вона випила й подякувала.—Що він, наречений твій, чи як?—спитав шкіпер.—Я, принаймні, нічого про це не знаю,—відповіла вона.—Тоді, чого йому треба тут?—Я не знаю.

Едеварт чув цю розмову. Він аж ніяк не збирався угамовуватись, він ступив наперед. Рагна стала між ними й спитала:—Що ти задумав?—Тепер шкіпер зробив помилку,—він почав чіплятися й промовив з призирством:—Залиш його, нехай стоїть і б'є себе в груди!—Він хотів був узяти Рагну під руку й піти з нею. Перший удар примусив його,

зігнувшись, полетіти на траву. Едеварт, напевне, підставив йому ногу,—спосіб, якого він навчився ще коли ходив до школи. Рагна було закричала й раптом замовкла, її увагу притяг вигляд шкіпера, що раптово дивно змінився. Він цілий вечір танцював у капелюсі, тепер від падіння капелюх упав з голови, й виявилось, що в нього була велика блискуча лисина на всеньке чоло. Рагна за малим не впала від реготу; дівчисько не вміло пристойно триматися. Шкіпер підвівся, одяг капелюх і обтрусився. Дальшої хвилини Едеварт летів у кущі, а шкіпер кричав, що він паскудний хлопчисько. Але на цьому не скінчилося. Едеварт ту-ж мить підвівся знову з червоним од гніву обличчям і з кулаками наскочив на шкіпера, що не переставав дражнити його. —Паскудний хлопчисько, паскудний хлопчисько!—І вони знову зчепилися. Рагна з криком утекла.

— Що таке? Що тут діється?—кричали люди, що присіли. Забіяки качалися тепер на землі, кожен з них по черзі бував зверху, обидва, здавалося, втомилися й намучилися. Їх почали рознімати, всі до них поставилися добродушно й багато сміялися:—Адже вони тільки жартують! це боротьба, а не бійка. Але гляньте на Едеварта, він не піддається.

Так, Едеварт не піддався, він був ще дуже молодий, він був бідак, але мав мужність.

Уже давно настав ранок, танці припинилися, найзавзятіші танцюристи зникли, серед них і шкіпери, й навіть Скору, а також і Ольга в бісернім поясі, Йозефіна з Кляйвіта Берет. Всі вони нарізно, ніби крадькома, верталися стежками з лісу, дивні, чужі один одному—пари, що одійшли, щільно обнявшись, але не хотіли, вертаючись, бути разом. Август заховав гармонію в скриньку, але потім знову витяг її, щоб заграти урочистого марша для шкіперів, що попрощалися й пішли до фьорду. Август та Едеварт повинні були переночувати на березі, а на їхньому місці на борті спали чужі шкіпери; хлопці влаштувалися на сіні в Каролуса, але години за дві, коли почали працювати на скелях, їм довелося встати. Вони не зовсім виспалися.

Але багато хто почував себе далеко гірше, вони лишилися невдоволені, схвильовані та збентежені. Анна-Марія мала кепський настрій, її мучили ревності; Ольга в бісернім поясі не сходила з її думок. І навіщо оце танцювала ця

погань, кому це на думку спало її запросити та що там могло сподобатися шкіперові Скору в цій шаленій жінці? Повні два роки прослужила вона в крамаря й досі не віддалася! Вона глибоко обурювала Анну-Марію.

Зате Каролус був з усього вдоволений, йому пощастило врятувати своє сіно, й шкіпер Скору дав йому далер за користування повіткою; до того-ж він, так-би мовити, одержав назад свою жінку, він із нею танцював, йому було весело, він себе почував молодим.

— Глянь, яку люльку я знайшов у сіні,—сказав він і показав люльку.

— У сіні? Де?—спитала Анна-Марія.

— Та коли ми гасили вогонь.

— Це Скорова люлька,—сказала вона.

— Мабуть я забув її вернути,—відповів він.

Так, Каролус був з усього дуже задоволений, він навіть люльку знайшов. Він зараз-же набив її тютюном і почав палити.—Вона з морської пінки,—сказав він з виглядом знавця. Йому хотілося запевнити Анну-Марію, що він загалом усе знає.

Усе поволі набуло буденного вигляду, чужі гості залишили Полен, Август та Едеварт вернулись на борт «Чайки», сушіння риби точилося далі. Риба ставала вже зовсім суха, уже принесли бересту, щоб було чим прикрити її, на випадок, як що піде дощ. Шкіпер Скору вже дістав гроші, дві тисячі далерів, що їх він мав виплатити робітникам та за користування скелями. Шкіпер носив гроші з собою, і кешені його відстовбурчувались. Але ніхто не міг зрозуміти, навіщо йому так багато грошей. Певно йому хотілося почванитись.

Август сказав Едевартові:—Не скріз по світу можна ходити з двома тисячами далерів у кешені, не важучи своїм життям.

Едеварт:—Ух, що за життя в світі!

Август:—Я-б, принаймні, не сказав цього. Часом і на цьому можна заробити. Мені одного разу заплатили двадцять п'ять доларів, тільки щоб я мовчав.

— Та не може бути!

— Сталася бійка і, як частенько трапляється, коли бійку було закінчено, один лишився на місці. Коли вони вбили його, вони забрали його годинника й гроші.

— І тобі дали двадцять п'ять доларів?..

— Але не дурно-ж! Адже я стояв і дивився. Вони сказали мені зовсім просто: або ми вб'ємо тебе, або ти мовчатимеш!—Я мовчатиму,—відповів я. Тоді вони запропонували мені його годинника, годинника небіжчика, величезного золотого годинника. Але я побоявся його взяти, бо мене могли запідозрити!—Дайте мені вже краще п'ятдесят доларів,—сказав я. Вони дали мені двадцять п'ять, а решту обіцяли віддати згодом. Та більше я, звісно, нічого не одержав. Проте, якщо я їх колись зустріну, вони заплатять мені, це були тямущі хлопці.

Едеварт замислено похитав головою й сказав:

— Усе-ж таки це свинство вбивати людей!

— Так міркуємо ми з тобою,—відповів Август,—але-ж часом буває, що доводиться. Мені, приміром, ніколи не спадає таке на думку, бо мені це не потрібно, варто мені тільки вернутися до Індії, і я матиму до-схочу всього, чого тільки-но забажаю.

І ось надійшов день, коли знову довелося вантажити рибу. Гарячий день, з сонцем, кигиканням чайок та метушнею. Великі та маленькі човни відвозили рибу на парусник; Каролус був знову тут з своїм восьмивесельним човном і заробляв гроші. Шкіперові Скору пощастило,—він, принаймні, на два тижні випередив інших шкіперів, що сушили рибу по сусідніх селах, і готувався взяти до Бергену чудовий, дорогий товар.

Жінки, що мали складати рибу, стояли вже на палубі «Чайки» й чекали на вантаж. Для цієї роботи завжди запрошували жінок. Вони сходили до трюму й рівними рядами розклали там рибу. По всіх місцях, де сушать рибу, звичайно беруть для цієї роботи найвродливіших та моторніших жінок, і добре платять їм. Вважалося ніби за честь брати участь у розкладанні риби, але з сусідніх сел дійшла чутка, що це не цілком безпечно, бо в каюті частували вином та різними стравами, а инколи траплялися справи й важливіші.

Анну-Марію не запросили складати рибу, але Берет була тут, і Йозефіна з Кляйви, потім Рагна та ще одна дівчина, щоб передавати рибу. Але Анни-Марії тут не було, її навіть не запросили. Жінки на скелях питала її, чи не збирається вона на борт «Чайки», хіба не буде вона скла-

дати рибу? Вона відповідала:—Та невже ви гадаєте, що я піду складати рибу? Я вважаю, що я надто гарна для того.— Але навсправжки це її дуже засмутило й вона раптово почала гніватись:—цілком зрозуміло, що Йозефіна з Кляйви згодилась на цю працю, вона була молода вдова й могла собі дозволити що-завгодно, але ось Берет,—на однім із човнів працював її чоловік, вдома вона лишила двохлітню дитину,—чого-ж їй ще?

— Вона матиме добру нагороду, — говорили жінки. Анна-Марія сказала ущипливо:—Бажаю їй доброї нагороди в усіх відношеннях.

Пакування риби тяглося кілька днів. У перший-же день, після другого сніданку, шкіпер Скуру зійшов до трюму й сказав Йозефіні:—Що тобі? Ти якась невесела!—Тут дуже смердить,—сказала вона.—Ти-б пішла полежала, й тобі стане краще.—Вона була заперечила, але шкіпер одвів її з собою до каюти й поклав її. Трохи згодом вона вернулася, не схотіла більше складати рибу, бо боялася, що Берет та Рагна коситимуться на неї. Її одвезли на берег, і вона заявила всім на скелях, що не витримала духу в трюмі.

— Хто-ж буде складати рибу замість тебе?—спитала Анна-Марія.

— Він сподівається, що впорається з Берет та Рагною,— відповіла Йозефіна. — Ця відповідь примусила замислитися Анну-Марію.

Уночі в Анні-Марії прокинулись незвичні чесність та справедливість; вона розшукала люльку Скуру, що її Каролус заховав до шухлядки столу, й ранком рушила з нею на скелі. Август, сушительник, дав їй свій човник, і вона сама під'їхала до парусника.

Шкіпер Скуру зараз-же пізнав свою люльку, подякував Анні-Марії й став її частувати. Адже її зроблено з морської пінки?—сказала вона про люльку.—Ні, вона з закордонного дерева, з коріння виноградної лози,—відповів він. Вони побалакали ще трохи, Анна-Марія зазирнула до трюму й спитала:—Скільки у вас там людей?

— Небагато, — відповів він,—але з цим доводиться миритись. Адже ти не схочеш зійти туди?—Мене ніхто про це не просив.—Я боявся, що ти не погодишся. А як я тебе тепер попрошу, ти прийдеш? — Ні, — мовила у відповідь Анна-Марія.

Шкіпер Скору спробував умовити її працювати замість Йозефіни: у нього надто мало робітниць, сказав він. До того-ж Рагна все скиглить та скаржиться, що втомилася. Анна-Марія ніби завагалася:—Я-б хотіла вам допомогти,— сказала вона. Але вона бажала, щоб він попросив настирливіше і тому знову промовила:—ні! Тут шкіпер Скору розгнівався, повернувся на закаблуці й сказав:

— З тобою завжди стільки тяганини!

І він більше не просив її, він зовсім пішов, пішов до своєї каюти.

Анна-Марія сіла в човника й рушила назад на берег. Вона ладна була заплакати, вона розривалася від розпачу. Вона помститься на цьому шкіпері Скору! Чи не розповісти їй Каролусові, як він тоді в чагарах причепився до неї? Каролус не простить йому цього, вона знала це певно. Того-ж разу, у тому-ж гайку, шкіпер просив її нарвати йому чудової морошки, що там росла, й принести йому на парусник, і вона була така ласкава, що обіцяла виконати його прохання й сказала:—Почекай, доки вона зовсім достигне. Ще-б пак! стане вона збирати для нього морошку!

Жінкам на скелях вона просто так і заявила, що шкодує, що вернула йому люльку.—Чим він знову завинив перед тобою?—спитали вони.—Хіба він не просив мене зайти до трюму? Ані за які гроші не складатиму його рибу! Ні, я не з таких!

Але ось одного разу, по обіді, молода Рагна вийшла з трюму й сповістила, що й вона не може стерпіти духу внизу.

— Подумаєш! І ця туди-ж,—сказала собі Берет,—зовсім ще дівчисько, а теж заграє з шкіпером.

Річ у тім, що цей гардангерець з бентежною безсоромністю примушував почувати себе зле жінок, що працювали в нього й одводив їх тоді до каюти, де вони й лишалися, поки в них минали млости. Одна з дівчат, що мала обов'язок передавати рибу, вже сьогодні побувала в нього. Напевне Рагна побоялася, що її поминуть, хе-хе-хе!

Так, очевидячки, міркувала Берет і до того значущо сміялася...

Тільки-но шкіпер помітив, що Рагна вийшла на палубу, він зараз-же привітно промовив до неї:—Якщо ти стомилася, то йди вниз і відпочинь трохи.

Едеварт був тут-же на палубі. Він підраховував рибу й стежив за порядком, і правив за щось подібне до штурмана. Коли він почув розмову шкіпера та Рагни, він раз-же підійшов до них. Рагна зрозуміла відразу, в чім річ, вона добре знала Едеварта й сказала, щоб урятувати себе:—Я не піду й не ляжу, я посиджу тут і спочину.

Але їй довелося спочивати дуже не довго. Берет не панувала собою, вона розгнівалася; можливо, вона теж ревнувала, у кожному разі, вона закричала крізь одчинену ляду:—Може ви хочете, щоб я сама складала рибу?—Рагна відповіла, щоб заспокоїти її:—Будь-ласка, не турбуйся, я не піду до каюти, я тільки трошечки тут посиджу.

Едеварт не дуже розбирався в безрозсудності, що на світі існує, але маленька Рагна з кожним днем ставала йому дорожча, й він не довіряв шкіперові Скору; йому могло-б спасти на думку цілувати її, а Едеварт не дозволив-би цього. Проте, Рагна сама сказала йому:—ні,—а коли шкіпер пішов, вона хитнула головою й скривила гримасу:—Він гадав, певне, що я згоджуся піти до нього! Едевартові було приємно почути ці слова. Він сказав:—Я пошлю до нього кого-небудь з берега. Вона сказала, що їй покращало й зійшла до трюму.

У неділю ніхто не працював. Де-хто з округи пішов до церкви, але Анна-Марія сказала, що пастиме череду; хто-небудь повинен був доглядати худоби, й Анна-Марія не схотіла лишати діла. Каролус запропонував їй замінити її, але від цього вона рішуче відмовилася. Останні дні Каролус та його жінка жили не зовсім дружньо, це сталося через люльку, що її Анна-Марія раптово вирішила вернути шкіперові.

— Навіщо ти це зробила?—спитав Каролус.

— Як навіщо?—непевним голосом відповіла вона.

— Анно, ось бач, ти сама не знаєш. А я знаю, що тобі не слід було чіпати люльки.

Тут Анна-Марія піддалася й сказала:

— Я дуже каюся, що так учинила.

На тому й скінчилося. Але Каролус лишився незадоволений, і жінка його ходила кілька днів збентежена. Настрій трохи посвіжішав, коли вона запропонувала чоловікові попасти худобу замість нього.—Ти хочеш пасти?—сказала вона.—Ні, цього я не попусти, щоб ти на лузі сам пас.

Можливо, що Анна-Марія мала певний намір, коли вона йшла пасти, хто знає? Вона була метелик, що летить просто на вогонь. Вона прогнала череду аж до сушарні, до «Чайки», так, що її могли бачити з борта судна. Вона причепурилася по святковому, але можливо, тільки тому, що була неділя, а не через якусь іншу причину. Переконавшись, що шкіпер Скору, який блукав на палубі, як слід розгледів її, вона помаленьку погнала худобу в напрямі до чагарів та болота.

Так воно й є: шкіпер ішов за нею.

— Добридень! Я прийшов довідатися про морошку, що ви мені обіцяли.

— Хіба строк уже минув?—уразливо спитала вона.

— Так,—час минає. Завтра ми навантажимо решту риби і, якщо буде вітер, сподіваємося відплисти.

— Я хотіла спочатку дати досягнути ягодам,—сказала вона.

Він поставився добродушно до її зауважень, злегка докоряючи, що вона жаліє для нього ягід.—Може найкраще буде, коли я сам зірву їх?—сказав він.—Але ти нашлеш на мене стражника?

Їй хотілося вдати, що її не цікавить розмова з ним, тому вона вигнала череду з болота й сама пішла слідом за нею. Це розсердило Скору, йому не хотілося йти так, не досягши нічого, й він, зніяковілий та невдоволений, гукнув їй надздогін:

— То як-же? Ти дозволиш мені зірвати кілька ягід?

— Так,—відказала вона,—скільки душа забажає.—Вона показала на протилежний край болота й сказала:—Ось там вони найдозріліші.

Він пішов у тім напрямі, що вона йому вказала, і з кожним кроком все глибше й глибше став провалюватись в драговину. О, вона зрадницьки піддурила, чортівськи люто; вона не попередила його, що в болоті було місце, де не було дна, вона чудово знала, що коли він піде просто, не збочивши та не завертаючи назад, то кінець-кінцем не зможе витягти ніг і почне чим раз глибше загрузати. Вона досконало знала трясовину, завдовжки й завширшки; всі знали її: невеличке зелене груддя завжди випиналось понад драговиною, а коли хто, шукаючи порятунку, ступав на груддя, воно перекидалося й нога зсковзувалась.

Анна-Марія бачила сама, як чужий бугай, що не знав місцевости, потонув тут; вона знала також легенду, можливо бувальщину, про дівчину, що загинула тут одного разу, про молоду дівчину, нещасливу в коханні, що схотіла умерти. Вона навмисне обрала цей спосіб смерти, щоб увесь час, поволі вмираючи, мати змогу молитися богам. Коли вона загрузла по шию, і руки її зникли в болоті, їй стало напевне боязко, бо з болота лунали крики, але надійшла ніч і коли, кінець-кінцем, народ розшукав її, було вже занадто пізно,—боже, будь милосердний до неї грішної! Розкопали трясовину й схопили її за коси, але волосся одірвалося. Розкопали ще й зав'язали мотузку навкруги її шиї і стали тягти, багато людей тягло, була темна ніч, хоч в око стрель, й вони одірвали їй голову. Тоді вони не стали більше діставати її й прочитали «Отче наш»... Така була легенда, а можливо й бувальщина.

Шкіпер Скору стрибнув на груддя, воно перекинулося, немов куля, він посковзнувся й зав'яз поруч із ним. Напочатку він не надав цьому значення, йому не хотілося, щоб вона думала, що він боїться забруднити свої чоботи, хоча він їх допіру добре вичистив ради неділі; він глянув на неї й засміявся, йому й на думку не спало образитися, він пожартував:

— Утішненька-ж вулиця; дуже дивний брук! хе-хе-хе!

Анна-Марія не відповідала.

Шкіперові стало тяжко витягати ноги, йому терпець увірвався, й він почав тупцяти, але це було рішуче ні до чого, він провалювався чим раз глибше й гукнув:

— Що це за чортівський луг у вас!

Анна-Марія відмовила спокійно:

— Вам-би слід було його обійти.

Шкіпер більше не сміявся, він працював на всі сили, і драговина вже сягала йому до колін. Лютість опанувала його, він спробував лягти на бік і потім устати, ліг на другий бік і підвівся, але від цього ставало тільки далеко гірше, він відчув, що під час цих махінацій у нього з одної ноги зіскочив чобіт.—Ну й історія! Він заскреготів зубами, сплеснув у розпуці руками й заричав, як собака. Потім він раптово замовк і сказав, ніби сам до себе:—Невже я так тут і лишуся?—Можливо, він починав розуміти, що жінка там, на твердим ґрунті, бажала його загибелі.

— Чого ти стоїш там і не допоможеш мені?—закричав він їй.

— Ви не просили мене про це,—уїдливо зауважила вона.

Він почав міркувати: виходить, треба було її просити. Тепер так: коли він гукатиме на допомогу, то навряд, щоб його почули на паруснику, парусник стояв геть нижче, й вітер дув звідти; зате, коли як слід закричати, то його почують, мабуть, на селі. Він провалився тепер по пояс, болото всмоктувало його. Він крикнув уперше.

Він кричав не на всю силу, і швидче для того, щоб налякати Анну-Марію.

— Як ти гадаєш, що про тебе подумає народ, коли прийде сюди?—спитав він.

— Нікого вдома нема, всі до церкви пішли,—відповіла вона.

Він, обурений, повернувся до неї й погрозив їй кулаком:

— Коли ти можеш стояти там і байдуже дивитися на мою загибель, значить ти гірша за всякого звіря, ти потвора!

Анна-Марія сказала:—Моліться богам.

— Ря-туй-те!—на все горло закричав Скору, й він почув задоволення від того, що покрик був голосний і луна біля узгір'я повторила його. Він гукнув до жінки:

— Почекай-но, дияволе, коли я вийду, я розправлюся з тобою!

— Краще-б ви богам молилися,—повторила вона.

— Я прив'яжу тебе до щогли й виб'ю тебе!

— Так ось що ви зробите?

— А далі я донесу на тебе начальству.

Вона сіла серед чагарів ялівця, розправила свою спідницю й здавалася цілком байдужою.

— Ти хочеш, щоб я загинув?—закричав він,—але почекай, зате я наб'ю тебе. Руки в мене ще вільні. Ря-туй-те!

Луна знову відповіла йому, але людей не було чути.

Шкіпер не міг лишатися в спокою й не рухатися, й цим він тільки прискорював свою загибель. Він стояв тепер у трясовині майже по груди. Він спробував лягти на живіт, щоб усією вагою свого тіла не давити просто вниз і не вдавлюватися в болото, як свердел, але він провалився надто глибоко й не міг більше згинатися.—Ря-туй-те!

Анна-Марія встала, струсила з спідниці яловець і травинки і озирнулась навкруги. Було дуже тихо.

— Що я зробив тобі, кате? — спитав він люто. — Те, чого я домагався від тебе колись у-літку на цьому лузі, не варте того, щоб ти позбавляла мене життя, ти мені за це око розбила. І з того часу я такого нічого не сказав тобі. Я танцював з тобою і ти навіть не схотіла вийти зо мною на свіже повітря. Хіба я тоді витяг тебе силоміць? Ні! За що ти мене вбиваєш? Іди своїм шляхом і пусти мене йти своїм, я не так уже жагуче закохався в тебе! Проте, ти сама прийшла до мене з люлькою. Цього маневра я зовсім не зрозумів, якого дідька ти зробила це?— Він замовк, дикими очима дивився на неї й чекав.— Ти не відповідаєш, ти занадто дурна! Я скажу тобі, хто ти: ти паскудна баба, що не розуміє навіть, навіщо та що вона робить! Ти пень якийсь, і голова твоя дерев'яна! Ось ти що! Може тепер ти скажеш мені щось?

Анна-Марія повагом рушила за чередою.

— Іди, йди, я покличу тебе на страшнім суді!—погрозився він.

— Я піду людей пошукаю,—відповіла вона відходячи.

— Ти брешеш!—закричав він їй навздогін,—ти йдеш подалі від людей, ти хочеш обдурити мене, ось що ти збираєшся зробити!

Лишившись на-самоті, він став спокійніший. Він одгріб од себе трохи грязі й дістав годинника, витер його ретельно й поклав до вищої кешені. Потім він заховає свого гамана,—вирішив він,—в ньому було дві тисячі далаерів та різні важливі папери, він триматиме його в тій руці, що затоне наприкінці, і, можливо, йому навіть пощастить викинути його на луг. Дасть бог, хто-небудь знайде гроші, адже він іще не заплатив за користування складами й не розплатився з сушильниками.

Дивно, що могло так статися: він устав сьогодні з свого ліжка бадьорий та веселий, а тепер його було засуджено на смерть і гинув він усього за кілька кроків від твердого ґрунту. Звісно, йому слід-би було умовити Анну-Марію по доброму, замість лаяти її; він міг-би запропонувати їй багато грошей, щоб вона принесла дошку, чи дві,—за них він міг-би захопитися. Саме так треба було зробити. Але це ані на хвилину не спало йому на думку, й він за тим не

шкодував. Він був остільки обурений з поведінки цієї людини, сповнений такої до неї ненависти та огидливості, що свідомо сам собі закривав цей вихід.

Година минала по годині. Він усе гукав на допомогу, але ніхто не відповідав йому. Було тихо, й дзвіночки давно вже замовкли, так далеко одійшла череда; навіть вітер поволі вщухав, в міру того, як сонце чим раз схилялося нижче. Була спочатку друга година, далі третя—він дивився на свого годинника, вийнявши з своєї кешені й тримаючи в руці, драговина вкривала йому частину грудей.

Тепер мужність полишила його. Зрідка він плакав, він розумів, що мусить померти. Руки його ще були вільні, але він більше не міг ворухити ногами, їх зверху й до низу ніби оливом було налято. Якщо правда, що народ ходив до церкви, то тепер усі вже повинні були вернутись, хоча церква була далеко й люди довго після служби стояли на горі та один від одного дізнавалися про новини. Але година вже була пізня, неймовірно пізня. Невже нема порятунку? Він кричав і верещав знову, плакав, ляпав руками по болоті. Але покрики його чим раз слабшали. Він поволі втратив мужність.

Про все це довідалися з пояснень Анни-Марії, коли вже минуло багато часу. Вона не пійшла за чередою, вона бачила все й навіть чула те, що він сказав, коли розмовляв сам із собою. Де-що з його поведінки для неї лишилося незрозуміле: він почав щось раптом писати на шматку паперу, що його він дістав із свого гамана. Вона помислила: він пише, що це я його вбила. Тим часом, в ньому сталася зміна, він замовк, але ридав так, що всенький здригався. Потім він розірвав папірця на дрібні шматочки й засунув їх у болото поруч із собою. Він видавався пригніченим, цілком знищеним. Болото поволі засмоктувало його руки; вже не багато лишалося від нього над поверхнею землі. Ніби щось стиснуло груди Анни-Марії, вона тихесенько підвелася й побігла, побігла в напрямі до дворів, увесь час кричучи...

Скору взяв годинника й гамана й жбурнув їх на луг; це було останнє, що він зробив. Він нічого не написав. Він не мав родини й близьких родичів, то й не залишав нікому прощального вітання.

IV.

Норвегія не маленька, Норвегія велика країна.

Коли шкіпер Скору з «Чайки» втопився в болоті на півночі, то на півдні це не викликало ніякого відгуку, крім невеликої замітки в газетах, від якої, можливо, в когось з читачів пробігли мурашки по тілі.

Зате округа—невелика річ, округа мала. Коли людина потопає в болоті, в окрузі довго пам'ятають і говорять про це й обминають болото. Дорослі й діти переповнюються страхом.

Звичайно, Анна-Марія сповістила людей, що вернулася з церкви, про пригоду; найкоротшим шляхом добігла вона до села й дорогою голосила ввесь час, але було надто пізно. Коли прийшли до місця події, то над багнистою безоднею не залишилося жодних слідів, крім перевернутої зеленої купини. Люди не вірили своїм очам, не хотіли вірити, що шкіпер Скору міг бути таким неразсудливим, щоб прямо піти й втопитися. Але, кінець-кінцем, не можна було заперечувати те, що сталося, до того-ж ще з'ясувалося, що майже усі чули крики, але не надавали їм значення. Так шкіпер загинув у болоті, і його гаманець з грошима і годинник було знайдено.

Послали на «Чайку» попередити Августа й Едеварта.

Август узяв гроші на схованку. Перерахував при свідках банкноти і взагалі поводився з великою гідністю. Анна-Марія ясно й докладно розповідала спочатку сусідам, а потім ленсмену: вона дуже побивалася, що не встигла вчасно покликати людей, а втім ніяк не могла зрозуміти, що власне думав цей шкіпер. Він, очевидячки, не схотів кликати на допомогу, аж поки трясовина не поглинула його до шиї, а за останню годину чи дві, що потрібні були Анні-Марії, щоб оповістити людей і привести їх туди, шкіпер якраз і загинув.

Темний і зловісний випадок!

Август зараз-же з'їздив до сусідньої округи, до двох друзів Скору, щоб порадитися з ними, що робити з судном і рибою, а Едеварт тим часом доглядав за пакуванням риби. Тепер йому зовсім не важко було знайти пакувальниць, всі були послужливі й охоче намагалися допомогти, ясно відчуваючи важку пригоду з шкіпером, навіть Анна-Марія була така ласкава, що запропонувала свої послуги.

Жіноцтво на скелях тихо перешіптувалось, здригаючись від жаху:

— Ух, я навіть не наслідуюсь і подивитись на болото, уявити навіть важко, що йому довелося пережити!

— І не говори, це такий жах! Я всю ніч не спала, мені все здавалося, що я чую, як він кричить.

— Що? Ти чула, як він кричить? Значить, він не може знайти собі спокою.

Анна-Марія спитала:

— Чому-ж це він не може знайти собі спокою? Що ви хочете цим сказати?

— Що ми хочемо сказати цим? А те, що він умер і похований в болоті, ніхто не допоміг йому, навіть «отченаша» над ним не прочитали, жодного слова молитви. От тому він і кричить тепер.

Анна-Марія сказала:

— Все це дурниці, він зовсім не кричить, ви просто перелякані.

— А ти хіба ні?

— Ні. Я чудесно проспала-б всю ніч край болота.

Жіноцтво не пойняло цьому віри і говорило ображено:

— Ну, звичайно, ти завжди повинна бути вище всіх нас.

Коли рибу навантажили, Едеварт в-останнє обійшов усіх, що зібралися на скелях і почастував їх вином і бубликами. Було врочисто, але ніхто не радів і не веселився, люди тихо й мало розмовляли, було моторошно згадувати того, хто загинув у болоті, він-же був такий тямущий хлопець і чудесний чолов'яга! І от, дивіться, як легко закінчилося життя!

Август вернувся з своєї подорожі. Він знову поведився гідно, був меткий і твердий у своєму слові й вчинках, зовсім инший Август, не схожий на попереднього. Раніш він завжди корився й слухався, а тепер узяв керів-

ництво в свої руки й на завтра призначив розплату з усіма робітниками.

— Ми почнемо в звичайну годину, — вирішив він, — а, якщо буде попутний вітер, то вирушимо в путь.

— А хто буде керувати «Чайкою?» — спитав хтось.

— А по твоєму, хто? — гостро запитав він.

Виплату він зробив бездоганно, не було до чого прискіпатися, й робітники на скелях, що самі стежили за своїми робочими днями і нотували крейдою на дверях кожний робочий день, не могли докорити його в неточності. Він закликав їх по двоє до каюти, так що один міг бути свідком при розрахункові з іншим, певне, він навчився цього, коли був моряком. Каролуса вразило, а Едеварта здивувало трохи, що Август, роблячи розрахунок, що-разу нотував щось, якісь цифри й значки до окремої книжки, ніби він робив якийсь-то особливий підрахунок робочим дням, або щось подібне до цього. Книжечку цю він що-разу ховав до себе в кешеню.

Закінчивши з виплатою, Август оголосив, що він сам, як шкіпер, поведе «Чайку» в Бербен, бо не було-ж нікого, хто-б розумівся на компасі, мапах та годинникові, а шкіпери з інших сушарень не могли залишити свої судна.

Можна сказати, що люди роти роззявили, почувши цю новину, хоча вона й не була вже така несподівана. Август і раніш дивував їх, вони вважали його здібним на багато дечого, але тут він одразу на багато перевершив їхні гадки. Бути шкіпером, навіть капітаном на великому навантаженому кораблі, пливти за компасом, мапами й годинником вздовж усієї Норвегії, — для цього треба було знати й розуміти багато.

У нього був Едеварт, але для подорожі не вистачало ще одної людини. Він покликав Теодора.

— В Теодора гила й він носить бандажа, — зауважив Едеварт.

— Я хочу саме його, — настоював Август.

Едеварт нагадав, що Теодор більше всіх завжди дражнив і чіплявся до приятеля, це була підла людина.

— Так, тепер я розплачусь з ним за це, — сказав Едеварт.

Вітру не було. Їм довелося на ливвах виводити «Чайку» з Полен, це була важка робота. І вони найняли Каролуса та ще одного йому на підмогу. У фьорді з'явся невеличкий бриз, і вони розпустили паруси.

І тепер на горах навколо стояли люди й дивилися. Вони прощалися з парусником, їм було сумно. Полея спустошів, на скелях вже не видно було нікого.

Перед тим, як вийти з Вестрольда, Август розплатився з Едевартом за літню працю, він дав йому чималу суму.

— Ти був гарним робітником, і тому я хочу як слід заплатити тобі,—сказав він.

Едеварт подякував, він не розумів, як це за такий невеличкий час, що він працював, йому належало так багато?

Август вийняв з кешені свою особисту записну книжку, прочитав там щось, і сказав:

— Так виходить по книжці.

Едеварт:—Що це за книжка в тебе?

Август:—Це, скажу я тобі, книжка, де я записував твій і мій зарібок.

І він став пояснювати:

— Пам'ятаєш, по весні я обіцяв тобі, що влітку в нас буде добрий зарібок.

Едеварт:—Так, я пам'ятаю.

Август:—Я поїхав в Лофотен, розшукав шкіпера Скуру і «Чайку», висушив рибу. Ти-ж не чув, щоб людина в твоїм становищі, чи взагалі хтось інший, зробив те, що я зробив?

Едеварт подумав трохи й мовив:

— Наполеон, мабуть, міг-би зробити.

— Так,—погодився Август,—що-до Наполеона, то в мене нема сумнівів. Але питай мене про які завгодно речі на цьому світі і я відповім тобі. Все літо я тримав у голові увесь календар і не пропустив жодного дня.

Август казав правду, за днями він стежив дуже уважно. З довгого пояснення товариша Едеварт зрозумів таке: не всі робітники працювали однаково кількість часу, так Каролус, наприклад, пропустив всього десять день, Теодор—три, коли були дощі, сушіння зовсім припинялося по всій лінії. Так. Але з усіх цих різних прогульних днів Август надзвичайно дотепно приховав для себе силу грошей, як додаток до своєї платні. От цей розрахунок і був в його маленькій книжці. Кожний робітник одержував все, що йому належало, але за прогульні дні одержував сам Август. Він міг зробити це, нічого не боячися, бо на диво вдало керував працею й закінчив її на два тижні раніш усіх. Від цього Август мав чималий прибуток, і він від щирого серця

віддав частину цих грошей Едвартові, розповівши йому про свій розрахунок.

Едварт нічого не міг зрозуміти, але справа імпонувала йому, і він дозволив собі спитати:

— Ну, а що, коли-б жив шкіпер Скору і був-би при розплаті, як-би ти відклав для себе стільки грошей?

Август відповів:

— Тоді-б я вписав-би до списку робітників, що працювали на скелях, два чи три зайвих й одержав-би гроші за них, щоб послати їх далі. Мені не важко було це зробити.

Він був дуже меткий і сміливий, цей Август, з чорта спритний хлопець з усіх боків.

Едварт узяв гроші, але де-кілька днів думав про цю пригоду. Справа було надзвичайна й примусила його почувати себе непевно, тут було не без гріха, важко сказати, яке нещастя міг потягти такий вчинок, а що, як шкіпер Скору з'явиться до нього!

Він сказав одного разу:

— Але-ж шкіпер стоїть в болоті й знає, що ми зробили.

— Але-ж ти знаєш,—заперечив Август,—я подарував йому свого персня.

Едварт здивувався:

— Хіба?

— Подарував його зовсім задаром. А хто мене примушував?

Едварт:—Я йому нічого не дарував.

Август не постояв за відповідю:—Ну, і що-ж з того? А хіба я не зносив твоєї куртки, зовсім нової вовняної куртки? Чи ти дав її лише за ради товаришування?

Загалом Август ловко припасовував одне до одного, він то казав правду, то плів дурниці, правду плував з небилицями, він не соромився навіть говорити, що треба робити по ширості й вони завжди будуть справедливі й ретельні в своїх розрахунках. Август сміявся своїм золотим ротом і розповідав, що Каролус прохав у нього люльку, що належала Скору.

— Вона-ж тепер не потрібна йому,—сказав Каролус.

— Ні,—відповів Август,—але покійний Скору зробив тобі добродієство; він врятував твоє сіно.

Тоді Каролус попрохав дати йому куртку, або щось

з одягу, бриля, може, взагалі якусь річ на спогад про шкіпера. Чи чули ви щось подібне?

Август відповів йому:

— З таким свинством й користолюбством я не бажаю мати жодної справи, запам'ятай це собі. Як по твоєму? Як на мене, то я відповів йому дуже добре?—спитав він у Едеварта.

Едеварт зовсім розгубився й подурнішав від цих уривчастих, коротких речень і врешті зовсім знітився. Але Август певне зрозумів, у чому справа, він розумів багато, він не розперезувався зовсім.

В Боде вони добре запаслися харчами, тепер у них було все потрібне. Ночі ще були світлі й вони пливли униз до Хельбеланду й на вахті стояли на три зміни. Шкіпер Август уважно вивчав мапу, навіть коли вони пливли вздовж берега, це треба було показати Теодорові, іноді Август швидко підходив і ставав біля компасу, виймаючи годинника Скору, вираховував хвилини й секунди, хитав головою й відходив.

З Теодором на паруснику зовсім не рахувалися, шкіпер Август навіть і відповідати не хотів на зауваження такої нікчеми. Біля Фоли знялася буря, море захвилювалося, й Теодорові дісталось здорово: він зовсім не вмів керувати вітрилами, з судном йому раніш ніколи не доводилося мати діла, він не знав навіть назв різних канатів та реїв і спочатку наробив стільки помилок, що шкіпер пригрозив скинути його на берег, а на його місце поставити «дорослу людину». Тут, в Фолі, їм довелося зняти брамселі й гроти і пливти з одним фокстекселем. Шкіпер Август стояв на стерні, викрикував свою команду й навчав обох матросів. Август не був боягузом на цей раз, його блакитні очі дивилися впевнено й прямо і він грізно тупотів ногами. Зовсім інша справа стояти посередині корабля чи валятися, уткнувшись носом у днище вісьмивесельного човна. Ці дві речі не можна було рівняти.

Вони прийшли у Фолу, в шхери, погода покращала, все зійшло на добре. Август вийняв гармонію й заграв уперше за всю подорож. Він був лагідний. Вони пливли дуже швидко, минули вже Редевський маяк і наближалися тепер до низини Тронгейма.

— Тепер ти бачиш, що я вмю плавати?—спитав він

Едеварта,—а як ти гадаєш, чи не майнути нам «Чайкою» прямо за кордон?

— Як то?

Август подивився на всі боки і почав говорити стиха, він здавався непевним в собі, навіть замішався.

— Ти знаєш, на мені годинник Скору й мені не хочеться з ним розлучатися. При мені більш, ніж тисяча доларів, що належать теж Скорові, а це не жарт повернути їх разом. Ти що гадаєш про це? Я прямо не знаю, що мені робити.

Едеварт відповів майже байдуже:

— Мені здається, не варт цим морочити собі голови.

Август казав далі:

— До того-ж в нас судно й вантаж, дуже цінні речі, цілий скарб! Ми-ж працювали над цим, та й це Скору не потрібно тепер. Коли вже по-правді, то ми спадкоємці Скору.

— Так, не погані думки бродять у тебе в голові,—зауважив сміючися Едеварт.

— Мені хотілося сказати тобі про них,—відповів Август.

І на деякий час вони припинили цю розмову, але пізніш, над вечір, Август знову розпочав її.

— Звичайно, я не збираюся брати Теодора з собою в дорогу. Я не такий дурний.

— В яку дорогу?

— До Іспанії. З Теодором ми, звичайно, попрощаємося. Але для цього потрібно, щоб ти хотів того, що й я, а я того, що й ти. Все, чого-б ти не зрозумів, я-б зміркував за двох. Мені-ж доводилося робити так і раніш.

— Я нічого не розумію з того, що ти говориш,—сказав Едеварт.

Звичайно, він не міг зрозуміти цього, це було вище його розуміння. Йому стало якось моторошно. Товариш його об'їхав увесь світ, навчився навіть аж надто багато де-чому, в житті його були якісь таємничі сторінки.

Біля Фосенланда вони зайшли в затоку з зеленими берегами, щоб набрати води, що гучним водоспадом падала униз із лісу. В глибині затоки стояв самотній домочок, звідки до річки вийшло двоє дітей і стояли, дивлячись на чужинців та їхнє судно. Трохи згодом до берега прийшла молода жінка, вона була боса і майже не одягнена,—на ній була лише сорочка й спідниця. У неї було до них

прохання,—вона прохає їх не гніватись, але вона не може відпустити добрих людей, не попросивши допомоги їй: овечка її заблудила на скелях за хатою і от вже стоїть там другу добу, і вона одна ніяк не може дістати й врятувати її. У жінки на очах були сльози, ах, це була така гарна овечка, велика й гарна, і її вона залишала на розплід.

Август:—Хіба поблизу немає чоловіків?

— Є,—відказала жінка,—але вони всі на острові тепер.

— То правда, острів є на мапі,—сказав Август з виглядом вченого шкіпера,—яка-ж то в них там робота?

— Вони працюють в економії Фоса, щось роблять там.

Август робив ці непотрібні запитання певно заради свого гонору, він подивився на будівлі й пробурмотів щось, але тому, що настрої у нього по-старому був гарний, то він і обіцяв прийти.

Вони сіли в човен з діжкою для води, одвезли її на корабель, захопили там канат і блок і знову сіли на невеличкий човен. Август захопив і рушницю й поклав її собі на коліна, він зробив це, певне, лише для того, щоб позадаватися перед молодого жінкою.

Вони пішли на подвір'я, їм показали місце. Вівця залізла на уступину в скелі з зеленою травою, але уступина була така вузька, що бідне створіння не могло повернутися і прийти назад. Унизу була прірва й смерть.

Август запитав жінку, чи не продасть вона овечку.

Ні, ніяк не можна продати її.

— А то-б я купив і застрелив її, щоб вона впала униз.

— Застрелити її? Ні, не треба, це така лагідна овечка, велика й гладка.

Август з своїми людьми зліз на гребінь скелі, спустив Едеварта на канаті на уступину й дав йому можливість робити там все, що треба. Овечка була спокійна, вона очевидно звикла до гарного поводження й не лякалася. Едеварт висів на канаті й зручним рухом повернув її. Це сталося цілком несподівано. Він схопив її спереду за вовну й підняв, так що на мить вона стояла лише на задніх ногах, потім вона стала на всі чотири. Здавалося, сама вівця теж була вражена тим, що сталося, і ніби не розуміла,—як це її голова раптом опинилася на протилежному боці. Едеварт погладив її і намагався вплинути на неї

ласкою, але щоб примусити її піти назад тим-же шляхом, що вона й прийшла, йому довелося сунути й підганяти її.

Едеварт піднявся канатом і, розкачавшись сам, стрибнув на уступину. Він стояв і розмірковував декілька секунд, потім відрізав від себе каната й пустив кінець з рук.— Піднімай! — крикнув угору. Він почув жалібне скавчання блоку десь угорі на скелі й побачив, як піднявся канат. Потім обережно пішов уступиною вздовж стіни, а овечка побігла за ним.

Унизу біля будівель стояла жінка й її двоє дітей і дивилися вгору. Жінка плакала, їй було боязко за овечку й за людину, що так ризикувала. Діти зрідка викрикували щось.

— Тихше, не так голосно, — зупиняла їх мати, — а то вони можуть впасти.

Але вона сама скрикнула від радощів, коли все скінчилося на добре, а коли підійшли чоловіки, вона дякувала їм і кожному стиснула руку. Вона сказала дітям, щоб вони зробили так само, і вони почали протягувати свої маленькі рученята, то ліву, то праву, яку було зручніше. На Едеварта жінка ця подивилася чудним поглядом, дякувала особливо гаряче й щоки її розчервонілися, — ну, то що-ж, в цьому не було нічого дивного. Молода жінка помітила, певно, що він найвродливіший. Едеварт почервонів. Ой, ця молодість! Благословенна молодість і незнання гріха!

Їх запросили до світлиці й жінка знову визначила Едеварта й подала йому першому. Але це не сподобалося шкіперові Августу, він вийняв з кешені годинника Скуру й промовив:

— Ну, хлопці, час знову на корабель, мені-ж треба одвезти вантаж.

Жінка була повна вдячності і їй хотілося зварити їм кави. Август відповів:

— У нас на кораблі є кава, ми добре зібралися в по-дорож. Проте, дякую. А що це твій милий чи що висить тут на стінці?—спитав він жартома.

— Це мій чоловік,—відповіла жінщина.

— Він теж працює на острові?

— Ні, його тут немає.

— Вродливий чоловік,—сказав Август.— Він загинув у морі?

— Він поїхав до Америки.

— От як! Значить, він в Америці. Як-же, Америку я добре знаю. Коли поїхав твій чоловік?

— Вже чотири роки.

— Певно, він скоро вернеться?

— Бо'зна,—відповіла жінка.

— Але-ж ти, либонь, знаєш, він пише тобі?

— Ні, не пише. Він ніколи не писав.

Август вдарив себе рукою по коліні.

— Як? Ніколи не писав! Але тоді ти не знаєш, чи доїхав він до Америки?

— Я знаю, що він покинув корабель в Н'ю-Йорку.

— І потім зник?

Жінка нічого не відповіла.

Едевартове серце разивалося від жалю, перед ним розкривалося щось, чого він не міг вмістити,—доля, важкий хрест, що має нести ця жінка! Їй було певно двадцять п'ять, двадцять шість років, в ній було щось любе, може бути не любе, а щось ніжне, це почувалося в її важко похиленій голові, у неї були такі лагідні очі. Де був її чоловік, та чи був він взагалі? На які засоби жила ця жінка? У світлиці стояв верстат, але по стінах і на спинках стільців висіли різні кукли прядива, уся мебля в світлиці була нефарбована. Едеварт сидів й зрідка облизував собі губи, він був далеко не байдужий і не спокійний, в середині його солодко дріжало, можливо, що від праці, може бути—від закоханости.

Августові не було про що питати більше, він підвівся й пішов до дверей.

Едеварт вийшов з світлиці. Жінка йшла за ним слідом і в сінях сказала йому:

— Велика тобі подяка за все, що ти зробив. Як тебе звати?

Едеварт не чекав такого запитання.

— Мене? Ах, мене... Мене звуть Едеварт. А тебе?

— Ловізе Магрете Допен.

— Ну, а мене Едеварт Андреасен, сказав він.—Бажаю тобі всього найкращого.

Ой, ця молодість! Вони навіть руки не стиснули одне

одному, вони лише дивилися униз і шепотілися, як злодій чуки.

— Ти цілував її?—спитав потім Август.

Едеварт хвилинку мовчав, але потім вирішив набрати молодечого вигляду й засміятися на це раптове запитання.

— Ні, вона не схотіла,—відповів він.

— Не схотіла? Треба мені було бути на твоїм місці,—сказав Август.

Але Едевартові здалося, ніби чудова картина, райдужний місток зруйнувався в ньому.

Потім одразу довелося думати про інше, парусника прибило до самого берега і його довелося виводити з затоки.

Разом з Теодором він то перетягав його, то веслував, обернувшись обличчям до будівель. Він увесь час бачив молоду жінку, вона стояла перед самим будинком, але ні разу не підвела руки й не кивнула йому—може бути тому, що їх було двоє в човні.

Потім вони підняли паруси й попливли.

— Страх, скільки часу узяла в нас ця овечка,—сказав шкіпер Август,—тепер нам не пощастить зайти в Тронгейм.

— А чого нам туди?

— Мало чого! Але зупинимося в Крістіансунді. Він буде якраз по дорозі нам.

Едеварт спитав:

— А як ти гадаєш, де її чоловік?

— Її чоловік? Втік, мабуть, або вбитий,—та й край.

— Як чудно, що саме у неї так нещасливо склалося життя.

— Нічого не чудно. Як можемо ми, люди, передбачити все наперед? Вона гарна, і я дуже задоволений, що разом з моїми людьми врятував її вівцю. А проте я зустрічав на своїм віку ще вродливіших жінок і на морі й на суші.

Едеварт відчув себе ображеним:

— У всякому разі вона краща за Матеа.

— Що? Ах, за цю...—Август засміявся й захитав головою:—Ну, вона-ж була справжнє бісеня. Цікаво, де вона тепер. Коли-б вона попалась мені до рук, добре я попобив-би її. А втім, бажаю їй всього найкращого, мені вона ані трохи не потрібна.

Вони зупинились в Крістіансунді. Август пішов до міста й купив собі чепурну одіж та золотий перстень. Тугий гаманець Скору він носив з собою й, коли треба було платити, широко розкривав його.

Звідси Едеварт написав додому, сповістивши, що бачив багато нового, вільне море, безкраї простори землі, до того-ж багато людей, міст і пароплавів.—Найнижчий уклін усім, усім!

На вулицях Крістіансунда він знову спіткав Папста, старого єврея-годинникаря. Тепер він був тут. Він був такий самий, одмітний, привітливий і товстий, з поважною бородою та з силою ланцюжків на грудях. Мабуть годинникарі міста не любили його, але цього не можна було сказати про всіх інших, він був відома особа й продавав годинники звичайним та поважним людям, всі зверталися до нього, молодь, купці й консули.

— Чи не бажаєте годинника?—спитав Папст.

— У мене є годинник,—відповів шкіпер Август.

Папст оглянув годинника Скору, розкрив його й сказав:—Гарний годинник.

— А може бути ви самі продали його колись?

Папст:—Не пам'ятаю, може бути.

Він обернувся до Едеварта, спитав його ім'я і місце народження й пізнав його:

— Якже, на ярмарку в Сторкмаркені, в минулому році, я часто бачив тебе. Але ти дуже змінився з того часу, став високий й дорослий. Ти не купив ще годинника?

— Я хотів почекати до Бергена.

— Не жди краще! Там тебе обдурять залюбки,—сказав Папст.

Шкіпер Август спитав:

— Що ви візьмете за найкращого годинника для мого штурмана?

Папст поклав руку в одну кешеню, потім в другу й вийняв два годинники.

— Ви хочете найкращого годинника, шкіпере: от пре-хороший годинник і от прегарний. Прошу, гляньте на них, вони на амперній ході.

Август по черзі обдивився їх і зробив вигляд, що тямить на годинниках.

— От, цей, як на мене, кращий.

Папст, згоджуючись, хитнув головою.

— Я одразу це зрозумів,—сказав Август.—Скільки ви візьмете за цього годинника? Назвіть останню ціну.

— Вісім доларів.

— Вісім доларів? Ви, певне, жартуєте! Вісім доларів, сходна ціна для шкіпера, але де звичайний штурман візьме таку суму грошей?

— Що-ж, ви може й маєте рацію,—погодився Папст. Едеварт спитав розчаровано:

— А той другий годинник, він теж, здається, не поганий.

— Так, дуже добрий.

— А скільки він коштує?

— Цього я можу віддати за подвійну ціну, за шіснадцять доларів.

Обидва приятелі так і скам'яніли. Август зніяковів:

— Як, простіший годинник коштує вдвічі дорожче? Чому?

Папст протяг до нього годинника й сказав:

— Подивіться на нього ще раз та уважніше, шкіпере, й скажіть вашу думку.

Август узяв годинника, розчинив його й подивився, але тепер був обережніший.

— Немає сумніву, що це гарний годинник, це й дитина побачить. Але чому він вдвічі дорожчий?

Тут Папст зробив дивне зауваження:

— Це все від інкрустації на кришці,—сказав він.—Ця інкрустація куди дорожча, ніколи не зноситься.

— Інкрустація?

— Саме вона. До того-ж в цьому годиннику на троє коліщат більше, ніж в тому, чи не хочете поррахувати.

Але Август стояв на своєму. Він odmовився рахувати коліщатка й сказав трохи ображено:

— Щоб там не було, Едеварте, я у всякому разі знайду тобі гарного годинника у Бергені й куди дешевшого. Прошу тебе, не сумуй.

Папст запитав:

— Коли-ж відчалите, шкіпере?

— Пізніш. Увечері, коли буде вітер.

Вони попрощалися й кожний пішов своєю дорогою. Август напивав найкращий готель і попрямував туди.

— Я-б охоче узяв-би тебе,—сказав він Едевартові,—але ти ще не придбав собі костюма.

— Я піду на корабель і зміню Теодора,—відмовив Едеварт.

Едеварт був сам на себе не схожий в ці останні дні, у нього були гроші в кешені, але не було бажання жити, закоханість і нудьга мучили його, йому не хотілося їсти, він був блідий і приголомшений, в цілковитому занепаді. Він міг-би написати їй, але не знав адреси, до того-ж не вмів складно писати, вона певно писала куди краще його й глузувала-б з нього. Ох, ця зустріч у Фосенланді! Маленька Рагна з рідного села зовсім перестала існувати для нього, тепер він міг-би спокійно дивитися на неї, як на коханку іншого. Це ані трохи не вразило-б його, ним володіло тепер щось інше й могутніше, він був у владі ворожої сили, що раптово захопила його. Що було робити? Про надію не могло бути й розмови, майбутнє було зачинене для них, він ніколи вже не заїде по воду в затоку з зеленими берегами. Ловізе Магрете Допен житиме й помре в своїй світлиці, й він сам буде жити й помре далеко від неї, їм залишиться лише згадувати одно одного. Він міг-би дати їй у руку трохи грошей.

Несподівано старий Папст ніби випадково опинився на пристані і зайшов на «Чайку». Він був такий лагідний і спокійний. Едеварт зрадів йому.

— А, та тут живе, либонь, мій старий знайомий,—сказав Папст і прикинувся здивованим. Звичайно, Папст зайшов продати йому годинника, він неодмінно полагодить з ним, Едеварт повеселішав і почався торг. Папст давав поради: він довідався, скільки в Едевата було всього грошей і тоді, як казав Папст, він міг асигнувати чотири долари на гарного годинника.

— На, дивись, я віддам тобі те, що показував вам недавно.

— Того годинника, що коштує вісім доларів?

— Так, я продам тобі гарного годинника. Ти ніколи не забував привітатися до старого Папста, і тому я віддам цього годинника за чотири. Так, я нічого не зароблю, я, повір, трохи загублю, але я зроблю це приязни ради, хоча годинник чесно коштує вісім доларів, ти можеш бути певним цього, не забувай лише накручувати його що-вечора,

але не скрути заводу, це прекрасна річ, я не хочу, щоб ти зробив невігідне діло, ми-ж ще зустрінемося з тобою.

Едеварт купив годинника: певне, в ньому було щось зворушливе й довірливе, що в свою чергу вплинуло на годинникаря. Папст розумів, що важить для юнака прикраси, й подарував Едевартові крім всього ще й прегарного ланцюжка до годинника, за що щасливий Едеварт вдячно стис йому руку, що той аж скрикнув від болю.

Вони попрощалися. — Лише не тисни так дуже руки, — сказав Папст, — ти надто дужий.

Певне, він сказав це, щоб подразнити юнака, але, хто відає, можливо, що сталося щось надзвичайне; мандрівний єврей, що обдурив на своїм віку тисячі людей, на цей раз був чесний над міру і продав дійсно собі на збиток.

Август вернувся й кинув на стіл цілий пакунок морських мап, що він купив; він палив сигару й задавався, але він був цілком тверезий, лише трохи споважнілий, бо обідав у своєму дорогому готелі, їв телятину й закордонні макарони.

— Я зустрів иншого капітана в готелі, — сказав він, — в нас була довга розмова за столом. Що це? Ти, здається, купив годинника? А покажи-но!

Коли Август вислухав оповідання про годинникаря, він одразу став підозрілим й сказав:

— Боюся, що старий шахрай обдурив тебе. Ти-б запропонував йому два долари, я-б неодмінно так зробив, а ти зовсім не вмієш обкручувати справи. Годинник певно ще й не заведений?

Едеварт: — Не знаю, він нічого не сказав про це.

Август: — Ну, звичайно, він нічого не сказав. Ну, то що-ж, сам побачиш. Я вже ані слова не скажу!

Увечері вони відпливли.

Чергова зупинка була — Олесунд. Августові і в цьому місці схотілося позадаватися в своєму новому вбранні і з золотим перстнем. Вони були там кілька квапливих годин і попливли далі, але й там Август встиг купити собі ще морських мап, на цей раз мапи французького узбережжя.

Тут погода змінилася, пішов дощ, знявся супротивний вітер і їм довелося маневрувати. Про коливання не могло бути й гадки, але корабель всеж нахилило, в одному місці, де довелося вийти за смугу шхер, їх здорово потрусило,

Август лаявся й командував, як диявол, і мучив себе й інших людей. І Едеварт і Теодор питали, чи не краще повернутися назад.

— Вернутися?—засміявся Август.—Що це в порівненні з тим, що мені довелося робити раніш?

Що-б якось не схибити, вони всі троє стояли на вахті й не спали, і лише коли увійшли у фьорд і в узьку затоку з берегом з обох боків, Едеварт і Теодор по черзі могли піти й поспати. Август був невтомний і вартував увесь час.

Нарешті вони добралися до Флуре й об'якорилися. Цей впертий супротивний вітер ніби знущався над ними, до того-ж саме тепер, коли вони майже дійшли мети.

Флуре—це невеличке, жваве містечко, мальовниче й приправлене, але Август був незадоволений, — найбільше він боявся, що інші рибальські судна наздогонять їх з півночі.— Ми надто багато часу загубили на вівцю,—сказав він. На третій день Август сходив на берег і повернувся п'яний, але тепер він веселіш дивився на речі, він вирахував, що інші судна не могли тут бути раніше двох тижнів після «Чайки».

Ранком він пішов на берег. Трохи згодом він послав по Едеварта, прохав його прийти й принести з собою гармонію.

Август зумів знайти собі підходяще місце,—заїздний двір з хазяйкою, економкою, служницями й вином; він зупинився тут від лишку життєрадісності: матрос знову дозволив собі зійти на суходіл. Пригоди торішнього ярмарку поновилися, і він оголосив себе нареченим економки й купив їй перстень— вона була з Бергена, ця надзвичайно весела пані з високими грудьми й живим мінливим поглядом. Ой, цей Август! Влітку в нього була можливість пити горілку просто з діжки й скільки завгодно, але він не чіпав її,—він був непитущий. Щоб розважатися, потрібен був настрій, і дівчата, й співи, дозвіл бути на березі, хоча-б дозвіл і від самого себе, матроська гульня!

Дами, як уміли, догоджали Августові: хазяйка називала його капітаном, запропонувала йому користуватися її кімнатою весь час, що він буде на березі, служницям він давав на чай лише за те, що вони приходили й давали подивитися хвилинку на себе. Едеварт прийшов, коли бенкет

почав розгортатися. Коли Август заграв, економка підхопила Едеварта й проти його волі закрутилася з ним у вальсі, на що Август похвально засміявся і став підбадьорювати їх:—От, так добре! Дай я подивлюся, як ти крутиш мого штурмана.—Едевартові було байдуже до всього на світі. В душі в нього був солодкий спогад, а годинник з ланцюжком, що його він дістав у дарунок і міг ним пишатися, не допомогли йому

Гулянка тяглася аж до вечора, але під кінець Август грав уже не так охоче на своїй гармонії, економка оцінила його не достатньо, а все жвавіш і жвавіш базікала з його штурманом, все хтіла танцювати з ним вальс і один раз навіть, вальсуючи, заманила його в темний коридор, обняла його за шию й крикнула:—Ах!—Тоді, ніби щось помітивши, Август нажив брови, поклав гармонію в коробку й перестав грати.

— Тягніть сюди чого-небудь, дайте кави, чи що!— крикнув він, щоб примусити економку служити йому.

Вночі Едеварт пішов на корабель, але Август і слухати не хтів, щоб лягати спати, він спитав ще пляшку й примусив усіх дам сидіти з ним і слухати його дивні пригоди. Нарешті, під ранок, всі вони одна по одній зникли, і Август, як був, потрапив прямо в постіль. Втім він щось бурмотів, дуже розлютований, будував якісь плани кари для економки, його нареченої, що зникла так несподівано.

Минув ще день. Август втомився й відпочивав. Коли він прокинувся і підрахував, скільки грошей промарнував, то замкнувся в собі й не випив ні каплі вина.

Вигляд його був жалю гідний. Едеварт прийшов з корабля й кликав його з собою, він прочитав телеграму про погоду й на його думку вітер був найсприятливіший. Вони обидва подивилися на небо, поговорили і дійшли до згоди. Август увійшов до хати і розплатився за кімнату.

Його довго не було, а коли повернувся, сказав:

— Не розумію, куди вона могла подітися?

Едеварт:— Я бачив її пізно вночі на набережній.

— На набережній? Так, значить, вона з таких?

— Може бути, що вона тебе шукала,—боязко зауважив

Едеварт.

— Ні, вона знала, де я. А тобі вона нічого не крикнула?

Едеварт міг-би відповісти, що вона дійсно гукала його,

але він пошкодував товариша й сказав, що вона, мабуть, ходила подихати свіжим повітрям.

— Наплювать! Бажаю їй щасливої дороги,—вирвалося в Августа.

Едеварт:—А перстня ти так і не одержиш назад?

— Перстня, назад!—передражнив Август.—Одно я скажу тобі, Едеварте, цим жінкам не можна вірити.

Вони пішли на корабель і одразу-ж відпливли.

Август на похмілля був в жахливому настрої, але йому не залишалося нічого іншого, як тільки стиснути зуби й мовчки переносити своє нещастя. Випогодилося, знявся сприятливий вітер, але Августові від цього не полегшало, він скаржився, що ніколи раніш не почував себе таким розбитим.—Це все від хереса,—запевняв він. Потім став приписувати свій стан отруйній каві і, нарешті, двом пляшкам лікера крамбамбулі, що їх довелося йому випити вночі з жінками. Треба дуже було це все робити! Едеварт чув, що шклянка чистої горілки, коли випити маленькими ковтками, дуже допомагає в таких випадках. На це Август тільки плюнув далеко за облаки й сказав, що його нудить від огиди.

Безглузда людина! Адже цей бенкет не був наслідком лишків життєрадісності, в ньому не було жадних лишків сили, не було звідки брати їх. І нічого, крім часу, не могло його вилікувати.

Одного разу вранці, коли Едеварт вийшов на палубу, а Август стояв на кормі, неначе в ньому сидів диявол, Август покликав до себе товариша й сказав йому пошепки:

— Ми не заїдемо до Бергена. Ти дивуєшся, але тепер не можна вже йти до Бергена, ти сам розумієш, ми проїхали.

Едеварт не вірив своїм вухам.

— Як, що ти кажеш?

— По-твоєму, це так страшно? Ми заробимо грошей і справи наші владнаються.

Бліда блакить Августових очей стала певною й різкою, він признався, що на «Чайці» хоче виїхати в Іспанію, продати там вантаж та судно й забагатіти. Едеварт мусів згодитись, вони завжди будуть робити вкуші.

— І ти, будь ласка, не думай, що я не знаю, як пливти. Хіба я не купив мапи? Ми спустилися до південної Норвегії, проїдемо Північне море, потім каналом пройдемо повз

береги Франції і ввійдемо в Сантандер—це вже Еспанія, я добре знаю Барселону, але туди, на жаль, нам не потрапити, бо вона лежить з другого боку, й нам довелось-би входити в Середземне море, щоб-то їхати вдвічі довше.

Всі ці назви та місця не справили жодного вражіння на Едеварта. Він спитав тільки:

— Мені, чи що, стати на стерні?

Август удав, що не чує.

— Я догадуюсь, про що ти думаєш, ти боїшся, що парусника почнуть розшукувати й впізнають, але я знаю засіб, як уникнути цього. Мені довелося одного разу скористуватися ним: ми зайдемо в якесь затишне місце на Шотланському узбережжі, перефарбуємо парусника і напишемо на ньому нову назву. І ніхто ніколи не впізнає його, скільки-б про нього не дізнавалися.

— Яку нісенітницю ти верзеш!—сказав Едеварт.

— Ну, скажи, будь-ласка, кому ми зробили зло?—питав Август.—Скору вмер. А втім, цей самий Скору не був ні божим янголом, ні святим апостолом, кажучи по правді. Як ти думаєш, на що він кликав Рагну до себе в каюту? Ти можеш припустити найжахливіше і ти не помилишся. Ця свиня ні матері, ні доньки не пошкодувала-б.

— Залиш, будь ласка, Скору!

Август:—От я й кажу: Скору помер, а коли людина помре, то такий вчинок, як наш, не може зробити йому шкоди. Коли-б він ще був одружений,—але шкіпер на півночі розповідав мені, що у нього взагалі не було ніякої сім'ї, що за парусником приїдуть лише його брати утретіх. Ти гадаєш, що це справедливіше? Ще-б чого! Так-би я й віддав парусника якимось братам утретє.

Едеварт:—Не розумію, як ти можеш говорити такі речі!

Але Август не тільки говорив такі речі, але цілком серйозно мав надію зробити це. Він не звертав уваги на очевидну безглуздість свого наміру, йому хтілося самому володіти годинником, грошима, навантаженим парусником шкіпера Скору—і він не бачив у цьому нічого дивного.— Я знаю, про що ти думаєш,—сказав він далі.—Але це не має жодного значення: Теодора ми не візьмемо з собою. Цей вибродок розбазікає про все направо й наліво, як баба якась.

Едеварт позіхнув і спитав, аби сказати щось:

— А як ми вдвох одведемо судно до Іспанії?

— В Шотланській гавані ми візьмемо нову людину.

— Ну, а де-ж ми розпрощаємося з Теодором?

— В Північному морі. Ми викинемо його за облавок.

— Ха-ха-ха,—широ засміявся Едеварт.

Августові був не до вподоби цей сміх, все-ж таки він був—шкіпер. Він схотів підкреслити своє поважне звання начальника, йому здавалося, що це цілком природньо, але його нестриманість перейшла всі межі і з прямою, властивою лише невинності, він скрикнув:

— Ти з глудзу з'їхав!

— Ані руш!—скрикнув раптом Август,—як ти насмілюєшся сперечатися з капітаном судна, де-ж бунт! Ані руш! Втім переробити вже нічого не можна, скажу я тобі, ми вже минули Берген.

— Тоді повернемо,—сказав Едеварт.

— Ні, ми не повернемо,—відповів Август.

Едеварт зблід, зробив кілька кроків уперед і наказав різким голосом:

— Теодоре, будь на поготові, ми повертаємо!

Август мовчав. Раніш, ніж здатися, він подумав про щось і почекав, не змінився одразу, не впав духом, він примусив себе обернути все на жарт і сказав:

— Ха-ха, ти й повірив! Я завжди казав, що ти не дуже догадливий. Ну, а тепер давайте повернемо.

Прийшов Теодор, вони повернули й попливли назад до Бергену.

Август довго робив вигляд, що його складний план був цілковитий жарт. А проте він спитав Едеварта, що той гадає про свою поведінку, про те, що чекало-б його на кораблі, коли-б він спротивився своєму капітанові. Його розстріляли-б!

В Бергені він розраховувався з обома своїми матросами й виплатив їм гроші. Все як слід. Він став знову товаришем і після поразки підбадьорював самого себе, даючи Едевартові гарні поради:

— Слухай мене, будь обережніший тут в Бергені, дивись, не попадись у пазурі якогось хижака. Як справа з твоїм годинником, він ще йде?

— Поки що...

— Ну, значить скоро перестане. Мені ніколи ходити з тобою. Я повинен передати парусника, але ти сам іди в місто й зайти спочатку до великого годинникового магазину, потім до іншого й запитай, що коштує твій годинник, чи перевірений він і чи поставлений за хронометром. Потім ми знову зустрінемося тут на кораблі й зберемо наші речі.

Теодорові він не сказав жодного слова.

Едеварт пішов до міста, купив собі потрібну одіж і великі й дрібні подарунки, щоб їх віддати вдома, і згадав, що йому треба зайти до годинникаря. В магазині навколо нього стукотіли сотні дзигарів, всі воні йшли в розтіч. За столом сиділо двоє молодців й щось робили з золотими коліщатками й іншими частинами годинників. Один з них підвівся, обдивився Едевартового годинника й поговорив з ним про нього, спитав, де він купив його й скільки заплатив, він роздивлявся його, вставивши в око рогову дудку.

— Дуже гарний годинник,—сказав він,—прегарна річ.

— Де ти купив її? У Папста?—перепитав здивований годинникарь і, почувши ціну, здивувався ще більше. Він поставив годинника по своєму, що лежав на прилавці в коробці з червоного дерева, й повернув його власникові.

— Дивний який годинник,—сказав Едеварт, показуючи на годинника в коробці.

— Це хронометр,—сказав годинникарь.

Едеварт пішов у інший магазин, що був увесь із шкла. Біля прилавку стояла молода пані. Вона покликала старого сивого пана, і той теж дивився через рогову дудку на Едевартового годинника, спитав про те-ж саме й здивувався відповіді Едеварта. Тут його запитали ще, звідки він і як потрапив до Бергену. Годинникарь підозріло обдивився Едеварта, ніби той вкрав годинника, і спитав нарешті:— Якщо правда те, що ти говориш, то ти купив годинника дуже дешево!—З шкляної шухлядки він вийняв два годинники й сказав:—Я-б охоче дав тобі ці два годинники за твій.

— Я не хочу мінятися,—сказав Едеварт.

Це було дуже доречно, що Август недавно відгуляв у Флоре і ледве встиг опритомніти, бо тепер у нього не було спокуси знову дозволити собі бенкетування на березі.

Передавши «Чайку» і відчитавшись перед двома новими хозьями з Гарданґера, він поїхав настоювати, що треба швидче їхати назад на північ. Не було причин затримуватися тут з обома гарданґерцями, не варто було заводити знайомства, вони довго вивчали відчит про роботу на скелях, підкопувалися й розпитували про різні дурниці, хоча спочатку вже видно було, що відчит зроблено правдиво й чесно. Чому, приміром, вони так довго розглядали досить таки великий рахунок з Флоре на латання парусів? Вони навіть збиралися розгорнути паруси, щоб подивитися, що саме з ними робили. Звичайна річ з спадкоємцями—їм завжди мало!

Август мав досить задріпаний вигляд, коли сів на пароплав, що йшов на північ. На жилетці не пишалися вже великі ланцюжки. Він не виймав більш тугого гаманця з чужими грішми, увесь його багаж була кругла матроська торба. А втім і тепер Август зхитрував, йому пощастило затримати морські мапи, поповнивши частково список провіянту, до того-ж в його торбі було дві пляшки горілки, непотрібних більше Скору. Кінець-кінцем, обидва гарданґерці були зовсім вже не такі дріб'язкові, їх дуже вразило і навіть імпонувало їм, що в барильці залишилось так багато горілки, не дивлячись на те, що з нього брали все літо. Після цього вони пропустили не одно більше ніж сумнівне місце в рахунку і все хвалили Августа за порядок.

В останню подорож час спливав поволі й одноманітно. Товариші скучали й нетерпляче чекали, коли приїдуть додому. У Августа знову на жилетці з'явився ланцюжок, він розгорнув свої мапи й показував іншим пасажирам маяки, глибини та морські значки.

— Ну, значить, годинник Скору таки дістався тобі?—спитав Едварт.

— Довелося купити,—відповів Август незадоволеним голосом.

Але в душі Едварта майнула підозра й він спитав:

— Чому ти одяг його тільки тепер? І чому ти так квапився виїхати з Бергена.

Август скипів:

— Що ти хочеш цим сказати? Адже були-б зайві витрати, коли-б ми сиділи й чекали ще одного пароплава? Ти-б повинен дякувати мені за це, а не бурчати.

Але, як-би там не було, Едеварт підозрівав, і Август це бачив. Між товаришами виникло напруження.

Едеварт перестав стримуватися і став глазувати з невдалого, великого робишацького наскоку на Іспанію, і Августові мимоволі довелося захищати свою думку:—Коли-б у мене був револьвер,—сказав він,—то ти, Едеварте, не посмів-би повстати проти командира корабля. Я хотів зайти в Тронгейм і купити там револьвера, але ця клята вівця нас затримала! Я питав револьвера й в Крістіансунді і в Олесунді, але там не було.

Едеварт:—З твоїх слів відно, що ти вбивця.

Август скрикнув:

— Я не хочу відповідати тобі, ти такий-же нікчемний боягуз, як і Теодор, крім чотирьох стін, ти зовсім нічого не бачив. Адже-ж ти не знаєш, що ми могли-б зробити, а я знаю. В Іспанії ми купили-б собі нового парусника й попливли-б в Тихий Океан—та тільки нас і згадуй.

Але Августові не пощастило переконати товариша, і його помітно мучило, що їх відношення не такі гарні, як раніш. Під час зупинки в Торнгеймі Август один пішов на берег, він був замислений та пригнічений. Скоро він знову прийшов на корабель, але за тим тільки, щоб узяти свою торбу: він став за мотроса на баржу, що відпливала до Риги.

Коли Едеварт упевнився, що Август не жартує, він дуже шкодував, що довів товариша до такого розпачу.

— Не роби цього,—сказав він,—поїдемо з тобою разом додому. Ми вже стільки пережили вкупі, ти-ж не захочеш руйнувати нашу приязнь.

— Але-ж я їду тільки в Ригу, зовсім не надовго. Це пuste! Баржу звать «Сонячна», коли тобі захочеться сповістити мене про що-небудь, адреса—норвезьке консульство.

Вони обоє були стурбовані, але нічого не можна було переінакшити. Августа вже завербували. Він подарував Едевартові свій золотий перстень, про відмову нічого й чути не хотів, потім сам перевів розмову на мандрівку до Іспанії й просив не розказувати про це вдома.

— Я ніколи нічого не розказую,—сказав Едеварт.

— Це правда,—погодився Август,—але дай мені руку. Едеварт здивувався:

— Гаразд, я це зроблю,—але...

— Це однаково, що присяга на євангелії. Ти ніколи не порушиш її, це я знаю напевне. Твоя душа буде тинятися...

Розлука з Августом була серйозним переживанням для Едеварта. Він замислився: з одного боку, це розв'язувало йому руки, але він не міг радіти. Він відчував порожнечу навколо себе. За два роки спільного життя він багато чого навчився, погляди його на життя стали ширші, увесь світ не вміщався, як раніше, в рідній окрузі. Він взнав багато, багато нових людей, побачив пароплави, міста й краєвиди. Август був добрий і незвичайний парубок—щасливої йому дороги!

Едеварт збентужений ходив по пароплаву, йому було сумно й самотно. На Теодора не можна було звіритися.

На станції поблизу Фосене, Едеварт зійшов в поштовий човен і під'їхав на ньому до берега.

У.

Домочки стояли на березі зеленої затоки, водоспад гомонів, і Ловізе Магрете Допен і діти були такі самі, як і раніш, вони так само стояли перед хатою і дивилися назустріч йому, простенько зодягнені, лагідні й сумирні. Молода жінка соромливо всміхнулася, він був такий чепурний, в новому вбранні, її вії здригнулися, немов вона сказала щось подібне до цього:

— Боже, що я бачу!

Він поклав додолу свою торбу й сором'язливо простяг руку:

— Добридень! Випадково так сталося, що зміг заїхати до вас.

Те, що він був у новому вбранні й такий чепурний, великою мірою полегшувало його становище, инакше-б він і слова не вимовив.

— Дуже рада бачити тебе, ти зробив мені тоді велику послугу!—вільно й жваво сказала вона, але обличчя її почервоніло.—Тебе підвезли човном? А де-ж парусник?

— Ми залишили парусника в Бергені. Бачиш, я саме згадав про твою вівцю: ми-ж не заложили прохід на скелі й вона може знову заблудити, подумав я. От я й заїхав засипати.

Вона сплеснула руками:

— Невже ти згадав про це?

Щоб надати своєму одвіданню випадкового й незначного характеру, він пояснив, що його товариш, шкіпер, залишив його в Трондгеймі й поїхав у нову подорож, так що він тепер самотній, додав він осміхаючись, і йому не так вже важко було заїхати до неї.

— Боже мій!—прошепотіла вона, зовсім вражена його незалежністю.

Без сумніву, нове вбрання, гроші в кешені, годинник і перстень допомогли Едвартові почувати себе цілком дорослою людиною, він привітливо кивнув дітям і сказав:

— В мене є для вас гостинці!

Ловізе Магрете:—Прошу, входь і не нарікай, коли що не так.

Молода жінка не сиділа склавши руки всі ці тижні, на стінці в неї пишався майже закінчений килим, справжній, художній витвір в кілька фарб і з вдалим визерунком.

— Цим я заробляю на життя собі,—сказала вона,—я пряду вовну й сама фарбую її. Це вовна з моїх власних овечок.

— Дуже добре!—сказав Едварт не розуміючи.—Ти заробляєш на прожиття? Он як!

— Я посилаю килими в Тронгейм, а звідти їх розсилають в різні місця. Моя робота була й на виставці, я маю диплома.

Зачувши це, він здивовано захитав головою й цього було досить: вона одразу запишалася, немов дитина.

— Так тобі до вподоби ця тканина? Ти кажеш, що вона гарна? Запевняю тебе, мені доводилося ткати ще кращі килими, адже цей швидче для щоденного вжитку.

— А де-ж ти навчилася цієї роботи?—спитав він.

— Де навчилася? Не знаю, справді, це само собою сталося, поволі. Мати вчила мене пряди й ткати, коли я була ще маленька.

Він розв'язав торбу й роздав дітям подарунки,—це були речі, що він купив у Бергені й збирався одвезти своїм меншим братам та сестрам, тепер він залишив їх тут,—шовкову хусточку дівчинці, чудовий складний ніж хлопцеві й по парі трохи великих черевичок кожному з них. Вони забули й подякувати, поки мати не нагадала їм, так вони були захоплені цими коштовними дарунками.

— Це вже надто мило з твого боку!—сказала мати.

Нагодувавши й напоївши гостя, вона пішла показувати йому малесенький хлівчик, де стояла корова й десяток овечок, показала курник, шлях до річки, дерев'яну повітку й взагалі все, що в неї було. Всюди панував лад і чистота. В дверях, що йшли в чисту світлицю в прибудові, стирчав ключ; вона не без поважності повернула його й запросила його увійти. На жердинах там висіло — кілька готових

килимів, стояло борошно й ще де-що з харчових запасів, висіло кілька спідниць і одно святкове плаття, видно було трохи вовни, масла, баранячих шкур,—очевидячки, вона не вважала себе вже за таку нещасливу й бідну, раз наважилася сторонньому показати своє майно, вона показувала його, як инша жінка стала-б показувати родове срібло. Він роздивлявся все й думав зовсім так само, як і вона, що добра було багато, аж надто навіть.

— Чудово!—сказав він.

Щасливі люди! Майже ніщо було для них вже чимось!

Він підійшов до своєї торби й почав виймати своє робітниче вбрання, він збирався піти на скелі. Вона запропонувала йому,—звичайно, хай він робить, що йому до вподоби,—але може він переночує?

Якщо він неодмінно вже хоче закласти дорогу до небезпечної скелі, то хай вже краще зробить це завтра, а сьогодні треба відпочити. Правда, завтра неділя, і, звичайно, він сам повинен вирішити, йому видніше, але-ж прийде ще й понеділок.

Вона промовила все це одразу, намагаючись приховати своє замішання та й зашаріле обличчя.

— Дякую,—якщо вона дозволить, то він залишиться. Спати він ляже на сіні.

— Так. І вона принесе й постелить йому килим, багато прегарних килимів з вовни...

Значить, це на стінці фотографія її мужа? Август сказав, що він вродливий мущина, певне, на їхній чужинецький смак, можна його було назвати вродливим; кучеряве волосся, горбоносий, божевільний погляд і великий рот. Едеварт спитав, скільки йому років, і потім теж сказав:—вродливий мущина!

— Так,—сказала Ловізе Магрете,—вродливий мущина. Він танцював краще за всіх і дуже хвацько грав на гармонії.

— Так, от Август теж добре грає на гармонії,—згадався Едеварту,—я говорю про свого шкіпера, котрого ти бачила, великий майстер! У нас на півночі кажуть, що він вчився у Вітенберзькій школі.

— От як!—сказала вона,—мій чоловік був такий гнучкий, він на руках міг пройти довгий шматок і от, подивись-но на цю віху, що на дворі,—так високо він міг стрибнути обома ногами.

— Невже?—недовірливо спитав Едеварт.

— Так, запевняю тебе. У всякому разі, майже так високо.

— Здорово!

— І співати він також вмів. Але він був вже надто свавільний, так що потрапив у якусь неприємну історію, там, в Америці, хочу я сказати. До всього він любив ще випити: він людина товариська і його запрошували на всякі свята, так він і звик до вина.

— Як дивно, що він не пише.

— Так, він не пише. Але може статися, що в перший-ліпший день всеж таки прийде лист, або він сам приїде, як ти гадаєш?

Едеварт похитав головою й нічого не відповів.

— Він дуже гарно співав,—мрійно казала вона далі. Вона перерахувала всі його здібності, все, що робило на неї вражіння, загалом, вона з відданністю згадувала його.

— Так, але як він може нічого не писати?

— Що-до цього, то він завжди був чудний. Коли він їхав, то сказав, що ні-за-що не буде писати, аж поки не зможе сповістити про щось гарне, про те, що він багато заробляє й що став порядною людиною. Можливо, що через п'ять років,—сказав він.

— А ти й малеча повинні жити тут зовсім в самотині й нічого не одержувати від нього!

— Це не біда. Він-же знає, що ми не помремо з голоду тут в Допені, раз я вмю ткати. Я почала ткати ще до того, як він поїхав, бо він погано заробляв.

Вони сиділи й розмовляли і кожний міг-би слухати їхню бесіду, в ній не було нічого негарного. Ввечері вона почала влаштовувати йому ліжко на сіні, він, звичайно, допомагав їй і відніс важкі килими. Вони разом комашілися в сіні, вона трималася трохи по-матерньому, краще розуміла, як влаштувати постіль, аніж він. Зрідка вони сміялися, дійсно, не можна було сказати, щоб вона сумувала.

Коли вона вийшла, він пішов слідом за нею. Йому було важко розлучатися з нею, його закоханість надмірно зросла. Він дав їй зрозуміти це, висловлюючись боязко й обережно, і соромливо погладив її по руці. Це була велика сміливість, та вона не розгнівалася, вона похитала головою

й поглузувала з нього. Він був вродливий і молодий, цей юнак, з малих літ загартований в роботі,—вона прийняла його ніжність.

Вона зазирнула знадвору у вікно, подивилась, чи спокійно сплять діти і чи не поскидали вони з себе простирадла, вона сказала Едевартові, що можна піти в світлицю й посидіти там, якщо він хоче—завтра-ж неділя і їм не треба вставати рано.

Але виявилось, що тут не можна було говорити голосно, діти заворушилися в своїх ліжках, вони не звикли, щоб вночі хтось голосно розмовляв у світлиці. Врешті, дівчинка розплющила очі й запитала:

— Мамо, що це?

— Нічого, нічого. Сми, дитино!

В світлиці неможливо було zostаватися й перешкоджати дітям і вони знову пішли на сіно. Нічого не сталося між ними, зовсім нічого, вони лише боязко тримали одне одного за руку, в той час, як він розповідав їй, як багато він про неї думав під час своєї подорожі до Бергену. Ах, все це було так безхитро й почитиво, він увесь час дивився униз, зрідка облизуючи язиком зсохлі уста, серце його тремтіло.— Гм! голосно відкашлювався він, щоб надати собі бадьорости. Можливо, що йому не треба було так хвилюватися, вона слухала, тихо усміхалась, і, певне, він їй теж подобався, так, принаймні, здавалося, і раніш, ніж піти, вона дозволила йому поцілувати себе. Боже, вона дозволила поцілувати себе! Він не прохав в неї цього, це сталося само собою, їх уста зустрілися.

Він тут-же, на місці, загорнувся з головою в килими, ніби йому хотілося залишитися зовсім одному з своєю великою таємницею.

З того дня вони кожного вечора сходілися на сіні,—не можна-ж залишатися в світлиці й перешкоджати дітям! У них завжди було що розповісти одно одному і їм було зовсім-зовсім не важко відшукувати нові теми.

Він розповідав, що насилу знайшов до неї шлях. Коли він вийшов з пароплаву й зупинився на березі, то ніхто не знав, де знаходиться Допен.—Місце, що зветься Допен?—питали вони,—такого немає!—А один юнак сказав:—Я знаю одного, що його звали Гокон Допен. Якже, додав ще один,—я теж знав такого.

— Вони говорили про мого чоловіка!—скрикнула Ловізе Магрете.— От бачиш, його всі знали, він мав успіх!

Едварт здивувався:

— Хіба це твій чоловік? Вони сказали, що він сидить у в'язниці.

— Ні, тоді це, значить, не він,—пробурмотіла вона.

— В Трондгеймі,—сказали вони.

Вона гаряче захитала головою.

— Ні, ні, тоді це інший.

Едварт говорив далі:

— Слухай далі: я найняв цих людей одвезти мене сюди. Ніхто з нас не знав, куди пливти, між зупинкою й твоїм домом так багато зелених заток, і ми довго гребли всі троє. Але потім я згадав, що ми заїздили той раз по воду й почув гомін водоспаду; і я впізнав місцевість. Адже з усіх зелених заток—ця найкраща.

— Ти так гадаєш?—сказала Ловізе Магрете.—Я теж гадаю.

Едварт:—Мені хотілось-би ніколи звідсі не виїздити.

— Так,—задумливо відповіла вона,—я теж цього хотіла-б, але...

Так вони гомоніли вечорами. Вдень кожний з них був заклопотаний своїми справами, вона сиділа біля верстату, він працював на дворі. Він був тут вже біля тижня, вже давно заклав стежку до гір і зробив ще багато корисного: полагодив огорожу, розчистив подвір'я й намислив ще винести з дугу де-кілька великих каменяк, що об них черкала коса.

Але-ж він не може зробити цього один,—зауважила вона.

Він сам не знав. Можливо, що йому пощастить вцоратися одному з камінням. У всякому разі, йому потрібна копаниця.

Так, їм було про що говорити: де роздобути йому копаницю, де купити чи позичити що. В крамниці,—але до крамниці було далеко, треба було переходити гори. Ловізе Магрете була там раз на кілька місяців. Ближче в двох місцях жили переселенці, але ледве чи в них була копаниця. Вони все говорили й говорили.

Ранком Едварт вирішив обійтися саморобною копаницею, він вирвав з загорожі два свіжих горобинових кілки і

почав викопувати ними каміння. Йому вдалося викопати так два-три камені, яму-ж він засипав землею й дерном; иноді, коли йому потрібно було щось важке, щоб надушувати на кілки, він кликав дітей, а на крайній випадок навіть саму Ловізе Магрете, і вони навалювалися й придушували кілки донизу. Тоді їм, всім чотирьом, здавалося, що викорчовувати каміння дуже весело. Вони уявляли себе родину, що розчищає незайману землю.

По обіді Едеварт зібрався знову на роботу. Його нагодували кашою з молоком, на думку Едеварта, чудовим обідом, але Ловізе Магрете хотіла почастувати його чимсь кращим, вона жалкувала, що в неї не було риби. Йому подобалося, що вона розповідала йому про свої домашні справи, вони були ніби чоловік і жінка. Вона попрохала його сходити в комору й відрізати ніжку від овечої шкури, роздушити ніжку й принести мозок. Вона збиралася прясти й треба було помазати прядку.

Едеварт пішов. Він ухитривсь витягти з торби велику картонку, що лежала там увесь час, а в картонці лежав бергенський подарунок для матері: гарна спідниця з чистої вовни й накидка на плечі, така пелеринка без рукавів, що були в моді в той час і були цінними у них на селі. Він похапцем начепив речі на гвіздок, відрізав баранячу ногу й вийшов з комори.

Відаючи мозок, він сказав, що зараз-же має йти в крамницю. Він вже давно обміркував це. Вона подивилась на нього.

— В чому річ? Ти, либонь, збираєшся їхати?

— Ні, ні, я лише піду, подивлюся. Мені потрібна ко-
паниця. Дерев'яною нічого не зробиш, вона вигинається.

Ніби вага впала з її плеч.

— А я гадала, що ти хочеш їхати.

Він засміявся й відповів:

— Я залишуся, аж поки ти не проженеш мене.

Вона сумно похитала головою і нічого не відповідала.

— Я проведу тебе до великої дороги,—сказала вона й підвелася від прядки.—До найближчих двох дворів веде стежка, а далі починається гарна дорога. Але ти ледве встигнеш дійти до крамнички сьогодні, назад тобі не повернутися.

Нагорі у верхів'ях вони зупинилися й подивилися одне на одного. Вона, як завжди, була боса, на ній була лише

сорочка та спідниця, але від ходи вона розігрілася й розчервонілася, стала вродливіша, вона швидко дихала. Одяг її не був непристойний,—просто вона була ошадна й не носила нічого зайвого.

— Не забудь, будь-ласка, спитати на пошті, чи немає листів для мене,—сказала вона.

Його не було цілу добу. Вона випрала й підлатала його одіж, поставилася до нього, як мати, але минула доба й він міг прийти кожної хвилини. Він повісив гарне святкове вбрання в її коморі, і вона зрозуміла, що це означало,—це могло означати лише одно, і його соромливість зворушила її. Чи чекала вона на нього, чи їй було байдуже. Адже не заблудилась-же вона, коли стежка пішла вгору—певно, що їй хотілося зустріти його—можливо допомогти йому нести. Зійшовши вище на гору, вона озирнулася й побачила, що в затоку хтось в'їхав човном—це був Едеварт. Цілком природньо, що він приїхав човном, не міг-же він лізти битим шляхом з важкою копаницею.

Вона збігла униз стежкою й зустріла його на березі. Виявилося, що він купив копаницю, купив також човна і різних дрібничок. Він збирався рибалити в затоці.

— Боже мій, яке багатство!—сказала вона.

— Дурниці, зовсім нема з чого дивуватися. Адже він знає рибальську справу як своїх п'ять пальців, човен вже не новий.

— Але, боже мій, ти стільки зробив для мене і все ще щось придумуєш для мене,—скрикнула вона, вражена його добрістю.—І ти повісив такі гарні вбрання в коморі,—я не знаходжу слів.

Він вийшов з човна, вона допомогла йому нести клунки й речі, продукти, ще нову одіж, якісь знаряддя; дітям він дав гостинці, Ловізе Магрете білий комірць,—і він просив її не відмовлятися! На стіл він поклав дві нові столові ложки.

Як це було мило,—їм не вистачало ложок. Він думав чисто про все.

Радість охопила всіх у домі, Едеварт певне був щасливіший за всіх. Ловізе Магрете на хвилину притулилася до нього, їй, певне, треба було пройти повз його стілець й вона на мить зовсім близько торкнулася його плеча; солодка теплота пробігла по ньому і він ледве перевів дух.

Вона подала йому обід, але він не міг їсти, потім вони пили каву з печивом, що його він захопив з собою, в них було чимало всього.

Поки Ловізе Магрете розпечатувала пакети й складала харчі, він намислив спорожнити її чашку й доторкнутися губами до того місця, звідки вона пила.

Наближався вечір, але раніш, ніж лягти спати, сталося щось тяжке й чудне, таке тяжке й незвичайне.

Ловізе Магрете згадала раптом про пошту й запитала:

— Ти не питав про листа?

Так, якже, у нього був лист до неї. Він був про нього забув.

Вираз обличчя її, коли вона глянула на руку, став напруженим, вона розірвала конверта й раптом скрикнула:

— Це від Гокона!

Поки вона читала листа, діти й Едеварт дивилися на неї, вона блідла й червоніла, зрідка скрикувала:—неждана радість, ах, боже мій, так, так, так!

— Це чоловік тобі пише?—спитав Едварт.

— Так!—радісно скрикнула вона й підвелася. — Він приїде скоро. Діти, тато приїде! Чи розумієте ви, що тато буде з нами?

Едеварт облизав свої спрагли губи і спитав:

— Але-ж лист з Трондгейма, наскільки я міг роздивитися.

— З Трондгейма? Хіба? Так, він приїхав в Трондгейм з Америки. Ось дивись, на штампі стоїть Трондгейм! Але подумай лише, він вернеться до нас тепер на цілий рік раніш, ніж він гадав. Яке щастя, що ти сховався у крамничку, а то він соромиться й цурається нас, одразу після приїзду, хочу я сказати, а потім він приїде!—І молода жінка непомітно для себе почала прибирати світлицю і розставляти усе по місцях.

Едеварт вийшов. Він пішов до річки, посидів там трохи, слухаючи шум водоспаду, і все думав та думав. Що йому зоставалося робити? Навіщо йому копаниця тепер, для чого човен?

До того часу, коли Ловізе Магрете мала покласти дітей, він знову піднявся вгору до хати. Вона зразу-ж вийшла до нього й сказала, що прочитала листа ще раз і тепер може чекати чоловіка кожної хвилини.

— От як! — сказав Едеварт.

Вона не збиралася, як в минулі вечорі, проводити його на сіно, взагалі вона дуже змінилася, була дуже неуважна, заклопотана чимось. Коли він вийшов, то вона не пішла за ним, він лише один раз оглянувся й пішов далі. Він не хотів просити її. Глибоко засмучений, з стуленими щелепами, він швидче роздягся й ліг, щоб не впасти в спокусу й не піти до неї. Трохи згодом вона сама прийшла і, поміркувавши, сіла біля нього, певне, їй стало шкода його й схотілося втішити.

— Не сумуй так, — почала вона й стала далі викладати свої думки: що з цим нічого не поробиш, що згодом усе минеться, — звичайні й непереможні істини, котрими в свій час, може бути, розважала вона сама себе, коли поїхав її чоловік.

Едеварт суворо мовчав.

— Змінити-ж нічого не можна, — казала вона, — але бо-хай благословить тебе і я дякую тебе від щирого серця, за все, що ти зробив для мене.

— Я не знаю, що робити мені, — сказав він.

— Не знаєш? Ти скоро знайдеш собі дівчину, — сказала вона. — Що-ж до мене, то я-ж одружена і не можу нічим бути для тебе. — З цими словами вона підвелася була, щоб іти.

Він раптом став надто вимогливим, його за живе зачепило, що вона не вдалася в розпуку, навіть не споважніла — з чого вона була зроблена? Він обхопив її руками й потяг до себе, — вона зовсім не думала про нього — він став зайвий, вона безсоромно обдурила його, але він не пустить її від себе, от що!

— В тебе серце до мене не лежить, — сказав він.

— Ах, зовсім ні, — відповіла вона. — Моє серце аж надто лежить до тебе. Я думала про тебе, більше ніж... Я дуже багато думала про тебе, ти такий вродливий і в тебе темносині очі! Ну, що ти хочеш, щоб я сказала тобі! Я скажу. Але-ж так все склалося, любий, знайди собі іншу дівчину, я-ж одружена, ти сам знаєш. Я сама не знаю, що нам робити.

— Мені не можна залишатися? Ні, певне не можна.

— Тут? — злякано спитала вона. — Ні.

— Але поблизу? В торговельному містечку?

— Ні, ні й не думай про це, а то мій чоловік догадається.

— Значить, ти кохаєш його?

— Так,—сказала вона.—Але я почуваю до тебе таку вдячність за те, що ти був такою ласкавий до мене.

Деякий час вони лежали мовчки, потім він почав цілувати її і вона не противилася, а коли він, соромливий і недосвідчений, схотів більшого, вона відповіла:

— Ні, я не наважуюсь.

Зовсім засоромившись і зніяковівши, він заховав своє обличчя на її грудях, вони лежали ще деякий час, він чув, як під тонкою сорочкою стукало її серце. Раптом вона підвела його голову, поцілувала його й прошепотіла прямо в рот:

— Не можна-ж?

— Можна,—пошепки відповів він їй.

І вона насмілилася. Вона все-ж таки пішла на це, з матернього почуття, жалюючи, з любови, хто знає? Вона відкрила йому таємницю, й багато годин зряду тяглося дивовижне безумство й сп'яніння, святкувала сама природа, не було жодного зіпсуття, він все продовжував бути ненаситимим, а вона ні разу не попросила помилування.

Почало вже світати, коли вона пішла від нього.

Але-ж це ще гірше заплутало справу. Він спав усього дві-три години, коли прокинувся, вона знову стояла над ним, як завжди дуже легко одягнена й будила його.

— Я так боюся, що він прийде зараз,—сказала вона.

— Хай прийде,—завзято відповів Едеварт.

— Ні, ні, ти не повинен тут бути, коли він приїде.

Він простяг до неї руку, хотів знову заволодіти нею, але вона вислизнула. Він жалібно просив її в-останнє поступитися, він-же їде, вони-ж розлучаються.

Вона мимоволі всміхнулася й поцілувала его в пориві несподіваної ніжності, але від цього знову значно погіршало їх становище:

— Боже, ти просто божевільний,—прошепотіла вона й поступилася.

Було ще рано, діти ще не повставали. Едеварт похапцем поснідав, спакував свої речі й, піднявши торбу, сказав:

— Сьогодні вона буде здаватися мені важчою, ніж в той день, коли я йшов сюди.

— Але-ж ти не понесеш її, ти-ж поїдеш човном?

— Як човном? Хіба він не потрібен тобі?

— Я не наважуюсь узяти його. Ні, ні в якому разі. Про останні речі я можу сказати, що купила їх, так що хай він їх бачить, коли приїде.

Едеварт:—Але-ж діти певно розкажуть, що я був у тебе.

— Звичайно, я сама розкажу, як усе було. Що приходила людина, що працювала для мене, була ласкава до мене, витягала каміння. Ти візьми й копаницю з собою.

— Ні,—відповів Едеварт.— Ти примусиш його виривати каміння, тепер у нього є копаниця.

Вона подумала й відповіла:

— Ну, добре, робітник міг залишити її, але човен,— це вже надто багато.

Тепер він вже зібрався зовсім і стояв перед нею. В неї тремтіли губи й вона сказала:

— Певне, я вже ніколи не побачу тебе в житті?

— Хто знає,—відповів він, схиливши голову...—А ти хтіла-б, щоб я зостався тут?

— Хтіла-б,—прошепотіла вона.

Він все ще схлипував, коли з торбою за плечима біг до моря, але він був так радий її відповіді, велике щастя випало на його долю. І поки він перепливав затоку, вона стояла під хатою й під кінець замахала йому хусточкою.

Купця звали Кнофф. У нього було велике подвір'я з головною будівлею, пофарбованою білою фарбою й дві чималі пристані, в затоці стояло велике двохщоглове судно й парусник для риби, на березі було багато будинків і різних майстерень.

Кнофф сам був меткий і запопадливий пан, що пишався своїм містечком й своєю діяльністю, досить таки чванливий і не завжди бездоганно чесний, але все-ж таки це була особа, що мала в окрузі репутацію путньої людини. Так, він був страшенно чванливий: жінку свою він не називав инакше, як фру, а дітей своїх двох охрестив Ромео й Юлія. Він брався до всього: торгував, будував судна, у нього була пекарня, бондарня. На його великий жаль, пароплави, що робили рейс між півднем Норвегії та Нордландом, за старою звичкою зупинялися трохи на південь і

вперто проходили повз його містечко. Втім, це було для нього не лише питання гонору — йому коштувало грошей перевозити човном крам від зупинки до себе. Він вже кілька разів марно намагався змінити такий стан речей. Коли Едеварт запитав його, чи не знайдеться для нього роботи, то він відповів відмовою й спочатку був нечемний, щось про себе міркуючи. Потім він запитав, що Едеварт може робити. Едеварт відповів, що він певен, що впрається, мабуть, з усякою роботою, що її йому доручать. Чи вміє він рубати й пиляти дрова, пасти коней, громадити, записувати рахунки в конторі, допомагати в пекарні?

Едеварт відповів, всміхаючися, що міг-би взятися за таку роботу.

— Добре, — сказав Кнофф, але для цієї праці у нього вже є люди.

Але в свого товариша Августа Едеварт навчився різних прийомів, тому він сказав:

— Я бачу в затоці два судна, два великих парусники, у вас повний екіпаж для них?

Кнофф подумав:

— Так, вони стоять там, бо тільки що вони одвезли рибу в Трондгейм. Взимку вони підуть в Лофотен, але навіть осінь не надійшла ще, так що ти не зможеш їх діждатися.

На це Едеварт нічого не відповів, але насправді на дворі вже давно стояла осінь, був кінець вересня й земля вранці вкривалася кригою. Погода була цілком осіння.

— А чи звиклий ти до моря? — спитав Кнофф. — Раніш тобі доводилося їздити на суднах?

— А якже, — відповів Едеварт, — доводилося бувати у Лофотені.

— Але-ж ти не збираєшся бути шкіпером на одному з цих суден?

— Ні, — відповів Едеварт, — я буду тим, чим ви мене призначите.

Кнофф подивився на нього й раптом запишався, вдав з себе заклопотану людину, котрій ніколи в цю хвилину займатися дурницями. Він сказав:

— У всякому разі, в мене є свій старий шкіпер для двохщоглового судна. Тобі доводилося коли раніш купувати рибу?

— Доводилося.

— Ти звідки прийшов? З півдня від зупинки?

— Ні, я з Бергена, я одвозив туди вантаж риби.

Він був вродливий юнак, добре одягнений, з золотим перснем і годинником, він сподобався гонористому хазяїнові й той зовсім закінчив з ним:

— Прийди до мене через годину, — сказав він і подивився на годинника. — Зараз мені нема коли.

Едеварт поплентався напрямком до пристані і з почуттям людини, що потерпіла аварію, кинувся на землю. Він був стомлений і неуважний після останніх подій. До цього часу він був цілком захоплений своїм від'їздом з Доппену і наміром найнятися в містечку, до цієї хвилини він не встиг ще всього обміркувати, навіть його розмова з Кноффом була експромтом.

Згадуючи нове чудо, він не міг мовчати й починав шепотіти сам з собою, в ньому стався переворот, душа його тріпотіла від здивування і вдячності. Як дивно, — він притискував руку до свого обличчя й знову почував її ніжність, він бачив її темні брови, рівні й тонкі, як смуги, вони були такі виразні й ніби чужі над звичайними сірими очима. Ловізе Магрете, дорога, люба Ловізе Магрете! Ні, він не поїде назад, він не хоче, щоб їй було важко через нього, він пошукає роботи тут, єдине, що потрібно йому, — це бути поблизу неї.

Ніби виконуючи чийогось наказу, він уважно стежив за часом і з'явився до Кноффа, знаючи, що не спізнився ні на хвилину. Кнофф знову вийняв з кешені свого годинника, подивився й похвально хитнув головою.

— Ти точний! Можеш зостатися тут, — сказав він, — поки що будеш допомагати на пристані, саме привезли борошно. А там видко буде. Як тебе звати?

— Едеварт Андр асен.

Але в Кноффа все завжди було вишукане й пишне. Кнофф було рідке ім'я, Ромео звучало дуже приємно, — він написав ордера про прийняття Едеварта Андреасена на посаду й сказав:

— Передай це завідувачеві пристані.

Дні минали, і Едеварт по-черзі допомагав то на пристані, то пекареві або тесляреві, що робив човни, його кликали, коли він був потрібен, і він зараз-же йшов, куди

його кликали. Спав він в коморі у пекаря, а їв на кухні. Йому було зовсім не погано. Так, пора була цілком осіння, прийшов жовтень, час ішов і він не помер, він витримав своє кохання.

У містечку кишіло від робітників, поденних, річних, службовців і слуг. Кнофф не любив відмовляти і з особливою охотою брав тих, хто даремно шукав праці на зупинці з південного боку. Ця нікчемна зупинка просто не давала йому спокою! Там, на розі, була стара споживча крамничка, правда, з правом продажу міцних трунків і з правом збирати гагачі яйця й пух, чим вона збила собі невеликий капітал.

Але головне було те, що там зупинялись пароплави, що йшли з Вадсе до Гамбургу; це в очах Кноффа й була найбільша повага для містечка, на котре він так досадував. Коли комусь з робітників відмовляли там, то він був майже певен, що Кнофф візьме його.

— В чому річ, хіба вони там нічого не роблять?— штав він часом.— Як вони там обходяться без людей? Я не можу приймати всіх безробітних, що вони їх накидають мені. От, іди з цією цидулкою до управителя й запитай, чи не потрібна йому людина для роботи в лісі.— Так говорив він иноді.

Едеварт швидко при звичаївся на новому місці. Він був молодий і легко навчився всьому, дівчата на кухні звертали увагу на нового вродливого хлопця й навіть фрекен Елінгсен запитала, звідки він і як його звать. Він не міг жалітися, що нікому не було до нього діла, діти чіплялися до нього, хапали його за руки й зверталися до нього за допомогою.

Особливо прихилився до нього хлопчик Ромео, а мадам Кнофф, побачивши його на подвір'ї, покликкала його до себе й послала в крамничку по горіхи для голубів. У свята він одягав гарне вбрання й проводив час з найдостойнішими чоловіками, з пекарем та бондарем; старший на судобудівельні теж ставився до нього добре, він вже взяв назад його човна й повернув гроші—він міг зробити це, тому що давно вже служив у Кноффа й міг робити все по-своєму. Від нього й від інших також Едеварт багато дізнався про Гокона Доппена, він дізнався навіть надто багато.

Едеварт побував на двохщогловому човні та на паруснику й оглянув їх. Прекрасні та впорядковані добре судна, хоч Едеварт і не міг розібратися в розташованні та розпорядкові реїв та парусів на двохщогловому судні. Втім парусник був звичайнісінький і припав йому до вподоби.

Йому схотілось написати Августові на байдак «Сонячний» в Ригу й розповісти йому, як і де він працює. З надією повернути назад свого старого товариша, він перебільшував гідності містечка Кноффа та всіх тамошніх мешканців. Він умовляв Августа приїхати до нього, тут знайдеться місце й для нього, і якщо він захоче, то буде, звичайно, керувати парусником, попливе ним в Лофотен. Він просив його обміркувати це й відповісти. Постскриптум:—Як я знаю тебе, ти, звичайно, не побоїшся втекти з баржі.

За три тижні з Динабургу прийшла відповідь. Август відхилив пропозицію, це не було в його привилах тікати з норвезького судна, він звик робити сумлінно. Баржу навантажували житом й готувалися повертатися додому. Він буде в Трондгеймі на початку грудня, Едеварт може до того часу приїхати в Трондгейм і побачитися з ним. Байдак «Сонячний». — Щире привітання від твого друга. Господь з тобою!

Так, Август, значить, знову пішов угору. Август призначав йому побачення в Трондгеймі!

Тижні йшли за тижнями, випав сніг, встановилася санна дорога, й Ромео й Юлія бігали на лижвах. Кнофф застудився й лежав у ліжку; певніш, він боявся захворіти, бо був дуже помисловий. З свого ліжка він уважно стежив за всіма роботами й посилав то по одного, то по другого з своїх людей. Раз у неділю, по обіді, Едеварт був дуже здивований, коли фрекен Елінгсен сказала йому, що Кнофф хоче поговорити з ним. Що-ж це, одмова місця? Вона відчинила двері й провела його через вітальню до прихожої, звідки йшли східці на другий поверх.

Проходячи вітальнею, Едеварт широко розкрив очі, намагаючись охопити всю цю чужу розкіш: він побачив люстро, що від самої підлоги піднімалося до стелі, канапу з золотими прикрасами, дочку біля роялю, мадам Кнофф з золотим медальоном на грудях, домашнього вчителя, секретарів з контори й картини в позолочених рямках, що висіли по стінах. Він через загорожу зазирнув в інший

світ. загорожа, можливо, була й низька, але для Едеварта досить висока — те, що він побачив, він ніколи раніш не бачив.

Нащо його повели до вітальні? Хто знає, можливо, що нарочито дали таке розпорядження, щоб дати відчуття йому, який він нікчемний, щоб, проходячи цим раєм, він відчув себе нужденною кузькою — такі чутки ходили про надзвичайну винахідність хазяїна в цьому напрямку.

Він увійшов до спальні й зупинився на дверях.

Кнофф покликав його за нікчемною справою, так сказав він сам; про одмовлення, здавалося, не могло бути й мови. Як великий ділок, котрому все ніколи, він одразу не взявся до справи.

— З контори сповістили мене, що на твоє ім'я прийшли якісь речі?

— Так, я виписав собі непромокальну одіж,—здивовано відповів Едеварт.

— Як-же ти міг їх виписати, на які гроші?

— Я сподівався одержати аванс.

— Аванс? Але-ж я не вмовлявся про платню.—І тому, що Едеварт мовчав, Кнофф додав:—Я ніяк не можу тобі давати платні, поки ти живеш тут і дожидаєшся, щоб тебе найняли в Лофотені!

— Цеб-то як?

— Ти повинен сам розуміти.

— Добре, я заплачу за непромокальну одіж.

Кнофф:—Так в тебе є гроші?

Едеварт:—Трохи є.

— Добре,—сказав Кнофф,—ні, я не можу платити тобі, або давати нагороду, поки ти ходиш і чекаєш роботи, я годую тебе, даю ночівлю цього досить для тебе—адже, як насправді, то ти мені не потрібен. Не думай, будь-ласка, що злидні примушують мене робити так, зовсім ні, такі мої переконання.

Едевартові увірвався терпець і він сказав:

— Я не можу zostаватися тут лише за харчі.

Кнофф не чекав такої відповіді:

— Чого-ж тобі потрібно ще? На дворі зима, а ти тут в теплі принаймні.

Едеварт:—Я збираюся поїхати.

— Куди-ж?

— Спочатку до Трондгейму.

Кноф помовчав трохи, він вирішив піти ще далі:

— Ну, що-ж, їдь до Трондгейму. Але-ж в тебе там нема роботи?

— Ні, є,—коротко й ясно відповів Едеварт і вийшов.

Він одразу-ж запакував своє добро й при цьому подумав, що міг-би одіслати назад непромокливі речі, вони-ж були цілком нові, не вживані ще, але тут йому спало на думку, що Кнофф подумає ще, що в нього не було грошей, щоб заплатити. Найкраще було-б узяти непромокальну одіж та шезнути й примусити їх самих розплачуватися потім. Так-би зробив Август, він не став-би чекати понеділка, щоб з'явитися до контори й сплатити цей нужденний борг. Та й Едеварт навчився не охайніше ставитися до питань честі й справедливості і він зрікся цієї думки лише тому, що про його вчинок почали-б говорити, а це так не далеко від Ловізе Магрете.

Ловізе Магрете! Як дивно, що за весь цей час ніхто з Доппенів ні разу не був у містечку. Едеварт чекав на них що-дня, розпитував про них, але ніхто їх не бачив.

Судобудівник гадав, що Гоконові Доппену соромно було з'являтися серед люду, можна було гадати також, що за ці чотири роки, сидючи у в'язниці, він встиг зібрати грошей, і коли його випустили з Трондгейму, то він одразу накупив собі багато харчів. Але на різдво, у всякому разі, й він, і його дружина мали прийти й зробити покупки.

Коли в понеділок рано Едеварт заплатив у конторі свій борг і приготувався вже йти, прийшов продавець Лоренсен з пропозицією Кноффа, щоб Едеварт залишився, й що з завтраго він буде одержувати звичайну матроську платню. Едеварт все ще сердився і odmовився од цієї честі — парусник-же ще не був готовий до відплиття, а він не хотів даремно одержувати платню.—Прошу передати йому уклін!

Але Едеварт у всякому разі залишив свою торбу, щоб мати можливість потім зайти за нею. Він узяв з собою лише трохи білизни у вузлику.

VI.

Хоча була ще тільки середина листопада, але баржа «Сонячна» вернулася вже додому і її розвантажували. Вона вернулася несподівано швидко. А як багато хто з екіпажу були з Трондгейму й жили в місті, то Августові дозволили оселити Едеварта в себе на баржі; вони дуже один одному раділи, їм було про що поговорити.

На руках у Августа красувалося багато перстнів, а на камізельці золотий ланцюжок. Він рішуче odmовився їхати до Фруленду, щоб звідти вести парусника до Лофотену. О, ні! він мав плани далеко ширші.

Август дуже таємниче казав про свої наміри, але не заховав від Едеварта, що стоїть на шляху майже до світової слави. Так, приміром, незабаром має бути ярмарок у Левангері, за кілька день непевне.

— А що-ж ти там робитимеш?

— А ось побачиш.

Поки-що він нічого не міг сказати, але він багатозначно вказав навколо себе й дав зрозуміти, що скрізь у баржі було заховано скарби.

Увечері Август витяг з якоїсь комірчини вісім повних ящиків сигар і дав Едевартові, щоб він ніс їх.—Ми підемо до міста,—сказав він,—продамо їх там, але ти не повинен казати ані слова.

Вони зайшли до тютюнової крамниці. У Едеварта склалося вражіння, що Август був там раніше, він привітався з усіма, як із знайомими. На превелике здивовання приятеля, він майже не розмовляв норвезькою мовою, вимовляв зрідка якісь дивні слова й порозумівався, головним чином, на миґах. Він одкрив кожен ящик, показав товар, дав його понюхати й знову блискучим цезориком за-

бив ящики й віддав їх. Йому заплатили гроші. Август недбало засунув їх в кешеню, вклонився й сказав:

— Хупернумере!

— Добре, — відповіли йому.

Приятелі вийшли.

— Ти продав сигари?—спитав Едеварт.

— Дрібниця, всього кілька ящиків; мені забажалося допомогти йому.

Наступного дня він продав дюжину ящиків в крамницю колоніальних товарів; Едеварт їх одніс туди. Продаж відбувся в заднім приміщенні будинку, де Август розкрив ящики і, показавши сигари, запропонував покупцеві понюхати й простягнув руку по гроші.

— Хупернумере.

— Що це ти кажеш, коли відходиш?—спитав Едеварт.

— Це визначає, що я сподіваюся прийти ще раз,—відповів Август.—Я росіянин. Ходімо швидче, ми встигнемо сходити ще в одно місце,—зараз досить темно.

Едеварт одніс нову дюжину ящиків до тютюнової крамниці, де за прилавком сиділа пані. У неї на полицях стояли ще й пляшки з вином. Побачивши їх, пані посміхнулася й зараз-же провела їх до бічної кімнати з канапою, стільцями та столом. Вона мала років близько тридцяти, була висока й велика, жвава та вродлива. Вона налила їм вина, вони випили. Август звертався до неї дивною мовою, але Едеварт мовчав.

Виявилось, що пані не мала змоги заплатити за сигари сьогодні й Август, посміхаючися на весь рот своєю золотою посмішкою, заявив, що це «нітчово», що він почекає «до вечір іншого разу». Виходячи, він поцілував її за дверима й ніби умовився з нею про щось, показуючи годинника й кажучи своєю чудернацькою мовою.

— Чому ти росіянин?—спитав Едеварт.

Август відповів:

— Тоді вони вірять мені, що складають прибуткову угоду, що властиво вони й роблять. Я продаю дешевше, як інші постачальники en gros, до того-ж мої сигари кращі, це на диво добрі сигари. Що правда, я за них платив недорого, я їх дістав від робітників, що на фабриках у Ризі виробляють сигари, вони, звісно, вкрали їх і продали, за скільки дадуть. І мита я за них не платив. Цього ще не вистачало!

— А для чого ти хочеш, щоб я носив ящики?

— Це-ж просто; невже ти не розумієш? Адже мені потрібний служник. Побув-би ти в Росії, тоді-б ти побачив, що там ніхто не носить свої речі сам. Для цього є служник. А коли багато речей, тоді беруть двох служників.

— Скільки-ж у тебе всього ящиків з сигарами?

Август задиркувато труснув головою й відповів:

— Та тепер лишилося всього кілька сотень. Ще до твого приїзду я продав кілька тисяч ящиків.

— А хто тоді правив тобі за служника?

Август не знав, що сказати:

— Як за служника? Ні, тоді я примушував покупців самих приходити на баржу по ящики. Для чого ти це запитав?

Едеварт замислився:

— Просто так. Але яким-же чином ти збираєшся вславитися?

— Я вважаю нижче своєї гідності відповідати тобі,— сказав Август, якого це питання зачепило за живе,— я не маю наміру відкривати тобі всі свої справи. І потім, до речі, дозволь і мені запитати тебе:— що ти, на багато багатший від мене? покажи мені, що ти маєш?

— Я нічого не маю.

— Ось бачиш! Тоді з-за чого-ж сваритися?

— Сваритися? — скрикнув Едеварт, зараз-же каючися,— я тільки-но одно хочу тобі сказати, Августе, що на всьому набережжі нема ані одної людини, що її я ставив-би вище за тебе. І я щиро бажав-би, щоб ти мав цілий парусник, сповнений добром, щоб ти міг забагатіти й уславитися!

І вони все говорили й говорили своєю дивною ірландською говіркою, з цілою низкою на диво несподівани зворотів, мовою до того невірною, що вона видавалася за вишукану й точно висловлювала їхні думки. Август уже не сердився й знову почав вихвалитися. Він запевняв, що йому пощастило в своїй мандрівці зробити незвичайно багато:

— Я приїхав до російської держави, зійшов на берег й зробив те, чого ніколи не зробив-би ніхто інший, спитай в кого з екіпажу.

Едеварт:— Мені не треба питати, я й сам добре бачу. Я думаю, подібних до твоїх перстнів більше нігде й на світі нема.

Август струснув головою:—Я ще багато маю таких.

Він дав Едевартові поміряти кілька каблучок, важких та дивних; одні були схожі до змії, до інших було вправлено камінці; він потримав їх на руці, намагаючися визначити їхню вагу, й спитав про ціну. Ой, цей Август! Тепер це був не той Август, що скуповував хутра, та що йому для виплати за найманого човна довелося віддати суконну куртку. Можна було подумати, що він побував в Індії, й там одкрив свої скрині.

— Поміряй оце!—сказав Август і з камізелькової кешені витяг гадюкоподібну каблучку.—Ну що, влізла? Тоді залиши її собі.

Едеварта взяв сумнів:—Як, ти хочеш віддати її мені?

Август зробив вигляд, що гнівається:

— Чого ти дивуєшся? Що тут неймовірного, що я дарую тобі золотий перстень? Ти ніби не віриш мені. Я-ж кажу, візьми перстень собі. Покажи його твому панові Кноффу, що про нього ти писав, і спитай у нього, чи є в нього щось подібне.

Едеварт був цілком збитий:

— Я просто слів не знаходжу...

Вони заговорили про Кноффа. Едеварт надто перебільшено змалював його в своїм листі до Риги й тепер не міг дуже лаяти його. Але він не змовчав про хиби Кноффа, згадав про його звичку дурити людей та про його кривляння та химерності. Маленька зупинка на південь від його маєтку була для нього, як сіль у оці.

— А в чому річ?

Едеварт розповів, що йому доводилося чути майже від усіх людей у Фосенланді, що цю зупинку з старих часів було занесено до рейсу пароплавів Вадсе-Гамбург і існувала вона ще тоді, як Кнофф був тільки поміщик. Тепер це було недоречно з усіх поглядів, але Кнофф не зумів досягти ніякої зміни.

Август відразу-ж уявив собі стан справи, він мав великий досвід і йому дуже легко було знайти вихід з першихліпших труднощів:

— Чи далеко заїздити до Кноффа? Яка глибина бухти? Чи були навкруги будівлі та земля?

Едеварт вважав, що Кноффове містечко на багато зручніше, ніж стара зупинка, що лежала на пустельній косі.

— Тоді Кнофф дурень.

— Тоб-то як?

Август навіть розпалився. У його голові вже народився проєкт і він швидко запитав:

— Ти кажеш, що на старій зупинці з пароплаву можна підїхати тільки човном?

— Так.

— І ти допіру-ж сказав, що Кноффога гавань не замерзає?

— Так, бухта не замерзає.

Тоді Август, підкреслюючи слова, сказав:

— Йому лишається тільки побудувати набережну та добру пристань.

— Так, значить, збудувати набережну? Ось що... А чому-ж?—спитав Едеарт, усе ще не розуміючи.

Август не міг не дивуватися з пана Кноффа, він навіть посміявся з нього. Йому-б слід давним-давно збудувати набережну, і в нього спинялися-б усі пароплави. Бо ніхто не зможе переконати Августа, що пароплави поминуть берег, до якого можуть причалити й бути як вдома, все рівно, як у місті. Який-же це пароплав волітиме вантажитися серед моря за всякої погоди, замість того, щоб причалити до берега?

І для Едеарта поволі це стало зрозуміло.—Ну й Август! Ти просто жахлива людина! Адже ти всього доміркуєшся,—скрикнув він.

Август цілком захопився:

— Ну, щоб я добрався до цього Кноффа!

— Їдь до нього,—сказав Едеарт.

— Звісно, найправильніше було-б поїхати до нього, купити в нього смугу землі, побудувати набережну й діставати собі пароплави. І хай Кнофф буде такий ласкавий і орендує в мене набережну, адже він луснув-би з горя, або витік кров'ю. А я-б, висмоктавши з нього всі соки, продав-би йому набережну назад. Запевняю тебе, що продав-би. Я не хочу бути несправедливим.

— Конче їдь до нього.

Але Август одмовився:

— Ані за що не поїду! А коли хочеш знати мою думку що-до подорожі до Лофотену, то ти сам іди за шкіпера на парусник.

— Мені бути за шкіпера?

— Саме тобі. Поміркуй про це. І пам'ятай до того, що коли Кнофф так ставиться до тебе, що не збирається платити те, що він повинен, то й ти не милуй його до третього й четвертого коліна. Зрозумій сам: купуючи рибу, ти зможеш одігратися.

— Але-ж я не можу бути за шкіпера на паруснику,— ухилився Едеварт.

— Дуже дивно. Адже я показував тобі на «Чайці» й навчав тебе й на мапі дивитися, й на компас, дізнаватися про глибочінь та маяки, пояснив будову рей та парусів. Мені просто соромно за тебе, Едеварте!

— Та я й не хочу зовсім бути за шкіпера.

— Це зрозуміло.—згодився Август.—Ти-ж бо не вмієш прокладати собі дорогу, бути за першого, швидко збагнути, коли це потрібно. Ти цього ніколи не вмів. Але як-би там не було, мене особисто парусник аж ніяк не цікавить. Так і скажи Кноффові. Я маю іншу справу...

Вони однесли до міста ще кілька ящиків із сигарами, вони ні на хвалину не розлучалися, й Август одмовився від усякої гульні. Він сказав:

— На цей раз жодного дозволу що-до суходолу! Я більше не матрос, я ділова людина. І ось побачиш, не я буду, коли не складу собі майна.

Днів за два він повідомив приятеля, що збирається на ярмарок до Левангеру і, з властивим йому розмахом, запросив з собою Едеварта. Вони виїхали ранком за туманної морозної години. Це було дуже добре; на думку Августа, за таких днів і митові службовці, і поліція стають не такі далекозорі.

З таємничим виглядом взяв він під пахву невеличкого ящика, роблячи вигляд, що в ньому великі цінності.

Проїхавши до Левангеру, Август зачинився з Едевартом у кімнатці невеличкого готелю, став посеред кімнати й сказав:

— Ось надійшов час, коли твої людські очі вглядять дещо небачене досі.—Він говорив, як пророк. Коли він одкрив ящика, виявилось, що в ньому дійсно були коштовні речі—золото, срібло й коштовні камінці. Як вони до нього потрапили? Там були перстні, скриньки, намисто, ланцюжки, сережки, прищипьки; Едеварт мовчки вдивлявся в усю цю розкіш. Ну й Август! Найпевніше—це були не бо'зна які коштовності й усе старі речі, але через свій блиск та дивні

варварські форми вони відразу притягали увагу. Август навіть зблід від впливу урочистої хвилини, зрідка тільки вимовляв великі суми, що збирався запросити, чи за перстень широкий до потворности, чи за золотий медальйон з формою трюхлисника, прикрашений маленькими перлинками. Це, без сумніву, були дешеві прикраси й діаманти були звичайні алмази та й край, але вони справляли вражіння. Хто знає,—це могли бути речі з ломбарду, чи антикварної крамниці, можливо частину з них просто вкрадено з приватних домів,—сказати важко, але все було старе й уживалося. Там була малесенька срібна скринька, облямована чорними інкрустаціями, очевидно, з глибокої Росії, тендітна філігранна праця. Август одкрив покришку й витяг маленького золотого годинника з синім камінцем на другому боці.

— Хочеш заміняємось на годинники?—сказав він, ніби жартуючи, немов не припускаючи можливости розлучитися з такою коштовністю.—Це кешеньковий годинничок російської цариці, кожне колещатко в ньому з щирого золота.

Наприкінці Август витяг з ящика довгу єдвабову шаль, усю заткану золотом, повітряну, мов сон, на чудові червоні й сині півтони та з довгими торочками на кінцях.

Едеварт ніби нічого не розумів, він сидів і мовчки поглядав на це чудо. Звісно, за свого перебування за шкіпера на Скоровому парусникові, Август устиг своїому майну покласти міцний ґрунт,—він міг також цілком зберегти своє утримання, що його він дістав на баржі «Сонячна», але Едеварт не знав ціни прикрасам та коштовностям,—йому видавалося, що вони коштують близько мільйона. І звідки в Августа могли бути такі гроші? Едевартові зробилося якось ніяково.

Август, певне, зрозумів, що приятель винуватить його, але він був на таких високостях свого стану, що не став нічого пояснювати.

Кінець-кінцем Едеварт запитав:

— Ти комусь це продаватимеш?

Август мусів відповісти:

— Тоб-то як? Я продаю сам собі. А ти що гадаєш?

Едеварт:—Мене це загалом не об одить.

Август скипів:—Чом не об одить? Ти може гадаєш, що це не моє? Це до такої міри незмінно й незаперечно моє,

що дивися! дивися сюди, як я захищатиму своє добро!— І з цими словами він вихопив із кешені револьвера й підніс його в повітря.

— Бачу, бачу,—сказав Едеварт і скорився.

— Гм, не обходить тебе! Це нікого не обходить!—казав далі Август.—Чи бач, у Росії не так, як тут. Коли буває пожар у Ризі, то може трапитись, що згорить будинок, де саме продають коштовні речі,—проте там горіло ще три будинки поруч. Я разом з іншими допомагав гасити пожар, ми це робили дурно, хоча багато хто за це брав гроші,—всяка наволоч, бандити й негідники, що їх за-мало було-б винищити, бо вони навіть до християн не схожі. А далі вони принесли продавати ці речі й нічого не хтіли чути про відмовлення, і мені, щоб урятувати життя, довелося в них купувати. Ось як це було. Але багато серед них було й тямущих хлопців, вони багато не правили, віддавали зовсім за півдарма. Я примушений був їм залишити свою адресу, бо гадав, що коли я повернуся до Дінабургу, вони не приїдуть туди до мене. Та ба! вони розшукали мене, і якось увечері принесли мені кілька перснів, а вдруге увечері різні срібні скриньки, сповнені коштовними речами. Вони казали, що коли я не куплю, купить хтось інший, плакали й просили мене їх урятувати. Ну, як я міг викрутитися? Але коли вони почали христитися й упали навколішки передо мною, я мусів виконати їхнє прохання. У мене не стало мужности прогнати їх. А ти-б прогнав?

— Ні,—відповів Едеварт; його переконало оповідання приятеля,—я зробив-би так, як і ти.

Едеварт пізніше згадав цю відповідь і рішив, що вона не була повна, вона не передавала всієї його думки. Усього рік тому він засудив-би себе за це, але тепер він багато чого навчився від Августа та інших людей,—від Кноффа та від самого життя, його погляд на право й справедливість став ширший, він навчився, як триматися. Він, як і колись, свято зберегав у серці пам'ять про чудо з Ловізою Магрете, але й воно не панувало над ним цілком, як колись, адже вже чимало часу поминуло з того часу, як сталося це чудо.

Ярмарок у Левангері не являв собою нічого особливого. Едеварт швидко обдивився його. Другого дня ярмарку він

знову настовхнувся на годинникаря Папста, вони обидва щиро зраділи один одному, вони стрілися, як старі друзі. Едеварт витяг з кешені свого годинника, щоб Папст знав, що він і досі в нього, що він обережно поводитьсь з ним, він розповів також, що йому казали бергенські годинникарі.

Боже, до чого вони стоваришувалися, вони стали друзями, компаньйонами. За годину вже добрячий Папст одяг на Едеварта тепле пальто, бо він мерз у своїй куцїй куртці. Пальто було неймовірно широке, але це не вразило Едеварта, воно було тепле й зручне, з багатьома кешенями, а в кешенях лежали нові, блискучі срібні годинники, що їх Едеварт повинен був продати. Тільки не треба було казати, що він од Папста: це було ні до чого.

Але-ж Едеварт не вмів торгувати годинниками,—майстер прочитав йому невеличку лекцію, показав йому багато корисних засобів, до того-ж хлопчак був не без хисту. Далі справа мусіла налагодитися сама, це була чудова школа, діяльність, що від неї людина розвивалася швидко й без ніяких зусиль. Як щасливо все складалося! Хлопчак теж пішов угору й доганяв уже Августа, адже він теж повинен був продавати коштовні речі. Довір'я Папстове було йому до вподоби й він вирішив його виправдати.

Кілька годинників він продав служникам, молоді свого віку. Він починав з того, що правив неймовірно великі гроші, а потім знижував ціну. Це було вигідно, страшенно весело й цікаво. Він навчився вихвалити товар, звертати увагу покупця на його добротність, але найцікавіше було підмінювати годинники через свої безмежні кешені: годинники зникали в них, він витягав їх знову й, кінець кінцем, продавав найперший з трьох чи чотирьох годинників, що їх він показував. Головний номер майстра. Пророблюючи це, він ледве стримувався від сміху.

Коли увечері він повернувся додому й став робити звіт Папстові, той засунув гроші у величезний гаман і похвалив його.—Кращого не можна було й сподіватись,—сказав майстер.—П'ять годинників за перший день, це зовсім не погано, завтра підеш знову.

Другого дня він продав принаймні вдвічі більше, він навчився цього діла, але, що-правда, воно вже не було йому до вподоби. Він дав маху, продавши одного годинника за

найнижчу ціну,—він продав його голошийому хлопчикові, що стояв і мерз, лічучи свої шілінги—йому не ставало цілого долара. Едеварт навіть здригнувся, коли хлопчик, дякуючи, потис його руку. Боже, безвинність усе-ж від неба, а те, інше, від землі. Але Едеварт цілком заплутався, коли цей продаж, що його він зробив з милосердя, все-ж дав йому зиск і він на ньому заробив. Хлопчиком опанував захват, він не зміг змовчати про свою купівлю, він розповідав про неї кожному й притяг тим багатьох покупців. Едеварт став продавати дорожче, але до обіду все-ж усе продав. Пішла чутка, що він продає неймовірно дешево; де-ж діставав він свій крам? Хто знає, може годинники були крадені? Байдуже, або навіть тим краще: покупці поспішали скористуватися з випадку.

По обіді Едеварт знову вийшов з новим запасом годинників у кешенях. Він, не поспішаючи, блукав ярмарком, міняючи місця, продавав одного годинника тут, іншого там. Він пройшов повз Августа, що й собі взявся до торгівлі. Август і тут удавав росіянина, вимовляв дивні слова і з якимось непевним виглядом пропонував свої прикраси. Серед його покупців були й жінки, й чоловіки, але, мабуть, більше жінки. Едевартові здалося, що торгівля в нього буде щаслива. Мимо його безпорадної мови, він був досить винахідливий. Так про один перстень він розповідав, що він має чудодійну силу, що одну пару сережок було знайдено підчас землетрусу, а ця пряжка з блакитними камінцями прикрашала мучинецький вінець. Фантазії йому не бракувало й хоча де-хто й сміявся й хитав головою, інші охоче вибачали йому, пояснюючи його слова незнанням норвезької мови. Він розгорнув перед панією в капелюху чудову єдвабову шаль з золотими торочками й дав їй зрозуміти, що в його країні, в Росії, вона була за весільну намітку одної принцеси. Пані відповіла, посміхаючися, що не закряє нею навіть свого обличчя, але шаль купила.

Увечері хлопчик знову прийшов до Едеварта, він стояв перед ним з голою шиєю й низько спустивши голову, з переляканими очима: його годинник зупинився він не ви-стукуює. Едеварт здригнувся, ніби від удару, він і без того ставився з недовірою до цих дешевих годинників, за них не можна було ручитися. Він спитав хлопчика:

— Він спинився допіру?

— Ні, він стоїть уже давно. Він носив його до годинникаря.

— Що сказав майстер?

Хлопчик болісно мовчав, не знаючи, що сказати, й Едеварт не питав знову. Він потрусив годинника—він стояв, як і раніш, він спробував завести його ще трохи,—ніякої зміни. Едеварт останнього часу став тямовитіший: він вирішив дати хлопчикові іншого годинника. Папст не помітить, що серед непроданих годинників він поверне йому й цього, що стоїть. Учень вирішив обдурити майстра,—що-ж, це цілком природньо.

— Я дам тобі іншого годинника,—сказав він хлопчикові.

— Дякую! Й він добре йтиме?

Едеварта це питання зворушило і він знову дав маху:

— Якщо хочеш, замість іншого годинника я можу повернути тобі гроші,—сказав він.

Хлопчик аж засяяв з радощів:

— Правда? Красно дякую!—І хлопчик сам не знав, що йому обрати.

Едеварт порадив йому:—Я не ручуся за ці годинники; на твоєму місці я, мабуть, волів-би одержати назад гроші. Я кажу тобі, що думаю.

Хлопчик узяв гроші, подякував і, зітхнувши з полегкістю, пішов.

Але два інші хлопчачки чатували на Едеварта на дорозі додому й пообіцяли йому як слід вибити його за його торгівлю годинниками. Вони побували в крамниці годинників і довідалися, що їхні годинники не коштували й долара, а вони заплатили три. Едеварт не міг розпочинати бійки, маючи в кешенях так багато годинників. Він спитав їх:

— Хіба ваші годинники спинилися?

— Спинилися не спинилися, але вони не варті того, що ти зідрав з нас.

Едеварт пішов од них. Вони довго ще не відставали від нього й лаяли його всю дорогу, але він не звертав на них уваги.

З цими годинниками щось було не гаразд. Даючи звіт за день, Едеварт сповістив, що завтра—в останній день ярмарку—він робитиме інше діло.

— Але чому-ж?—запитав Папст.—Досі все йшло добре, а останнього дня ярмарку піде ще краще.

Едеварт вигдав, що його приятель просив прийти йому допомогти.

— Бачив я твого приятеля, бережися його: він продає крадене добро,—сказав Папст.—Але послухай: адже ти не збираєшся кинути мене тепер з усіма цими годинниками?

Едеварт лишався непохитний:—Збираюся.

Папста ніби приголомшило, він не міг знести такого удару. Він нагадав, що він усе одно що подарував Едеварту того коштовного годинника, що його він досі носив у кешені, і тепер він, у свою чергу, просить стати йому в пригоді.

Але Едеварт ставав чим раз самотійніший:

— Я для вас продав двадцять п'ять, чи тридцять годинників, чи я не знаю, скільки там, а втім не варто й говорити про це. Але поясніть, будь-ласка, мені, що це за годинники?

— Дешеві годинники, оге-ж,—адже ціни теж дешеві.

— Вони срібні?

— Вони вигляд мають, ніби срібні,—відповів Папст,—проте я не знаю.

Едеварт:—І я теж не знаю. Але сьогодні до мене прийшла людина, що подряпала свого годинника, вона сказала, що з середини він мідний.

Папст сплеснув обома руками:

— Але-ж це дешеві годинники й дешеві ціни!

— А чому ви самі не продаєте ці годинники й торгуєте тільки іншими?

— Я гадав, що ти можеш зробити мені цю послугу.

— Звісно,—відповів Едеварт,—але через це мені доводиться сваритися з людьми, народ бігає за мною й обіцяє побити мене.

— Хе-хе, ти сильний хлопчина!—засміявся Папст.—До того-ж ти ніколи більше не повернешся до Левангера, а я повернуся. Старий Папст мусить блукати по світу й частенько повертатися назад.

Звичайно, Едеварту слід-би було виявити ласкавому крамареві більше подяки й попрацювати на нього ще день, але він не міг примусити себе зробити це. Проте, ворогами вони не розійшлися: старий Папст поплескав його по плечі й сказав:

— Сподіваюся, що ми ще стрінемося.

Він не запропонував Едевартові ніякої нагороди, та він і не сподівався на неї: він скинув з себе величезне пальто і з полегшенням на серці рушив додому.

Август повернувся додому невдоволений; у його мові брехала гіркість:—Ціни неймовірно низькі: скільки-б не правив на початку, наприкінці доводилось віддавати за безцінь. І що за народ тут! Вони, не маючи сорому, пропонують вам якісь копійки.

— Левангер!—сказав він з люттю.—Чи бував ти коли в такій шпарині? Але завтра я знову спробую, продаватиму, за скільки пощастить, і поїду.

— А ти продав кешеньковий годинник російської цариці?—спитав Едеварт.

— Як міг я продати царициного годинника? Що дали-б мені за нього у цім клятім селищі!

— Він іде?

— Звісно йде. Чому ти питаєш?

— Ти можеш його продати в Трондгеймі,—сказав Едеварт.

— Ну, звісно, щоб мене тут не заарештували.

Августові все видавалося за безнадійно, він мав злий настрій і вередував: ось він приїхав до торгового міста Левангеру, де п'ятсот душ населення, й збирався широко поторгувати ювелірними прикрасами, і... яка зневіра! Це звісно, не було для нього горе, бо він усе-ж добре заробив на своїх коштовностях, але він гнівався й лютував на невдачу: з думкою про славу доводилося розлучитися. Ранком він перелічив свої речі й на око прикидав левангерські ціни; до того він шепотів зовсім маленькі цифри. Едеварт за готівку купив у нього невеличкий золотий медальйон, що його можна було носити на шнурку; він не являв нічого особливого, та Август і не взяв за нього зайвого: він, навіть, хотів його віддати дурно, але Едеварт примусив узяти за нього хоча-б найменшу суму.

Едеварт лишився один у кімнаті й сумував. Він мав почуття, що краще не з'являтися більше на вулиці, його могли пізнати й, можливо, почали-б знову переслідувати, але, з другого боку, йому не було чого робити вдома. Міркувати та передбачати було марно, а читати по-старому йому вже остогидло. Коли Август прийшов об обіді, Еде-

варт ще раз подумав, чи не вийти йому, і вирішив ризикнути,—дні були короткі й сутеніти починало рано.

Августа ніде не було видно; зате старий Папст блукав недалечко; він, ніби зі старими знайомцями, забалакував з усіма людьми, зрідка він витягав з кешені годинника й показував його покупцеві. Едевартові був знаний кожен рух його руки й він майже вгадував слова, що їх він промовляв.

Раптом з одного дому вийшов Август. Що він, п'яний був, чи що? Та ні, зовсім не п'яний. Але він був збентежений, він тріумфував:

— Я почав тепер ходити по домах,—сказав він,—мені слід-би було почати з цього. Я був у самого ювелірного майстра й продав йому кілька дрібниць, але в нього не вистачило коштів на щось коштовніше. Допіру я був у аптекаря. Я продав золотого годинника.

— Що?

Август, потакуючи, хитнув головою:

— Так, так. І за добру ціну. Його придбала саме та пані, що купила весільну шаль, жінка аптекаря. Вона не хотіла вірити, що годинник належав російській цариці, тоді я перехрестився й вона покликала аптекаря.—Добре,—сказав аптекар,—коли ти дуже хочеш, візьми його. Так, Едеварте, справи кращають. Тепер я піду до іншого місця, тут у місті багато офіцерів: кажуть, що тут живе багатий полковник. Що треба цим хлопчикам від тебе?

Кілька молодих парубків щось казали до Едеварта. Це були обурені вчорашні покупці, вони скаржилися, що їх обдурили. Їхні годинники нічого не варті були, вони переконалися в тому, вони не хотіли їх купувати.—Давай гроші назад!

Але на цей раз Едевартові кешені не були сповнені годинниками, що про них він повинен був пам'ятати; він одштовхнув подалі найнастирливіших і попросив дати йому спокій. Власне, яке діло мав він до паскудних Папстових годинників? Він хотів зробити йому послугу й продавав його товар, можливо й поганий товар, але що з того? Торгівля в тому й полягає. Адже ніхто не розводить делікатности, значить і йому нема чого соромитись.

Вони пішли вздовж улиці, ввесь час сварючися. Хлопці кричали кожному стрічному, що ось,—мовляв,—іде людина,

що видає бляшані годинники за срібні, та що вони покажуть йому. Вони дійшли до Папста й хлопці пояснили йому, що їх одурив оцей молодець, що останні дні продав годинники. Вони вказували на Едеварта, пальцями тикаючи йому в груди.—Ось, мовляв, він,—дивіться!

Папст із жалем похитав головою,—як засмутив його цей світ з його злом!—і став захищати юнака:—відпустіть його, дайте йому піти звідси. Хай годинникар полагодить ваші годинники,—сказав він хлопцям,—це коштуватиме всього кілька шілінгів, зате ви матимите годинники.

— Так, але-ж це цілком нові годинники!—закричали вони.—Хіба лагодять цілком нові годинники? Адже це нечувана річ! Не встигли ми їх купити, як вони вже стали. Певне, вони йшли тільки тому, що він струшував їх.

Папст удавав, що його здивував такий вчинок, але намагався полагодити справу. Наприкінці до Едеварта долетіли такі слова старого:

— А ви не купуйте годинників у першого-ліпшого! Купуйте тільки в старого Папста. Він не одурить.

Едеварт дістався до готелю й більше не виходив. З нього досить було цих приємностей. Він знову зазирнув за паркан: там не було ані великого свічада, ані жодних золочених речей, він побачив світ, де один намагався ошукати одного.

Незабаром повернувся Август, закінчивши свою денну працю. Він іще не все продав, але десь він залишив ящика, а всю свою крамничку розташував по кешенях.

— Мені довелося кинути ящика,—сказав він,—зо мною трапилась неприємність. Ну, й собача діра це місто! Тільки-б гаразд забратися звідси. Ідьмо, Едеварте, ідьмо сьогодні-ж увечері!

— Ми не можемо їхати сьогодні.

Август почав розповідати:

— Я продав кілька коштовних речей капітанові, він живе далеко за містом. Я все йшов та йшов, намагаючись найшвидче вернутись. Дорогою надібав великий будинок. Я не подивився, що це за будинок і зайшов до нього. Виявилось,—це школа. Що мені було робити в школі? Опікун вийшов до мене й спитав, що мені треба.—Я росіянин і продаю різні дрібниці, продаю «нітчово»,—здається, сказав я. Він майже й не глянув на ящика, адже в таких опікунів копійчини за душею не буває.—Ось що, ти росія-

нин?—сказав він,—як цікаво! Сідай, будь-ласка. Коли я був за старшого вчителя в Гамерфесті, то вивчився там трохи російської мови. І він почав зо мною розмовляти російською мовою. Ну, я й ускочив! Я потакував головою, посміхався й христився, але він, очевидячки, про щось питався й чекав на відповідь. Я двічі сказав йому «Хупернумере», та вигадав ще кілька мудрованих слів, але він їх не зрозумів і похитав головою. Звісно, я мав із собою револьвера, але стріляти в людину тільки-но за те, що вона володіє російською мовою, я не наважився. Тому я вдав, що озвірів, грюкнув ящиком й вибіг із школи. Але тому, що він ніби запідозрив мене, я злякався, що він люто пожартує й донесе на мене. Я навіть тепер не почуваю себе цілком безпечно:

— А що ти зробив з ящиком?—спитав Едеварт.

— Біжучи вулицями, я поволі витягав речі з ящика й ховав їх до кешень і наприкінці кинув ящика, щоб мене не впізнали по ньому. Уже повір мені, я знаю, що роблю. Тільки, звісно, мені треба було бути за малайця, чи сіямця, бо я можу бути за кого завгодно. А ти гадаєш, що нам не пощастить виїхати сьогодні?

— Ні,—сказав Едеварт,—але ти-ж не зробив нічого злого, чи як ти вважаєш?

— Що-ж я такого зробив? Я навіть револьвера не витягав.

Август ніяк не міг заспокоїтись. Він цілий день нічого не їв,—йому хотілося вечеряти, але він боявся звертатися до служників готелю й ліг спати голодний.

Вони щасливо повернулися до Трондгейму, і настрої в Августа покращав. Та й було з чого: гаман його роздуся, він зовсім не так кепсько торгував.

— У чому-ж справа?

— Усе-ж я сподівався, що зароблю багато більше,—сказав він.

Звісно, з цього не вийшло нічого такого, що можна було вважати за щось, ніякого багатства, що ним він міг-би пишатися. Поміркуваний Едеварт вважав, що й так добре. Але Август не погоджувався, це була ширша натура, йому хотілося вчинити щось велетенське й продати на багато більше. Бо-ж що заробив він врешті? Трохи на одяг, на помешкання й харчі на зиму, дрібнички! А та пані, що їй

Едеварт одіосив дожинну ящиків з сигарами, вона знову відмовилася заплатити. Дванадцять ящиків для нього був великий збиток.

Звичайно, пані одячила йому, чим могла, а все-ж...

— Так,—сказав багатозначно Август,—я повинен зробити велике діло.

— Ідьмо зо мною на північ,—сказав Едеварт.

Август навіть рота розкрив:

— Як ти можеш мені це пропонувати? Мені, що об'їздив увесь світ! До того-ж я ще служу на баржі, що незабаром знову піде до Риги.

— Значить ти знову з нею поїдеш?

— Так. Гадаю, що зроблю так. На цей раз справа буде серйозніша: я накуплю далеко більше речей і приїду додому з великим вантажем окремим парусником. Як тобі це здається? Правда, чудово?

І Август не переставав вихвалитися й перебільшувати, увесь сяючи від самовпевнености.

Едеварт:—Але де ти все це продаси? Адже ти досить намучився з тим, що тобі доводилося робити цей раз.

— Де продам? Не бійся, будь ласка. Я поїду на инший ярмарок.

Едеварт помовчав трохи й сказав:

— Як знаєш, тільки, щоб не довелось тобі каятися.

Його спокійні слова ще більше підбурювали Августа: що розуміла ця дитина в таких справах? Август люто відвернувся від нього, ніби винуватячи Едеварта за те, що той намагається загнuzдати його саме тепер і сіє сумніви в його душі.

Приятелі пожили разом іще кілька день, доки баржу навантажували сушеною тріскою та ще різними ящиками. Вони ходили до міста й продали решту прикрас. Ніхто з них не гуляв, вони одвідували церкви й музеї, обдивилися все місто й до того дуже уважно. Будучи в гавані, Август любив звертати Едевартову увагу на особливості набережної. Кноффові з Фосенланда не зайве-б було послухати, що казав він про різні типи набережної!

Ні, Август не став гуляти. З того часу, як гаман його було туго набито грошима, він перестав дозволяти собі по-дурному «сходити на сухопуття». Це траплялося раніше, коли в його руках було дуже мало, або зовсім нічого не було.

Тоді він цілком спускав своє матроське утримання й потім мучився на похміллі,—утримання не було чого ховати, його ставало тільки-но на один день. Туго набитий гаман,—зовсім инша річ.

VII.

Приятелі розлучились. Едеварт знову повернувся до Фосенланду, його вабило туди, там залишались його речі.

Господи, та він-же забув полагодити одну справу в Трондгеймі! Він подарував чужим речі, що їх купив у Бергені своїм рідним, гарне вбрання своїй матері, маленькі чобітки та всякі інші речі сестрам,—все це він залишив у Доппенів. І за весь той час він не писав додому і ніяких грошей не посилав батькові. В Трондгеймі він ще міг-би якось виправити своє недбальство й послати великий пакунок, або ще краще цілу скриньку; але він забув це зробити; він ніколи згадував, але все відкладавав і ось врешті зовсім забув... Він просто стогнав, згадуючи тепер про це,—який сором і ганьба! Дома, певне, чекали від нього листа, довідувались на пошті, батько ходив пригнічений і мовчазний, поринувши в свої думки; мати—завжди зворушлива, терпляча, з тихою надією: сьогодні, може статись, буде лист. Брата його Іоахіма тепер було конфірмовано; певне, він витягся й виріс з своєї одежі; як-би він зрадів новій куртці!...

У Фосенланді його спитали, чи не приїхав він, щоб зостатись зовсім. Та ні, власне, він приїхав тільки по свій мішок. Він зостався на неділю й понеділок. Кнофф підійшов до нього й сказав:

— А, ти знову тут?

— Так,—відповів Едеварт.

То й всього було розмови, і Кнофф вийшов, повний самоповаги.

Бондар розповів Едевартові, що Гокон Доппен приходив у містечко де-що купити. Він не дуже змінився. Вони просили його заграти на гармонії, але він відмовився, сказавши, що з цим він уже покінчив. Та коли вони поша-

нували його, дали йому кілька чарок горілки, він все таки заграв тим, кому заманулось потанцювати в челядній. Власне він був дуже мізерний, і вони підбадьорювали його, кажучи:— Ти ще не забув грати, ще граєш так само добре, як і раніш.—Він залишився ночувати. Едеварт спитав, чи не приходила з ним його дружина, Ловізе Магрете.—Ні, але перед різдвом вони, звичайно, одвідають це місце.

Минув і вівторок, Едеварт, нарешті, написав листа й послав додому гроші. На душі йому стало легше, він зрадів навіть і в своїм щасливим настрої дав собі слово, що привезе всім рідним всяких подарунків.

Кнофф прийшов до нього й сказав:

— А ти все ще ледарюєш, не хочеш взятись за роботу?

— Робота не втече, куди поспішати?—відповів Едеварт.

Кнофф оторопів:—Хочеш бути сам собі паном?

— Не в цій справа, але...

— Гаразд,—гостро сказав Кнофф,—хто не працює, той не їсть.

Едеварт насупився:

— Не ви-ж мене харчуєте?

— Що? Хто-ж тебе харчує тоді?

— Я живу в бондаря й за це йому плачу.

Кнофф досить довго мовчав; згодом йому забажалось виправити свою провину, й він сказав:

— Ну, ну—я-ж тільки пожартував. Де ти був увесь цей час? Отже, виходить, у Трондгеймі й на Левангерському ярмарку. Ні, я-ж говорив не серйозно,—ти звичайно, й надалі можеш залишатись тут. А коли хочеш стати на парусник на Лофотенські лови, то в мене буде тобі й приміщення і звичайна матроська платня. Так, що я хотів сказати? Ти зійшов на берег на зупинці? Ну що, люди там ще живі, ще не зовсім заснули?

— Скільки я міг помітити, ще живі.

— Ну, а коли-б ти попросився там на роботу, то напевне не став-би?

— Я не шукав роботи. Мені треба було сюди по мішок.

Кнофф все ще мурмотів собі під ніс, як завжди, проїнятий однією думкою:—Дивно, як ця стара гнила пристань все ще тримається.

Бажаний момент настав. Едеварт того тільки й чекав, з досвіду він навчився користатись всяким слушним випадком.

Він сказав:

— А чому пристань не тут, не в вас?

Кнофф захитав головою, як маятником, і сказав майже жалібно:

— Не можу цього добитись.

— Дивно. В такому разі з вашої-ж провини.

— Що ти кажеш? А чи ти знаєш, про що ти говориш?

— Я знаю, що саме вам слід було-б зробити.

Кнофф холодно засміявся, дивлячись на хлопця:

— Ніби я не зробив уже всього, що треба.

— Вам треба було-б збудувати набережну.

Якусь хвилину було зовсім тихо. Кнофф навіщось хотів був засунути руку в кешені, але так і не засунув, затримавши її на півдорозі в повітрі; його ніби звалило ударом.

— Збудувати набережну?

— Тоді судна заходили-б до вас.

— Набережну?—сказав Кнофф.—Так, по твоєму, набережну? Збудувати набережну, так чи що?

Тепер Едеварт опанував становище і не ховався, що розуміє це:

— Втім, мене дивує, що ви сами не додумались до цього.

— Та, може, я й думав... Тільки, яка-ж у мене гарантія,—я хочу сказати?..

Едеварт заходився виставляти всі вигоди. Про те, як зручно підпливати, нема що й казати, затока доволі глибока для всіх суден, ця-ж гавань не замерзає. Тут—жвава торгівля, округа велика й багата, а стара пристань лежить на розі, десь у морі й далеко від усіх. Збудуєте набережну, і Едеварт дорого дасть, щоб подивитись на ті судна, які волітимуть спинятись у морі і звідти на човнах за всілякої погоди звозитимуть крам, замість того, щоб причалювати до берега і почувати себе, як вдома.

— Ходімо зо мною,—сказав Кнофф,—мені кортить показати тобі одну річ.

І вони пішли до моря. Виходило, що набережну треба було прибудувати до крайньої пристані, її було поставлено в досить глибокому місці і вантажні судна з борошном та сіллю завжди без завади приставали до неї.

Тут знову Кнофф, пройнявшись самоповагою, показав на пристань і сказав:

— Я завжди уявляв собі набережну на цьому місці, коли думав про те, що його будуватиму.

Едеварт не став заперечувати й визнав за краще зовсім не відповідати. Натомість він з приємністю відзначив, що Кнофф, повертаючись, був дуже лагідний і дивився на нього зовсім по іншому. Едевартові заманулось тоді показати все своє знання справи й він заговорив про будівлю та матеріяли, відзначив особливості у спорудженні різних набережних, сказав, що бувають набережні такого то типу, а бувають і зовсім інші, що їх можна будувати з каменю, але можна і з обаполів.

— З каменню,—сказав Кнофф.—Камінь міцніший.

— Але зате далеко дорожчий.

Кнофф ствердив свої слова рухом.

— Але, як я сказав уже, камінь міцніший. Ось послухай, як хочеш стати до мене на роботу, то з сьогоднішнього дня можеш діставати платню звичайного матроса. І переїзди від бондаря, мої службовці повинні жити в мене. Швидко різдво, а по різдві та новім році ти не встигнеш і обернутись, як доведеться вже пуститись у море. Ти згоджуєшся?

— Добре,—сказав Едеварт.

Так йому пощастило в тім, що він надумав: його прикріпили до місця. Але що йому це місце? Та нічого, він просто хотів бути тут, дихати цим повітрям; спогади опанували його з колишньою силою.

Йому давали різну працю, дивлячись по тому, що потрібно було зробити, та коли він і нічого не робив, то за цим не додивлялись. Коли почалась передсвяткова торгівля, його призначили на помічника продавця в великій бакалійній крамниці; він не дуже добре писав, але дуже швидко лічив у голові, що саме й потрібно було; до того-ж він умів поводитись з людьми, був добре одягнений і на руці його пишались і звичайний золотий перстень, і потрійний—у вигляді гадюки; отже, він цілком виправдав своє підвищення на посаді. Він обідав тепер разом з іншими продавцями в їдальні з самим господарем та його родиною.

То був значний крок уперед і це дуже вплинуло на нього.

І ось одного дня прийшла Ловізе Магрете. Чоловік її був з нею, вони прийшли пішки і всю довгу та важку

путь пройшли по бездоріжжю! У Ловізе Магрете весь поділ сукні та панчохи до самих литок були в снігу. Так було дивно бачити на ній стільки вбрання, вона видавалася чужою, і не було в ній нічого з колишнього дитячого та ласкавого. Едеварт витріщився на неї і поклонився їй, як і иншим покупцям, раніш, ніж упізнав її. Він поглянув так само й на чоловіка, теж зовсім чужого; він мало був схожий на свій портрет у світлиці в Допеннів, та все-ж він був не поганий, з цим не можна було не погодитись, і в нього був кучерявий чуб.

— Ось де ми з тобою здибались,—сказала Ловізе Магрете. Вона просто й безпосередньо звернулася до Едеварта; він упізнав її голос, хоча в неї була хустка на голові та вовняні рукавиці на руках, а далі вся її одежа, сила одежі, і зверху над усім ще вовняний жакет, якого він сам їй подарував.

— А то що за один?—спитав чоловік, і коли Ловізе Магрете пояснила йому, він похмуро звернувся до Едеварта:

— Так це ти працював у мене дома? Що ти дістав за це?

— Як дістав?

— Так, дістав! Не розумієш хіба?

— Харчі,—відповів Едеварт.

Ловізе Магрете:—Так, я його харчувала.

Гокон спитав:—Ти дістав харчі, тільки самі харчі?

Едеварт починав втрачати свою певність, він сказав:

— Я більшого й не бажав, я тоді волочився по дорогах байдикуючи і був радий роботі й за самі харчі.

Гоконві довелося погодитись з цим. Під кінець він повернувся до своєї дружини й спитав її, ніби в жарт, але злісно:

— Що-ж, цей парубійко справді працював? Надто він уже виряджений.

— Та будь-же ти розумним, — потихеньку попросила дружина.

Вони стали купувати, й кожен з них ховав речі в свій мішок, де-коли вони всі троє розмовляли одно з одним; Едеварт спитав про дітей і йому відповіли. Гокон побачив знайомих серед інших покупців і став з ними розмовляти. Едеварт і Ловізе Магрете ходили сюди й туди вповдовж прилавку, по різний крам, який вона вибирала; далі вони

зайшли в куточок крамниці й ошинились удвох, але говорили тільки про крам і не прошепотіли одне одному ні єдиного таємного слова. Куди поділись усі чари? Невже обоє вони забули, чим вони були одне одному? Едеварт спитав на прощання:

— Ну, як тобі живеться, добре?

Вона швидко озирнулась і відповіла:

— Ну ось його нема,—він вийшов. Так, дякую тобі, мені добре.

— А як він ставиться до того, що я живу тут у містечку?

— Я мушу піти розшукати його.

— Не треба,—сказав Едеварт.—Послухай, Ловізе Магрете, я так довго чекав тебе.

Вона тихо похитала головою й нічого не відповіла.

— В мене в кешені одна річ, яку я хотів-би подарувати тобі.

— Ти певно багато дечого довідався про нього?—спитала вона.

— Так,—відповів Едеварт.

— Так, але-ж його помилювали,—поспішила вона додати.—Він тримав себе так добре, що йому простили цілий рік, а це-ж багато, правда-ж?

— Так,—стиснутим голосом промурмотів Едеварт.

— Коли-б тільки його не напоїли,—неспокійно сказала вона.

Едеварт: — Адже-ж він, здається, стоїть і розмовляє з дівчиною—з тою он рудою.

— Я знаю її,—сказала Ловізе Магрете,—йому зовсім не на користь її товариство.

— Залиш їх!—Едеварт намацав щось у кешені й почав був:—В мене є тут одна річ...

— Ні, будь-ласка, не давай мені нічого, я боюся. Почекай трохи, я піду погляну на них і зараз-же повернусь.

Едеварт провів її довгим поглядом, коли вона пішла в напрямку до дверей і зникла за ними. Він не закричав, не став лаятись, але чарування зникло. Цей жорстокий іспит прийшов так несподівано, він був такий жахливий, неможливий, він зовсім його нищив. Він висунув одну з скриньок прилавку, майже впав на кінець його і так зоставався сидіти.

Вона повернулася і сказала, з полегкістю зітхнувши:
— Ну, тепер він з якимись товаришами. Покажіть мені, будь-ласка, яке-небудь намисто, а, може, просто шовкову стрічку. Я обіцяла подарувати де-що моїй дівчинці.

Едеварт устав і почав одну по одній діставати різні речі, він був немов не при собі, ледве розуміючи, що з ним діється, й звертався до неї тільки, щоб назвати ціну. Коли треба було заплатити, вона пішла по чоловіка. Вона ввійшла з ним, ніби нічого не сталось, хоч він напевне встиг уже випити.

Спочатку Гокон поводився з дружиною насмішкувато й добродушно, і сказав їй:

— Так, ти тепер готова, а я ще не накупив усього. Покажіть мені люльки.

Едеварт приніс люльки, багато люльок; вибирати було з чого.

Гокон сказав:—Ще раз питаю тебе, товаришу, ти-ж не зробив нічого злого, чи як?

Едеварт мовчав.

— Ну, вибирай швидче люльку,—сказала Ловізе Магрете.

— Це препогані люльки,—відповів Гокон.—Вибери ти.

— Ось візьми цю.

— Гаразд, нехай цю, раз ти кажеш.—І він звернувся до Едеварта:

— Так, ось, коли скинеш як слід, то я візьму її. Тепер дай ще чверть фунта тютюну, Віргінію, і ти здихаєшся мене. Ти, певне радий цьому?

Едеварт, як і раніш, мовчав.

— Але, може статись, ти все таки скажеш, скільки я повинен тобі за все?

Едеварт назвав цифру.

— Так, це ти знаєш. А то про тебе не можна подумати, що ти взагалі хоч що-небудь знаєш, ти не говориш ні слова. Він і вдома в нас нічого не говорив, Ловізе Магрете?

— Ну, будь-же розумний,—знову попросила вона.

— Бути розумним? А чому-ж він, скажи ти, нічого не відповідає мені? Адже він був за наймита в мене.

— Плати швидче,—притьмом попросила вона,—пора нам виражатись назад додому.

Він знехотя став платити, вийшов досить довгий рахунок, бо багато було дрібних закупок; Едеварт всі їх добре

пригадував, але йому довелося кілька разів перелічити їх напівп'яному покупцеві. І раптом, підчас підрахунків, Гокон знову почав своєї:

— Але-ж ти нічого не зробив злого? Адже-ж ні!

Едеварт одвернувся від нього і підійшов до іншого покупця.

Коли ввечері зачинили крамницю, він проходив повз челядну й почув гру на гармонії й танці; він побачив на дверях Ловізе Магрете. Виходить, люди з Доппена так і не вирядились додому. Едеварт хотів був пройти повз них,— він відчував себе спорожнілим, приголомшеним, йому нічого було більше сказати Ловізе Магрете.

Але вона вийшла до нього й сказала:

— Ми залишаємось до завтраго, він обіцявся пограти їм сьогодні ввечері. Та це не біда, сусідка мусить доглянути дітей. А що то ти, пак, казав, ніби в тебе є щось для мене? Тільки я боюсь. Ти дуже, ти надто добрий, тільки я не наслідуюсь. Що то ти хотів подарувати мені? Ти, може статись, не захочеш мені сказати, але я думала, що то твій портрет.

— І ти одмовилась від нього.

— Ну, ти-ж сам знаєш...

— Ні. Це не мій портрет, — сказав Едеварт. — В мене нема портрета.

— Нема? Та, боже-ж мій, який-же ти добрий був до мене!

— Я так любив тебе, — почув він самого себе, проказуючи ці слова.

Вона похитала ніби обважнілою головою й не відповіла.

— Хіба ти зовсім забула, що в нас було з тобою, що ти була моєю і взагалі все, невже ти забула?

— Я ледве можу тут стояти, так я боюся,—прошепотіла Ловізе Магрете і злякано поглянула навкруги.

— А пригадуєш, що ти сказала другого ранку?

— Що?

— Ти сказала, що хотіла-б, щоб я надовше зостався в тебе.

Вона зітхнула:—Так, але-ж він повернувся додому. Ти сам знаєш, і ми не могли-ж так далі. Ну, мені пора.

— Ну що-ж,—сказав засмучений Едеварт,—іди, йди до свого чоловіка.

Вона спинилась:—Він зовсім не такий лихий, як ти думаєш, Едеварте! Тобі-б варто було відповідати на його питання, і взагалі поговорити з ним,—ти не зумів повестися з ним.

Едеварт раптом з люті пополотнів:—А ну його к бісу! Я не хочу зовсім уміти з ним поводитись, як ти кажеш. Нехай він тільки спробує, я йому покажу.

— Ах, ні, ні, Едеварте! Бережись його, чуєш! Я так боюсь!

— Ха-ха, ще-б пак, я-ж добре знаю, що він може взятись за ножа!

— Ну, а тоді-ж він був п'яний,—спробувала вона виправдати його.—І до того-ж згадай, будь ласка, він-же бився з-за мене, як ти, може знаєш. Він-же не хотів зовсім убивати, і той, що помер, так і сказав, що сам призвів Гокона до того, бо дражнив його. Він кликав за свідка самого бога.

Едеварт все ще з образою в голосі:—Я не хочу зовсім розмовляти про нього, я далеко більше цікавлюсь своїм чоботом, ніж ним; так ти йому й передай.

— Ну, будь ласка, будь добрий і цього разу,—попросила Ловізе Магрете й поклала йому на рукав свою руку.—Ти швидко найдеш собі дівчину й перестанеш думати про мене... Ось він! — раптом жахливо прошепотіла вона й мерщій побігла до дверей в челядну.

Гокон зустрів її й спитав, з ким вона стояла та розмовляла; Едеварт не чув її відповіді, але в світлі лампи, що освітлювала сіни, він побачив, як Гокон штовхнув її й пішов просто до нього.

Боротьба видалась дуже коротка, небагато слів прохрипіли вони один одному. Вони налітали один на одного як здичавілі, і перевага випала на боці Едевартовім, що здурів від люті; непотрібно було навіть жодного вдару, Едеварт ужив свого звичайного засобу — підставив ніжку і дав по потилиці молодим здоровим кулаком,—цього було цілком досить, щоб звалити Гокона на сніг, де він зразу-ж і скорчився.

Ловізе Магрете побігла в челядну передати про бійку, танцюристи вибігли й оточили обох сварливців, та було вже надто пізно, — їм не довелось розважитись цим видо-

вищем. Вони непривітно позирали на Едеварта; цей чужинець з півночі надто швидко пішов угору в їхньому містечку,—з простого робітника зразу став за продавця в крамниці, а тепер він повалив музику і тим обірвав танці. Почулись погрози; всі стали на бік Гоконів, він кінцем кінцем був свій брат, а не переселець, вони стали проходити під самим носом Едеварта, та йому було однаково, він стояв і не рухався ні на волосину, тільки коли один парубійко з ближчого села підійшов надто близько, він почув застереження. Адже всі вони випили трохи, і Гокон Доппен пив, і тіло його було в'яле, а то-б він ще постояв за себе. Він засміявся жалісно й засмучено, коли став зводитись з землі. Ловізе Магрете обтрусила з нього сніг.

— Це ще не кінець,—звернувся він до Едеварта. Кілька хвилин на снігу протверезили його, він підтягся і став наближатись до Едеварта. Ловізе Магрете закричала, де-хто з товаришів під'южували його, завчасу смакуючи бійку, глядачі хвилювались. Едеварт не рушив з місця й мовчав.

— В чому справа?—почувся раптом голос. То був Кнофф. Він дивився то на одного, то на другого.

— Нічого, дрібниці,—відповів хтось. Але де-кому видалось, що треба сказати правду господареві, який так висував цього чужинця і, може статись, охороняв його:

— Ет, та це Гокон Доппен дивачить тут, ну та це не серйозно.

Кнофф поглянув на Гокона й сказав:—Якщо ти хочеш залишитись до завтрього, то йди й лягай спати.

— Я ладний піти хоч і зараз-же,—задирикувато відповів Гокон.

— Роби, як знаєш,—сказав Кнофф і пішов.

Голову містечка так поважали, що зробили, як він звелів. Гокона відвели, поклали спати, й на дворі запанувала тиша.

Едеварт довго ще блукав у місячнім світлі. По тому всьому, що скоїлося з ним, йому слід було-б піти і теж лягти спати, але в маєтку в різних кінцях ще світилось,—було видно світло і в маленькій окремії будівлі, в якій містились на ніч випадкові гості. Ну й що-ж з того, що там було світло? Нічого,—це значило тільки, що було ще не пізно, і він ще сподівався, що Ловізе Магрете вийде до нього і поговорить з ним ще раз. Який він став

невибагливий! Яку владу вона мала над ним! Ловізе Магрете, само собою розуміється, зоставалася з чоловіком у маленькому будинку і не збиралась виходити. А що сталось-би, якби вона й вийшла? Адже не міг він і думати, що вона подивиться на нього захопленими очима за те, що він прибив її чоловіка. Навіть сміливості його вона не зуміє оцінити; дарма він так побивався!

Тепер він був для неї ніщо. Август сказав-би: щасливо, гладенької дороги! І він був-би як і завжди веселий, а Едеварт збентежився і розм'як, йому стало жалко самого себе і він засумував. Отак ослабши по сильнім збуренні, він подумав однак про те, чи топилась грубка в Ловізе Магрете, бо з димаря дим не йшов, а тим часом панчохи її та поділ спідниці були вранці в снігу і їх треба було просушити.

— На добраніч,—сказав він і пішов геть.

Він намірився піти до пристані і таким чином прогаяти ще з годину. Що йому було тут робити серед чужих? Він-би міг бути вдома в Полен, з'їздив-би зимою на Лофотен по тріску, літом-би поїхав до Вестеролену ловити камбалу чи брав-би участь в ловах оселедців сітками, а то-б ще поїхав у Фінмаркен, — чого-б тільки не зробив він вдома і був-би вдоволений життям. Далі він одружився-б з маленькою Рагною, і прибрав-би від батьків господарство й хату, став-би розводити худобу, садити картоплю та сіяти хліб для хатнього вжитку — і йому не довелось-би тоді зимового вечора блукати навколо дому, страждаючи від горя та кохання.

Він ішов і почував себе таким покинутим, і туга по батьківщині міцно напосіла на нього... Їх округа була бідна, але літом у ній було ясно й привітно, а взимку гуляли домовики та троллі, як в довгих цікавих казках. Нігде не було так, як вдома. Хоч-би взяти й те, що Рагна так гарно сміялась, коли була маленька та тоді, як росла; втім, дома всі діти сміялися дуже гарно, а коли говорити про щось далеко більше, то на всьому світі не було таких гір, як у них; таких гір не було більше ніде на світі! Вже в березні прилітав шпак, а трохи згодом і сірий гусак,—о, боже, як він любив це чудове трипотіння крил та пташиний гамір під самим небом! Звичайно, він поїде додому. Ось що він зробить,—на паруснику Кноффа він

поїде в Лофотен, а далі додому, — це буде щось за два місяці. На той час зайці та куріпки в лісі почнуть уже сіріти, в струмнях через кригу проб'ється вода, а на вербі з'являться бруньки...

Але що-то за маленькі пташки літали навколо будинків; він не пригадував, щоб вони заходили раніш так далеко на південь, — оці маленькі й сіренькі грудочки, такі маленькі, що смішно було й дивитись на них. Йому надто шкода стало оцих тварин, страх, як вони голодали взимку! Едеварт відчув, що він плаче, і він гостро з люттю сказав сам собі: — Ну й нехай! Адже це тільки якісь то нужденні птахи і не однаково їм, чи їхній дім тут, чи ні. Це-ж тільки горобці та жовтобрушки, чуєш ти?

— Гм, — сказав він, і щоб зовсім не підупасти, заспівав.

— Ви так пізно гуляєте, та ще й співаєте? — спитав його хтось.

Він був уже в маєтку й на розі челядної стрінувся з економкою, фрекен Еллінгсен. Він навіть кинувся, — на ній було хутро, і вона, напевне, давно вже була на вулиці. Може статись, вона хотіла довідатись що-небудь і догадувалась, чого-ради він тут сновигає.

— Так, я гуляю й співаю, — відповів він. — Я згадав, що, може хвіртки на пристані zostались незамкнуті, й пішов поглянути. Ви теж пізно гуляєте?

— Так, я вийшла подихати свіжим повітрям. Я-ж у домі цілий день.

Він хотів був пройти повз неї.

— Як схвилювались усі тут! — сказала вона. — Отой Гокон Доппен напав на вас.

— Дрібниці.

— Як дрібниці? Боронь, боже, від таких дрібниць! Ви молодець, коли подолали його.

— Він був дурний і п'яний, — сказав Едеварт недбало, але в душі дуже пишався з того, що його похвалила економка. Хоч хто-небудь на світі та цинив його! Ця фрекен Еллінгсен була зовсім не погана, вона молода й спритна, керувала цілий день великим домом та командувала дівчатами. Чи була вона гарна з себе? У неї дуже гарна постать, круглі, як гудзики, карі очі, високі груди, до того-ж оце тепер вона вилила на себе щось запашне, і Едеварт стояв і вбирив у себе ці пахощі.

— Будьте обережні з ним,—сказала вона.—Ви-ж знаєте, що він зробив?

— Не знаю,—байдуже відповів він.—Але він не страшний,—додав він погордливо.

Фрекен Еллінгсен:—Ви-ж знаєте його дружину?

— Я? Ні. Цеб-то так, я працював у неї один час цієї осени. Їй-же ніхто не допомагав.

— Вона вам подобалась?

Безперечно, фрекен Еллінгсен щось пронюхала, вона, певне, стежила за ним, чула, може статись, його розмову з Ловізе Магрете, може статись, спостерігала з вікна його бійку з Гоконом.

— Чи вона мені подобалась?—перепитав він.—Мені було шкода цієї жінки, але не подумайте, будь-ласка, що вона скаржилась: про чоловіка вона не сказала жодного лихого слова.

— Ідїть швидче додому, а то ви змерзнете,—сказала економка.—Дозвольте-но.—Вона хотїла було натягти на нього хутрянйй комїр, але він, смїючись, відмовився; тоді вона стала домагатись, щоб він ішов додому і взагалї піклувалась про нього.

— Ідїть, лягайте спати,—сказала вона,—я проведу вас до дверей.—А біля дверей вона, ця з біса жвава й глузлива дївчина сказала:—На добранїч! Ви не просите мене зайти?

Він навіть роззявив рота:—Що?

— Ха-ха-ха!—засміялась вона й відїшла. Ще зовсім рано вранці Едеварт прокинувся від того, що в вікно хтось кидав снігом. І він, і його товариш пекар схопились і визирнули, але на дворї нікого не було видно, місяць заховався за гору, а від світанку ще було дуже мало світї. Едеварт нашвидку натяг на себе якусь то одежину й вибіг. Він був не дуже вибагливий, він увесь під її владою! Розпачлива надїя знову спалахнула в ньому. Справдї, вона стояла й чекала його за рогом дома й серце билось в неї від страху.

— Гляди, будь обережний, не спи,—сказала вона.

— Я не сплю,—відповів він здивовано.

— А то він такий сердитий на похмілля.

— Так ти хотїла попередити мене?—спитав він, проїнявшись вдячнїстю до неї.—Виходить, ти хочеш врятувати мене?

— Ні. Цеб-то й це теж, головне, будь обережніший, мені так страшно!—Вона постояла трохи й побігла назад до будинку.

Звичайно, вона хотіла врятувати чоловіка, боялась, якби він знову не набешкетував і знову не попав до в'язниці. Едеварт повернувся на своє ліжко і всю решту ночі переконував сам себе,—не залишатися в цьому страшному місці і, як тільки можна буде, повернутись додому в Полен. Від батька він дістав листа з подякою за гроші; то була справжня допомога й подарунок, що піде на їжу взимку, на новий торфовий дах для літньої хатини, бо старий уже протікав, та на святні вбрання дівчаткам. Йозефіна з Клейви пошиє їх, вона така вправна. Листа написав Іоакім,—він так гарно писав і читав, далеко краще, ніж Едеварт. То був парубійка з ластовинням і дуже спритний, майстер і на спину повалити і підставити ніжку. Про себе Іоакім писав, що вступив в артіль Каролуса, щоб їхати на Лофотенські лови, а потому, як пощастить, сподівається попасти й на лови оселедців сітками. Йому минуло четвертого серпня чотирнадцять років, але його пустили на конфірмацію раніш того, і на Лофотенських ловах він дістане пай дорослого рибалки.

Звичайно, звичайно; в тім, що Іоакім гарний, Едеварт ні трохи не сумнівався; він-то не пуститься ні на які мрії та убогі фантазії й не згубить самого себе.

Вранці Едеварт став на своє звичайне місце в крамниці і взявся за діло. Людей прийшло зовсім не багато. Він побачив Ловізе Магрете та її чоловіка в довгому коридорі біля лавки, де було складено залізні грубки, лопати та инший крам. Вона тримала його за руку й хотіла вивести його, але замість того він увійшов до крамниці й спинився перед прилавком. Мішок він поставив на підлогу.

— Ми зараз підемо,—сказала Ловізе Магрете.—Ми забули дещо купити ще.

Гокон певне проспався, він здавався засоромленим і очі йому були червоні; не можна сказати, щоб він був привітливий, але він вимагав потрібний крам і негайно платив. Руда дівчина, з якою він розмовляв учора, увійшла, стала й попрохала чогось в одного з продавців. Ловізе Магрете побіліла, коли побачила її й стала між нею та Гоконом. То був дуже негарний з її боку вчинок, просто якісь то безглузді ревності.

Тепер Едевартові ввесь час було шкода Гокона, він добре обміркував усе за ніч: власне, цілком було природньо, що Гокон Доппен запідозрював його й проїнявся антипатією до нього; за таких обставин Едеварт сам-би наїжився: адже він кілька тижнів пробув в домі з Ловізе Магрете, і його вирядили тільки днів за два до того, як повернувся чоловік додому. Гокон мав рацію.

— Твої танці вчора ввечері рано обірвались.—Це Гокон заговорив до рудої дівчини.

— Так, — відповіла вона всміхаючись. — А чого так сталося?

— Спитай он у цього, з золотими персями.

Ловізе Магрете:—Боже мій, та будь-же розумним!

Гокон послухався і стих, але він звернувся до Едеварта і сказав йому:—Ми-ж посварились учора, товаришу.

Едеварт все ще жалів його і тільки промурмотів:

— То нічого не значить.

Ця відповідь розсердила Гокона,—йому взагалі було важко догодити сьогодні, а тут ще ця руда дівчина стояла й слухала. Заява, що бійка з ним нічого не значить, взяла його за живе. Йому не хотілось, щоб у цього «доброго» Едеварта й чужої дівчини зосталось вражіння, ніби його завжди так легко повалити, як учора ввечері. Він сказав:

— То що-небудь та значить, я думаю.

Едеварт не відповідав.

— А то ще додам,—сказав Гокон і підморгнув дівчині.

Ловізе Магрете:—Ну, тепер ми готові!

Гокон поглянув на неї:—Так, так, Ловізе Магрете, я не такий, яким, по твоєму, мені треба було-б бути, я не такий молодий і красний, у мене нема чотирьох перснів на руках, як у де-кого з інших персон, яких я не хочу називати на ймення.

— О, господи, Гоконе!—простогнала вона.

Гокон ураз скинув мішок на плечі і вийшов з нею в двері. Едеварт чув, як, ще не дійшовши до дверей, Гокон сказав:—Хотів-би я знати, чи всі він персні натягав на себе, як служив у мене за наймита?

Та ось минув час передсвяткової торгівлі, минуло різдво, січень і трохи лютого. Едевартові було доручено оглянути парусника й налагодити його до відплиття.

— Хто-ж буде за шкіпера?—спитав він.

— Одна людина обіцялась прийти,—відповів Кнофф.

Проте, Кноффові ніколи було клопотатись про такі дрібниці,—напевне прийде людина, може статись, прийде, а може й ні; Кнофф не мав часу. Він своїми власними кіньми та найнятими на селі возив каміння з дикої скелястої місцевости за полем. Безугавно на крайню пристань везли каміння, великі чорні скиби, з яких мусіли будувати набережну. Кнофф благословляв дуже гарну снігову путь та морозяну годину, що настала. Як гарно буде покласти всі ці каміння один на один довгою лавою, найдовша зовнішня сторона вповдовж пісчаної коси буде на п'ятнадцять футів заввишки, тільки до поверхні моря. На цю роботу з Трондгейму окрім каменярів та чорноробів прибудуть ще й водолази; прибудуть великі підоймні крани, пором та приладдя для пересовування каміння. Витрати будуть величезні. Кнофф уже й тепер трохи уявляв собі, що то буде, коли що-суботи розплачуватиметься з десятима вантажниками за коні та перевоження каміння, та ще з десятима робітниками, що в горах висаджували в повітря й викроювали камінні скиби та скочували їх вниз.

Як настав час відпливати, Едевартові доручили набрати екіпаж для парусника і коли він зауважив, що це справа шкіперова, то Кнофф заперечив:—Так, звичайно, але шкіпер не прийде,—ні, та людина, яку він призначив на шкіпера, зрікається.—Нічого не поробиш, Едевартові самому доведеться керувати парусником.

— Та я не вмю,—сказав Едеварт.

Кнофф поглянув на годинника, йому було ніколи, та довелось пояснити:—Ти попливеш просто за великим судном, яким керує старий шкіпер. Адже ти, здається, говорив, що тобі доводилось бувати в Лофотені й купувати там рибу. Дуже добре, закупи рибу, гроші візьмеш у шкіпера й порадись з ним.

На нові доводи Едевартові він заперечив:

— Ти що-ж хочеш, щоб парусник зовсім не пішов?

— Ні, але...

— Мені ніколи далі розмовляти з тобою, доведеться тобі прийняти парусника.

Йому давали поважну посаду, і Едеварт перестав зрікатись. Звичайно, Август навчив його керувати парусником,

проти цього нічого не скажеш, та ще й досі він не забув мапу, яку треба було знати для подорожі на північ. Він надумав спробувати щастя.

Він догнав Кноффа й сказав йому:

— У вас на пристані висить стара сітка, скільки ви хочете за неї?

— Сітка на оселедці? Нащо вона тобі?

— Вона мені потрібна.

Кнофф подумав трохи й сказав:— Візьми сітку, ми потім умовимось про ціну.

Ще раз господар виказав йому довіру,—не всякому-б віддали сітку на оселедці під чесне слово. Звичайно, ні. Та не всякому й приходила в голову така блискуча думка про влаштування набережної. Настали останні дні, треба було все перевірити, привезти на борт харчів, бочку з водою, бублики та всіляку сіль. Едевартові треба було також урочисто попрощатись з економкою Еллінгсен; цього не можна було не зробити, адже-ж останнього часу він був їй за приятеля; і сам чорт не розібрався-б у ній, та вона надто перебільшено ставилася до цієї дружби, немов та дружба була навіки. Він не дуже прив'язався до фрекен Еллінгсен, не дуже то й кохав її, тільки надто нишався з цього, що економка вибрала саме його, що вона не звернула уваги на аби кого з продавців, а саме на нього. Це збільшувало його повагу до себе.

Він зразу-ж потоваришував з шкіпером Норемом з великого судна. То був сивий дідок, досить заможній на селі,—вгорі він мав пугне дворище. Едеварта було покликано до нього додому, і той пробув там цілу добу; його щедро шанували їжею та трунками. Тільки пізніше зрозумів Едеварт, що значила ця вся привітливість. У шкіпера були тільки сини, значить він не шукав нареченого своїй дочці, але йому добре відношення Едевартове потрібне було для иншої мети.

І вони вирушили в путь, судно попереду, парусник «Ерміна» з шкіпером Едевартом Андреасеном позаду. Труднощів не було ніяких; стояла дуже гарна година, сяяли зорі, й нічого було робити. Едеварт зайшов у Бодє й накупив там нових подарунків своїм рідним: сукню й новий жакет матері, взуття та різні дрібниці для инших; він тішився в своїм серці, беручи речі в руки, ніби зважуючи їх.

Він уявляв собі, як він їх подарує: сестри протягнуть свої маленькі рученята й дякуватимуть йому.

Цілих три тижні плавали, бо погода стояла дуже добра й тиха раніш, ніж вони приїхали в Скровен, старовинне та заможне поселення. Едеварт раніш бував там. Ловищойно починались, було ще мало риби, ще менше покупців. З наказу Кноффа вони мусіли весь час стежити тут за ходом ловів, так само і в західньому Лофотені і на крайній випадок пливсти на захід.

Коли приплив Каролус на своїм човні на вісім весел з своєю артілью, Едевартові в середині все затремтіло. То були всі старі знайомі сусіди з Полена; його брат Іоакім став зовсім дорослий парубійко, у нього були великі кулаки, властиві їхній родині, але своє власне кругле в ластовинні обличчя. Побачившись з Едевартом так несподівано, як вони всі здивувались! Люди з Полена очам своїм не вірили, побачивши Едеварта як шкіпера на чужому паруснику, що скуповує рибу. Це було цілком несподівано, і як це сталося? Може він дістав спадщину від якогось небудь англійця чи одвідав землю Ханаанську? Вся компанія з човна побувала в нього в гостях на паруснику, і він шанував їх. Теодор з гилою був тут-же, а тому, що він був один з учасників подорожі до Бергену, то міг теж де-що сказати про Едеварта: «Справді, од нього можна багато чого словідатись, як я його знаю». Теодор спитав про Августа.

— Август—то людина незвичайна,—сказав Едеварт,—посади його на скелю серед моря, то в нього виростуть крила, й він злетить на берег. Ви думаєте, що він у Ризі, а він в Левангері, потім знову в Ризі, потім у Левангері і з кожним разом все багатіший і багатіший.—Рибалки з великою цікавістю оглядали Едевартові прикраси, він зняв персня з гадюкою і показав, що він потріпаний. Каролус сказав:—От що значить поїздити по світу і стати не абиким.—Один артільник з човна, старий стерновий Мартінус додав:—Так, так, бачиш ти, Каролусе, ти став за старшину в селі і все таке; на наш погляд, ти молодець. Ну, а ми, решта, що ми? Порох і попіл!

Вони спитали Едеварта, чи не приїде він в Полен сушити рибу, і він сказав, що приїде. Вони спитали, скільки він платить за день, і той відповів, що він дасть стільки-ж,

скільки будуть давати й на інших сушильнях. Тут вони подякували йому за гостювання й залишили його.

Іоакім залишився на паруснику, він сказав про рідних, що вони ще раз щиро дякують йому за гроші, хатину вкрили наново й дівчатка ходять до церкви в нових убраннях. Мати все хворіє, нездужала взимку і тепер, коли Іоакім виїздив з дому, вона лежала в ліжку, але вона сама говорила, що це не серйозне. Батько був здоровий і одного разу за зиму оглядав телеграфну лінію. Проте, ніяких особливих змін в окрузі не сталося, оскільки Каролус став за старшину, бо крамар, що був ним раніш, побажав, щоб провели новий шлях, а Каролус вважає, що в нас для того немає коштів; тоді й вибрали його.

— Але справа в тім—сказав Іоакім—що в Каролуса не все гаразд,—жінці його стало на гірше.

— Як то?—зацікавлено спитав Едеварт.

— Вона ходить і розмовляє сама до себе, вона стала така дивна; гадають, що гірський дух тягав її до себе.

— Анну-Марію?

— А так можеш собі уявити!—вигукнув Іоакім.—Вона завжди така самотійна й рішуча,—пригадуєш, взимку, коли не бувало вдома чоловіків, вона могла й теля зарізати. Ніхто не може цього зрозуміти. Тепер їй все чуються поклики з болота,—то кричить Скору, що не має собі спокою. Коли Каролус повернувся додому, після того, як його вибрали на старшину, вона заявила, що він мусить приневолити все село розкопувати болото і витягти Скору. Вона дуже до серця прийняла всю ту пригоду з Скору, хоч того разу зробила рішуче все, щоб урятували його. Отже Каролусові не так то легко; він, можна сказати, з тривоگو покинув дім...

Едеварт показав всі подарунки, що їх весною відвезе додому, подарував Іоакімові блискучого ножичка й зводив його в трюм, де лежала сітка.—Можеш взяти собі цю сітку,—сказав він.

Іоакім навіть не зрозумів:—Взяти її?—спитав він і став струшувати сітку; вона лежала така величезна, підіймалась цілою рудавою горою, і то була справді сітка на оселедці.

— Цеб-то як? Ти віддаєш її мені?—ще раз перепитав він.

— А так, я даю тобі,—сказав Едеварт і запишався.

Іоакім був до краю вражений:—Господи, та що-ж це таке!

Вони обидва засміялись з сльозами на очах, так вони були зворушені,—це навіть оп'янило розум їм. Казкова перспектива встала перед очима хлопчика Іоакіма: він був власник сітки, він бачив себе серед чоловіків і кожному з них показував його місце. Він міг простягти сітку впоперек затоки й заперти в ній ціле багатство, половина добутку припадала власникові сітки... Брати заговорили про сітку, про її довжину, звідки вона, скільки коштувала, Іоакімові дуже хотілося зразу-ж взяти її з собою, але сітка на оселедці не носова хустка, а вантаж, якого перевозять у човні, й вони погодились, що Каролус привезе її своїм човном на вісім весел. На березі наймуть для неї будку.

Час ішов. Лови були погані і до того-ж стояла мінлива погода. У Едеварта все було наготові, прилади на чищення риби й бочки на тріскову печінку розставлено, сіль під рукою; один з його людей свіжівник риби що-дня порався коло своїх величезних ножів. Риба йшла зле, Едеварт скупив все, що міг дістати, але киль ледве було прикрито.

Шкіпер Норем навідався до нього й сповістив, що дістав звістки з заходу, лови були й там не кращі, але й там не було покупців; отже, на його думку, одному з них варто вирудитись на захід, і, мабуть, більшому судну. Він передав Едевартові гроші і заговорив з ним ласкаво, батьківським тоном. Він збирався сказати йому про одну річ, сказати своєму молодому другові, що їм добре було-б погодитися на однім питанні: це не дуже багато важить, та все-ж... Він постарів на службі в Кноффа; купував для нього рибу протягом дванадцяти років і завжди цілком щасливо. І тепер їм не слід бути дурнішими за інших шкіперів і робити проти власної користі; одно з суден може дати на шілінг більше, інші на шілінг менше. Та й про ціни не можна-ж справлятися що-дня, це неможливо, до того-ж у Кноффа багато всяких інших справ.

Словом шкіпер Норем дуже-дуже обережно питав Едеварта, чи не можуть вони погодитися на тім, щоб трохи обдурювати Кноффа,—обдурювати його зовсім небагато й непомітно на купівлі риби; що скаже на це його юний добрий друг?

Спочатку Едеварт не знав, що відповісти.

Справа така: коли купуватимуть вони рибу шілінгів на два дешевше, то ці-ж два шілінги можна вважати за їхні гроші, так-же?

— Так,—сказав Едеварт.—Але коли риба буває на два шілінги дешевша? Ніколи! Вона коштує стільки, скільки годиться на той день.

— Звичайно,—сказав Норем у відповідь на таку наївність,—але-ж ми самі будемо призначати ціну, і ми накинемо по 2 шілінги, щоб і нам де-що перепало.

— Так, так—сказав Едеварт. Він згадав, що його приятель Август вважав за цілком слушне наживатись, закуповуючи рибу; робити так стало вже звичаєм, Август знав це, як знав взагалі все, що стосується цього.

— Справа в тім,—говорив далі Норем,—що Кнофф не стане справлятися на інших суднах, скільки вони платили такого-то й такого-то числа взимку, а коли й питає, то, напевне, дістане ту-ж відповідь від усіх, бо всі шкіпери роблять так, я вивчився цьому од них.

— Ну, коли можна робити так,—сказав нарешті Едеварт, і не ухилився від пропозиції.

— Це зовсім, зовсім припустимо,—стояв на своєму Норем, вельми поважний дідок, землевласник і цілком забезпечена людина.—Але треба прийти до згоди, щоб один не записував у книгу одно, а другий інше. Почасті допоможе те, що судна роз'їдуться, і більше поїде на захід, але все-ж треба стежити за тим, щоб різниця в ціні на обох місцях була не надто велика.

Перед тим, як піти, шкіпер Норем простяг руку своєму юному й дорогому другові, й Едеварт прийняв її на знак свого роду присяги та вірності. Що-ж залишалось йому робити? Якби він сповістив про цей план у контору, йому звичайно не повірили-б, бо Норем давно служив у господаря, й навіщо Едевартові потрібно було бути кращим за всіх інших і ставати самому собі поперек дороги. Ну, звичайно, Норем був хитрий паскудник, що дружбу та цілу добу гостинності у себе дома скористав на те, щоб і іншого зробити таким-же поганцем.

Гей, такі вже люди!

Та ось почалися справжні лови й тяглися де-який час; Едеварт все скуповував й скуповував, і благословенні шілінги збирались і множились в потайній скриньці столу,

доки в середині березня не заходилась страшenna буря, й усе разом не спинилось. Попередження про бурю не знімали цілих три дні.

Люди довго пригадували цю бурю, то було безумство рівноденности, що трясло землею й душами людськими. Почалося з незвичайної тиші: все навколо ніби завмерло, морські птахи притихли, й увесь світ ніби повис, як парус на безвітрі. Ця важка непорушність була мабуть гірша за все; опріч неї нічого більше не існувало,—нестерпуче становище для людини. Дванадцять годин тяглося це безладдя, це непорозуміння, що могло звести з розуму,—раптом затрясся солом'яний дах на будці для човнів, повіяв вітер, тишу обірвало, ніби в ній прорвалася течія, море знову ожило. В одному місці, дуже далеко, зашаруділо, шум став насуватися все ближче й ближче, заревіла сирена, затріщало й заголосило багато сирен, загули труби й органи, почувся дикий скажений рев. За яких дві години в морі запанувало біле божевілля.

Люди не зазнали лиха. Вони мали собі дванадцять годин, щоб прибрати свої іграшкові суденця, а на деяких будинках і будках дахи попривязували тросами. Третього дня стало вже краще, хоч з моря безугавно гуло й поміж хмар навскоси скакав півмісяць, нагадуючи собою косе око. Повідомлення про бурю зняли. Минуло коло тижня раніш, ніж рибні лови налагодилися знову, і це було почасти з вини самих рибалок. Вони шукали рибу на тім-же віддаленні від берега, там її не було, шукали її далі,—теж не було. Стали шукати біля самого берега й натрапили на неї там, але вже на виході,—виявилось, що риба від бурі кинулася до землі. Знову тижнів на два улов сильно виріс, і Едеварт все скуповував і скуповував. Шілінги виростили в паперові гроші, а папірці були добрим початком до придбання гамана.

На великдень Каролус та його артіль поїхали додому; Каролус вирішив одвідати дружину; подивитись, чи не покращало їй. Іоакім скористався з нагоди й перевіз свою сітку на човні на вісім весел Вестфіордом додому. Едеварт послав з ним батькові кілька далерів, набраних з шілінгів. Батько його майже ніколи нічого не говорив, дістаючи подарунок, а тільки, здивований щедрістю сина, хитав головою.

Минув великдень, а Каролус та його артіль все ще не повертались. Лов почався зразу по святах, і Едеварт закуповув і далі. І на сьомім тижні після свят Каролус все ще не показувався в Скровен. Що могло перешкодити їм? Едеварт телеграфував, але дістав відповідь тільки на десятій день великодня. Відповідь послав Іоакім, який сповіщав, що закидав сітку недалеко від Полену, й трапився добрий оселедець, і лов був дуже путній. Знайшлося також декілька покупців, і сіль, і бочки теж прибули. Артіль-же не повернеться більше до Скровен цієї зими.

Про ці лови оселедців говорили й писали де-який час, говорили, що лов послало саме провидіння, що така воля неба й таке інше.

Але цей спритний Іоакім був з чорта спостережливий, до того-ж на ту пору він тільки й думав про сіть. Повертаючись назад і пропливаючи повз мис Гоммель, він помітив птахів і водограї від двох китів, що тиснулись до берега. Іоакім був на ловах оселедців і знав ці прикмети; він крикнув Каролусові, щоб той спинився. Спочатку Каролус не слухався; дуже вже він поспішав додому, до Анни-Марії; але-ж кожний норвежець з північної Норвегії не байдужий до китів та морських птахів, і Каролус здався. Вони порадилися з хвилину й вирішили взятись за діло. Як їм пощастило зачепити одним кінцем сітки виступ скелі і прийняти табун оселедців у слушний момент, вони й сами не могли потім зрозуміти! Кити і птахи гнались за оселедцями, коли-б тільки не повернули їх. Іоакім, власник і верховода, зачікував рішучого моменту. Йому хотілось перерізати табун риб, протягнувши сітку з одного берега до другого, і він поволі заводив сітку. Птаство кружляло вже в них над головами, оселедець оточував їх з усіх боків. Гребі!—командував Іоакім, і всі налягли на весла. Вони гребли по оселедцях, а ті йшли суспільною масою, валом сунули. На думку Каролуса, вони надто швидко загнули сітку й захопили надто вже маленьку частину табуна, але верховода Іоакім кричав і наказував:—**Завертай, завертай!** Так, просто сюди! Я зовсім не хочу ловити китів!—Якимось то чудом все пішло дуже щасливо: табун ділився в міру того, як сітка вривалась у нього, й кити пішли за тією частиною, що знову повернула в море.

Коли оселедець пішов до берега, по другий бік затоки, два-три сажні її залишалось ще не зачеплені.

Отже сітку було закинуто, й вони працювали до вечора, всіляко дбаючи про щасливий влов. У них не було морського бінокля, та вони й без того знали, що дно поблизу Гоммельвікена чисте й біле; двоє місць, де вони боялись прориву, було дбайливо оглянуто, закріпки біля берега вивірено й збільшено тому, що було незвичайно багато риби. Коли-б тільки сітка витримала її!

Так, сітку було закинуто; артілі незвичайно пощастило. Міркуючи над тим, що розповіли старшина Каролус та інші досвідчені люди, виходило так: той самий благословенний циклон, що викликав бурю, долетів і сюди й пригнав до берега китів та оселедців. В Полені розповідали багато важких і страшних подій, викликаних негодою. Чутно було, як гуло з неба,—цього ще досі не чули. І такої бурі ніхто в Полені не бачив раніш; одна жінка везла з лісу дрова, так її й коняку перекинуло; в одному місці в море знесло дах, а в іншому—цілий будинок. Не дивно, що люди при цьому трималися один за одного, або звертались до бога. І не дивно, що Анна-Марія, що й без того вже була трохи не при розумі, була зовсім пригноблена і лягла, зав'язавши собі рота хусткою, ніби намагаючись не дати собі щось виголосити.

Та не встиг ураган стихитись, як люди вже поправились і навіть немов-би соромились, що звертались до бога. Навіть гірше: коли повернулась артіль Каролуса з лускою оселедців на одежі та звісткою про те, що, не доходячи до Полену, вона мала великий лов і виручить з того великі гроші,—голови в бідній окрузі зразу проясніли, й сама Анна-Марія встала з ліжка й зняла з рота пов'язку; вона деякий час була так само бадьора, як і всі інші.

VIII.

Зима кінчалася й ловам загрожувала небезпека зогнати, греба було поспішати. Загалом оселедці, нічим не годуючись, не могли довго жити в Гоммельвікені.

Іоахім ще вночі побіг до крамаря — просив його телеграфувати, розповсюдити новину й полагодити справу з сіллю та бочками. Крамар Габріельсен був ображений, що його не переобрали на старшину, він сказав:—А чом ти не звернешся до нового старшини?—Обидва вони трохи з цієї думки посміялися, а скінчилося на тому, що Габріельсен узяв на себе всі клопоти; вже була ніч, але по всіх напрямках було дано телеграми. І вже другого дня великодня невеличкий вантажний пароплавчик причалив до Гоммельвікену й навантажив оселедці, а третього дня прийшло двоє парусних суден.

Того року великодня в Полені ніби й не було: ані неробства, ні сонливого хропіння, ні ходіння до церкви. Зі світанку аж до присмерків тельбушили, солили та маринували оселедці; поволі припливали нові судна, пожвавлення та вдача притягали народ навіть із сусідніх сел. Гроші дощем посипалися до Полену, їх привозили й на судах, переказували й поштою, і телеграфом, назва Гоммельвікена стала всім відома: жінка, що жила там, пускала ночувати до хати і в повітку покупців оселедців і брала з кожного гостя по два шілінги за ніч, а її дочка бігала по дому, заручена відразу з двома покупцями, хоча й мала всього шіснадцять років віку.

Крамар Габріельсен не захотів дурно прогавити такого неймовірного піднесення в окрузі. З кожним пароплавом він діставав товари, але цього було замало; їх не ставало до дальшого разу. Кінець-кінцем, він послав до Трондгейму свою жінку й наказав їй купити там цілі гори краму,

скляного товару, солодощів, килимів, довгих люльок, шовконих суконь, ба, навіть, флейт та шарманок. Вона це все купила й привезла додому. Маленька крамничка Габріельсенова стала надто тісна,—вона не могла вмістити стільки краму і ось довелось будуватися. З'явилися дошки й колоди, теслярі з півдня. Вони працювали кілька тижнів і, кінець-кінцем, спорудили будову, що про неї Габріельсен дотепер не насмілювався й мріяти. Так одна по одній з'являлись удачі. У людей знайшлися кошти, щоб купувати дорогі речі й одягатися в закордону тканину.

Габріельсен торгував жваво. Його служниця Ольга, що колись носила бісерний пояс, ходила тепер у криноліні й мала куповані панчохи. Увійшли в моду жакетки з підроблених смушків, рукавиці, шиття на канві; овочевого вина більше не питали, з півдня почали прибувати ящики зі справжнім вином, у пляшках з золотими та різнокольоровими етикетками. Раніше святкували тільки-но весілля, а тепер повелось, як звичай, гуляти й хрестини, конфірмацію й похорон. Крамар Габріельсен стояв у своєму новому приміщенні і з насолодою відпускав сир-рокфор із Франції та крашанки з Данії для цих гулянок. Потреби людности чим-раз зростали.

Один тиждень відкочувався по однім, ніби на колесах, і власник неводу—Іоакім майже не досипав та все працював біля оселедців. Він захопився цими казковими пригодами й ні про що більше не думав, саме тому й надійшов десятий день великодня раніше, ніж він сповістив Едевартові. Він був ще такий молодий, так захопився, а до того-ж дуже пишався з свого нового звання. Молоденькі дівчата вже позирали на нього, хоча він мав усього п'ятнадцять років і всенький був у ластовинні, але батькам родин та старим чоловікам доводилося виконувати його накази. Він купив собі фуфайку дорослого чоловіка, що була занадто велика для його дуже куцих хлопчачих штанів, та хіба варто увагу звертати на такі дрібниці! Він продавав свої оселедці й доглядав свого добра. Наприкінці йому довелось трохи знизити ціну, але він так добре лічив та писав, що ніхто не міг його ошукати. Дивно, що це був той таки хлопчик Іоакім, що в нього ще зовсім небагато років тому завсігди текло з носа та який вічно міняв зуби. Але йому пощастило стати за визначну людину на селі,— в кожній

хаті працювали на нього та й його власні маленькі сестри тельбушили й солили рибу, заробляючи гроші, хоча з великими труднощами сягали дна бочок. Хлопчик Іоакім створив для села прекрасну справу, золотий час,—тільки-но мати його все слабувала й, мучаючись, ніяк не могла померти.

Але останні решки оселедців усе-ж зогнили. Та воно инакше не могло й бути, — сонце по весняному світило, сніг танув, був кінець квітня. Іоакім тепер продавав рибу на виріб масла, він продавав людям з Полену оселедці годувати худобу, що за браком всякого іншого фуражу було просто за божий дар: худоба стояла по вуха в оселедцях, і молоко й сало мали присмак риби, крамар Габріельсен мав курей й їхні яєчка теж тхнули оселедцями. Кінець-кінцем невід чисто вишкрібли й на цей раз рештки пішли на угноєння.

Загалом, час був надзвичайний, золотий вік. Що-правда, Гоммельвікен знову порожніє, але тепер це нічого не важило, бо приїхав на своїм паруснику Едеварт і став у Полені на якір.

Едевартіві не пощастило потішити матір ошатною жакеткою та сукнею, — якби він був приїхав хоч за два дні раніше, вона глянула-б на дарунки своїм порожнім зором і посміхнулась-би, безмірно ласкаво посміхнулась-би до свого сина в-останнє. А тепер Едеварт стояв з своїми подарунками і все-ж ніби з порожніми руками, стояв і тужив за тим, що не згадав про матір раніше; можливо кілька теплих речей урятували-б її, а він у любовнім засліпленні залишив бергенський подарунок у Фосенланді. Аджеж він міг-би виправити свою помилку ще й у Трондгеймі і послати звідти великий пакунок, або навіть цілого ящика, зрідка він про це згадував, але кінець-кінцем завсігди забував.

Дівчаткам він оддав чобіття та інші дрібниці, що купив для них, і вони дуже раділи, але все-ж таки, все-ж таки й ці подарунки дарував він занадто пізно! Тепер дівчатка вже й самі заробляли й могли собі купити і взуття, і різні дрібниці у Габріельсена, що вони почасти й робили. Вони вже не ходили з голими шиями, вони мали тепер невеличкі блакитні шовкові хусточки, — навіщо їм іще блакитна шовкова хустина брата Едеварта? Ще якби вона

була червона!—Так, але мою куплено в місті,—сказав Еде-
варт. І від прикрости, дійшовши розпачу, він додав:—По-
чекайте-но, я маю ще одну річ. Він згадав про золотий
медальон, — адже і його він замалим не позбувся, тільки
Ловізе Магрете його не прийняла. — Ось, візьми, будь-
ласка,—сказав він старшій сестрі. На цей раз очі їй спа-
лахнули й вуста затремтіли. О, друга його сестра сиділа
також тут і виявляла теж свою втіху, але їй вуста не
тремтіли. Едеварт стяг з пальця свого змієподібного персня
і поклав його в її ручки: — А це тобі.— Маленька істота
до краю зніяковіла: потрійний перстень, паща дракона...
що їй з ним робити?—Ти можеш носити його на шнурку
на шиї,—сказав він. І він додав те, що, на його думку,
сказав-би Август:—Так це роблять в Росії.—О!—здивува-
лася сестра. Едеварт зрозумів, що сказав щось не до ладу
й продовжував:—Але, звісно, якщо тобі більше до вподоби
носити його на руці, то треба його трохи стиснути, ось
так, і тоді матимеш аж чотири персні. Сестри з напру-
женням стежили, як він стискав перстня, вони наміряли
його,—з нього вийшло майже чотири персні й він укрит
майже весь худенький дитячий сустав, але перстень був
і лишався надто широкий!—Тоді вам доведеться замінитися,
більше я нічого не можу вигадати, — сказав він сестрам.
І сестри послухалися старшого брата.

Так, з подарунками йому не повелось. Єдине, що вий-
шло до речі, це два нові талери, набрані з шілінгів та по-
даровані батькові. Вони дійсно знадобилися, похорон ви-
магав витрат: пастор узяв талера за зустріч небіжчиці
біля входу на кладовище й проводи її до могили та ще
талера за промову. Проте, Іоакім зажадав, щоб йому до-
зволити заплатити за все.

Загалом, Едеварт був до краю розчарований. Він удома
не знайшов колишньої довіри, таємничість зникла, невин-
ність траплялася чим раз рідше, думки в людей стали зо-
всім инакші. Кінець-кінцем дівчатка були надзвичайно вдо-
волені з своїх золотих надібочок, — та й як воно могло
бути инакше? Але вони не простягли до нього своїх ручок.
Раніше вони завжди це робили — простягали свої мале-
сенькі худорляві ручки, що на їх дивлячись, хотілося пла-
кати. Тепер вони тільки дякували. Батько простяг руку,
коли одержав два талери, це була людина старовинна й

незіпсозана; він нічого не вимовив, мовчав пригнічений великодушністю сина й тільки простяг руку. Так, щось та було негаразд. Едеварт сказав Іоахімові:—Здорово твої оселедці розбестили народ! Справа в тому, що ніхто в Полені, здавалося, не радів з заробітку від сушіння тріски. Так, народ розбестився, вони вдвічі більше заробляли, пораючись біля оселедців.

Уже з самого початку, коли треба було перебити вантаж, Каролус та інші зажадали збільшення платні.—Але-ж ми погодилися на ціні ще в Скровені,—зазначив Едеварт.— Так, але тепер інші часи,—відповідали вони, показуючи тим, що не потребують заробітку. Едеварт пристрахав, що відпливе тоді до іншого місця.—Куди-ж?—запитали вони, бо знали, що скелі по сусідніх селах було зайнято.— На південь,—відповів Едеварт.— Ну й що-ж, твоя справа!— відповіли мешканці Полену, бо-ж вони стали цілком самостійні. Вони нічого не мали проти, щоб добре відпочити влітку, як колись, не розпочинали ніякої праці, а особливо байдуже ставилась до сушіння риби Іоахімова артіль. Едевартові довелося телеграфувати до контори Кноффа й запитати його, чи не поїхати йому краще на південь, і Кнофф відповів, що, мовляв, може статися, що на півдні всі скелі вже зайнято, але проте хай Едеварт робить на свою волю. Закінчилося тим, що шкіпер парусника «Ерміна» волів радше заплатити трохи більше й за поденне, й за скелі, як ризикувати їхати на південь і там лишитися зовсім без сушарні.

Так, Полен та й уся округа були вже не ті, сам дух був інший. Навіть і Іоахімові надто пощастило й він не витримав. Едеварт запропонував йому взяти його на свій парусник,—він одпустив обох людей з Фосенланду назад, і йому на борті була потрібна людина; він сказав:—Ти матимеш таку-ж посаду, яку я в Августа на «Чайці». Але Іоахім одмовився,—він тепер знав, що то є бути за власника не оду та ловити оселедці й на літо збирався рушити до Вестеролену, він уже дістав собі човна й зібрався, як слід. Едеварт не міг не розгніватися на брата,—цей молодий хлопчак робиться вже над міру самовпевнений!—Скільки в тебе грошей лишилося?—спитав він. Іоахім сказав.— У такому разі дай я їх заховаю. Іоахім передав йому всі гроші, що без них він міг обійтися. Він волів-би лишити

їх у своїй кешені, але-ж Едеварт був старший брат, побував у Бергені, і все подібне; крім того,—адже він подарував йому невід.

Миття риби тяглося неймовірно повільно, правду кажучи, Едеварт сподівався, що односельці охітніше підуть йому назустріч. Адже він виконав їхні вимоги й збільшив платню, в чому-ж річ? Вони приходили пізно зранку й кінчали ввечері, приходили й відходили, коли їм забажається. Звісно, залежно від цього вони діставали й платню, він виплачував їм певну суму за кожну «велику сотню» риби, але Едевартові було незручно, що праця розтягалася, він губив на тому, що запізнювався, а до того—від цього терпіла його особиста гідність.

Він зауважив їм їхню повільність. Вони відповіли, що праця з сирю солоною рибою — то праця найсвинячіша, що від неї запухають руки й брудниться одяг. Едеварт зазначив, що робота ніби не могла погіршати, рівняючи до минулого року,—але виявилось, що вона таки погіршала: по-перше, надійшли інші часи, а по-друге, цього року риба була буйніша, сповнена хрящів та лоху й сильніше засолена.—Усе може бути,—сказав Едеварт з серйозністю цілком дорослої людини, — може бути, що й у Полені надійдуть сім недорідних років. За це вони образилися, і, згадавши, що Едеварта першого разу не допустили до конфірмації, ущіпливо висловили своє здивування з приводу того, що він усе-ж знається на де-чому з шкільної премудрости. Едеварт закусив язика й замовк, але в нього повстало неприязне чуття, що в Фосенланді, серед чужих, усе-таки було ліпше, як серед своїх, удома. Звісно, там він одразу став за продавця бакалійної крамниці та їв з одного столу з багатієм.

От як-би був тут Август! Він-би зумів примусити чоловіків до послуху, на крайній випадок з револьвером у руках, з ним вони не наслідилися-б зледащити. Ніхто всього не знав про Августа, його ніби оповив туман, він виринув з глибини,—можливо він навчався у Вітенбергській школі.

Коли-б не Берет, справа з миттям риби була-б зовсім паскудна. Але це бісеня Берет була чудова. Молода й завжди в гарному настрої, одружена з невеличким лагідним чоловіком, вона захочувала до роботи й Йозефіну з Клейви, молоду вдову; вони взялися до праці, як два добрі хлопці,

по коліна ввійшли у воду й стали мити тріску. Вони здорово заробляли, безперечно! Едеварт гоїно частував їх горілкою та бубликами, але зате вони й працювали сумлінно, на докір ледачим чоловікам. Виявилось, що ці дві молодіці, що мали не цілком бездоганну славу та негоже знайомство, були найуміліші та найпрацьовитіші в усякій роботі. Можливо, вони були такі працьовиті, щоб прийтися до смаку шкіперові Едеварту, юнакові вісімнадцяти років. Можливо, вони хотіли, щоб наприкінці літа, коли висохне риба, їх запросили пакувати її, й вони мали-б змогу зійти до каюти й там з ними трапилось-би щось. Щоб там не було, вони мили рибу, вимили її та наприкінці сполоснули й «Ерміну».

Далі почалося звичайне сушіння риби, й чоловіки стали чим раз рідше з'являтися на скелях, роботу було віддано матерям та дітям,—маленькі сестри Едеварта теж допомагали. Едеварт робив розпорядження та господарював сам і на судні, і на суходолі. Йому слід-би було вишкребти та пофарбувати парусника, але довелося відкласти цю роботу й насамперед висушити рибу; добре-б було мати когось, хто-б готував йому обід, але й про це йому не було часу дбати, він годувався хлібом та кавою й на харчі не скаржився. Звісно, на обличчі він трохи схуд і не часто сміявся, тільки за потрібних обставин, та йому й слід було бути серйозним. Він мав велику відповідальність, на руках у нього був коштовний вантаж, відомості про сушіння риби він дістав тільки-но минулого року від Августа, тоб-то досвід був невеличкий, хоча ґрунт і достоту солідний, і він, не шкодуючи себе, дбав за більшу науку. Частенько він не спав уночі, розмірковуючи, а навіть неділями ходив на скелі й оглядав рибу.

Артіль виїхала з неводом до Вопану.

Тепер Каролус міг спокійно лишати свою жінку, її недуга поминула, вона почала їсти й спати, надійшла весна й ясні дні, в хаті з'явилися гроші, Анна-Марія знову стала молода й вродлива, вона одвідала навіть крамаря Габріельсена й накупила собі вбрання. Вона також прийшла на скелі, не тому, що потребувала заробітків, але тільки, щоб бути там, де були всі й більше не справляти вражіння дивної. Останні дні вона дуже покращала, стала мила й спокуслива. До неї зверталися, немов нічого не

трапилося, вона навіть вибачливо посміхалася, коли трохи за брутально жартували в її присутності. Мабуть вона видужала зовсім.

Тут дещо трапилося, нічого особливого, властиво—дрібничка.

На скелі прийшла одна стара жінка, бабуня Рагни; вона була дуже стара, з дрібним обличчям і маленькими руками. Рагна в неї зросла. Стара бабуся вже не гідна була працювати, вона не брала участі в роботі минулого року, але цього разу, ще постарівши, вона одного чудового ранку мовчки стала перед Едевартом. Едеварт дав їй працю найлегшу, яку тільки міг вигадати.

Він спитався в неї:— А чом Рагна не приходить працювати на скелі?

— Ні, вона не прийде,—відмовила стара.

— Вона слабує? Чи може її немає вдома?

— Ні, вона вдома.

Так і не здобувши справжньої відповіді, він сказав:— Ну, що-ж? Мені видається й вона могла-б прийти й побути тут разом з усіма.

— Ні,—сказала стара й похитала головою.

Мабуть щось недобре сталося з Рагною, але він був заклопотаний своїм власним, серйозним ділом і не розпитував далі.

Другого дня була неділя й він, як і завжди, з'їхав на берег, щоб глянути на рибу. Якась жінка йшла в напрямі до нього з боку поля, обійшовши, очевидно, Полен, тоб-то пройшовши багато зайвого.—Здається це Рагна,—подумав він,—так, звісно, це вона. Адже він кохав її раніше, вона була найвродливіша в школі, і ось вона йшла до нього.

Він почав щось робити з рибою, щоб не стоять і не дивитись так пильно на неї, але, коли вона надійшла зовсім близько, він промовив:—Як? Так це ти гуляєш тут!

Гей, що вже ця молодь!—вони обидва зашарілися аж до волосся.

Вона здебільшого відверталася й говорила мало, але він зрозумів—їй відомо, що він про неї вчора розпитував. А як обидва вони дуже зніяковіли й не знали, що сказати, йому раптом у припливі шкіперської хвастовитости спало на думку запросити її на борт.—Ти звариш нам кави,—сказав він. Вона почала відмовлятися. Та ні, адже вона

вийшла пройтися тільки за-для неділі, вона навіть як слід і не одягнена. Він з непевністю глянув на неї: та що вона здуріла, чи як? Чим це вона негарно одягнена? — Та ні, недобре, — настоювала вона. Напевне, він, зрозумівши, чому вона відмовляється, лагідно зазначив, що в нього на борту велике безладдя й він досі ще не пив кави. Його викрут удався, Рагні стало шкода його й вона сказала: — Ой, ти бідненький! Ну, тоді...

І він одвіз її на борт. Вона трохи незграбно зійшла шнуровою драбиною, що хиталася з боку на бік, але все-ж таки дісталася до палуби й почекала, поки він прив'язував човна. Він показав їй припічок і взявся розпалювати. — Адже я повинна була зробити це, — спробувала вона пожартувати. Вона сіла поруч на ящик з дровами й дала йому розпалити вогонь.

Він помітив зміну, що сталася з нею, та й не можна було помилитися в ній. Найсумніше було те, що її маленьке личко за grubіло й стало чуже.

— Ну, а ти поки що мели, — сказав він, передаючи їй кав'ярний млинок. — Для мене молоти, то найважче.

На це вона засміялася. Як дивно, — вона могла сміятися! Він глянув на неї — так, усе-ж її очі нагадували трохи її колишні веселі очиці. Йому захотілось ще якось їй допомогти, щоб не даремно вона приходила до нього на борт, і він сказав: — Я кажу правду, — коли я мелю, всеньку каву висипаю собі на коліна.

Вона ще трохи посміялася і показала йому, як підтримувати коліном шухлядку млинка, щоб вона не висковзувала, і він дуже подякував їй за пояснення й обіцяв конче пам'ятати його. Вона спитала, чи має він вершки. Вершків він не мав, але він міг їй дати сиропу з цукру, коли вона хоче. Вона подякувала.

На палубі вони пили каву з бубликами та маслом. — Ото смачна їжа! — сказала Рагна й була щиро вдячна. Від горілки вона відмовилась.

Цей гарний сніданок пожвавив їх обох, і вони почали розмовляти. І все-ж вони не були такі, як колись, — вони встигли познайомитись із життям! Він любив її, коли ходив до школи й пізніше, але, мабуть, це було не серйозно, тільки дитяча закоханість, а тепер вони сиділи разом і йому

було досить байдуже до того, що сталося з нею, він, жалючі її, намагався не займати болючого питання.

— Ходімо, я покажу тобі свою «світлицю»,—сказав він.

Вона пішла за ним. Це було безпечно, вона нічим не важила з Едевартом та й для нього не було ніякої небезпеки—в такім вигляді, в яким вона була тепер, вона-б не спокусила нікого.

Вона сіла на ослінчик в каюті, маленький до кумедного: ліжка, стіл, пічурка, шафа в стіні й більше нічого.

— Тепер я вип'ю чарчиночку горілки, а ти як хочеш,—сказав він тоном дорослого парубка й дістав пляшку й шклянку. Вона теж випила трохи німецької горілки й не скаржилася, що вона має кепський смак. Далі вони поговорили ще деякий час, але ні про що певне. Для чого вона прийшла?—подумав він. Вона запитала, котра година й він сказав їй.—Але хай вона ще трохи зачекає й можна буде почати готувати обід,—запропонував шкіпер Едеварт. Вона посміхнулася й похитала головою, —гей, який він ненажера, —невже він уже голодний?—Ще не зовсім, але-ж готування візьме багато часу.—А що в нього буде на обід?—Як і завжди на кораблях:—горох, м'ясо та жир.

Раптом у неї ніби забракло сил продовжувати удавання й вона покликнула:—Ні, ти скажи мені краще, що мені робити?

— Тоб-то як?

— Адже ти бачиш, що зо мною! Я лишилася сама.

Він зрозумів, що тепер вона почне про діло, йому захотілося обминути розмову й він запитав, набувши придуркуватого вигляду:—Про що це ти? Чи може тобі недобре від горілки?

Але це примусило її продовжувати:—Він нічого не хоче знати про це, він тільки глузує,—сказала вона.

Коли Едеварт зрозумів, що йому не пощастить поминути розмови, він запитав:—Хто він?

— Шкіпер, що його ти знаєш.

— Шкіпер? Ні, я не знаю його.

— Ну, торішній шкіпер. Ти ще прийшов до нас у чагарник.

Едеварт трохи подумав:—Ні, цього не може бути.

— Як не може бути? Звісно, це він.

— Але-ж ти не хотіла, ти боронилася від нього, коли я підійшов.

— Але це все-ж таки він, — уперто настоювала вона.

— Цього я не можу збагнути.

— Господи, та зрозумій-же ти, коли ніхто інший.

— Ну, добре, добре, — Едеварт поступився, — ти кажеш, він тільки глузує?

— Так, він не йме віри. Він гадає, як і ти, що це не він.

— А де ти потім його зустрічала?

— Я допіру була в нього. Він тепер сушить рибу в Північній бухті.

— Так він на це тільки сміється? На мою думку, це не дивно.

— Тоб-то як? Аджеж це він!

— Як ти можеш таке казати? Адже ти відбивалася від нього?

Рагна ладна була заплакати: — Так, це коли він захотів удруге.

Спочатку Едеварт довго мовчав. — Значить, ось як це було! — сказав він.

Виходить, він прийшов надто пізно на той раз, і чого-ж він турбувався тоді? Він уявив собі торішню подію; в повітці в Каролуса почався пожар, і Едеварт пегайно побіг по відра на «Чайку», прибігши з моря, він номітив, що Рагни немає, — зараз-же вийшов і пішов її шукати. Він знайшов її в чагарах. Хоча вона була ще дівчисько, а вже потрапила до чагарів. Так, значить це трапилося за часу його короткої відсутності, поки він був біля моря, — вона напевне згодилася. Для чого-ж тоді він любив її? Вона не подумала про нього, думка про нього не спинила її й вона зараз-же віддалася. Він пригадав, що й на шкільній лаві вона не цікавилася ним, він так погано вчився, сидів завжди, як загублений, і нічого не знав на пам'ять, — усі сміялися з нього й вона сміялася разом з іншими. Він подумав про все це і йому стало гірко, що він був такий дурний і потім, ще другого разу, коли знову хотів захистити її: того разу, коли шкіпер Скору запрошував її до своєї каюти. І чого він турбувався? Август на його місці сказав-би: щасливої дороги, бажаю вам усього кращого, йди зі Скору!

Може зачепили його самолюбство? Протягом багатьох

років він цікавився нею, він ніжно ввів її до свого юного серця, це було ще зовсім недавно, всього кілька місяців тому, — тепер вона прийшла до нього з своїм нещастям. Але він не хоче більше zostаватися в дурнях.

— Ти про це думаєш?—боязко спитала вона.

— Про що? Ні, — заперечив він, ніби відштовхуючи її,—мені немає діла до цього.

— Звісно! — Вона сказала це цілком зніяковіло й не насмілилася продовжувати розмову.

Але поминуло трохи часу, і він став міркувати инакше. Хіба сам він був кращий від неї? А що якби він розповів їй про свою власну любовну пригоду? Він був гірший, а не кращий від неї. Він пом'ягчав і сказав:

— Уже й не знаю, що й порадити тобі.

Надія знову прокинулася в ній, і коли вона заговорила, очі їй заблищали від довіри до нього. — Але може ти поговорив-би з ним, закинув-би словечко про мене?

— Закинути словечко! Не знаю, чи допоможе це в такій справі, — відповів він. Едеварт відчув приплив скаженої люті: адже, мимо всього, виходило на таке, якби прийшов здоровенний і непереможний кундель і викусив у дитини шматок ноги. Едеварт і на цей раз, як завжди, не міг обміркувати питання з усіх боків, він уперто бачив тільки-но один вихід і сказав:

— Я не можу залишити все, я маю тут багато всього на руках!

— Так, звичайно,—похапцем погодилася вона.

— Але, якщо можеш, почекай до суботи, тоді я ввечері з'їжджу до Північної бухти.

— Хай благословить тебе бог! — покликнула вона й простягла до нього обидві руки. Рух був безпорадний та безцільний, і вона на півдорозі спинилася. Він того-ж моменту зворушився, йому затремтіли уста.

— І не гадаю, щоб він почав сміятися, коли я побажаю з ним!—суворо сказав він.

— О ні, ані в якому разі...

І це була Рагна! Та-ж маленька Рагна, що з нею він ходив до школи й гулявся на майдані. Вона тоді була така вродлива й у неї був такий чудовий, веселий рот. Він пригадав, що, коли підчас іграшок він випадково доторкався її, груди його солодко стискалися.

Вона сиділа перед ним у зовсім старенькій картатій сукні, клітки були зелені й рудуваті, але від прання вони зовсім розпливлися; їй не можна було братися солити й пакувати оселедці і вона не змогла заробити собі гроші, як інші. На шиї з-під сукні видно було сорочку, — він помітив, що до коміра було пришито старого кістяного гудзика, він був темний, але пришито його було білими нитками. Це з боку Рагни була неохайність, можливо, вона не мала кращого гудзика: але все-ж це було некрасиво. На ногах у неї були черевички з деревляними підшвами, — такі тоді носили в Полені.

Раптом жаль пройняв його до цієї загубленої дитини й він висунув з-під ліжка ящика. Він увесь час думав про це, він зараз-же згадав Рагну, тримаючи жакетку й спідницю, тільки дізнався, що мати померла. — Ось, — сказав він грубо, — щоб не виявити своєї слабости, — можеш узяти це ганчір'я!

Він чудово, мужньо вимовив ці слова, але вони видавалися їй за такі незрозумілі... вона мацала крам руками, позирала то на речі, то на нього. Він кинув їх їй на коліна й коротко та ясно пояснив, що купив їх для матері, але вона померла й вони їй уже не були потрібні. Сестри його ще занадто маленькі.

Так, але чому-ж вони будуть саме для неї? Вона зрозуміла, кінець-кінцем, у чому справа й заплакала, а щоб заховати свої сльози, засміялася, мов божевільна, з обличчям, що змінилося неймовірно. Коли вона, дякуючи, простягла руку, вона нічого не змогла сказати, а тільки простогнала. Рука в неї була велика й опухла, але безсила. Її зворушливість була якась нецнотлива, надто оголена, вона не бентежилась, що в неї текло з носа, і одна з речей, поки вона розглядала іншу, впала додолу.

— Поміряй їх, — сказав він і тої-ж хвилини збагнув, що за теперішнього свого стану, вона ніяк не зможе вдягнути спідницю й тому, не кажучи ані слова, взяв її за руку, підвів і одяг на неї жакетку.

Чудова жакетка! Адже це саме те, чого їй треба тепер, і треба було протягом усіх півроку, щоб приховати свою дебелість. Вона не знімала її й дивилася згори на себе, — чудово, прекрасно, з шовковим шнурком уздовж краю, — ніхто не мав такої жакетки, вона до того зрівнювала її

стан, приховувала її вагітність, ніби вона вже породила.— Ну, чи можна було мріяти про це сьогодні вранці! Чи міг хто сказати!—повторювала вона що-разу. Потім нагло знову сіла на ослінчика, не знімаючи з себе жакетки.

Едеварт:—То значить наступної суботи увечері? До ночі я буду там. У неділю я побачуся з ним і повернуся в понеділок рано, саме на часі.

— Який ти ласкавий!—прошепотіла вона. Але видавалося, для неї вже й не так важливо, що він робитиме в суботу увечері, її захопила жакетка, її вбрання, вона була знову зовсім як дитина.

— Так, треба подбати про обід,—нагадав він.

Але коли вони вийшли на палубу, Рагна раптом страшенно стихла, разів зо-два перехилилась за борт, щось вицльовуючи. Вона намагалася зробити вигляд, що все гаразд, перемогти себе, але Едеварт зрозумів, що їй треба на берег. Він нашвидку одвіз її.

Краще йому не пощастило влаштуватися, він порався біля риби й годувався аби-як. У четвер рано приходила Рагнина старенька бабуся й оповістила щось, що примусило Едеварта глибоко замислитися. Один час, навіть, здавалося, що він одмовиться від подорожі до Північної бухти. Але хіба подорож була більше непотрібна? Він поміркував ще трохи й вирішив сам собі: він і не подумає відмовлятися від неї. Дні минали своєю чергою й коли надійшов суботній вечір, він сів у човна й поїхав до Північної бухти в дуже важливій справі. До ночі він добувся на місце.

У неділю рано він поїхав на парусник до шкіпера. До бійки в них не дійшло, навпаки, вони були дуже ввічливі один до одного. Почалося з того, що шкіпер у відповідь на Едевартове грубіянство зблід, немов полотно. Що він, щеня, хоче цим сказати?—Едеварт:—Я не жартувати прийшов, дитина вже знайшлася.—Шкіпер засміявся, шкирячи зуби:—Дитина? Ось чудово, прекрасно! Геть на берег, жовторотий! Так ти кажеш, дитина?—Едеварт:—Я прийшов по потрібну допомогу на перший час.—Забирайся на берег!—кричав шкіпер. Але це не допомагало, бо хлопчик однаково не йшов. Шкіпер сіпнув себе за комір сорочки й один

гудзик одскочив, йому легше стало дихати,—ось і все, чого він досяг цим. У каюті в нього сиділа людина, що не повинна була нічого чути, шкіпер не насмільювався навіть голосно говорити, боючися притягти її увагу, але він уперто сичав:—Це ти сам волочився за нею й тепер хочеш зіпхнути все на мене. Едеварт кинув на нього погляд, твердий та скажений, мов удар, ніби він погляд свій кинув кулаком.

— Досить жартів!—сказав він і видавався за невгомного. Він починав бліднути й щелепи йому стискалися. Шкіпер:—Що ти за начальство таке, що прийшов сюди з розпорядженнями! Попереджую, щоб ти без лиха забирався геть звідси! У мене тут люди.—Я досить терплячий з вами й це ласкаво з мого боку, що я відразу-ж не випустив з вас кишок!—закричав Едеварт і скочив на рівні.—Я не піду звідси, доки не одержу гроші для неї, чи розумієте ви?—Т-ш!.. Та мовчи ти, крикуне,—загарчав шкіпер, тремтячи.—Кличте сюди вашого гостя! Хай увійде.

Але саме цього й не бажав шкіпер, за всяку ціну треба було не припустити втручання свого односельця, бергенця. Шкіпер зовсім не був боягуз, він міг-би запитати в Едеварта:—Але, друже мій, доки ти випускатимеш з мене кишки, як ти гадаєш, що я робитиму? Сидітиму й дивитимусь на тебе?—Але він боявся ще більше розпалити божевільного хлопчиська, що губив рівновагу й кожного був готовий уплутати до цієї справи. Він міг-би безконечно повторювати, що це був не він, що це не міг бути він, що це напевне сам цей шалений хлопчисько, що в усякому разі він надто зарано вимагає допомоги, він не мав іще оповістки про це. Звісно, він міг-би висунути цілу низку таких заперечень. Але він, очевидно, зовсім не домагався одержати оповістку від ленсмана з свого села, що його-б викрило, всі-б довідалися про цю справу; бо-зна, може дома в нього був хтось, хто ніяк не повинен був нічого знати про це. Шкіпера було притиснено до стінки, й він вирішив, що найрозумніше буде взяти це до уваги. Він схопився за кешеню. Коли він витяг блакитну асигнацію на п'ять далерів, сварка відразу припинилася й Едеварта це на певний час задовольнило. Але далі вони трохи детальніше обговорили питання про суму, і скінчилось на тому, що Едеварт рушив додому, маючи десять далерів.

Прекрасно зроблено! Правду кажучи, з біса спритно влаштовано. Тим більше, що дитина народилася мертва.

Прийшовши він у понеділок рано на скелі, дізнався від жінок про всі подробиці. Він удав, ніби нічого не знав. На стареньку бабусю, що приходила до нього з новинами, можна було покластися, не багато слів було чути від неї, на балаканину жінок вона тільки хитала своєю сивою головою та робила далі своє діло.—Так значить дитина народилася мертва?—спитав він.—Так, і хвала богові!—відповіли йому.

Так, Едеварт мужнів, цього не можна було заперечувати. Він не дуже дбайливо ставився до своїх думок, слів та вчинків, він з приємністю одурив шкіпера з Північної бухти й остільки-ж легко зробив-би це ще раз, коли-б це було потрібно,—для чого маленькій Рагні страждати самій за те, в чому винні були вони обидва? Тільки-б вона розважно вчинила з грошима й не розтратила їх на дурниці.—Вона вже ходила,—коротко сповістила його бабуня,—вона пішла сьогодні до крамаря.

Другого дня вона прийшла на скелі, обличчя її стало вужче й синювате, але загалом вона була дужа й задоволена. Вона прийшла замість старої. Едеварт стежив за нею. В певнім розумінні вона була може й дужа тепер, але ще не досить сильна, щоб стояти, зігнувшись та перебирати важку рибу, до того-ж вона напевне стомилася після вчорашньої довгої мандрівки до бакалійної крамниці. Він наказав, щоб вона поїхала на парусник й зварила обід на двох. Маленький хлопчик одвіз її туди.

Анна-Марія близько підійшла до нього й сказала:—Ти-б міг для цього запросити иншу жінку. Вона недужа.

Едеварт здивувався:—У чім річ? Саме через це я й вирішив їй дати легшу роботу й наказав їй зготувати обід.

—Уже й не кажи ти про обід,—засичала Анна-Марія, в нестямі,—адже ти зовсім не обід мав на думці.

Едеварт розкрив рота від здивування й позирнув на Анну-Марію. Вона була бліда, немов та смерть.—Вона мабуть іще не зовсім очуняла від своєї недуги,—подумав він і нічого не відповів їй, щоб не дратувати її ще більше. Трохи згодом він помітив, що вона плаче.

Страшенно багато всіляких переживань, безумств та прикрих дрібниць повелося в Полені! Йому легше було-б

знати це в іншому місці, але-ж тут були його рідні, і тут раніш було зовсім не так, тепер усе змінилося до неможливого. Жахливо важко було те, що його хотіли вчити, як триматися дома. Ось він повернувся, зазнавши життя, побувши в Бергені та по інших місцях, він приїхав з парусником та вантажем, привіз усім працю та заробітки,— і що-ж? Він зустрічав саму тільки злу волю, опір та невдячність, вони хотіли все робити, як хотіли вони, а не він, вони чинили опір. Як треба було розуміти це? Що їм усім було потрібно? Анна-Марія, проста баба з хати, втручалася до його наказів, її треба-б було звільнити від роботи, адже на це була його влада. Почекайте-но тільки! Дайте тільки риби висохнуть, він збере її й негайно поїде. А що, як не буде вітру? Він і хвилини не стане чекати на вітер, зовні завсігди вітер є, він за найдорожчу ціну примусить на веслах вивезти себе за межі Полена, а там завжди буває вітер.

Рагна гукнула до нього з парусника, що обід готовий, і він, замість відповіді, помахав рукою. Він не поспішав повертатися на парусник, не побіг що-найшвидче, ні, він був шкіпер, і приходив до себе, коли вважав це за потрібне. Уже те, що до його гукали й кликали обідати, було неправильно, цього не слід було робити; він приходив, коли його коштовний кешеньковий годинник показував певний час. А ці люди дозволяли собі бог зна що!

Коли він намірявся сісти до човна, Анна-Марія знову підійшла до нього:—Гляди-ж не давай їй горілки,—сказала вона,—це небезпечно.

Він скипів:—Відчепися від мене з своїм божевіллям!

— Як знаєш, моя справа тебе попередити.

— Ну, звісно! Ти сама маєш стільки дітей, що розумієшся на тому. Якже!

— Ні,—сказала вона й гостро глянула на нього,—ні, я ніколи дітей не мала й не можу мати.

Що це було—натяк з її боку, запрошення? Чи хотіла цим вона сказати, що мати справу з нею безпечно? Анна-Марія була червона, немов той рак, вона більше не плакала, вона грубо робила на нього наступ. У кожному разі, він, зніяковівши, промовив:—Я й не збирався її частувати, я не доторкнуся до неї.

На борт він прийшов у поганому настрої. Рагна зробила

все, що треба, але вона не доглядала його, як слід. Виявилося, що вона вже встигла накупити вбрання в крамниці, на ній була купована міська сорочка з мережевцем навколо коміра. Де-ж поділася сорочка з кістяним гудзиком? Ось уже кого не слід було пускати до крамниці з десятима далерами!

— Чому-ж ти не береш горілки та не сідаєш до столу?— запитав він.

— Дякую, я вже поїла біля припічка, бо ти чогось довгенько не йшов,—відповідала вона.

Настрій його від цього не поліпшав,—яка непошана та невдячність! Що правда, коли він був у себе в ріднім селі, йому не казали «ви», він був за друга дитинства всієї молоді,—але тепер він більше не був їм рівня, вони повинні були про це пам'ятати,—подумав він.

Він їв мовчки, уживаючи всіх тих тонкощів у поведженні з ножем та веделкою, що їх він навчився за столом у Кноффа.—Треба було-б поставити воду на стіл,—сказав він.

— Миттю збігаю,—відповіла вона й побігла.

Він міг-би її спинити, бо йому зовсім вода не потрібна була, але він цього не зробив. Вона повернулася й подала йому довгий та вузенький бляшаний посуд, що завжди на мотузці висів на барилі з водою. Він узяв воду, але не відмовився від думки навчити її більшого,—він устав, дістав з шафи шклянку, налив у неї води й мовчки повернув їй бляшаний посуд. Вона зрозуміла, що треба віднести його, щоб повісити знову на барило, й пішла. Вона так і лишилася на палубі.

Коли він прийшов нагору, вона покійно спитала в нього, що їй робити ще.

— Насамперед треба помити обідній посуд, я гадаю,— відповів він,—а далі вимити підлогу в каюті.

Вона вже зібралася йти, коли він зупинив її й сказав:

— Ну й погань-же ця баба, Анна-Марія! Що вона ще не зовсім дужа, чи як?

— Зовсім. А що?

— Вона сказала, що не тобі слід-би готувати мені обід.

— Ось як?—У голосі Рагни почулася гіркість.—Певне, вона сама хотіла бути на мойому місці.

— Вона цього не казала.

— Але, звісно, вона це хотіла сказати. Так, вона стала

така, вона до всіх чіпляється. Я, навіть, повторити не можу, що Каролус, її власний чоловік, сказав про неї від'їжджаючи.

Едеварт поїхав на берег.

Коли Рагна після обіду впоралася з миттям підлоги, вона знову гукнула Едеварта й той послав до неї хлопчика. Вона сповістила:

— Ну ось, я прибрала в каюті, вимила сходи й шкельця на стелі; а ковдру й матрац із ліжка провітрила й вибила.

— Чудово,—сказав Едеварт.

— А ти їх пробувала?—спитала Анна-Марія, ледве стримуючися.

— Пробувала? Що пробувала?

— Ковдру й матрац,—пробувала?

— Пфе, свиня,—сказала Рагна.

І вони зараз-же зчепилися. Едеварт, як відповідальна особа, вимагав, щоб вони припинили сварку, але це не допомогло, вони лаялися далі, не звертаючи на нього ніякої уваги. Багато образливих слів вигукнули вони одна до одної. Жінки біля риб'ячих куп припинили роботу, вони стояли, слухали й пирхали, а діти дізналися багато нового протягом цього коротенького часу. А якщо Анна-Марія продовжувала наступ, то справа неминуче повинна була мати кепські наслідки і, скрегочучи з люті зубами, Рагна вигукнула, що саме сказав Каролус, від'їжджаючи: що вона скаженіє з нестриманости. І жінки навколо неї ствердили, що Каролус справді це казав, що цьому є свідки. Але це не завадило їм, коли закінчилася сварка, і Анна-Марія ревла нестримними потоками, перейти на її бік, бо-ж вона, на їхню думку, була все-ж гідніша від тої, іншої, та охоче позичала їм каву, коли вони приходили й просили про це.

Едеварт обмірковував, чи не сказати йому ввечері Анні-Марії:—Не смій більше приходити на скелі! Гей, йому-б приємно було сказати так, але він не міг позбутися ані одної пари робочих рук, йому лишалося тільки як-найшвидче впоратися з рибою й виїхати з Полену. Але одного він зумів осягти: з того дня ані Рагна, ні Анна-Марія ні разу не були в нього на паруснику,—він узяв до себе за помічника маленького хлопчика й поклав обходитись без жіночої допомоги. Справа пішла непогано, хлопчик був тямущий, мав дванадцять років і потроху при звичаювався;

звався він Езра, був від незаможних батьків. Дитина їла тепер досхочу, чого не мала вдома,—він цупко набивав своє черевице, а до того-ж, стоячи на борті, вдавав із себе адмірала для хлопчиків на скелях і з поважним виглядом плював у море. Вони гукали до нього, чи не може він злізти на такелаж, чи не може завернути шпиль? Ні, Езра ще не міг цього зробити, та й шпиля ніякого не було; але він потайки муштрувався. Як жив він на борті, то й міг уночі босоніж лазити по линвах та при звичаюватись до цих вправ; цей Езра в своїй упертості був просто залізний хлопчина.

Надійшла досить мирна година. Праця на скелях посувалася наперед і тріска мала бути у великій ціні. Уже одержали бересту, щоб прикрити риб'ячі купи, та гроші, щоб платити робітникам. Ще кілька гарних днів, щоб риба сохла вдень, а вночі лежала під тиском великих каменів з гори, ще днів зо-два та погода,—і вантаж можна буде скласти на корабель.

Іоакім з своїм неводом та артіллю повернувся додому. Шукачам щастя не повелося оточити оселдців, вони всеньке літо просиділи в Вестеролені, зїли свої харчі й загубили час. Вони не шкодували,—в них ще не перевелися гроші, але пихи в них поменшало. Ніхто не виявляв бажання працювати. З Каролусом, приміром, сталося таке: не встиг він повернутися, як Анна-Марія не схотіла з ним розлучатися й сама кинула ходити на скелі.—Ноги її не буде на скелях, доки там працює Рагна,—заявила вона. До того-ж—адже Каролус був за старшину, і за його відсутності зібралось багато паперців, рахунків та різних невідкладних справ. Це було найнеприємніше з усього, з чим йому доводилося мати справу досі. Він звичайно скликав членів управи до своєї світлиці, але, як сам не дуже був письменний, запросив собі на допомогу Іоакіма. Як-би там не було, але це визначало для Едеварта загубити чималу кількість робочих рук, до того-ж Каролус одмовився дати свій восьмивесельник, не маючи змоги сам ним керувати. Знову опір і чорна невдячність з усіх боків. А рибу час уже було вантажити на борт.

Тоді Едеварт, не кажучи й слова, взяв Іоакімового човна, набрав кількох підлітків, а в тому числі й Теодора. Справу так-сяк було полагоджено,—Берет та Йозефіна з

Клейви стали вкладати рибу, а Езра передавав її обом їм і робив за двох.

Ще-б Едеварт не смів узяти човна!

Раз в обід, коли ніхто не працював, а всі сиділи й їли, на скелях знявся переполох, залунали вигуки:—Сили небесні, що це там. То Езра ліз на щоглу парусника. Він був уже геть високо, він полишив уже позад себе останню ливву й гойдався тепер на голій щоглі, усе лізучи вище й вище, чіпляючись руками та ногами. Народ на березі мовчав; кілька дівчат, тримаючись за руки, впали на скелі. Ось Езра вдав, що завернув шпиль, але поліз іще далі... шибеника слід-би було вибити... Ось він проліз повз шпиль, і діставшись вершечка, поклав на нього руку й відпочивав. Тільки-б йому пощастило злізти гаразд! Але Езра й на думці не мав злазити, грішник продовжував спокушати бога,—його треба-б вибити, як слід відчухрати! Господи, куди-ж він іще лізе? Чи не на небо?—Тільки-но не кричіть, бога ради, ані слова!—попереджували один одного на скелях. Але Езра робив вершок по вершкові, він, як малпа, вчепився за тонкий край щогли, що вигинався від його ваги, горішня частина його тулубу до половини перевищувала щоглу... Деякі люди застогнали...—Мовчіть... Мовчіть!—зціпивши зуби, промовляли ті, що працювали. Езра осяг мету!—він повільно схилив тулуб наперед і ліг черевом на зрізаний край щогли. І так і лишився.

Едеварт і вбиральниці стояли на палубі й не ворухилися. Що вони могли вдіяти, коли не можна було гукнути? Тепер Едеварт, розгубившись, піднявся трохи вантами й покликав:—Езро, час тобі вже злізти!—Він тремтів, вимовляючи ці слова, й умо ляв Езру, немов дитину.—Єсть!—відповів хлопчика згори й ще до того хитнув головою. Вибити його треба, як слід, щоб він пам'ятав, а він іще відповідає «єсть» і підіймає черево з вершечка щогли. Він недовго злавив, найважча частина була до шпиля, але коли він його поминув і зміг схопитися за ливву, то за одну хвилину вже опинився на палубі.

Едеварт нам'яв йому злегка вуха, але це-ж була до непристойности м'яка кара, тим більше, що він одночасно пообіцяв узяти його з собою на південь...

Останнього дня вантаження, рано вранці прийшов Каролус і запропонував свої послуги: він ніяк не міг прийти

раніше через зібрання та невідкладну канцелярську роботу. Іоакім прийшов слідом. Едеварт лютував у душі, але не насмілювався відхилити пропозицію «панів»; йому потрібна була чоловіча сила, щоб вивести парусника з затоки на випадок, якщо буде штиль. Що-до Іоакіма, то він удавав, що не помічає його.

Робота йшла кволо, вони зледачили за літо цілковитого неробства, вони тільки й робили, що спочивали. Увечері Едеварт нестемно як і Август рік тому, сповістив, що завтра о дев'ятій рано виплатить кожному зокрема, що кому належить.

Цілу ніч Едеварт складав свої розрахунки. Писав він досить пагано, але на прочуд швидко розраховував у голові й чудесно справлявся з двома касами: з своєю власною та з господаревою. Він уже полагодиць цю справу, як справжнісінький чоловік! Ранком він відрядив Езру до телеграфу—попередити Кноффа про свій від'їзд. Езра повинен був також прочитати сповіщення про погоду.

Тим, що працювали на скелі, він виплачував по-за чергою; Берет і Йозефіну з Клейви він нагородив особливо добре, бо вони того варті були, а своїм двом сестрам він подарував по далеру по-над платню—усе було зважено заздалегідь і за тою чи іншою рубрикою занесено до звіту.

До обіду він розраховувався з усіма. Езра прийшов і повідомив про погоду:—Перспектива не дуже сприятлива,—дрібний дощ і туман на морі.—Чудово, вони вночі й не потребували погоди, вони не виходитимуть на берег вдовж усього Вестфьорду.

— Ви зможете мене вивезти веслами тепер?—спитався Едеварт.

— Вивезти тепер? Над вечір?—перепитали Каролус та Іоакім.

— Еге-ж, сьогодні ввечері,—відповів Едеварт.

Він узяв трос і пішов з Теодором і Езрою до якоря.

Коли чоловіки побачили, що він казав серйозно, взялися допомагати йому й більше не заперечували.

Вивести парусника з бухти було легше, ніж вони сподівалися. Трохи далі в Полені повіяв вітер, розпустили малий парус, а це відразу допомогло, і не встигло сонце сісти, як вони опинилися в чистім морі.

Прийшовши чоловіки на борт по гроші, допомогли до

речи розгорнути й великого паруса. Іоакім усе ще сподівався, що брат запропонує йому стати за матроса; він запитав, чи не за малий екіпаж для такої мандрівки—тільки-но Теодор та Езра.—Ні,—на думку Едеварта, людей вистачало.—Іоакім сповістив тоді, що його це властиво зовсім не обходить, бо він із неводом поїде до иншого місця. Він попросив свої гроші. Едеварт дав йому кілька далерів, і коли Іоакім попросив іще, старший брат відповів, що в нього вони будуть ціліші.

ІХ.

Вони зазнали, звичайно багато перешкод, і невеликій команді досить важко було серед чистого моря, але загалом подорож була незабарна й не дуже нещаслива. Ніяких певних розпоряджень з контори вони не мали й спершу гадали дійти до Кноффового містечка, здати там парусника і повернутись, але коли вони пропливали коло Фосенланду, трапилася чудна пригода: це сталося серед білого дня, віяв попутний вітер, але вони так довго поралися, поки впізнали місцевість, що врешті потрібна їм затока залишилася далеко позаду. Теодор подумав, що шкіпер зробив це нарочито.

Вночі вони прийшли в Трондгейм, а ранком Едеварт послав телеграму. Кнофф відповів, його здивував такий ранній приїзд, вітав і давав вказівки, що далі робити з вантажем. Подробиці в листі! Від одного купця Едеварт довідався, що велике судно ще не прийшло. Це була приємна новина,—молодість і відвага перемогли старого Норема. Він довідався також, що баржа «Сонячна», повертаючись назад, потонула в Балтицькому морі, люди врятувалися на човні, але зовсім з голими руками.

Едеварт одразу-ж почав розшукувати Августа; його легко було знайти,—він сидів у шинку напідпитку й без грошей, в обідраній одежі. В Едеварта були гроші й він був шкіпером, він сказав, щоб йому й товаришеві дали окрему кімнату, і Август розповів про своє нещастя:

— Мені й раніш доводилось переживати розбиття, але було то в чистому морі, чесно, як належить, а на цей раз нещастя сталося серед калюжі!—так призириливо говорив він про Балтицьке море.

Він усе говорив та й говорив, не турбуючись про те, щоб мова його була доладна, серед початого речення він згадував раптом про інше, але все кружляв навколо нещастя.

— А що мені робить тепер? Не гинути-ж? Я бачу, що ти отримав мого листа, так що ти розумієш, в чому річ? Я не бачу жадного просвітку, жадної зірочки на небі, а я маю сказати, що нікому так не щастило, як мені, ще-б кілька днів,—і на цьому стільці сидів-би багач. Так! Я-б і уваги не звернув на справжнє пристойне розбиття, я-б плював на нього, я й раніш багато разів зносив розбиття, та я завжди врятував золото й срібло, а на цей раз я витяг на берег лише самого себе.

— Ти нічого не врятував?

— Ну, що я міг врятувати? У мене було п'ять великих ящиків, з дорогими речами, повних коштовностей і шовку, не міг-же я захопити їх у кешеню, коли стрибав з палуби?

Август безнадійно похитав головою, він був зовсім пригнічений. Він попросив дати йому поїсти і жадібно їв усе, що йому давали, запиваючи все пивом. Він говорив без упину.

— Ну, що-ж, я можу й попоїсти,—казав він,—але що це допоможе? Ти кажеш «врятував»! Ніхто нічого не врятував, капітан опинився на березі без кашкета, ми всі тепер як ті старці.

— Ти й грошей не встиг захопити в кешеню?

— Які гроші? У мене вже не було грошей, я витратив їх усі на золото й самоцвіти. На десять величезних ящиків.

— Ти казав, п'ять.

— П'ять? Ти хіба забув, що в мене було ще інших п'ять? І ті були ще більші, вони тільки стояли на палубі в іншому місці. Як-же! І в один з цих великих ящиків я сховав чимало паперових грошей—і все пішло на дно!

Можливо, що Едеварт не йняв віри кожному слову, але йому хотілось виявити співчуття і він спочутливо похитав головою.

— Чи чув ти коли щось подібне!—скрикнув Август.—Потім ти, можливо, гадаєш, що я був застрахований і, повернувшись сюди, одержав свої десять тисяч далерів? Коли-б я запевняв тебе в цьому, то говорив-би неправду. Ні, я був ідіот і не застрахувався, я був ідіот і негідник у ставленні до себе. Тьфу!—сплюнув Август зневажаючи самого себе й лаючись, він ніби повернувся спиною сам до себе й вийшов.—А коли-б я був застрахований, тоді хай-би небо впало на нас, тут дома я одержав-би гроші. Але

я надіявся на бога, в ящиках у мене був бездоганний крам і справжні скарби, а він наслав на нас вітер і бурю!

— Погода справді була жахлива?

— Що там!—Август свиснув.—Мені доводилось бувати на морі й не в таку бурю, але там це справедливо було, а що ти скажеш про погоду на такому смітнику, як Балтицьке море? Барометр впав до самого низу і вказував на те місце, де на годиннику цифра шість. Це було сейозне попередження, і ми зараз-же почали згортати лахміття. Але зась! Як вбійник нишком нападає на свою жертву і не дає їй часу опам'ятатися, так без усякої тяганини налетів на нас ураган. А втім, власне, плюю я на нікчемний ураганчик, коли він гуляє в чистому морі і в мене під ногами міцне дно шхуни. А тут зовсім інша справа! І коли малий і великий парус за одну хвилину полетіли чортові в зуби, ми зрозуміли, що доля наша вирішена. Справа в тому, що такий ураган, що йде прямо від цифри шість, налітає одразу, ти не встигнеш нарахувати п'ять чи десять, а він вже над тобою, він не звертає уваги на ворога, не питається його думки і раптом стає чорний, як ніч. Такий він, не можна вивчити його натури й пристосуватися до нього.

— Фрекен! Вона розуміє по-англійському. Я охоче їм, але по суті це викинуті гроші. Нещастя наше, бачиш, полягало в тому, що шхуна була гнила. В череві у неї не було нічого твердого, вона була навантажена житом, на ній не було навіть гвіздочка, що міг-би пробити її, але вона лопнула по швах! Це-ж було величезне свинство,—плавати шхуною, що не витримує, навіть, хлібного вантажу, жита, м'якого, як пух, коли можна так висловитися. Ти кажеш, «врятував», але як ми могли врятувати хоч що-небудь? Як оливо пішли ми на дно, як цебер, налилися водою. Що ти думаєш? Капітан навіть щоденника не встиг врятувати. Прегарний капітан, я чув, що йому знову дадуть шхуну. Взяти хоч-би те, приміром, що він зійшов з корабля не раніш, чим вода була нам по коліна. «До врятувальних човнів!» командував він, але ми вже встигли приготувати човни. Але й сісти в човни було мудрою справою, ще-б трохи, й одного човна забрало-б у нас з-під носа, ми до останньої хвилини були на шхуні, і одчалили лише в останню смертельну хвилину, бо шхуна все-ж таки

шхуна, а човен—то все одно, що нічого. До речі: ти отримав мого листа?

— Листа?—Ні, Едеварт не одержав ніякого листа.

— Я писав до тебе в Фосенланд.

— Але я був у Лофотені і приїхав-би на паруснику все одно лише вчора увечері.

Август не чув відповіді приятеля, він цілком був захоплений своєю злощасною долею.

— Всі ящики на морському дні!—сказав він.—Втім, я сам ледве не загинув, я вже побажав собі щасливої путі; земля тобі пухом, сказав я собі, бо не хотілось іти у човен. Капітан вже сів у нього, а я все не хотів, вони взяли мене силоміць, вони гадали, що я збожеволів, а насправді божевільні були вони: вони не розуміли, що човен, це все одно, що нічого. Я вже бував одного разу в човні, що перекинувся, а море навколо кипіло від акул і одна з них перекусила надвоє негра. Так, але ці нічого не знали. Просто надвоє! Мені страшно в човні, а на палубі я нічого не боюся, це всі можуть сказати, але на човні я боюся, мене доводиться тягти туди силоміць. От якби ти бачив негра, коли акула перекусила його, і він в той момент схопився за мене верхньою частиною свого тіла, тією, де в нього були руки! Ти скажеш, що в Балтицькому морі немає акул. Я це знаю, але не даремно-ж я блукав по світу, я знаю, що на човна покладатися не можна, що ми потонули-б, як оця шклянка для пива, коли-б буря раптом не стихла. Це властивість всіх таких ураганів за хвилину стихати, так, що вся темнота суцільними хмарами кудись зникає. На світанку якесь естонське судно взяло нас. Звичайно, можна сказати, що ми були врятовані, але ми врятували одно лиш тіло. Ящиків було принаймні десять. І всі ті російські вирази, які я вивчив, щоб, продаючи скарби свої, добре говорити по-російському, вони ні до чого тепер. Я можу сказати: У мене баліт галава-а-а!—Якщо я хочу продати свої дорогоцінності, то розкладаю їх перед покупцями й говорю—Чого вам угодно?—Якщо торгівля йде погано й доводиться мати справу з шахраєм, що не може заплатити тобі, ти говориш:—Прашу пас'єтїть мене завтра!—Я спробував був говорити з кельнершею, але вона розуміє лише по-англійському, так що нічого не вийшло. А проте, я нічого-ж не знаю. Який сором: в Балтицькому морі в

прісній воді, коло самого Категату, бо ми не дійшли навіть до Скагерату! Я визнаю, я терпів розбиття й раніш, це знайоме мені, я-б усіх міг навчити цього мистецтва. Але-ж так! Звичайно, шхуна була гнила й, позбавившись усіх щогол, одразу потонула. І от тепер я сиджу перед тобою, і от тобі вся моя слава! А що, перстень все ще в тебе?

— Так, але я краще віддам його тобі,—сказав Едеварт.— Він потрібніший тобі більше, ніж мені.

— Нащо ти будеш віддавати свого золотого персня?— заперечував був Август, але проте подарунок узяв.

Едеварт:—А тепер іди й купи собі одіж.

Август:—Я радий був-би, коли-б ти помовчав і не глузував з мене. А ти сам, хіба ти зроблений з грошей, чи що?

— У мене є гроші.

Вони зворушили один одного й Едеварт сказав:

— Я зроблю не більше того, що зробив-би ти на моєму місці.

— Я? Не говори дурниць. Я ніколи нічого такого не зробив тобі, ні, скільки я пам'ятаю. Але-ж ми товаришували і в кращі часи; і коли-б я врятував свої ящики, ти мав-би добру половину, в цьому будь певен! А де-ж перстень з гадючою головою? Так, ти віддав його сестрі. Але-ж він великий для неї. От, досада, що я не приховав для неї трьох-чотирьох пернів з справжніми самоцвітами й діамантами, коли міг ще зробити це!

Вони пішли в місто, і Август приодігся: з міста вони пішли на парусник.

— Як добре,—сказав Август,—що я встиг одягтися раніш, ніж Теодор побачив мене. Може бути, він все ще думає, що я багатий! О, він не пропустить випадку позадаватися перед Теодором, він схопився навіть за кешеню жилетки, ніби там щось було, й сказав:

— За один з своїх діамантів я міг-би купити увесь ваш корабель.

Август зовсім підбадьорився. У нього виник план дати в Трондгеймі концерта на гармонії й заробити хоча-б кілька далерів.

Коли він оповістить в афішах, що він росіянин, що потерпів розбиття, то певно збереться сила людю. Але тоді може бути прийде й російський консул, відшукує його й побачить норвежця? Він відмовився від думки дати кон-

црта. Потім йому спало на думку влаштувати інкубатора на зразок того, який він бачив в Америці, купити тисячу яєць, вилупити курчат і продавати їх потім багатим громадянам. Взагалі Август почав працювати головою, а це найважливіше. Зрідка він не без жалю згадував свої десять ящиків, чи скільки їх там було, але він вже не говорив тепер без перестанку лише про розбиття.

Парусник «Ерміну» розвантажили, і Едеварт та його люди ходили без ніякого діла. Едеварт одержав листа від Кноффа і довжелезний спис краму, що він повинен був привезти з собою і таким чином заощадити на перевозці. Едеварт передав спис торговельній фірмі і знову ходив без діла. Коли парусник спорожнів, він прибрав його, вимив й почав дожидатись краму, що все не приходив. Він пішов запитати, в чому справа, купець просив пробачити,— його люди такі зайняті.—Коли-ж вони звільняються?—Та скоро, певно,—відповів купець,—подождіть трохи.

Август навідався до пані, що минулого року купила в нього дюжину ящиків з сигарами і не заплатила йому. І на цей раз вона не змогла віддати йому грошей, сказав Август.—Не міг-же я піти до неї, не надівши спочатку нового одягу, і хоча я на цей раз добре говорив по-російському і ні разу не заплутався, грошей я все-ж не одержав. Так, за сигари вона хоче заплатити мені своїм коханням, і це кожного разу коли я приходжу; це було-б дуже добре, але з цього не нагодуюсь. Тоді я пішов і сам обдивився полиці, сигари були, звичайно, давно продані, це-ж були сигари самого царя, можеш уявити собі! Я міг-би напосісти на неї, бути з нею суворим, але як бути, коли вона кожного разу починає цілувати тебе й плаче, як дитина? У мене не вистачає мужности, і я сьогодні подарував їй золотого персня.

Едеварт здивовано глянув на нього.

— Це було по-дурному зроблено, признаюся,—сказав Август,—і я розумію, що ти сердися на мене. Але що я міг зробити? А справи мої, маю надію, колись покращають. Я думаю, чи не стати мені за різника на якийсь час? Я-ж вмю бити худобу. Можеш мені повірить. Я навчився цього в Австралії.

Краму все ще не приносили, здавалося, що це буде тягтися без кінця-краю, і Едеварт знову пішов до купця.

Купець знову просив вибачити, бо саме тепер йому дуже ніколи, але зі слів і натяків людей в магазині він дійшов до такого висновку: Кнофф не може так без усякої поруки одержати ввесь крам,—цілу партію борошна і силу колоніяльного краму,—на жаль, це неможливо. Кноффові послали телеграму, запитаючи про гарантію, і Кнофф послався на велику торговельну фірму, що продавала рибу. Добре, але торговельна фірма не хотіла відповідати за таку силу краму—за рибу було заплачено з лишком. Кнофф одержав великий аванс, і було ще не відомо, чи вистачить вантажу з великого судна, щоб покрити увесь цей аванс.

Боже! Едеварта ніби по голові хто вдарив.

— Невже справи Кноффа були такі кепські? Це вже останнє й найдивніше, що він міг уявити. Але Кнофф тим часом позичив десь гроші або влаштувався ще якимось, бо Едеварт отримав наказа взяти спис краму назад і піти до иншого купця і взяти там краму. Новий купець вклонявся та запобігав ласки і поспішив заявити, що ім'я Кноффа—достатня гарантія. Він зараз-же одіслав на корабель крам. Врешті вся ця справа була лише дурним непорозумінням.

Парусник приготувався в дорогу, але що робити з Августом? До цього часу на кораблі був для нього притулок і їжа, тепер все це припинилось, а він все ще не влаштувався.

— Шкода, що Індія так далеко,—сказав Едеварт. Він, певно, все ще вірив у індійську історію часів свого першого знайомства з Августом.

Але й сам Август мав про неї лише дуже неясне уявлення.

— А нащо тобі Індія?—спитав він.

— Мені то вона не потрібна, але-ж там у тебе є великі багатства?

— Ах, так,—згадав Август,—доведеться мені колись навідатись туди й подивитись на мої скрині. Підчас розбиття ключі мої пішли на дно, але доведеться їх зробити знову. Принаймні дванадцять ключів. Так, що це я хотів сказати: тут є один поважний пан, що хоче записати все, що траплялось зо мною в житті, щоб я розповідав, а він з усього зліпить одне ціле. Я зустрів його на узбережжі й довго сидів і гомонів з ним. Я сказав йому, що поміркую над його пропозицією. Але я ніколи не бачив людину, що

писала-б так швидко, як він, хоча я побував на всьому світі. Він говорив, що вийде ціла книжка і що в ній буде мій портрет. Ми були вчора з ним у одного друкаря й запитали, чи не візьметься він надрукувати її і він теж обіцяв поміркувати. Ми заробимо купу грошей, каже письменник, і я сам буду ходити й тисячами продавати її. Так от, подивимося, що вийде. І чому не вийде? Письменник, каже, що одна людина продала товсту книжку, де розповідає про все, що вона украла за все своє життя. Ти що скажеш про це?

Едеварт нічого не розумів і в цій справі, він-же а-ні читати, а-ні писати добре не вмів, книжки були для нього невідомим світом, і він лише похитував головою, дивлячись на них. Але все-ж він мав де-який досвід, щоб відчувати тут небезпеку, він порадив приятелеві бути обережним і не розповідати дуже багато, з ним легко може статися нещастя і він може потрапити до в'язниці на все життя.

Август знизав плечима:—Як то?—Цього ніколи не буде, він не дурень. Думка про книгу, що він її має допомогти написати, дуже приваблювала його, тим більш, що його портрет мав прикрасити книгу і обійти всю країну. Тоді-б вони дізналися в Полені та й в інших місцях, де він бував і що з ним траплялося, і всі дівчата, що гордували ним, покаялись-би,—одним словом, це була нагода вславитися.

Але ще ввечері Август докладно обміркував пропозицію письменникову і вирішив відмовитися від неї. Письменник легко міг-би виманити від нього признання в якійсь не зовсім невинній пригоді в його житті. А коли вже розкажеш, це одразу буде записано на папері, та й це ще не біда, але тут був-би і портрет, і поліція всього світу одразу-ж знала-б його з обличчя. Дякую, він не такий дурень!

І Август міркував далі, будував плани й відкидав їх, вибирав один життєвий шлях за другим і скінчив на тому, що вирішив знову стати моряком. Він а-ні трохи не турбувався, Едеварт не повинен і думати про це, таку людину, як Август, беруть на корабель коли завгодно, про це не доводилося непокоїтись. Але на цей раз він потурбується, щоб потрапити в справжнє море, а не в Балтицьке. Чи не може Едеварт позичити йому кілька далерів? Він хоче поїхати в Берген і найнятися там.

— Кілька далерів? З охотою! Але чому він не хоче найнятися тут, в Трондгеймі?

— Ну, що-ж, може бути, що він зробить це й тут. Проте він піде на берег і спробує в якомусь маєтку стати на зиму за робітника.

Такий був його план.

Величезні зміни трапилися в містечку Кноффа. Парусник Едеварта пристав до величезної мурованої набережної з підйомочними кранами й машинами і з залізничною колією, що йшла до обох пристанів. Люди й коні так і миготіли перед очима, кінчалось будівництво. Величезний кран підняв з парусника одразу дюжину мішків, і люди лише сміялися, дивлячись на це, так це робилося швидко й легко.

Кнофф підійшов до парусника, привітно кивнув Едевартові, але був як і завжди заклопотаний, наказуючи своїм численним робітникам:

— Підбери каната! Відкотіть ці діжки, ми складемо тут купу краму з парусника!— Він звернувся до Едеварта й спитав його:— Ти не зустрічав вночі великого судна? Ні? Але-ж воно пройшло. І ти не знаєш, де воно тепер? Певне, що Норем все ще сушить рибу.

— Дуже можливо, — відповів Едеварт, — всі судна на північ від мого села стояли ще коло сушарень, коли я поїхав.— Він в душі дуже пишався, бо помітив з хазяйського тону, що старому шкіперові Норему не слід було-б дозволяти обігнати себе новакові-хлопчиківі.

— У тебе було батато клопоту в Трондгеймі, — сказав Кнофф, — але я добре провчив дурня! Він же міг мати велике замовлення, але тримався так, що я вважав за потрібне звернутися до іншого. І в того, я маю надію, все скінчилося гаразд.

— О, так! — відказав Едеварт і засміявся, — він надвоє згинався, кланяючись мені.

Едеварт одразу-ж зрозумів, що йому не слід було дозволити собі такого жарту, хазяїн нахмурих брови й запитав:

— Скільки в тебе місць?

— Тридцять сім, не зважаючи на двісті мішків з борошном.

— А скільки людей?

— Двоє. Вони з півночі.

— Розплатися з ними й хай вони їдуть додому. Але якщо їм хочеться побути тут і обдивитися наші місця, то хай залишаться. Розвантаж парусника і ти вільний на сьогодні. Завтра прийдеш з відчитом і касою.

І Кнофф пішов.

Хазяїн, як завжди, пишався і зовсім по-дурному. Едеварт повернувся, виконавши важке й важливе завдання, він ні за що не став-би працювати сьогодні, коли-б його навіть примусили, йому хотілося піти до знайомих і відчутти повагу до себе, ту повагу, що її мала була викликати прекрасно виконана ним роля шкіпера. Що то за діло з касою? Якої каси чекає від нього хазяїн? Декілька шілінгів було здачі, але-ж хіба це зветься каса?

Він розплатився з Теодором і Езрою, вони обидва схотіли залишитися до завтраго й заночували на кораблі. Едеварт розвантажувавсь, розмовляв з знайомими, сходяв на берег і дивився на мулярів і теслярів, на будівлі. Залишилося закінчити ще одно крило, мулярі співали, переносячи важкі підойми, так ніби підіймали легке вітрило, здавалося, що їм добре, почувалося оживлення й веселощі. І все-ж Едеварт не помітив якогось занепаду настрою серед постійних службовців Кноффа, якусь пригнобленість, тягар... Сторож з пристані боязко озирнувся й сказав:

— Так, тут без тебе сталися великі зміни!—він похитав сивою головою.

А один юнак додав:

— Якось то буде.

Сторож стояв на своєму:

— Та, якось то буде для вас, для молоді, котра подасться собі до Америки. А я вже старий для цього.

Едеварт поплентався до бондаря, щоб погомоніти з ним. Бондар сидів без діла, він порався на своєму крихотному шматочкові землі.

— Тут великі зміни!—сказав він,—і бог знає, чи на краще! Заходь!

— А я не затримую тебе?

Бондар усміхнувся:

— Боїшся перешкодити мені обробляти мої широкі лани? О, ні! А иншої роботи в мене немає. Бондарня стоїть.

— Як стоїть?

— Тут багато де-чого иншого стоїть, судобудівельня теж стоїть, люди збираються до Америки. Скоро й пекарня зачиниться.

— Ні, я привіз двісті пудів борошна,—сказав Едеварт.

— Ну, значить пектимуть ще трохи, а потім все одно зачинять. Щоб випікати хліб, борошна ще не досить, треба утримання платити. Вчитель теж виїхав.

Скоро Едевартові стало ясно, що в Кноффа скрутно з грошима. Його горда поведінка на побережжі була лише фальшивою бадьорістю.

— Ну, от у нього є набережна, але навіщо йому?—сказав бочар.—Величезні будівлі з машинами й приладдями для навантаження й розвантаження за одну хвилину, а пароплави все одно не приходять.— Як гадає Едеварт, скільки коштує ця набережна? Силу грошей! Тільки подумати, скільки часу тяглося це будівництво з самого початку і до цього часу; кожен-ж суботу розплачувалися готівкою. Звичайно, діяльність Кноффа була така, що мала багато галузів, і одна з них в разі біди могла допомогти иншій. Та такої великої й довготермінової витрати готівкою не могла витримати Кноффова фірма, і те, що сталося, легко можна було передбачити.

— Звідки-ж він діставав гроші?

— Я цього не знаю. Позичив, або, можливо, віддав у заставу землю. Сумно й подумати про це. Я не можу, щоб не повторити: ну, навіщо йому ця набережна? Ці одвічні пишання з фокусами,—йому заманулось, щоб рейсові пароплави заходили до нього, але цього все одно не буде.

— Чому вони не заходять?

— Та тому, що на зупинці теж збудували набережну.

— Та невже?

— Не встигли ми як слід взятися до будівлі муру, а й там заворушилися. І для них це дурниці,—в них старий поважний капітал, вони мають засоби й до того-ж вони будували з колод, з дерева, і це коштувало не дорого. На палі вони купили небагато бракованих рейок з залізниці, цеб-то заплатили лише за ціну заліза. Так, там сидять розумні й обережні люди, вони не підірвуться; і набережна давно вже готова, вона являє собою всього лише восьму частину нашої: але досить і цього—пароплави пристають до неї.

— Але я ніяк не можу зрозуміти, чому вони не хочуть приставати до нашої пристані? По-правді-ж говорити, зупинка повинна бути тут.

— Ні, аж поки в правлінні сидить той директор. А потім, може бути, це й від того ще, що вони не люблять Кноффа. Ні, його не люблять, він надто гоноровитий і глузує з них. Звичайно, місце для зупинки тут, це всі знають, жваве торговельне містечко й великі села з трьох боків. Але не варто про це говорити. Поки на чолі компанії стоїть цей директор. Кнофф образив його колись, він глузував з нього на якомусь великому зібранні.

Бондар висловив гадку, що йому доведеться, певно, піти з цього місця. У нього не було жадного бажання робити це. Він прожив тут багато років, у нього була тут хатина з чистою світлицею і шмат землі... — Так, я зовсім забув: тут приходили з Доппена й питали про тебе разів зо два.

— Ах, цей божевільний! Він, певно, знову був п'яний?

— Ні, приходила його дружина. Я чув, що й вони збираються до Америки, вони зверталися до Кноффа за грошима, пропонували в заставу свою ділянку, але Кноффові й своїй землі забагато.

— А що мені до цієї справи?

— Я цього не знаю.

Едеварт пішов від бондаря, поринувши в глибокі думи. Невідомо, чи зможе Кнофф розрахуватися з ним. Значить, дійсно справи Кноффові були погані, ця злочасна набережна розорила його. А це-ж він, Едеварт, подав Кноффові цю думку, і коли він не чекав повного признання, то все-ж міг-би похвалитись честю, тепер-же він не міг і слова сказати про це, люди, що залишилися тепер без нічого, напали-б на нього. Йому стало навіть страшно, хотілось швидче втекти звідси.

Він зустрів економку, фрекен Еллінгсен, котра була ніби як заручена з ним, чорнооку, жваву дівчину, з котрою він погуляв разів зо два. Вона одна на все містечко була весела й бадьора, щебетала й сміялася; ласкавими виразами виявила своє здивування його вчинком: і як він тільки впорався! Як він зметиковав повернутись живим і здоровим? Сам хазяїн минулого тижня похвалив його за обідом. Едевартові було приємно почути це, і увійшовши незабаром

після цього до пекарні, він голосно крикнув своєму старому товаришеві по кімнаті.

— Так, так старайся! Я привіз тобі ще двісті мішків борошна.

— На де-який час вистачить,—похмуро відповів пекар. Так, і пекар був у сумному настрої, йому скоротили платню; він боявся стати безробітним. Наприкінці тижня він збирався поїхати в Трондгейм і спробувати влаштуватися там,—на біса це зоставатись на пароплаві, що тріснув, і ждати, коли підеш на дно.

Куди-б Едеварт не прийшов, всюди почувалася така пригнобленість, навіть діти, що оточили його й повиснули на ньому, стали якісь тихіші, навіть хлопчик Ромео, що був вільний від лекцій і міг не готувати уроків.

Едеварт пішов до бакалійної крамнички.

— Ти привіз нового краму?—сказали йому. Це підбадьорило продавців, хоча їм і зменшили платню:—Як приємно буде знову наповнити полиці й ящики!—сказали вони. Але старший продавець Лоренсен, що думав і про майбутнє, лише похитав головою. І він теж почав думати про Америку; та як же могло бути инакше? Едеварт порадив йому краще розшукати якесь маленьке містечко вдома й спробувати самотійно торгувати, але той зупинив його: у нього не було грошей, а для цього треба готівки!

Виходило, що всі звикли жити на всю губу і тепер не могли помиритися зі зниженням платні, що погіршувало їх життєві умови. Всіх охопило безнадійне незадоволення, хай біс одержує маленьку платню—ніби на світі немає Америки! Все ніби стало сторч головою і зовсім невідходяще для цих людей,—вони добре заробляли раніш і не хотіли заробляти менше. Невже заради будівання набережної їм доводиться ставати старцями? Старший продавець бакалійної крамниці Лоренсен так висловився про це:—Ми підемо з країни, ми не можемо инакше. Неспокій охопив нас і ми поступаємося перед цим неспокоєм і ми всі причалимо до Америки, і ти сам підеш за нами,—сказав він Едеварту.

— Ні!—Це останнє, про що подумав-би Едеварт.—Ніколи!

— А що ти будеш робити?—спитав продавець,—ще раз поїдеш парусником до Лофотену? Може бути, й пощастить в-останнє! Якщо парусник не продадуть до того часу, як і все инше,—дивися-ж, нікому не кажи про мої слова!

Дуже можливо, що продавець Лоренсен говорив правду, він тямив у справах і міг міркувати про багато де-чого, але що-до Едеварта, то він все-ж помилявся. Поїхати до Америки? У всякому разі не з своєї волі. Він ніколи не думав про це, він не хотів думати про це.

На другий день вранці він розпрощався з своєю командою. Езра на цей раз не був молодцем; простягнувши свою жорстку, маленьку руку, він не міг як слід сказати прощавай, тому що губи його зрадливо тремтіли.—Гм, черевик страшенно боляче тисне ногу!— сказав він і нахилився. Але-ж він одержав платню і в кешені в нього було багато грошей! Це скоро втішило його.—Щасливої дороги!— побажав йому Едеварт і додав:—можливо, що й я скоро приїду до вас.

Едеварт з розрахунком і своєю маленькою, зовсім малюсенькою касою, попрямував до контори! Та вона й не могла бути більшою! Він заплатив за рибу в Лофотені й за сушіння її в Полені, потім за продукти, платня матросам і екстренні виплати за вивіз судна з затоки й потрібні для цього ливви, що купили в Трондгеймі. Сюди стосувалися ще й особисті витрати, рівномірно розподілені надбавки по всьому рахунку, які від цього ніби зникли, але все-ж таки збільшили рахунок. Ну й як касі бути більшою?

Коли Едеварт постукав і увійшов до контори, то на обличчі в Кноффа відбилася де-яка нетерплячка. Може бути, що це було його постійне кривляння: йому, мовляв, ніколи і він не може витрачати часу на дурнички саме зараз. А, можливо, він передчував, що рахунок буде йому не до смаку й каса буде порожня.

— Може мені прийти пізніше?—спитав Едеварт.

— Все одно. Хай завідувач контори прогляне рахунок, а дай сюди касу. Це вся каса?—запитав він, глянувши на кілька паперових білетів і на срібні гроші, а потім на Едеварта.

— Так, це каса. Це те, що залишилося.

— З усіх грошей? З тих, що ти одержав від Норема на купівлю риби і з тієї тисячі, що послали тобі на сушіння?

Едеварт тямив тепер ловчитися й викручуватися, він у

багатьох навчився цього, в Августа, у старого Папста, у шкіпера Норема, у всіх. Він твердо відповів:

— Це те, що залишилося від усього. Ви можете це перевірити по книзі.

Кнофф де-який час мовчав, він перегортав книгу; перегортав її з початку до кінця й назад, зупинився на останніх двох пактах і запитав:

— Значить, утримання всім виплачено?

— Так, усім, крім мене.

— Як-же ти не залишив платні для самого себе?

— Як я міг зробити це? Я-ж не знав, скільки ви хочете дати мені?

— Що схочу дати тобі! Але-ж ми умовилися: звичайне матроське утримання,—сказав я.

— Так, але-ж це раніш, ніж ви призначили мене за шкіпера.

— За шкіпера!—протяг Кнофф і жалісно похитав головою.

Це обурило Едеварта й він через силу вимовив:

— Але-ж на мені була відповідальність.

— Та так,—поблажливо погодився Кнофф,—можна й так сказати. Але в дійсності вся відповідальність лежить лише на мені.

— І все-ж було гаразд,—процідив Едеварт.

Кнофф мовчав.

Раптом Едеварт запитав:

— А скільки платите ви Норемові?

— Шкіперові Норему з великого судна? Чому ти питаєш про це? Він—це зовсім инша справа. Він давно служить у мене й кожного разу одержує все більше й більше.

— Ну, добре,—погодився Едеварт і стиснувши губи похитав головою.

Кнофф сказав рішуче:

— Ні, це буде, як ми умовилися, звичайне матроське утримання. Значить, тобі слід одержати за шість місяців з лишком. Так, але ти взяв ще незід.

Цей новий викрут хазяїна зовсім обурих Едеварта.

— Це зовсім не був невід, а старі тенета для оселедців і ви хочете одержати за них?

— Я проситиму завідувача конторою запитати, скільки він коштував мені, тобі скажуть про ціну. Ти кажеш, старі

тенета? Хіба не ці тенета ви закинули на півночі, про що писали потім в газетах.

— А коли-б і так?—сказав Едеварт.—Я, приміром, не дорожив цими тенетами, а взяв і віддав їх.

Кнофф перегорнув книжку й сказав:

— Мені здається, парусника не вичищено?

— У мене не було часу вичищати його.

— А в книжці в тебе записано: платня двом матросам за все літо; що-ж робили ці двоє, раз вони не встигли навіть вичистити й пофарбувати судно?

Едеварт трохи помовчав. Тут приховувалося найслабше місце з його відчитності, він добре знав це. У нього зовсім не було двох людей влітку, він був зовсім один на паруснику, аж до останнього місяця, коли покликав Езру готувати собі обід. Але він рахував позне літнє утримання на двох, а гроші поклав собі в кешеню. Едеварт багато разів зважив цей крок: невже це так погано? Він робив де-що й гірше. Чи не прожив він усе літо за сухим хлібом та кавою лише для того, щоб заощадити на утриманні кухаря й покласти гроші собі в кешеню? А що-до другої людини, то на всіх робочих суднах у них на півночі, крім шкіпера, мусить бути ще одна людина; раз Едеварт зміг впоратися один, то гроші, природньо, йшли на його користь. Одно було дійсно не гаразд,—це те, що він не зміг вичистити й пофарбувати судно, але-ж це дурниці. До того-ж ще парусник «Ерміна» на два-три тижні прийшов раніш інших суден, що пішли на північ і цим зберіг чимало грошей.

— Річ у тому, що одну людину мені довелося мати на паруснику,—ви-ж не вимагаєте, щоб я ходив цілий день, нічого не ївши? Він готував і прибирав і позмінно вартував, як і повинно бути на судні. А другий додивлявся за працею на сушильні на одному кінці, в той час, як я був на другому. Ми працювали й мучились, у нас на півночі важко, або й зовсім не можна було закликати мущин, самі хлопчики та жіноцтво приходять на скелі, так що нам удвох доводилося доглядати за всім. Потім, бували дві, коли приплив і відплив на морі зростав надмірно, доходив до місця, де лежала риба, й загрожував знести її з собою,—добре було-б. коли-б я працював один? На це я не наважився.

Кнофф мовчав. Едеварт захопився і говорив далі:

— Та коли ви незадоволені, що парусника не пофарбовано, то я можу відмовитися від двохтижневого утримання, якщо ви хочете. Якщо ви думаєте, що я взагалі нічого не робив все літо, то робіть зо мною, що хочете.

Кноффові подали телеграму. Він прочитав її і скочив з стільця. Прийшла важлива новина, що могла кожного схвилювати: велике судно потерпіло аварію...

— Ні, поганого без гарного не буває, — думав потім Едеварт. Що виявляло обличчя хазяїна в ту урочисту хвилину, коли він читав телеграму про катастрофу? Хазяїн скрикнув:

— От нещастя! Судно й вантаж пішли на дно. Які збитки! Руїна!

Але на обличчі його не було виразу горя, навпаки! Кнофф навіть розпочав з Едевартом розмову, чого звичайно не робив.

— Можеш собі уявити, як це він умудрився потоштити судно? — питав він. — Воно нахилилося й потонуло. Він вже старіє, цей Норем, я не здивуюся, коли ти скажеш, що він повертається до дитинства. Ха, ха, ха! Чудовий старий, безсумнівно, але дурень. Чи не так? А я мав надію на той рік послати його в Балтицьке море, — з цими посередниками в Трондгеймі стільки тяганини завжди. Але тепер все загинуло! Судно затонуло! Де-ж це було? Трохи на північ від віли Фюр, написано тут. Добре, що хоч усі люди врятувалися. На сумлінні старого немає, принаймні, хоч людської смерти. Так, та що я хтів сказати? Візьми людину й зараз-же берись фарбувати парусника. Мені неприємно бачити його в такому вигляді на новій набережій розумієш?

— Хазяїнові слід було-б зупинитись на цьому, — думав Едеварт, згадуючи потім всю розмову, — але він дійшов майже до фаміліярности, додавши ще кілька слів. Чи не визначало це, що аварія справила на нього дуже незначне вражіння, коли одразу-ж він так безтурботно міг говорити про інші речі?

— Ти не заходив учора ввечері на зупинку? — спитав він Едеварта. — Ти ще не знаєш, що й там теж тепер побудували набережню? Раджу тобі піти й подивитися самому.

— Так, я зроблю це.

— Але там дерев'яна набережна, усе гвіздками вкрите, як кажуть, ну то що? Я їм не заздрю...

Як гадав бондар і всі інші, хазяїн мав добре заробити на аварії. Звичайно, все залежало від того, на яку суму було застраховано судно й вантаж. Але, як вони знали хазяїна, він не міг застрахувати менше, ніж удвічі дорожче дійсної вартості, хоча-б лише ради одного високодумства, щоб не вславитися, як людина, що має погане судно й невеликий вантаж. Його вперта гоноровитість була на цей раз на користь, він не скаржився, не припиняв вже жадних работ і що-суботи кожному робітникові виплачував платню.

Дивно, але Кнофф ніби видужував, і те, що на пристані з'явилося борошно й крамничка знову наповнилася крамом, підбадьорувало й містечко, й околиці. Люди по-жвавіли, в очах у них замайоріла надія. Едеварт мало помічав цю зміну, він був захоплений ремонтуванням парусника й навіть почував на баржі, але раз у суботу ввечері його помічник, молодий парубок, сказав йому, що в челядні ще раз збираються влаштувати танці. Чи не хоче Едеварт піти на берег? Гокон Доппен прийшов і буде грати.

Едеварт не наважився запитати про те, що його цікавило, він мав уже тепер досвід і не бажав лізти до юрби танцюристів. Ні в якому разі, ще чого доброго знову почнеться бійка. З розмови парубка він догадався, що його підозрюють в тому, що він близький з жінкою Доппена, але про Гокона він міг говорити вільно.

— Так, значить Гокон Доппен прийшов? Певно, знову притаскав свою торбу для закупів? Коли він прийшов? Ранком? Певне, вже досить таки п'яний тепер?

— Ні, — відповів парубок, — йому немає на що пити тепер.

Едеварт повинен був спитати про Ловізе Магрете, звичайно, він повинен був спитати про неї, але він не міг вимовити її ймення, легше вже назвати когось іншого, ніж її.

— Гокон один прийшов, чи може з кимось з дітей?

— Цього я не знаю.

— Я хочу спитати, чи він все ще з тою рудоволосою, Северина, здається, звуть її?

— Дурниці! З ним дружина, — сказав хлопець і подививсь на нього.

Едеварт зостався на паруснику. Він досить вже нехтував собою, колись він життя своє ладен був віддати за неї, але тепер він вимагав від самого себе поведінки дорослої людини, — чи ти бачиш! Як він заплутавсь тоді, скільки сили витратив на дурні вибрики, як безглуздо втратив спокій, мотався між Поленом і Фосенландом! Але тепер вона важила для нього не більше, ніж куш на батьківщині. У неї було двоє дітей, що йому до них? До того-ж вона заміжня.

Години бігли й він засвітив лампу. Він боявся зоставатися нагорі, його могли побачити з дороги й зробити де-які висновки з приводу того, що він не ліг. Але години бігли, ніч тяглася без кінця, він не міг зоставатися далі в каюті під арештом в самого себе; звичайно, він прекрасно може походити по палубі, чому-б ні? Він буде тупотіти, якщо йому того схочеться, він-же в себе на кораблі! Але ніколи час не тягся так нескінченно довго і цей чудесний кешеньковий годинник ніколи не йшов так поволі, хоча Едеварт все ходив по палубі. Чи не зійти на берег і чи не пройтись містечком? Ні, не можна! Я вже сказав раз!

Він знову зайшов до каюти й почав куняти.

На палубі почулися кроки. Він міг, звичайно, удати, що не чекав цих кроків і зробити вигляд, що дивується:— хто-ж це так пізно прийшов на палубу? Але він ждав її. Вона-ж була в бондаря і питалася про нього.

Коли вона зійшла з сходів і уійшла до нього, він здивувався лише, що вона ніби не поспішала; вона-ж прийшла до нього потихеньку, ні, вона спокійно привіталася з ним за руку і дуже прохала пробачити, що прийшла.

— А ти все ще не лягав?—співчутливо запитала вона.

Він зробив вигляд, що надзвичайно вражений тим, що вона прийшла, і вона сказала, що це не дивує її. Вона витягла з-за пазухи якогось папірця і тримала його в руці.

Спочатку вона почала про те, що він молодець, що він напевно наймолодший шкіпер на всю країну. Вона озирнулася і сказала, що в нього затишно; в каюті в нього було чисто, навіть шкелко на лампі вичищено.

— Ти не боялася прийти сюди?—спитав він.

— Ні.

Вона була така лагідна й смирна, — рік тому він жив у неї, — вона була, либонь, миліша, ніж тоді, рот її, що трохи тремтів, тепер став ще ніжніший. Що міг він сказати? Він спитав про дітей, трохи згодом він обняв її і поцілував. Її, як і раніш, приємно було цілувати, і вона щиро відповідала йому.

— Ловізе Магрете,—прошепотів він.

У неї було до нього прохання, сказала вона, вона прохала не відмовити їй. Звичайно, він завжди знав, що їй потрібно від нього, але часом на нього находили божевільні мрії про щось інше: про те, що вона схоче кинути Доппен і прийти до нього, бути в нього, жити й вмерти разом з ним. Дикі сни! Вона прохала, щоб він допоміг їй з родиною перебраться до Америки! Вона докладно розповіла, в чому річ: це буде справжньою благодійністю для них, вони марно прохали Кноффа і всіх людей, не було нікого в світі, хто-б був такий ласкавий до неї, як Едеварт!

Вони залишать йому Доппен, хай він подивиться цього папірця: приблизно так напишуть вони завтра й обидва підпишуть своє ім'я на ньому, і вона і Гокон, вони все зроблять для нього, їм так важко жилося тепер. Гокон навчився робити посуд з бляхи, коли не був удома, і вмів тепер робити чудові речі, такі, як ситечка, жбани й мутовки, але їх доводилося розвішувати вдома по стінах, бо ніхто не приходив до Доппену і не купував їх. Вони живуть надто осторонь. Тому їм було дуже важко, і ніхто в світі не був до неї такий ласкавий, як Едеварт. Вона проказала все це відразу, боючись зараз-же почути одмовлення, тепер вона дала йому вірити їх долю. Вона схопила його за руку.

Не можна було відкидати того, що йому приємно було, що вона вважає його за такого заможного та всесильного, але він лише похитав головою у відповідь на те, що почув.

— Ти не можеш?—спитала вона.

— Ні.

Вона скорилася і похнюцилася, сказавши лише:

— Ну що-ж, я розумію!

Він спитав:

— А чому ви не можете жити, як раніш, ти-б ткала, а він,—чи він ніколи нічого не робив?

— В тім то й біда!—відповіла вона,—що тут його всі

знають, він не зустрічав людини, котра-б не знала всієї його історії. Хоча-ж це ради мене зробив він і був покараний невинно, але ніхто не думає про це. Він гадає, що буде куди краще на новому місці, де він для всіх чужий, тоді він і сам стане зовсім другим. Він-же здібна людина.

— Я залишив в Доппені копаницю, чи він працював нею? Чи виніс він те каміння, що зосталося на твоєму лузі?

Мовчання.

— Я питаю—чи користувався, працював він копаницею?

— Ні, тому, що він навчився іншого ремесла, і коли-б він потрапив до нової країни...

Едевартові майнула думка:

— Хай він їде один!

Але, не дивлячися на всю безпорадність, в голові Ловізи Магрете панував лад, пропозиції Едевартової вона не прийняла, вона заговорила лагідно й врозумливо.

— Але Гокон хоче, щоб я й діти поїхали з ним, ми-ж одружені й життя наше звязане. Це-ж так. І без нас йому важко жити як порядній людині.

Тоді Едеварт сказав, надаючи своїм словам подвійного значення:

— І другим теж може бути важко без тебе. Але це для тебе байдуже, як я бачу.

— Ні, ні й ні! — скрикнула вона і притиснулася до нього грудьми.—Я дуже болю за тебе і ніяк не придумаю, що нам робити. Ну, скажи ти!

Едеварт повторив:

— Хай він їде, а ти залишайся.

Довге мовчання.

— Але-ж хіба це можливо?—прошепотіла вона і похитала головою. — Зо мною могло трапитися нещастя, ти знаєш, і ми не могли-б сховати цього. Ні, про це й думати не можна.

Едеварт: — Значить, ти хочеш, щоб я допоміг тобі поїхати від мене?

Мовчанка.

— Я нічого не розумію!—впадаючи в одчай, прошепотіла вона.

Він розстібнув гудзика на її кофточці, і вона не противилась йому, але коли він хотів розстібнути ще гудзика, вона ніжно поцілувала його й сіла знову на лавку.

— Ти поспішаєш?—спитав він.

— Та ні. Він знає, де я.

— Він знає, що ти в мене?—скрикнув Едеварт.

— Так. Він сам прохав мене піти до тебе. Він зовсім не такий поганий, як ти гадаєш.

— Він ще гірший, ніж я гадав! — відповів Едеварт, зовсім спантеличений.

Ловізе Магрете:—Ні, але він не знає, що робити, ніхто не хоче допомогти йому, хоча ми й віддаємо весь Доппен, от прочитай-но, тут якраз написано. Він звелів піти й попросити тебе. Він-же ні про що не думав,—ні про що інше.

— Чи не все одно, що він думає? Чи як, по-твойому?

— Вже й не знаю!

Знову якесь тупотіння на палубі. Чиїсь нетверді кроки. Ловізе Магрете прислуховується і обличчя її набирає зляканого вигляду. Едеварт не звертає уваги і каже далі:

— Видно, ти просто не любиш мене!

— Ах, ні, ні! Я люблю тебе. На палубі хтось ходить.

— Ти лише про одне й думаєш, як-би поїхати з ним.

От чого ти хочеш!

— Ну що мені робити? Мені-ж теж не легко, троє дітей і все це...

— Як? Хіба троє?

— Так, — відповіла вона похнюпившись, — але третя дитина не його.

Хоча шарудіння на палубі ставало все ясніш і, може бути, приховувало в собі небезпеку, він був захоплений лише останніми словами і спитав її раптово усвідомивши все:

— А як ти знаєш, що остання не його?

Вона гірко всміхнулася:

— Я це добре знаю!

Це примусило його замислитися. Обличчя йому перекривилося, коли хтось постукав у вікно в стелі і перебив його:

— Іди геть! — скрикнув він угору, втративши спокій.

— Хто це?—прошепотіла Ловізе Маргарет.

— Все одно хто, хай вона йде геть!

— Вона? Хіба хто небудь приходить до тебе?

— Не знаю. Це мабуть фрекен Еллінгсен.

— Ось хто, фрекен Еллінгсен!

— Я піду зараз і довідаюся. А ти сядь сюди, тоді вона не побачить тебе.

Він піднявся на палубу й стикнувся з Гоконом Доппеном.

Гокон пошепки привітався з ним і сказав:

— Я хотів лише взнати, чи тут вона ще? О, пробачте мені за торішню поведінку, пробачте, от вам моя рука!

Едеварт був глибоко вражений раптовою зміною, що сталася з цією людиною, він стояв перед ним, як старець з простягнутою рукою, і прохав, прохав. Від нього так і несло горілкою.

— Чого ти хочеш?—спитав Едеварт.

— Чого я хочу? Вона ще тут? Я лише хотів допомогти їй просити тебе, але, прошу, не казати їй, що я приходив сюди. Мені не хотілося, щоб вона сама просила тебе, самій їй було дуже важко, тому я й прийшов. Нам так важко жити, допоможи нам поїхати звідси, ми віддамо тобі, як написано, весь Доппен. Ти бачив, як ми напишемо це? Ти не будеш каятися. Вона принесе папірця тобі завтра вранці. Не говори, на бога, що я був тут, скажи, що це був хтось інший, а я зараз-же піду, я приходив лише на одну хвилину. І пробач мені за торішнє, от моя рука!

Він швидко перестрибнув за борт на набережну і зник.

— Гидкий п'яниця,—йому просто хотілося подивитися, чи не роздягнений я,—подумав Едеварт і повернувся назад до каюти.—Так троє дітей?—спитав він,—ти сказала, що в тебе народилася третя дитина?

— Так,—відповіла вона.

— Коли?

Вона сказала день і місяць, але не підкреслювала дати, не використала становища проти нього. Зате вона думала про людину, що приходила на палубу, і спитала:

— Ти відпровадив її?

— Так, я відпровадив... її.

— Я так боялася,—прошепотіла Ловізе Магрете,—я хотіла сховатися в твоє ліжко. Так, значить, вона приходить до тебе?

— Ну, й гаразд, лізь в моє ліжко.

Вона зробила вигляд, що не дочула і разів зо два спитала про фрекен Еллінгсен: чи були це звичайні її ночні одвідини? Чи часто вона приходить? В її словах не

було досади, голова її схилилася і вона замислилася. Він не відповів їй прямо на запитання, фрекен Еллінгсен приходила, певно, за якоюсь пильною справою, звичайно цього ніколи не буває.

— Ну, будь-же ласкава, Ловізе Магрете, роздягнися! Ну, дивися, біла, чиста наволока!

Вона була все така-ж задумлива й навіть не стежила за ним очима.

— Ну, бачу, що ти нічого не хочеш. — сказав він нетерпляче, — ти хочеш лише поїхати від мене.

— Я? — скрикнула вона, — я все життя хтіла-б бути біля тебе, от чого я хочу! Боже мій, як ти не розумієш!

Йому стало так шкода самого себе, що тепер, коли він поступився і обіцяв допомогти їй поїхати до Америки, він не впізнав свого голосу. Він-же думав про це, він знав, що це означало нещастя й катастрофу для нього самого, але її було однаково, — хай буде так, хай він гине, він допоможе їй, він віддасть їй всі свої гроші, але чого ще вона хоче?

Вона застогнала і знову метнулася до нього, він почував, як піднімалися і опускалися її груди, і що вона цілувала його так гаряче, як і колись раніш.

Вона шепотіла йому ласкаві вдячні слова й називала його ніжними іменнями: «мій хлопчику, любий друже мій, хай бог благословить тебе!»

Почуття налетіло на нього, він хотів був заволодіти нею, він хотів розстібнути її сукню, але вона хоча й не противилася і не допомагала йому, вона стала плакати. Здивований і обурений, він відштовхнув її від себе і сказав:—Ну, добре, як знаєш!

— Ну, добре, добре, я згодна, — скрикнула вона, — лише допоможи нам поїхати.

— Так за це значить! Я сказав, що допоможу тобі, — різко проговорив він. — На от, візьми, тут усі мої гроші. — Він вихопив гаманець і кинув на стіл цілу пачку асигнацій. — Перелічи сама!

— Ні, скільки тут?

— Я сказав, перелічи сама.

— Та ні, Едеварте, ради бога, скажи, скільки?

Він сказав.

— Боже мій! — він згадав цей її звичайний вираз, — я

буду пам'ятати й дякувати тобі все життя! Це більше, ніж ми сподівалися мати за Допшен! Хіба ти можеш віддати всі гроші? Візьми хоч трохи назад!

— Кажу-ж тобі, бери гроші!—грубо скрикнув він.

Чи ждав він, що вона одразу віддасться йому? У всякому разі він ждав довго—і даремно. Вона передала йому папірець, щоб він прочитав його, він кинув його на стіл. Вона обіцяла принести оригінал на другий день.

— Мені папірець не потрібен,—сказав він і чекав.

Вона зрозуміла його й заплакала і почала розв'язувати спідниці.

— Ну, чого ти плачеш? Це-ж бувало й раніш, і ти ніколи не плакала?

— Ні, я не плачу,—сказала вона,—от бачиш, я вже розв'язала, я зараз...—Вона плакала все дужче й дужче, сльози капали в неї з очей, вона робила вигляд, що поспішає, що теж хоче цього, що вона залюбки...

Едеварт скочив, ображений до краю, закутав її знову в сукню, схопив на руки й підніс.

— Бери гроші й іди,—сказав він.—Я не хочу робити тобі боляче!

Вона намагалася задобрити його, почала жалісливо говорити ласкаві слова, але він, обурений, побіг перед нею по східцях. Вони опинилися в темноті.

— Едеварте, я не могла!—через силу сказала вона.

— Ти не могла?

— Сьогодні ввечері ні. Я так каюся!

— Ти не могла? Так ти значить нарочито саме сьогодні прийшла до мене?

— Ні,—відказала вона.—Я не хотіла цього, але Гокон примусив мене зробити так. Я дуже жалкую...

Мовчання.

— Так чому-ж ти не сказала про це раніш унизу?—спитав нарешті Едеварт.

— Не знаю, там було так освітлено.

Х.

Була осінь. Едеварт здав парусника і тепер знову допомагав у крамниці. Деякий час торгівля йшла жваво, але по тому, що крам з полицок і ящиків розпродавався, але не поповнювався знову, ставало ясно, що Кнофф ішов униз. Правда, будівання набережної було закінчене, не було видно вже ні робітників, ні коней, але це лише підкреслювало пустку, що панувала в містечку й нікого не розважала. Старший продавець з бакалійної крамниці Лоренсен не служив уже у Кноффа, він з усієї сили готувався до від'їзду в Америку, поспішаючи потрапити туди до зими. Він тяг за собою ще двох продавців і на селі теж багато молоді збиралося до Америки, кількість попутників все зростала, утворювалася ціла колонія, сім'я Доппенів теж збиралося пристати до неї.

Людей трусила американська лихоманка.

Кнофф глузував з цієї хвороби; казав, що вона безпідставна, що переселенці самі будуть каятися потім, але вже ніхто не слухав Кноффа, повага до нього була вже порушена, сам старий шкіпер Норем, приїхавши додому, хитав головою, дивлячися на розор хазяїна.

— Погубила його ця набережна,—казав він,—і йому не допоможе мабуть і те, що я потопив судно!

Все геть розлазилося, пустка й занепад колись великого й жвавого містечка впливали, здавалося, на всіх, крім хазяїна. Набережна роздушила його, але він ще дихав. Завідувач контори пішов, пекар мав поїхати на різдво, економка фрекен Еллінгсен мала тепер господарювати з меншою кількістю дівчат.

Едеварт сумував і прагнув виїхати. Він був унутрішнє спустошений і без грошей, гаманець його став тоненьким, він витратив не лише свої, але й чужі гроші; брат його

Іоакім згодом міг їх справити з нього. Звичайно, за ці гроші Едеварт мав Доппен, в кешені у нього була купча і умова, але Іоакім подивиться на цю угоду не по-Едевартівому. Та навіщо і йому Доппен? Коли-б раніш, а не тепер.

У призначений день мандрівники до Америки зібралися на набережній і сіли в великого човна, що мав одвезти їх до зупинки. У всіх мандрівників був з собою вантаж. Гокон Доппен віз з собою багато добра й до того-ж дружину і трьох дітей, але особливу увагу він віддав торбам, на котрі не дозволяв сідати, — це був бляшаний посуд, що його він сподівався продати в Трондгеймі. Всього було чотирнадцять чоловіків і п'ять жінок і ще багато дітей, човен був позній.

Едеварт нарочито не прийшов прощатися, він стояв на шляху, що йшов до пристані, і чекав, і лише човен з'явився в затоці, він поволі пішов до набережної. Одна жінка в човні підвелася і закивала до нього, він відповів. Він почував себе ніби порожнім, йому вже не так було боляче, що вона від'їжджала.

На набережній стояв Кнофф і шкіпер Норем. Едеварт здивувався, що хазяїн прийшов на проводи, — він зробив це, мабуть, щоб не подумали, що він ховається, ні, він не ховається, він сказав недбайливо:

— Я накажу повісити на набережній два великих лихтарі, щоб пароплави могли розвантажуватися вночі!

Норем подивився йому вслід і похитав головою. Вони поговорили про хазяїна, Норем висловив побоювання, чи не з'їхав він з глузду трохи.

— Чи чув, він хоче повісити тут два великих лихтарі? Ну, що-ж, він годен на таке глупство. Але це коштує грошей. А за хвилину перед цим він просив мене підписати одного папірця.

— Як? Невже?

— Так, так, як це тобі здається? Судновласник просить шкіпера.

— І ти підписав?

— Ти питаєш, чи погодився я підписати? Ну, ні! Я не дурень. А то-б мені нічого не зосталося, як одразу-ж поїхати слідом за нашими до Америки. Але, дяка богові, мені є на що тут прожити.

— Я, на жаль, не можу сказати цього,—пробурмотів Едеварт.

Норем спитав:

— А платні ти хіба не одержав?

— Ні. Ми ще не розрахувалися. А ти?

— Хе, я!—сказав Норем,—я про себе спершу турбувався. Я сушив рибу, поки в мене гроші були!

Едеварт відхилився від нього:

— Так що коли ти поїхав, то риба ще не була висушена?

— О ні, зовсім ні. Та й навіщо було її сушити, коли вона все одно була-б потоплена.

— Була-б потоплена?—прошепотів Едеварт.

Норем:—Я так зрозумів. Дивись, не розбазікай того, що я говорив.

Невідомо, чи все, що розповів Норем було правдою. Едеварт пішов від нього з жахливим почуттям. Старий негідник може і тут раніш за все рятував свою власну шкуру, даючи зрозуміти, що, потопляючи шхуну, він робив це з чийогось наказу. Едевартові вперше за весь час здалося, що в Норемі було щось неохайне, навіть у зовнішньому вигляді, його сива волохата потилиця; він був надто громіздкий і грішний; він був такий самовпевнений і безсоромний, що одверто говорив про свої шахрайства й навіть пишався ними. Він від щирого серця бажав, щоб він помер, щоб його не було!—подумав Едеварт,—це він навчив мене взимку красти шілінги, і що я маю від цього?

Через це Едеварт змінив погляд на хазяїна: в щасливі дні й він був шахраєм і дурилюдом, тепер-же покірливо мучився, коли господарство розлазилося в усі боки, хоча навіть і тепер його гоноровитість цвіла пишним цвітом, підносячись над злиднями й болотом. Едеварт і сам не знав, чому йому шкода хазяїна, може бути, що він вважав себе співучасником його руйнації, а може він просто мав співчуття, що властиве простим людям до скинутих великих колись людей. Він пам'ятає ще з дитячих літ, як звільнили одного ленсмана за піяцтво. Едеварт гірко плакав і молився за нього богам. Якщо судити по розмовах, то Кноффові справи були дуже кепські; мадам Кнофф схудла й здавалася злиденною в порівнянні з тим, яка вона була раніш, вона навіть допомагала тепер господарювати фре-

кен Еллінгсен. Кнофф по старому гуляв з товстим золотим ланцюжком на животі і з золотим годинником, але-ж за ними могли прийти й відібрати їх.

Едеварт почав серйозно побоюватися за своє утримання; було зовсім невідомо, чи зможе Кнофф з ним розплатитися, а що він буде робити тоді? У нього був гарний костюм, годинник і новий золотий перстень, і більше нічого. Та ще Доппен! Але навіщо він йому? Хай буде, що буде,— вирішив Едеварт, він-же може повернутися в Полен і, як раніш, їздити до Лофотену; у всякому разі він вирішив, що при розрахунку буде згодливий і буде пам'ятати про хазяйську скруту. Це найменше, що він міг зробити, він був зобов'язаний перед ним.

У неділю він найняв човна й поїхав до себе в гості, в Доппен. Зелена колись затока тепер була сіра й облізла, світлиця була порожня, речей не було, єдине, що залишилося незмінним в Доппені,—це гомін водоспаду. Біля повітки він постояв трохи, згадав про свої минулі бурхливі переживання і, причинивши двері, пішов до нової світлиці в прибудові; там він побачив килим, що його Ловізе Магрете залишила для нього. Боже, як це вона згадала, можна було подумати, що в неї не було іншого клопоту! Він обережно зняв килим і узяв його з собою; в повітці для дров стояла копаниця, він так і залишив її; на лузі по старому стирчало каміння.

Тут недавно була домізка! дорослі й діти зріднилися з цим місцем, тут були їх радощі й незгоди, — тепер хата була порожня. Жадного звуку не було чути навколо, лише гомін водоспаду в лісі. Бродяги всюди тягають за собою своє одірване коріння...

У понеділок ранком, коли відчинили крамницю, Едеварт увійшов, постояв в ній, але ніхто не йшов. Другий службовець, хлопець Магнус, почав здіймати з полиць мізерні лишки якогось краму, струшував з них порох і знову розкладав по полицях; з цією роботою могла впоратися і одна людина, а іншого діла не було.

Едеварт постукав до дверей контори, увійшов, уклонився і сказав:

— Мабуть, мені можна поїхати тепер, чи як ви гадаєте?

— Я зовсім не думаю, що тобі треба їхати,—відповів Кнофф.—Що-ж, я один залишуся, чи що? Що робиться

з людьми! Скоро почнеться передсвяткова торгівля! — Але Кнофф хтів скористатися випадком і змінив тон:—Значить, ти хочеш їхати? Добре, давай розрахуємося! Ми не вирішили з тенетами для оселедців, але давай почнемо з кінця: скільки часу ти працював у крамниці і як довго фарбував парусника?—Кнофф озброївся олівцем, готуючися до боротьби, він то могтиме захистити себе.

— Я відмовляюся від платні за ці дві речі, — відповів Едеварт. І коли Кнофф подивився на нього, додав:—Я не вважаю це за роботу.

Кнофф раптом прив'яв, його войовничий настрій був недоречний.

— Це вперше трапилось, щоб хтось з моїх людей відмовився від платні. Навпаки, вони завжди гадають, що одержали надто мало, завжди надто мало, ці мої люди.

Едеварт заплатив-би багато, щоб стояти тепер перед хазяїном, не почувавши за собою проини. Не було жадного сумніву, що його люди, кожний по-своєму, використовували й обдурювали його й користалися з його гоноривитости. Нічого дивного не було в тому, що хазяїн теж був наготові й робив так само. Едевартові стало шкода хазяїна й він пробачив йому. Ще зовсім недавно цьому-ж Едевартові подобалося бути незалежним, тепер-же він почував себе винним. Що сталося з ним, чи не подурнішав він? Великий Кнофф примушений був зменшити обсяг своєї діяльності, він позбавився майже всього, за останній рік він постарів, він не здавався вже таким поважним, до того-ж він був не голений сьогодні; Едеварт помітив, що з ушей у нього росло волосся. Досить нікчемний хазяїн! Але він не корився, він раптом перестав сумно сміятися і прикинувся, що йому дуже ніколи, вийняв з кешені годинника, подивився на нього, ляснув покришкою і мовив:—Ага, тепета, не знаю, справді,—завідувач контори так і не взяв, скільки вони коштували. Ти скільки даєш?

Едеварт ухилився від точної відповіді.

Кнофф:—Скажемо, десять далерів за тенета?

Едеварт:—Добре, дякую вам. Якщо ви можете віддати їх за таку ціну.

Едеварт був цілком задоволений розрахунком. На прощання хазяїн сказав йому:

— Мені шкода, що ти їдеш!—і додав коротко й сухо:—
Приїжджай знову, коли зміняться обставини.

Багато новин чекало його вдома. Одна з них була безглузда й жахлива. Полен і околиці, зворушені подіями, хвилювалися, як море.

Ну, хто-б подумав про деяких людей, що їх всі поважали, хто міг подумати, що вони приховували в собі найтяжчі злочинства, аж до душогубства! Люди немов скам'яніли від жаху, це було надто несподівано для них. Декілька років співали вони пісню про страшне душогубство, що сталося в Стразбурзі, й здригалися при цьому, коли надходили найжахливіші місця. Вони пам'ятали Андрія Менса, котрого скарали в Лофотені, за десять сел від них, пам'ятали також і дівчину Олле, що придушила свою дитину, хоча це трапилося в сусідній окрузі, а не в них. Навіть і дуже давніх переказів про злочинства і всяку нечисть не було на цьому вбогому й спокійному шматочку землі,—але ось черга прийшла й до Полену.

Анну-Марію заарештували і кудись повели.

З усіх боків Едевартові розповідали історію про те, як її мучило сумління і як вона призналася нарешті. В ясні літні дні вона могла ще терпіти гніт цього важкого тягара і навіть бадьорилася, але з осінньою мрякою душа її ніби зламалася. Почалося з жахливого крику, що розлігся вночі й розбудив сусідів, а коли зібралось багато народу й запалили свічки, вона підвелася з ліжка, в сорочці підійшла до свого чоловіка Каролуса і перед всіма призналася, що була причиною смерті шкіпера Скору, що загинув у болоті півтора роки тому.

Нечувана річ! Певно, це приснилося їй, говорили їй усі. Багато людей думало, що до неї повертається її минула торішня хвороба, коли вона всю зиму щось стиха бурмотіла і була божевільна, але вона так добре й багато пояснила, що далі не можна було вже мати сумніву в тому, що вона винна. Пізніше вона повторила своє зізнання перед настояром і владою, вона не вагалась, вона вимагала кари. Навіть і тепер зоставалося щось сміливе й просте в Анні-Марії, вона не була ганчіркою, вона плакала, ніби її стьобали батогами, але вона не скигвила. Коли її запитали, чи

не мала вона чого проти шкіпера Скору, то вона відповіла, що нічого не мала, навпаки! І коли її запитали, чому-ж вона потопила його, вона одверто сказала:—Тому, що він хотів мене, але не дуже прохав, а потім покинув!—Взагалі, в цьому моменті Анна-Марія виявила незвичайну безсоромність, що примусило представників влади лише хитати головами; навіть удова Йозефіна з Клейви і молода жінка Берет, котрим обом важко було тримати себе пристойно з чоловіками, і ті були вражені одвертими зізнаннями Анни-Марії. І коли-б уся історія не була така жахлива, вони певне не раз-би пирхнули, прикривши рукою рота.

Власне, влада сама не знала, що робити з Анною-Марією. Вона була нещасною істотою, без дітей, за яких могла-б турбуватися. Не знала вплину своїм пристрастям, була ласа на розваги, але тому ще й не скривджена природою. Вона забрала собі в голову, що хоче покарати шкіпера Скору і спокійно дивилася, як він потопав все глибше й глибше в бездонній трясовині. З іншого-ж боку було доведено, що під кінець вона все-ж таки побігла за народом, щоб врятувати його, вона бігла з усієї сили, але спізнилася, значить, знову таки надто довго відкладала, поки покликала на допомогу. Те, що їй взагалі могло спасти на думку помститися шкіперові Скору, треба було-б покласти на карб якій-будь ваді в її душевній організації, у всякому разі можна було цілком і безумовно зарахувати їй це її чистосердне зізнання. Влада поставилася до неї дуже гуманно, її помістили в напівпритулок, напівв'язницю.

Але Полен ще довго не міг заспокоїтися. Раз така жахлива подія могла трапитися серед села, то не дивно, що навіть дорослі боялися залишитися на дворі пізно ввечері, а діти не наважувалися вийти, коли приходили присмерки. А раптом почувись-би кроки з болота!

А тут ще Каролус примусив людей звернути увагу на свою персону. Правду кажучи, Едевартові був цей переполох на користь, ніхто не звертав на нього уваги,—брат Іоакім, наприклад, був одним з тих, що день і ніч стерегли Каролуса, він, значить, не одразу вимагав назад свої гроші, і Едеварт, таким чином, відтягав час.

Так, недоля дружини боляче вразила Каролуса, що її говорити! Він не пив, не їв, а втік у гори й жив там серед каміння й кущів, валявся на землі й розмовляв сам з собою.

Хай бог боронить кожного від такої спокуси — позбавити себе життя, яка припала на долю Каролуса.

Доки він був хоч трохи при розумі, вони ходили до нього й прохали його повернутися додому. Він бурмотів, що він цього не зробить! Вони докоряли йому й говорили, що хазяїнові човна і старшині не годиться валятися по кушах.

— Це йому байдуже!

— Але-ж ти бідуєш, не їси й не п'єш!—казали вони,— так замерзнеш і загинеш з голоду.

Він дуже радий, якщо не буде жити, все одно для нього немає рятунку!

Врешті вони почали говорити йому, що він спокушає бога, залишаючись тут на всю ніч, коли що-хвилини можуть почутися кроки на болоті.

— Так,— відповів Каролус,— хай почуються! Бог захистить його.

Так, нічого не зробивши, вони дали йому спокій.

Як-би там не було, але одного разу, темної і бурхливої ночі, Каролус певне почув кроки з болота, бо в пітьмі прийшов до хати й сидів там, а коли розвиднилося, то взяв кусень хліба й ще дечого з світлиці в прибудові і втік. Хтось помітив його і покликав, але він не відповів. Так, Каролусу було дуже важко, він жив у горах і, здавалося, цьому не буде кінця. Кожного дня вони одвідували й умовляли його, але одного дня вони побачили, що він збожеволів. Він лежав на животі, він навіть на боці не міг лежати пристойно, як слід, ні, він заліз носом у грязюку, він не намагався нікого здивувати своєю поважністю. Крім того, він лежав на своїй жовтій зюдвестці, пом'яв і пошарпав її, і коли вони стягли її з нього, то він так і зостався лежати, згорнувшись, що було зовсім негарно. Вони зверталися до нього, але він перестав відповідати. Він лежав у напруженій і втомливій позі, підтягнувши коліна до грудей і засунувши межі них голову, люди гадали, що з ним сталися корчі, але раптом Каролус сам перевернувся, став рачки і почав швидко бігати навкруг своєї голови, як це роблять діти, уявляючи млина. Покрутувшись трохи, він приліг, при чому раніш усього підклав під себе лікті, як це роблять, лягаючи, тварини, підгинаючи спочатку передні ноги. Важко було дивитися на

нього. Раптом він вийняв з свого гаманця паперовий далер і роздер його надвоє, хоча це був його останній далер. Тут усі зрозуміли, що справа серйозна і вирішили потягти його додому. Побігли за мотуззям, щоб звязати його, якщо він буде противитися, а ті, що залишилися, ухвалили тепер по-черзі стерегти його. Як він надмірно горював, цей божевільний!

Але Каролуса не довелося в'язати, вони підвели його на ноги і він погодився стояти.

— А де шматки?—запитав він.

— Які шматки? а, шматки далера, як же, Теодор заховав їх і поверне тобі.

Вони тягли знесилоного Каролуса додому. Теодор ішов з одного боку, а Іоакім з другого. Він і не думав противитися, йшов досить охоче. Можливо, сам Каролус у хвилину свідомості додумавсь, що життя його в горах було собаче життя і могло лише підсилити його хворобу, а може він вирішив, що досить уже нагорювався. Звичайно, до смерти було шкода Анну-Марію, в цьому не може бути жадного сумніву, але,— господи, прости мені грішному,— часом вона була ох яка настирлива.

Тепер, здавалося, все мало бути гаразд, але божевільна людина не видужає одразу, на це надіятися не можна було, і вирішили не залишати його без догляду. Що було-б, коли-б Каролус у своєму великому безумстві зробив яку шкоду з архівом громадської управи! От був-би скандал! Людина, що порвала паперові гроші, не пожаліла-б, певно, й важливих паперів від амтмана й уряду, хто знає, може-б йому спало на думку вирвати кілька сторінок з журналу з протоколами! Цілий рік Іоакім сам вів записи в цьому журналі, і йому не хотілось, щоб його праця пропала.— Цьому не бути!—сказав він і був наготові. Прийде час, і він запише до журналу вимогу, щоб йому заплатили за це. За останній час у нього рідко коли були шілінги в кешені.

Одного разу він примушений був запитати брата, чи дасть він йому грошей?

— Візьми,—відказав Едеварт і дав йому два-три банкноти.

Іоакімові здалося, що це мало, але Едеварт сказав, що більше у нього поки що немає. Взагалі, Едеварт жив з дня на день, але не користався вже тою повагою, як кілька місяців тому, він уже був без парусника й без вантажа і

інших див, але не можна сказати, що його залишили зовсім без уваги. Можна було думати, що Каролус не зможе керувати взимку восьмивесельною шлюпкою, то звернулися до Едеварта з проханням замістити Каролуса. Вони говорили, що неприємно віддавати своє життя до рук божевільної людини. Едеварт обіцяв подумати про це, і хоча в нього не було знаряддя для Лофотенського влову, те, що вибрали його, примусило його спокійніше дивитися на майбутнє, можливо, що все якось то владається. Також і те, що він міг своє ліжко накрити чудовим килимом, прекрасно розмальованим і з торочками, якого ще не бачили в Полені, надавало йому ваги.

Люди дивувалися і думали: — Але-ж і килим має цей Едеварт,—не дурний парубійка! Але Едеварт був дурний, він зовсім погубив себе купівлею двору в Фосенланді. Найбільше шкода було йому маленьких сестер, котрим він нічого не привіз із далеких країн. У одної з них був медальон, у другої гадючий перстень на шнурочку, але вони повиростали з своїх святкових суконь і дуже потребували нових. Едеварт бачив злидні сестер і дуже болів за них, він зрозумів, що зароблене влітку на скелях пішло на господарчі потреби.

Одного разу, збираючись піти в торговельне містечко, помітив він, що сестри чогось радісно чекають. Вони, здавалося, думали: — Що варто такій людині, як старший брат, купити нам тканини на плаття!—Але старшому братові це коштувало чимало й він непевний був, чи зробить це.

Велика крамниця в Габріельсена була зачинена, просто зачинена і край. Едеварт пішов на кухню, зустрів там дівчину Ольгу, Ольгу з бісерним пояском, і через неї покликав Габріельсена.

— Чого ти хочеш?— запитав суворо Габріельсен. — Ти прийшов до крамнички? Ну, ходімо!— Він говорив усю дорогу: — Чого йому цілий день стирчати в крамничці, коли все одно ніхто не приходить, — казав він, — а якщо хто й прийде, то на-борг просить дати. Таких покупців йому не треба. Та що це я хтів сказати? Так, нічогенький собі старшина в нас у Полені! Він так ніби й кращий за мене, а втім жінка його вбивця, а він як звірюка лазить рачки. Вітаю вас! Та чого вам треба?— спитав він, готуючись важити й міряти.

Едеварт почав був здалека, не знаючи, як висловити своє прохання, і нарешті сказав, що він збирається в Лофотен і йому потрібна снасть. Лише грошей у нього не буде, аж поки він не повернеться на весні назад.

— Іди к чорту!—сказав Габріельсен

Це було не що інше, як одмова, але Едевартові доводилося бути настирливим, він вийняв купчу на Доппен і показав її. — Навіщо це мені?—спитав Габріельсен.—Це-ж не гроші. Тобі потрібна снасть? Тут поперед тебе було десять, двадцять, тридцять ідіотів, всі вони вимагали під заклад подвір'я снасти для зимових вловів. З усього села ніби олію б'ють, ні в кого немає ані шага. Застава? А навіщо мені вона? Мені потрібні гроші, а не застава, і якщо в тебе нема грошей, то йди собі геть.

Едеварт пробурмотів, що він готовий заплатити їй за сотню снастів, але от саме тепер у нього немає грошей.

Габріельсен:— У мене самого скрута. Я побудував цей проклятий палац замість крамниці й підірвався, я розорюся в перший-ліпший день, я ходжу лише й чекаю кінця. Не можу-ж я бути богом-батьком для всіх, хто потребує допомоги! Іди додому, іди зараз-же! Куди-ж ти подів гроші, що заробив? Хіба влітку ти не приїздив з вантажем і не був шкіпером? Тобі потрібні тенета? Ну, розміркуй сам: мені самому дають тенета під вексель на місяць, а ти хочеш мати їх позичково на чотири-п'ять місяців. Так. А може ти й не вернешся з Лофотену?

Едеварт:—На цей випадок я даю в заставу цілу маленьку економію.

— Застави в одному місці, застави в другому! Де ця твоя економія?

— У Фосені,—відповів Едеварт.

— Цеб-то, на місяці? Мені не потрібні ніякі економії, я не можу оплачувати свої векселі економіями. Іди собі, будь ласка, я вже сказав тобі, тут тобі нема чого зоставатись.

— У вас на полицях є крам, як я бачу,—сказав Едеварт.

— Так, крам, а чого ти не йдеш собі?

— Ви-б змогли дати мені кілька метрів краму за цей перстень?

— Чи міг-би? За перстень? — перепитав Габріельсен, трохи спантеличений. — Мені не потрібен і перстень твій.

Едеварт:—Але-ж він золотий. Він може лежати на полицях непроданим так само, як і тканини...

— Так він золотий? Дай сюди я подивлюся.—Габріельсен зважив перстень на руці, подивився пробу, вдарив, щоб він задзвенів об прилавок і сказав:—Кілька метрів краму я можу дати за нього. Якого тобі краму?

— Краму сестрам на плаття, вовняного. Я знаю, що мені треба,—сказав Едеварт і пішов за прилавок, — я сам торгував у бакалійній крамничці.—Вони сторгувалися. Габріельсен зміркував правильно, що золото краще, ніж тканина зберігається і що взяти його за тканину не гірше грошей можна, він став чемніший і сказав:—Брата твого Іоахіма слід було-б провчити добре! Так, я кажу одверто. Це він той рік купив тенета й своїм вловом закрутив людям голови. Він усіх нас зіпсував, і я сам захопився не гірше за інших. Хай бог боронить од таких часів, все подорожчало, робочі руки стали дуже вже дорогі. Ми багатіли наосліп і купували все, що під руку потрапляло, ми кидали гроші туди й сюди. Так було кілька місяців, а потім ми знову стали старцями, та вже розбещеними, це вже увійшло в нашу кров. У мене було трохи дорогого закордонного сиру, — що мені було робити з ними? Я іззів його сам. Так, узяв і ззів. Він-би задзвів, кажеш ти? Але-ж я міг віддати його, віддати, наприклад, пасторові, щоб він звільнив мене від інших податків. Але замість цього ми з жінкою ззіли його. Ну й що! Чи я довше буду від цього жити? Можливо, що якраз навпаки, — в сирі було чимало черви. Та ніхто-ж від вибагливої їжі не живе довше, ніж від простої. І ти передай братові, що другим разом, коли він буде ловити оселедці, хай не приходить до мене. Я не буду телеграфувати й шукати покупців йому, я цього ні за що не зроблю. Я-ж навчився дечого!

Едеварт пішов був, але Габріельсен знову затримав його своїми балачками.

— Я не можу не глузувати з нашого старшини. Чому-б нам не збудувати дороги й зробити її проїзжою. Неодмінно треба зробити це, коли-б у нас були гроші, і коли-б я був старшиною, то я зробив-би це. Ви в Полені либонь і справді гадаєте, що Каролус з глузду з'їхав? Не більше, аніж ми з тобою. Хе, все це дурниці, все це блазенство, він до смерті радий, що нарешті позбавився цієї баби,

що вона дала йому спокій. Але-ж вам у Полені що не дай, то ви приймаєте за щире золото. Каролус старшина! А піді додому й вилий на нього цебер холодної води, дай йому під зад коліном і він одразу видужає. Звичайно, і по цьому він буде такою само нікчемою, як і був. Так і скажу всім, коли хочеш!

Едеварт пішов. На дворі з-за рогу вийшла до нього Ольга й розпочала з ним розмову. Вона дожидалася його; і, як усі служниці, кинула роботу і стояла з ним. Він був юнак, вона знала його, а до крамнички тепер молодь зрідка приходила. Ольга вимилася і причепурилася для зустрічі, на ній вже не було ані бісерного пояска, ні корсетки, ні помпонів на пантофлях, ніяких витребеньків тепер, вона була звичайна темноока дівчина, що хотіла розважитися. Чи будуть у них в Полені танці на різдво? Хай Едеварт запросить її, тоді... А чи приїдуть чужі шкіпери до них у гості влітку? Гарні хлопці й цілий далер кинути за гру—для них все одно, що пушинку з себе скинути. Звичайно, не добре це, що в Рагни народилася дитина, але Рагна була дурненька, вона була надто недосвідчена й не могла уникнути цього. Добре ще, що дитина померла одразу. Кажуть, що баба придушила її.

— Що кажуть?—скрикнув Едеварт.

— Я так чула. Стара баба так перелякалася, що їй доведеться годувати й матір і дитину, що взяла та й зробила це. Ти хіба не чув? Правда, тебе не було весь цей час, але тут усі знають про це. Та що це я хотіла запитати в тебе, куди це ти одвозив свій вантаж? Так, значить, до Трондгейму? Так, ти далеко їздив. Я от теж хотіла поїхати туди, та це не так легко. Як ти гадаєш, може хто з шкіперів захоче взяти мене з собою, якщо вони поїдуть? Бо ти якщо й будеш плавати парусником, то все одно не схочеш узяти мене. Це мене зовсім не дивує, бо в тебе десь на півдні є наречена, це я знаю напевне, ти, будь-ласка, не відкручуйсь...

Едеварт повернувся без золотого персня на руці, але куди щасливіший і заможніший, ніж пішов,—він приніс два відрізи на плаття і Йозефіна з Клейви коли прийшла, щоб пошити їх, довго хитала головою, вражена пишністю тканини. Дівчата-ж і раніш знали, що коли Едеварт піде купувати що, то це буде найкращого ґатунку.

Було вирішено, що Едеварт поїде на Лофотенські лови з восьмивесельником і снастями Каролуса. Каролус погодився на це, за останні часи він став куди розумніший, він розумів, що йому говорять, і навіть трохи більше. Так він, приміром, добре спостеріг недовір'я екіпажу й тому зробив вигляд, що нічого не має проти того, щоб залишитися вдома. Хай інші заробляють за допомогою його човна і тенет! Він так порозумнішав, що сказав навіть, що громадські справи не дозволяють йому рибалити. З того часу він узявся до архіву і протоколів, не виявляючи при цьому жадного бажання розідрати їх.

Едеварт був незадоволений з такого стану речей, зовсім незадоволений. Користуючись чужим човном і тенетами, він являв собою лише звичайного члена артілі, лише з невеликою надвишкою за керівництво. Що це для людини, що була шкіпером?

Але у нього не було з чого вибирати. Якщо риби буде багато, то він і так заробить. Гроші йому були потрібні, в голові його склався план.

Власне, нічого незвичайного в цьому плані не було, але йому треба було виїхати з Полену. Назавжди? Хто знає, можливо, що й назавжди. Тут залишатися було неможливо.

Він уявити собі не міг, що рідне село може стати таким жахливим. Душогубство, безумство, розбещеність хазяйнували тут, понура безнадійність відбивалася на обличчях людей. Всюди кричуща злиденність, їжі не вистачало навіть дітям. У верхньому Полені трапилося злодійство з проломом, украли шматок вобли, і на снігу видно було сліди дитячих ніг. Пролом ради вобли, що в ній не було нічого поживного, що й на смак була подібна до тріски! Торішні влови вплинули на мозок людей і під кінець розорили їх, Полен збанкрутував. Хіба можна було залишатися тут? Едеварт обідав тепер удома, з'їдав ті шілінги, що батько заробляв на телеграфі. Він не знав, як дотягне до Лофотенських уловів.

Маленький Езра один, здається, не журився. Він з ранку до ночі висів на Едеварті, як сам Едеварт два роки тому висів на Августові; Езра знову просився на роботу до Едеварта, і Едеварт узяв його нарешті в свою Лофотенську артіль з правом на півпаю. Езра зумів зробити

по-своєму; він не був іще конфірмований, але випросив пастора відпустити його; він роздобув собі тенета й просмолену одіж і в нього ще залишилося досить грошей.

— Позич мені трохи, — сказав Едеварт.

— З охотою, — відповів Езра і засміявся; він зрозумів ці слова, як жарт. В Едеварта не було іншого виходу, він був примушений позичити кілька далерів у свого маленького кухарчука з парусника, бо гроші свої він вклав у одно підприємство на півдні й саме тепер не міг їх узяти звідти.

Словом, одна справа владналася. Треба було ще поладити з Іоахімом. В Іоахіма гострий був нюх! Він давно вже догадався, що у старшого брата не все гаразд. Він випадково побачив його порожній гаман, а того дня, коли брат повернувся з крамнички з двома одрізами матерії, на руці в нього не було персня. Іоахім був не дурний, він був вдумливий хлопець—йому-ж теж доводилося заробляти собі на хліб, і коли Едеварт нарешті заговорив з ним і признався в своїй скруті, Іоахім сказав, що у нього є вихід.

— Який вихід?—запитав Едеварт.

— Я цього тобі не скажу.

Едеварт був у пригніченому настрої. Він не міг розповісти про таємничу історію з купівлею Доппену, але він показав братові купчу й змалював місцевість: гарні будівлі, позаду гарна гора, велика й прозора річка, водоспад, з котрого зручно брати воду, гарна ділянка землі, луг, на якому можна випасати принаймні дві корови, і все це в глибині чудової зеленої затоки. Люди їхали до Америки і примушені були віддати все за ту ціну, що й сами купили. Щаслива покупка, одним словом. Місце зветься Доппен, втішне назвисько!

Іоахім сидів і слухав. Врешті, це було не так уже кепсько, він боявся гіршого. Едеварт міг просто загубити гроші, або програти їх у карти, а він вклав їх у землю, а це все-таки дещо. Але Іоахім все-ж похитав головою, бо він одного разу був власником улову й розумівся на де-чому.

Едеварт: — От ти хитаєш головою, а тобі слід було-б подивитися на Доппен.

— Навіщо він тобі? Ти-ж не будеш там жити?

— Не знаю, але я купив його за безцінь. Хочеш ти володіти ним?

— Я не уявляю собі цього, — тоном дорослого сказав Іоакім.

Вони замовкли. Едеварт був радий, що розмова з братом зійшла порівнююче добре, він сказав:

— Як тільки почнуться влови, я пришлю тобі гроші, даю тобі слово.

І хоча він був старшим братом, він заговорив з маленьким Іоакімом, як з рівнею, бажаючи цим зробити йому шану. У нього є план, він вирішив виїхати з Полену, поїхати і ніколи вже не повертатися. Бог свідок, він поїде звідси, тут не можна залишатись.

Іоакім:—Куди-ж ти поїдеш?

— Куди я поїду? Та мені наврочили, що я теж буду в Америці, треба лише обміркувати це.

Тижні йшли, минуло й різдво, понуре різдво, що його не святкували, — не такі були часи, щоб можна було танцювати і розважатися, все і усі були приперті до стіни. Едеварт дивувався сам з себе, що йому так закортіло геть з Полену. Що це робилося з ним? Можливо, що він надто вже багато блукав по світу і зростив у собі бродягу? Одно місце, здавалося, було таке-ж гарне або погане для нього, як і інше, почуття до батьківщини зникало, коріння, що ними він приріс до землі, були поранені. Що йому до з дитинства знайомих місць, лугів, стежок, горбів і далеких гір, до моря і самого Полену, що йому навіть до знаних з перших років життя?

Одного разу, в неділю ранком, прийшла до нього Рагна й стала кликати його до баби в хату, — він негайно повинен іти з нею, вона не знала, що їй робити.

Рагна вже не була дорога Едевартів, вона не цікавила його. Коли він згадував її в дитячих забавах або в школі, то йому здавалося, що все це було у сні; він згадував, як він одного разу допоміг їй розшукати блискучого гудзика в снігу, гудзика, на якому була відбита корона.

Коли він прийшов до неї додому, то побачив, що баба сидить, прихилившись до стіни, й не ворухиться. Едеварт перелякано витріщився на неї.

— Вона вмерла, — шепнула Рагна, — я вийшла на хвилину, а коли повернулася, то знайшла її такою, як вона є.

Баба була дуже стара і бліда на обличчі, тепер з одного

вуха в неї бігла кров, але вираз був спокійний, мало що не всміхалася вона, ніби ще не розуміла, що вмерла.

— Мені страшно одній бути з нею,— сказала Рагна,— поможи мені покласти її, а то вона захолоне.

Едеварт ніколи ще не бачив мертвих, йому дуже закортіло втекти, але сором вдержав його, до того-ж йому довірилися, покликавши сюди, і треба було тримати себе як дорослому. Август ніколи-б не втік, та й день був ясний. Він підняв покійницю і як дитину відніс на ліжко, він був дужий, а баба маленька й худенька, та ще і зменшилася до цяцькового розміру, з гарними, прояснілими рисами обличчя.

Рагна обережно й спритно почала вбирати покійницю, закрила їй очі й підв'язала підборіддя, щоб не відпали щелепи й нарешті вкрила її хусткою обличчя. Виходячи з дому, вона, за звичаєм, поклала на поріг корито.

І от Рагна зісталася без хати і змушена була йти за Едевартом. У ті дні, що вони були разом під однією покрівлею, коли ховали бабу й коли Едеварт збирався до Лофотену, вони кілька разів розмовляли між собою. Іноді йому здавалося, що вона звертає на нього увагу, але тому, що вона ніяк не виявляла цього, він гнівався і почав обминати її, поки одного разу вона не сказала йому, що Теодор сватався до неї.

— Що?—скрикнув Едеварт.

— Та він багато разів починав про це і от на різдво вона погодилася.

Чи почув він ревності, чи була ще жива його дитяча закоханість у неї, але тільки він скрикнув:

— Теодор, у якого гила?

— Так, я чула про це,— відповіла вона, — але я не знаю, що це таке.

— Я теж достеменно не знаю, що це таке, але щось негарне.

— Ну, то що-ж поробиш,— терпляче відказала Рагна.— Більше мені немає до кого притулитися.

— Щасливої дороги! — сказав-би Август і почував-би себе вільним і незалежним до дальшого переживання. Едеварт-же сказав:

— Так це-ж жах!

— Чому? — спитала Рагна.

Едеварт скочив, він розпалився і міг одразу залишити світлицю.

— Проте, це до мене не стосується! Роби, як хочеш!

— Не можу-ж я одна жити в хаті,—гублячи останню мужність, сказала вона.

— Ти вважаєш за краще занепасти себе?

Рагна не знала, що їй на це відповісти. Адже для початку було зовсім не погано, що їм дісталася бабина хата, а прогодувати, то вже Теодор певно зможе не згірше інших? І потворою він не був, цього ніяк не можна сказати.

— Ах, так! — скрікнув Едеварт, скаженіючи,—коли ти вже так любиш його, то бери його разом з гілою. До цього мені немає діла!

Звичайно, він ревнував і навіть не міг приховати своїх ревнощів. Коли він, нарешті, зметикнував, в чому справа, то спробував засміятися, але йому це не вдалося, вийшов лише зівок. Душа його була обурена. Тільки подумати, Теодор! Проте він досить гарний для неї! І раптом йому схотілося образити й принизити її і він спитав про дитину, — про дитину, якою вона завагітніла в кущах, чи пам'ятає вона її? Пам'ятає, то добре! Адже, здається, баба придушила дитину?

— Що ти говориш! — ледве промовила вона і зблідла, як смерть.

— Я кажу, що твоя баба придушила його.

— Ні, ні, ні, цього не було, я у всякому разі нічого не знаю.

— Звичайно, лише одна ти нічого не знаєш,—сказав він.

Вона вся знітилась, слухаючи його, а він не переставав все так само гірко й нерозумно докоряти їй, він завжди був гарячий і швидкий, як на погане, так і на гарне. Раніш, ніж піти, він зашипів на неї:

— Ти не знала? Ти певно лежала й дивилася на це, ти на це здібна!

Звичайно, він гірко каявся потім у своїй поведінці. Яке право він мав на неї? Певно, все від того й робилося, що вона ніколи ані трохи не липла до нього, він помилився, вона ніколи не звертала на нього уваги, вона просто не помічала його, ще з дитячих літ сиділо в ній те, що він не існував для неї, він вчився так погано і нічим не був одмітний.

Через кілька днів, саме коли він збирався від'їхати до Лофотену, він знову побачився з нею. Увесь екіпаж зібрався біля причалу, тут був Іоакім, Теодор, Езра й ще один старий, вони вносили в човен продукти, лагодили дещо, коли прийшла Рагна.

Вона не була вже така пригнічена, вона була жвава й весела, вона справді таки була в доброму настрої і почала дражнити Едеварта за таку артіль.

— Майже самі новаки,— сказала вона,— тільки одна доросла людина в човні! — Ця доросла людина була, певне, не хто инший, як Теодор, наречений, бо старий Мартінус став знову малий від старого віку.

Вони всі сміялися з цього жарту й ніхто з них не ображався. Але Рагна на цьому не зупинилася, їй хотілось зачепити Едеварта:

— А пам'ятаєш, улітку, коли ти був шкіпером, і я повинна була готувати тобі вечерю? Пам'ятаєш, ти був такий поважний, що пив воду шклянкою?

Едеварт багато міг-би сказати у відповідь на це, але він мовчав. Це було, проте, невдячністю з боку Рагни глузувати з Едеварта; він-же так допоміг їй тоді і її коханцеві. І раптом ніби й сама Рагна зрозуміла, що вона зробила, вона закрила лице рукою, повернулася й пішла. Її спина була зігнута, вона плакала.

Щасливий випадок вважається за провидіння, але щасний—це доля.

У Лофотені доля Едевартова була така, що він мусів стати простим рибалкою на восьмивесельнику, він, який торік був шкіпером на парусникові «Ерміна», який, вітаючи своїх знайомих з Полену, частував їх горілкою і бубликами. Це було великим занепадом як на власну його думку, так і на думку інших. Минулого року він викликав здивування й розмови, в цьому році нічого схожого, люди вже не прислухалися до його слів більше, ніж до своїх. Старша людина в артілі, Мартінус, мав великий досвід і міг говорити про рибу й ціну, про погоду, коли можна їхати в море або залишатися на березі, але Теодорові треба було помовчати, а він говорив більше за всіх. Він був цілковита нікчема.

Святками і в негоду вони сиділи в дерев'яному бараді

й міркували про різні речі, і голова артілі важив тоді не більше иншого кого з команди. Старий був спокійний і мудрий, нетямущий, як звір, але не без розуміння, до того-ж він був релігійний. Іоакім, що любив читати, часто бував у бурсі й повертався звідти то з піснею, то з сторінкою газети і цим розважав товаришів. Едеварт міг-би розповісти про Берген і Трондгейм, але Теодор теж був там і, як виявилось, мав там куди цікавіші пригоди.

— Так, ви подорожуєте й подорожуєте, бачите всяких людей і велич моря,—сказав старий Мартінус,—але я цього не знаю, отже я невчений і дурний.

— А що ти хочеш сказати цим?

— Та так, нічого,—говорив він,—чудно тільки якось, як ви керуєте життям і робите його таким розмаїтим. Бог створив кожного на своєму місці, нас тут, але ви пливете звідси. От я прожив у Полені все своє життя, батько мій жив тут і дід мій жив тут і батько діда раніш його. Ми всі дожили до поважного віку. От уже біля трьохсот років, як ми всі дивимося на те-ж небо й на тую-ж землю. Одна хатина розвалювалася слідом за иншою і ми будували собі нову хату, досить хорошу, щоб можна було жити в ній. Провидіння дбало про нас. Ми не їздили по всьому світі, залишалися в Полені, рибалкували взимку й рік за роком жили, як могли. Як на нас, це було досить добре. У нас не було причин скаржитися богам, він підтримував у нас життя і не залишав нас.

Звичайно, це все добре, але для молоді це було дурним базіканням і Теодор почав посвистувати.

— От бачиш,—сказав Іоакім своєму братові,—тобі немає чого їхати.

— Він говорив це також і мені,—сказав Теодор і висунувсь.

— От, приміром, хоча-б Едеварт,—вів далі старий,—він плавав різними морями й бачив міста й далекі краї. І в минулому році стояв він тут перед цим бараком з великим парусником і був шкіпером і господарем на ньому. Він був такий поважний і все було таке гарне круг нього, що Каролус, якого було обрано старшиною над усім селом у себе вдома, був ніщо в порівнянні з ним. Але така вже істота ота людина, вона хоче летіти вище, ніж можуть нести її крила, і падає.

Едеварт: — Хіба це означає падати, коли ловити рибу?

Старий: — Ні, либонь це твоя правда. Але для чого ти робив усе це? Ти поїхав і став поважною людиною, а потім повернувся до нас такий-же, як і ми. Провидіння не було з тобою.

Едеварт: — Боже мій! Не може-ж провидіння поспіти всюди; воно саме тоді держало свою правицю над тобою.

— Ха, ха, ха!—засміялися всі.

— Так, так, — сказав терпляче старий, — хай буде так! Але коли ти повернувся, то Полея був не досить гарний для тебе. — «Тут не можна залишитися», — казав ти. Хіба там, звідки ти приїхав, було так уже краще? Чому-ж ти не залишився там? Я не знаю. Август теж один з таких, і якщо він колись помре, то його, певне, закопають в чужу землю. Для чого-ж він плавав тоді? Він міг-би залишитися і вдома. Він був гарний і розумний хлопець поки ріс, з нього був-би гарний рибалка.

— Ні, ні, — перебив його Едеварт. — Август до смерти боїться бути в човні.

— Що ти говориш?—скрикнув Теодор,—я плавав разом з Августом і ніколи не бачив його переляканим до смерти.

— Та мовчи ти, бешкетнику,—пробурмотів Едеварт.— Я знаю, що кажу!

Знялася сварка, почалася лайка й вони добре чистили один одного, поки сперечалися, але все пройшло, коли вони сіли до миски і по-черзі почали вмочати туди сухий плескуватий хліб. Так, серед них не було людоджерів, усі вони були злидарі, але вони звикли до цього від самої коліски. Невеличкий успіх, гарні влови за день тішили й підбадьорували їх так, ніби щастя всміхнулося до них. Для них було досить і цього.

Порибалкувавши деякий час, Едеварт повернув Езрі свій борг і потроху розрачувався з Іоахімом.

— Скільки я винен тобі?

Іоахім не пам'ятав і сам.

— Ну, от візьми гроші!

Іоахім не хотів брати грошей. Поміж братами почалися розрахунки й докори, обидва гнівалися і ні один не хотів поступитися.

— Це що за гроші?—питав Іоахім, блідий від запалу, — іди купи на них каші!

Едеварт назвав Іоахіма гнидою і старцюгою, який не може собі дозволити не взяти грошей, Іоахім відповів, що він все-ж такі дозволить собі це, тим більше, що він, як дехто, не позичав узимку грошей, щоб не вмерти з голоду...

— Ні, він таки певно крав десь. Чи не він викрав воблу у Верхньому Полені?

На це Іоахім відказав, що він вартий більшого, ніж Едеварт це думає: сама громада заплатила йому все, що належало за писарювання й за те, що він вартував біля старшини.

— Це ка-зна-що!—скрикнув Едеварт, — але ти візьмеш гроші, а то я буду гніватись!

— Я вкладаю їх в твій Доппен, — закричав Іоахім і скочив. — А якщо ти не заткнеш пельки, я тобі дам в живіт оцим ножем!

Едеварт подивився на нього і скорився, Іоахім був такий само запальний, як і він. — Ах, дитина кличе чорта! — сказав він.

Між братами не було жадних ніжностей і сантиментальностей, вона бажали один одному добра, але не любили виявляти цього. Звичайно, Іоахім був не дурень, що кидає гроші на вітер, він розумів, що братові потрібний кожний шілінг, щоб виконати задуманий план; до того-ж Іоахім іще й не зачіпав своєї долі з Лофотенського влову, а влов був гарний, а відповідно до цього й прибуток.

Кінчалася зима, і Едеварт умовився з одним рибальським судном для Полену й владнав справу з контрактом. На цей раз новий шкіпер повинен був сушити рибу в Полені, власник парусника і вантажу, літня людина, шановна й поважна. Він сушив рибу сам. Іоахім повинен був провести його через Вестфьорд до Полену.

Наприкінці квітня Едеварт розговорився одного разу з старим з артілі й розповів йому, що зібрався в далеку подорож.

— Я так і знав! — сказав старий, — я боявся цього. Хто-ж поведе восьмивесельника назад?

Едеварт засміявся на це: — Хто поведе восьмивесельника? Адже це може зробити й дитина. Ти сам станеш на стерно.

— Ні, — відказав старий і похитав головою, — я не стану на стерно, я ніколи й не підходив до нього близько. Я завжди сидів на носі й керував парусами, на все життя

мені досить цього було. О, боже, всі ви плаваєте й плаваєте! Куди-ж ти поїдеш?

— Туди, куди манить усіх. До Америки, певне. От у тебе лише дочки, і то одна з них поїхала до Америки.

— Так, вона поїхала з чоловіком. Потім умерла і її поховали в чужій землі.

— Инакше й бути не могло!

Влови закінчилися і човен мав іти додому, Едеварта не було. Він залатав і охайно склав і сховав Каролусову снасть, щоб передати її додому, залишив на гвіздку свою власну просмолену одіж, а сам зник. Він ні з ким не попрощався.

ЧАСТИНА ДРУГА.

I.

Під палубою пароплава, в різних місцях, сиділо кілька пасажирів. Було холодно, вони трусилися в своїх кутках, дехто з них уже відчував ознаки морської хворости, та вони намагались приховати їх, інші не боялись зовсім моря і хвалилися цим перед кожним, хто хотів їх слухать.

Три чоловіки грали в карти «по маленькій»; вони голосно сміялись, гомоніли і стукали кулаками по столу, вони сиділи—хто на мішку, хто на ящику, а замість стола посеред їх стояла бочка догори дном; час од часу вони випивали, просто з пляшки.

Молода жінка, вся закутана у вовняні хустки, стогнала од морської хворости, лежучи як труп нерухомо.

— Незабаром будемо на тихій воді, — втішав Едеварт. Він сів поруч неї, дивився на свої чоботи і щось думав. Пароплав перестало гойдять, і жінка ожила, вони розговорились. Вона їхала до Боде, там мали зробити їй операцію, в неї боліло в горлі.

— А ти куди їдеш?—спитала вона.

Едеварт ухилився од точної відповіді, він ще й сам напевне не знає, може, кудись далеко відціля. Жінка думала про своє і більше не розпитувала. Час минав.

Картярі гукнули до нього, щоб ішов грати з ними. Він одмовився.—Чи не хворіє він од моря? Едеварт усміхнувся, похитав головою і сказав, що він старий моряк.—Ну, випий з нами хоч трохи!—сказали вони. Він перейшов до них і хильнув з пляшки. Горілка була не міцна і ніхто не сп'янів. Чоловіки ці були з півдня, звільнені з суден матроси; судна скуповували в Лофотені рибу, а зараз, навантажені, роз'їхались до сушарень. Чоловіки мали в ке-

шенях гроші, вони були в гарнім настрої, вони їхали додому і раділи.

— А куди їде він, Едеварт?—Він знову не сказав прямо. Справді, куди-ж він їхав?

Він повісив свою рибальську непромокальну одержу в повітці для човнів, щоб цим дати зрозуміти, що ця одержа навряд чи коли вже знадобиться йому, та все-ж він не мав ще твердого наміру. Від'їзд, далека подорож,—та куди-ж, власне, стелеться його путь? Адже в нього ніби то й була мета, він навіть говорив про це, а в рішучу хвилину завагався. Де роздобути грошей на таку далеку подорож? Все було ще так непевно, що добре він зробив, не влаштувавши урочистого прощання з товаришами.

Що-ж скоїлось з Едевартом? Він мав великі й дужі руки, м'язи його були в порядку, та душа його була надламана. Ось він від'їжджає, зруйнований і безрідний, поволі він втрачав останні звязки з батьківщиною; куди-б його не кинуло, коріння він волочив за собою.

Картярям не повелось заманить його, він не хотів грати в карти і не вмів бути приємним за чаркою, врешті, вони подумали, що він, певне, начитався святого письма, і надумали зачепити вразливе його місце.—Кожний по своєму дивиться на гру в карти, — сказали вони, — дехто думає, що це гріх. А єсть такі, що й чарку горілки вважають за гріх, — і вони пильно подивились на Едеварта.

Едеварт на це голосно засміявся і сказав, що чарка горілки—не погана річ, і що він дуже вдячний за те, що його почастували.

Він робив так, як досвідчений його друг Август і помилився: правда, він кілька раз випивав над міру, надто багато, а потім йому було дуже кепсько. Фу! Почувши це, картярі гучно засміялись, закивали доброзичливо головами і поплескали його по плечу. — Хочеш мінятись годинниками? — спитав один з них. Едеварт не хотів. Тоді вони спитали його:—Та чи в тебе єсть-же годинник? — Едеварт розстібнувся і достав годинника. Він сподівався вгамувати їх, та це було не так то легко, у тих, в інших, так само були годинники, вони так само йшли точно ось уже багато літ, і їх не треба було лагодити.

— Де ти купив свого годинника?

— У Папста, — одповів Едеварт.

— У Папста? Так, так. Папст гарний годинникар, у нього є годинники од одного далера і аж до двохсот далерів; і він обдурює тільки багатих.

— Я, бач, теж купив годинника у Папста, — сказав один з них, — найкращого, який був у нього, з гарантією на все життя.

— Покажи нам свого годинника!

Едеварт підніс їм годинника до самих ушей, щоб вони могли послухати бездоганний хід, але він не дозволив одчинити його, від чого ті образились і сказали:

— Та це-ж годинник не золотий!

Вони трохи погомоніли і одійшли в бік, вороже поставившись до Едеварта. Потім вони знов сіли грати в карти, а Едеварт почав дивитись. І трапилось те, що завжди буває в таких випадках: вони не поділили кількох шілінгів, і Едеварт спитав:

— Хочете знать мою думку?

— Ну, ну, — відповіли вони всі разом.

Едеварт був дурень, він устряв у спірку і нажив собі одного ворога, того, що не на його користь вийшло, коли їх розсудив Едеварт.

Час минав.

Пароплав причалив до пристані. Жінка, що хворіла од моря, ожила до такої міри, що встала, обтрусилася спідницю і причепурилась; вона відкрила бляшанку з їжею і стала їсти вафлі. Едеварт приніс їй з камбузи чашку кави, сказавши, що це зміцнить її, вона подякувала і запросила його до вафлів. Між ними виникла довга розмова.

Отож в Боде їй мають зробити операцію, її чоловік має прийти й зустрінуть її там, він ішов з півдня, він розносив товари, носив їх у мішку, він був мандрівний купець. Його не було вдома вже багато місяців, вона не могла довше бути без нього, вона сумувала і мріяла про нього. Вони прожили вкупі лише кілька тижнів після побрання, а потім він пішов торгувать, бродив по всіх дорогах, переживав усякі спокуси. Він носив шлюбного персня, та хто знає, може він сховав його в кешеню, хай господь простить цю грішну мову. А тепер він повинен зустрінути її.

Під час розмови вона зняла з голови та шиї хустки свої і сиділа тепер з відкритим лицем. Вона була молода

ї гарна, цього не можна було не визнати, навіть зуби її були зовсім в порядку.

Едеварт здивовано глянув на неї і спитав:

— Не знаю, даліби, та ніби я тебе уже десь бачив?

— Матеа! — сказала вона.

То була Матеа з ярмарку в Сторкмаркнесі, одноденна наречена Августова.

— Як дивно, що ми знов зустрілись, два роки тому... — це все, що міг сказати Едеварт.

— Три роки, — поправила вона. — Я одразу тебе впізнала, тому я намотала на себе всі ці хустки, та потім ти приніс кави і був такий добрий до мене... я не маю на тебе нічого злого. А де твій товариш, Август?

— Не знаю, десь на якомусь океані, врешті, він всюди, то багатий, то бідний.

— Він сердився на мене?

— Ми ходили й шукали тебе цілий ранок, ми обійшли увесь Сторкмаркнес, та не знайшли тебе, — відповів Едеварт.

— Я так само шукала його, — сказала Матеа, — та мені було дуже ніколи. Так, так, це було так давно-давно! А що це я хотіла сказати: куди-ж ти їдеш?

Едеварт: — Не питай мене: «На серці в мене дум багато», як співають в пісні.

— І «покохав я ту, що іншому судилась», — сміючись додала Матеа. — Що-ж, вона зрадила тобі?

— Вона від'їхала.

— Нещасний! — пожаліла його Матеа. — Та не сумуй ти за нею, ти дуже гарний і тобі не слід журитись.

Едевартові було приємно почути, що він гарний.

— Та що це в тебе на шиї, зверху нічого не видно.

— Коли-б ти тільки знав, — одповіла вона, хитро усміхаючись.

— То це якась таємниця?

— Так, таємниця! — відповіла вона. — У мене, правду мовити, нічого не болить, та мені довелось вигадати і написати йому, що я не зважусь на операцію, коли його не буде зо мною.

Едеварт онімів од здивування, він роззявив рота, ніби не знаючи, що ї подумати.

— От дивно! — сказав він.

Їй захотілось виправдати свій вчинок і вона сказала йому:

— Правду мовивши, я не зовсім його обдурила, бо в мене боліло горло, коли я писала, і тепер я справді піду до лікаря, нехай подивиться. Та перше за все мені хотілось, щоб він зустрів мене, за це мене ніхто не осудить. І всі мої сусіди говорили, що мені треба зробити операцію.

Едевартові знов стало гарно з нею, і він пошуткував:
— Коли тебе будуть різати, я стоятиму й дивитимусь.

Вона:—Не смійся з цього. А може я серйозно хвора, що ти думаєш?

— Як ти можеш говорити таке! Ти така свіжа й гарна! Я був-би радий, коли-б був твоїм мужем.

І вони провадили далі жваву розмову, вони пливли тепер по тихій воді серед шхер, і їй було легко й радісно. Вони сказали одно одному, відкіля вони, він розповів, що купив на півдні країни маєток і показав їй купчу. Увечері вони сиділи вкупі, аж поки не поспались. Відчувши, що вона поклала свою руку на його долоню, він присунувся до неї і поцілував її. Далеко з протилежного краю ледве світив одним-одним лихтар. Де-не-де сиділи й куняли пасажирки.

Едеварт і Матеа зрідка просипались вночі, перешептувались і все ближче присувались одне до одного, він обняв її, так обом їм було тепліше. Під ранок вони дуже добре знали одне другого.

Наближаючись до Бодє, вона ще здалеку загляділа на пристані свого чоловіка і сказала:

— Он і мій муж! Адже ти знаєш його? Це Нільс, з яким я була заручена, ти бачив його на ярмарку. Він син багатого шкіпера з Офотену. Ха-ха! Мені стає смішно, коли я згадую, що Август нічого не міг зрозуміти.

Справді, це був той самий парубок, що через нього Август схопив ножа для хліба і кинув дзигликом аж під стелю. О, це була надзвичайна хвилина! А Матеа, ця чортиця, вона ще зрікалась всякої провини, до того ще й присягалась, що все життя належатиме Августові.

— Як ти думаєш, чи ми ще коли побачимось?—спитала вона Едеварта.

Можливо, вона сказала це ради звичайної увічливості і це нічого не означало, та в останню хвилину вона за спиною піймала його руку, це вразило його, він утратив під ногами ґрунт і сказав:

— Я, мабуть, теж встану тут!

Він не мав ніякого плану, все те, що він устиг придумати, не мало ніякої певности й мети, він, по правді, нічого не передумав, захоплений несподіваним бажанням. Легковажно, не замислюючись він швидко заплатив за проїзд і зійшов на берег. Він зробив це з байдужости,—а воно потім стало виходом з становища.

Нільс, мандрівний купець, побачивши Едеварта, спочатку був зніяковів:

— В Стокмаркнесі? Ага, це тоді!

— Та хіба ти забув,—сказала Матеа,—отого божевільного з золотими зубами? Ха-ха! Він поводився зовсім як дикун!

Вони йшли в напрямку міста й розмовляли, спинились перед готелем і всі разом зайшли в нього. Пізніш вони знов зійшлись і, загалом, часто бачились, бо жили в одному будинку. Матеа ходила до лікаря, на щастя, він звільнив її од операції, а дав їй краплів і багато гарних порад, чому вона була дуже рада. Нільс придумав таке: Едеварт і він мали стати спільниками і торгувати разом, у Едеварта, бач, була садиба на півдні країни, під заставу її він міг одержать скільки завгодно краму. В нього самого був багатий батько, шкіпер з Офотену, та він був скупий.

План цей вподобався Едевартові, він був підходящий, йому подобалось бути незалежним, перебувать, так би мовити, на сонячнім боці життя, од нього залежало погодитись, чи одмовитись, Матеа дивилась на нього і гаряче цікавилась справою, ніби їй хотілось, щоб він був недалеко од неї, ніби вона щиро прихильна була до нього.

— Добре, я подумаю,—сказав він.

І він думав. Та добре зваживши все, він вирішив, що йому не слід ні з ким з'єднуватись, щоб стати мандрівним торговцем. Нільс нарікав на малий кредит, він майже все розпродав, мішок його був порожній, та яке Едевартові діло до цього? Хіба він не може сам один використати свою маленьку садибу; віддати її в заставу за крам і самому розпочать роздрібну торгівлю? Це-ж гарне діло! Матеа переконувала, що Нільс мав уже досвід, адже він мандрував уже два роки. На це Едеварт усміхнувся, він так само не

був новаком у цьому ділі, він пройшов гарну школу, адже він служив прикажчиком у самого Кноффа в Фосенланді.

Матеа:—Але Нільс має свій певний маршрут, він знає кожну людину в селах і знає, як з ними поводитись. До того-ж, у нього є батько.

По обіді Нільс пішов до торговців міста Боде, надіючись роздобути в них нового краму для свого спорожнілого мішка. Зоставшись вдвох з Едевартом, Матеа почала умовляти його. Вона переконувала його так настирливо, що врешті він уже не міг одступити. Вона була ніби якась залізна. Та він не продався їй і не наробив дурниць на цей раз, він не був закоханий. Коли Нільс вернувся додому й почув радісну новину, Едеварт піймав його, значущо кивнувши головою:

— Ми підпишемо контракт!

— Контракт? Для чого?

Едеварт лише ще раз кивнув головою.

Вони пішли до нотаря і той склав їм контракта. Едеварт увесь час стояв на своїм: садиба належала йому, це йому давали кредит, Нільс в цій справі грав ролю простого слуги.

А Матеа, ця залізна жінка, зблідла і образилась.

— Спали контракт!—сказала вона чоловікові.

Едеварт не заперечував, невтомна запопадливість Матеа дратувала його; він згадав, як три роки тому вона втекла, забравши з собою Августового персня і годинника.

— Спали, як хочеш! Мені байдуже,—сказав він.

Та Нільс не спалив контракта. Хай краще вони залишаться друзями, а там побачимо. Можливо, що незабаром йому пощастить зовсім одкупитись од Едеварта.

Обидва коробочники сходили до міста, набрали повні мішки краму і кожний пішов своєю дорогою. Едеварт сів на пароплав, що робив рейси між південною і північною частиною країни, і поїхав на південь до Гельголанду. Для початку він зійшов на берег на одній маленькій пристані, на спині в нього був мішок, а в руках аршин. Було ще рано, день був ясний, місцевість укрита снігом, од пристані до невеличких торговельних приміщень тяглася узенька стежка, а далі, од приміщень до села, широкий шлях. Він спинився коло невеличкого джерельця і став дивитись, як напружено билась вода під льодовою корою, сумно схли-

пуючи, пізніш він зауважив, що лози на снігу почали вкриватись бруньками. Він розумів ці явища, він знав їх ще з дитинства і вони промовляли до його серця. Його розбещеність була ще поверхова.

Справи його складались досить добре, торгуючи, він ішов на південь, продавав крам, шнурки для чобіт, гребінці й інші потрібні на селі речі. Так він заробляв собі на хліб, і ще чимало грошей у нього залишалося в кешені. Мішок ставав чим далі легший, він не одтягав уже плечей, робота ця йому була до вподоби, він міг іти чи одпочивати, як йому хотілось; в заселеній місцевості він залишався не довго і торгував по всій окрузі. І його гаманець все товщав од асигнацій. Молодий, вродливий юнак, він зустрічав скрізь гарне ставлення до себе, він гарно поводився, був увічливий, охоче зменшав ціни, і з нього майже нічого не брали за притулок та їжу. Справді, Едевартові ніколи не жилося так гарно, як тепер; навіть тоді, як він був шкіпером на паруснику «Ерміна», йому не було так добре.

Він послав частину свого боргу купцеві в Боде, і в нього залишились ще гроші. Час од часу він посилав додому своєму батькові то далер, то два. Од Нільса не було ніякої звістки.

Він мандрував, він ішов все далі на південь, весна відчувалась все виразніше, дороги розкисли, не можна вже було пройти. Едеварт збирався купити човна, та на нього поки що не вистачало грошей. Майже серед весни дійшов він до Фосенланда і захотів був зайти в Доппен, але потім одклав свій намір до кращої нагоди. Адже це місце він вже знав, а поки воно було в заставі, не дуже приємно було бачити його зайвий раз. Нільс повинен-би прислати йому грошей, чому він не прислав їх? Можна було думати, що більша частина його краму була розпродана, Едевартів мішок був майже порожній. Він носив його тепер вже не на спині, а як згорток під пахвою.

Дорога йшла коло будинку шкіпера Норема; собака загавкав, і у вікнах одразу з'явилися голови людей, так що він не міг пройти, щоб його не побачили, він швидко надумався, витер об сніг брудні свої чоботи і зайшов. Його впізнали, здивувались, посипались запитання і відповіді, його вітали, жартували:—За чим це він іде і що несе?

От як, він став коробочником! Розгортай крамницю, жінці знову треба чотири аршини ситцю на платтячко для христин, — хіба він не бачить, як вона поправилась?

Норем, з шапкою сивого волосся на голові, мав, як і завжди, грішний і задоволений вигляд. Ні він, ні його родина, не знали, що маленька біленька цятка на кінчику його язика була дуже загрозна. Це означало смерть. Та вони цього не знали.

Едевартові одразу розповіли, що робиться в селі, у Кноффа і в його великім маєтку, на набережній, в бакалійній крамниці. Розказали про Кноффових робітників і слуг, яких він звільнив, про те, що парусника «Ерміну» продано, що все припинилось.

Едеварт:—Он що, так це скінчилось? Кнофф, виходить, розорився?

— Не зовсім, — сказав Норем, — звичайно, майно його загинуло, та він не загинув під руїнами. Це якась казкова пригода, сам чорт не розбере: справа в тім, що його син одержав майно, Ромео, хлопчик Ромео, п'ятнадцяти років, спіритне чортеня. Коли його звільнили од науки, він одразу підтягся, конфірмавався, став дорослим, і взявся до роботи. Де це видано, щоб п'ятнадцятилітній хлопчисько ставав дорослим? Він під опікою, він примушений все робити з дозволу, та він такий надзвичайно хитрий, що вміє добитися свого. Адже ти пригадуєш його, він-же не являв собою нічого особливого?

— Та відкіля-ж у нього засоби?

— Кажуть, од дядька, глитая. Всі-ж Кноффи поважні люди, цей був нежонатий, жив у селі, був скупий, не один раз, певне, зрікався допомогти братові. Нарешті, минулого року, коли справи стали вже зовсім кепські, послали до нього за допомогою Ромео. Він, звичайно, не захотів допомогти, ніяк не захотів, у нього, мовляв, не було змоги. Та Ромео, певне, вподобався йому, розчулив його, і він дав хлопцеві і грошей і різних подарунків, і ось у березні, померши, відписав небожеві все своє майно. Вони хочуть тепер продати великий маєток і добратись до решти грошей.

— Оце так штука!

Норем розповів також про американських переселенців, що втекли з країни. Від них одержано два листи, надходили і гроші для стариків, що тут залишились. Що-ж,

Їм не погано живеться в Америці, вони працювали в містах і в селах і не нарікали. Поки не забагатіють, вони не вернуться додому, що їм робити вдома? Вони не забули, як важко було позичити хоч-би чверть фунта кави, коли вони були без грошей, тепер у кешенях у них бряжчать срібні далери.—На здоров'я, нехай радіють з американських грошей, я не хотів-би бути на їхнім місці!—сказав Норем.—От хоч-би Гокон Доппен, він пише одному з своїх синів, що оце недавно на однім весіллі грав на гармонії і одержав за це вісім далерів. Вісім далерів за вечір! Таких грошей я ніколи не заробляв. До того всього,—яка од цього користь,—в той час хтось інший пише про Гокона Доппена, що він кожного дня пропиває ці легко зароблені гроші і не одкладає ніколи про чорний день!

Едеварт:—А з ним же жінка й діти!

— Так, адже ти знав їх. Він там зовсім такий, як і тут був, ні трохи не кращий. Він кілька років сидів у в'язниці і все-ж не покався. І в Америці йому горе буде! Он Лоренсенові діла так само кепські. Ти знав Лоренсена, старшого продавця з Кноффової крамниці? Він нарікає, що дорога йому дорого обійшлась. Але Лоренсен ніколи нічого не робить навмання, він даремне не поїде до Америки. Тепер він, певне, довідався, що у Кноффа знов з'явилися гроші, і він кається, що поїхав. Я певен, що Ромео все поправить і почне багатіти.

— А ти сам,—спитав Едеварт,—ти зовсім відрікся моря?

Норем:—Я, відрікся? Що ти хочеш сказати? А як я можу рибалити без судна? Я сиджу й чекаю. Я говорив уже про це з Ромео, і, певне, проминує яких два-три роки, і він купить собі нові судна. І я, можливо, ще якийсь час буду плавати до Лофотену. Для чого-ж мені зрікатись? Будь-ласка, не думай про це. Може ще буде й так, що ми з тобою ще раз вкупі поїдемо од одного судновласника. Не будеш же ти все життя тинятись з вузлом під пахвою і продавати ситець на платтячка для христин?

— Не знаю. Мені таке життя подобається.

— Та в тебе-ж нема краму?

— Я увесь продав. Буду знову закуповувати. Потім я хочу купити човна.

Норем став підозрювати: чи не шукає хлопець поручника?

— Ти кажеш, що тобі потрібен човен? Човна ти роздобудеш у Ромео. Він розпродає. А коли в тебе нема грошей, то він-же тебе знає, як чесну людину.

— У мене є гроші,—сказав Едеварт.

Норем відчув полегкість.

— Ну, коли у тебе є гроші, то за чим же діло стало! Я не хотів питати, але кажуть, що тобі накиннули тут якусь садибу?

— Так, Доппен. Це правда.

— То тоді в тебе не дуже багато грошей. Врешті, що мені до цього?

Едеварт:—Не скажу, щоб багато, а кілька тисяч може й набереться.—І потім, щоб дати Норему час опам'ятатись, він байдуже став оглядати кімнату.

— Кілька тисяч?—перепитав Норем.—Чи так я тебе зрозумів.

— Бач, я не одним лише роздрібом торгую,—згодився пояснити Едеварт.—У мене є слуги, що ходять і продають для мене на півночі.

— Ну, то інша справа!—сказав Норем і здався.

Едеварт зійшов униз в крамницю. Його тут колись знали, він сам стояв за прилавком, видавав крам і одержував гроші. Прикажчиком, як і раніш, був хлопчик Магнус, він виріс великий, справжній дорослий парубок. Едеварт хотів був попросити його написати Нільсові коробочникові листа, щоб той подав звіт,—адже Магнус куди краще, ніж Едеварт, умів писати гарні літери,—та хлопець Магнус повадився так дивно і стримано, він ледве відповів на його вітання. Едеварт купив про людське око якусь дрібницю і вийшов з крамниці.

На дворі він зустрів фрекен Еллінгсен, він був спинився, щоб привітатись з нею за руку, та вона пройшла далі повз нього. Звичайно, вона кивнула йому, впізнала його, але не спинилась. Це його дуже здивувало, та це не було неприємно йому, він боявся цієї зустрічі. Він подивився услід їй, та вона не оглянулась.

Він пішов до хлібопекарні. Хлібопекарня працювала, піч була розпечена, два чоловіки пекли хліби, його колишній товариш по кімнаті і ще один хлопчик. Все було на

своєму місці. Хлібопек розповів йому, що він справді виїздив до Трондгейму, де мав роботу, та що його місяців зо два тому викликав назад листом Ромео. Радісна переміна, все в містечку потроху оживало.

Едеварт спитав про бондаря. Він живий і, як і колись, живе в своїй хаті; бондарня не працює, бондар робить тепер якусь иншу роботу, він тепер служить за робітника, найчастіш він їздить в ліс по дрова.

Едеварт зібрався вже був піти і сказав жартома:

— Так, так, я зайшов лише подивитись, чи не треба тобі чого. Може тобі треба борошна?

— У мене є борошно,—відповів хлібопек.

— А то я можу привезти тобі ще сотню-дві мішків.

Він пішов до бондаря і зустрів його жінку і попросив дати йому притулок на кілька днів, як минулого разу. Вона погодилась. Вони поговорили, обговорювали Кноффові справи, вона дивилася на все з бабського погляду, цікавилася тим, що їй було близьке:

— Так, мадам Кнофф скоро вже не буде сама провадити господарства, незабаром у неї знову буде дві наймички, Ромео не хоче, щоб мати підривалась од роботи. Цей Ромео все приведе до порядку, він такий багатючий! А фрекен Еллінгсен вже заручена з Магнусом з крамниці:

— Що?

— Заручена, і перснями обмінялись, все, як належить. Правда, вона трохи старша за його, та вона дуже працьовита дівчина. Ти, певне, пам'ятаєш її? Кажуть вона дуже бігала за ним і з ранку до вечора сиділа в його комірчині, та мало що кажуть? Тільки ти не розкажуй цього нікому. Куди це ти йдеш тепер?

— Я хочу купити собі човна.

Він вернувся до крамниці, але не захотів нічого цитати в Магнуса, і не говорячи нічого, пройшов далі в контору до Ромео.

— От так диво!—сказав здивовано Ромео і, як і колись, як був ще маленьким, простяг Едевартові руку.— Ти знов надумавсь одвідать нас?

Не можна було сказати, що Ромео став дорослим, він став тонкий та високий і дуже довгорукий, так що рукава його куртки були зовсім короткі.

— Що ти збираєшся робити? Чого ти мандруєш?—

спитав він. — Кажуть, що ти купив собі садибу в нашій місцевості. Як вона зветься?

— Доппен, — відповів Едеварт, але не схотів говорити про це. Він розказав, що провадить роздрібну торгівлю, адже треба щось робити, і врешті несміливо запитав про човна.

Ромео:—Тобі потрібен човен? Добре, я дам тобі човна. На шість чи на четверо місць?

— На четверо, з парусом і якорем, і зо всім, що потрібно. Та це не головне, за чим я прийшов до вас сьогодні, хоча мені не хотілось-би непокоїти і затримувати вас.

— Що таке?

Едеварт пояснив: він послав на північ чоловіка з крамом, щоб він продав його для нього, і цей чоловік не пише йому і не присилає грошей. Проминуло вже більше половини призначеного йому терміну. То чи не погодиться Ромео написати йому листа з вимогою прислати гроші.

Ромео одразу-ж погодився і сів писати, лист вийшов серйозний і зовсім діловий. Ромео постарався, його молодому серцю вподобалось певне, що Едеварт, що з ним він грався ще маленьким, тепер говорив йому «ви» і поводився дуже шанобно.

— Приходь, коли захочеш, — сказав він наприкінці, — ми підемо вибирати човна. Ти можеш зостатись у нас і ночувати у кімнаті в хлібопека, як і колись.

— Я вже спинився в бондаря.

— Для чого-ж? — спитав Ромео. — Це не вподобається моєму батькові. Він згадував тебе, ти був гарний шкіпер. Ти бачився з ним?

— Ні, ще не бачився.

— Приходь до нас обідати, за обідом і побачитесь.

Едеварт просив пробачення: дуже вже в нього непристойний вигляд, на дорозі така грязюка, доводиться вдягатись у нежалісне. Велике спасибі за честь!

Він залишився в бондаря і одпочивав. Через кілька днів він став походити увечері по маєтку, удаючи, ніби він заходить до свого друга хлібопека, та думки його були в іншому місці. Справді, на його думку, фрекен Еллінгсен зробила негарно, перебігши од нього до Магнуса, це було дуже негарно. Звичайно, коли говорити правду, то Едеварт більшого їй не заслуговував, — та все-ж Магнус, дрібний

прикажчик, хлопчик! Цікаво, невже, коли він залишиться з нею на самоті, вона не буде з ним ласкава, як і раніш?

Йому не щастило зустрінути її, вона, певне, ховалась або в своїй кімнаті або в комірчині у прикажчика, словом, її не видно було. З одного боку, це збільшувало його повагу до неї: вона не зраджувала, вона привчала себе потроху бути з одним Магнусом, і її не можна було спокусити. Ну, що-ж, вона погуляла трохи,—як це вона звалась? — Кароліна, здається? — погуляла трохи, здалася, одважилась на все,—чорт знає, яка вона була дужа й тверда! Та все-ж вона була вірною, цеб-то вірною Магнусові.

Він починав драгуватись, ця пристрасть затримувала його, через неї він одкладав свій від'їзд. І чим могло все це скінчитись? Він затримався на цілий тиждень.

Одного разу його повідомили, що на його ім'я прийшов лист з грошима. Це було щось незрозуміле, що могло це означать? Лист був од Матеа, гострий і образливий, правда і брехня переплітались в ньому, а втім лист був дуже діловий, надзвичайно змістовний: надсилались гроші, що їх винен був Нільс, Нільс, на щастя, міг уже не бути слугою, він син багатого батька, писала Матеа, ця залізна баба. І потім вона насмілювалась спитать, чи писав Едеварт хоч один раз, чи давав він свою адресу? Коли ні, то Нільс ніяк не міг надіслати гроші мандрівному коробочникові без адреси. Гроші давно вже лежали в неї, хвалилась вона, і вона, додавала, охоплена справедливим гнівом, щоб він не смів скаржитись владі на Нільса, коли не хоче мати неприємностей.

Ой, ця Матеа, залізо!

Гаразд, Едеварт розплатився зовсім з купцями в Боде, і все-ж зостався при грошах, він послав додому Іоакімові десять далерів, і все-ж не обіднів. А коли Ромео, може, подумав, що він хотів човна лише позичити, то він вирішив піти до нього і пояснить, що він помилився.

Він застав і батька й сина. Старий Кнофф вирівнявся, не подав руки, але привітався дуже ласкаво, як з давнім знайомим, з своїм шкіпером.

— Я радий, що ти згадав те, що я тобі сказав, коли ти від'їздив: щоб ти заглянув до мене, коли наші справи покращають. Не знаю, чи потрібен ти мені будеш зараз, але чекати доведеться не довго.

Ромео пояснив, що Едеварт тепер торгує, що він обходить південь, що в Лофотені в нього є помічники, що в нього солідне діло. Зараз він хоче купити човна.

— Я саме й хотів нагадати вам про човна,—сказав Едеварт.

Ромео:—Добре, добре. Я сказав, що в тебе буде човен.

Едеварт усміхнувся і глянув на нього:

— Але я човна не позичаю.

— Ах, так!—сказав Ромео.—То я можу дати тобі й те, чим ти збираєшся його навантажити.

І в ту-ж мить маленький довгий Ромео показав, який дорослий він став і як розумно думає:

— У тебе є крам?—спитав він.

— Нема.

Ромео:—Бачиш, нам якраз треба почистити крамницю і розпродати крам, так от ми з батьком вирішили запропонувати тобі цей крам. Тобі-ж все одно, чи купиш ти його в нас, чи в іншому місці?

Старий Кнофф кивнув головою, стверджуючи синові слова, але він мав такий вигляд, ніби думав про щось інше, ніби він чув про це вперше.

Едеварт:—Я хотів купити краму в Трондгеймі.

— Чому?—спитав Ромео.—Ми продамо тобі дешево і навантажимо твого човна.

Старий Кнофф подав голос:

— Любий Андерсене! Невже ти не віриш, що я можу продати дешевше, ніж дрібні крамарі в Трондгеймі?

— Ні, я цього зовсім не кажу.

Ромео:—У нас є лежалий крам, і ми його продамо тобі за безцінок, тканина, одежа, речі першої потреби. Вони все одно, що й нові, лише залежались у нас, ти добре заробиш на них; тут вони не підуть, люди звикли бачити їх з року в рік. Ходімо до крамниці, глянеш на крам, ти впізнаєш багато з того часу, коли ще сам служив у нас за прикажчика.

Вони пішли і обдивились полиці. Дійшли до згоди, і цілу гору речей виклали на прилавок. Едеварт примушений був одмовлятися, захищатися, така сила краму пригнічувала його.

— Я не маю коштів купити всю вашу крамницю, ні, ні, не двадцять, а бодай десять шматків пачосів, а то де-ж я продам усе? Та й човен не витримає!

Він думав про кожну річ не один раз. Ціни не були дуже вже низькі, а все-ж несподівано низькі, і Ромео увесь час повторював:

— Бери, бери! Ми все одно не продамо, а гроші ти колись віддаси нам.

Магнус - прикажчик попробував був устряти в діло, він десь то хотів допомогти своєму хазяїнові. і сказав, почервонівши:

— Ні, це вже занадто, адже це менше, ніж півціни, гляньте сами на фактуру.

Ромео не відповідав йому.

Вони ще не впорались, коли прийшов з контори старий Кнофф, одкрив золотого годинника, кладнув, зачиняючи, покриткою і сказав:

— Час обідать. Просимо, Андерсене!

Едеварт почав був одмовлятись, та Кнофф сказав лише одно слово:

— Ходімо!

Едеварт знову був у гарній кімнаті і заглянув у інший світ, звичайно чужий йому. Він привітався з мадам Кнофф і з дочкою, уклонився низько-низько і часто не знав, що відповідать на привітні їх слова. Для нього не було прибору, і фрекен Еллінгсен, почервонівши, вийшла по тарілки. Він зніяковів, йому хотілось бути десь далеко відціль, в іншому місці, але Ромео сів поруч з ним, і старий Кнофф зрідка теж звертався до нього:

— Ти серйозно вирішив взятись до торгівлі? В такому разі можеш посилатись на мене!

Едевартові дуже подобалось, що фрекен Еллінгсен мусіла служити йому за столом, вона наливала йому суп, міняла його тарілку. Його сердило, що на ньому була така проста одежа, йому хотілось - би мати як - найкращий вигляд, а в нього не було навіть золотого персня. Що могла фрекен Еллінгсен подумать про нього? Що він був звичайний роздрібний торговець, який розносив крам сільським крамарям? З другого боку, звичайного коробочника навряд чи запросили-б в дім і до столу Кноффа, цим його вшанували, возвеличили його, — хто знає, фрекен Еллінгсен може вже й калялась, що не вибрала його! Випадково сказане слово допомогло йому: старий Кнофф почув, що він пробув тут уже кілька днів і сказав:

— Он як? Чом-же я не бачив тебе?

— Він поселився в бондаря,—пояснив Ромео.

Кнофф:—У бондаря? Чому-ж не тут?

Едеварт, ухиляючись:—Так випало, я думав...

— Ти думав!—ображено повторив Кнофф.

Ромео:—От бачите, Едеварт, я-ж казав, що батькові це не вподобається.

Фрекен Еллінгсен мусіла й це почути. Коли так, то вона ще візьме та й зречеться Магнуса!

По обіді він її більше не бачив. Він провадив далі закупівлю в крамниці, вибрав собі човна, заплатив, скільки міг, в рахунок всього і став готуватись до від'їзду. Магнусові довелося допомогти вантажити човна, він зробив це з наказу і без розмов і жартів, як бувало колись, як ще вони працювали вкупі.

— Ти коли поїдеш?—спитав він, одвернувшись.

Едеварт зрозумів, що той себе зле почуває, що Магнусові хочеться, щоб він швидче поїхав і що йому важливо мати відповідь на своє запитання. Він знову захитався, вся його впевненість кудись зникла: він бачив перед собою змученого ревностями юнака, якому він міг-би стати впоперек дороги, — Магнус завжди був добрий з ним, для чого-ж шкодити йому? Потім у нього з'явилась одна думка, що одразу припинила вагання. Якого успіху міг він сподіватись од свого урочистого виїзду з повним човном добра після такого негарного вчинку? Хіба він дозволить собі так зробити?

— Я зараз-же й поїду. Мені нема чого тут залишатись.

Отже, він сказав! А скільки-ж днів потратив він, сподіваючись зустрітись з знайомою дамою, Август послав-би все під три чорти і думав-би лише про своє бажання, що володіло ним в цю хвилину. Едеварт відчув, що він сам значно справедливіший.

Магнус зітхнув з полегкістю:

— Отже, ти зараз від'їздиш? Хіба ти зовсім закінчив свої справи?

— Я тільки сходжу, заплачу за себе у бондаря. А що ти думаєш, Магнусе, про моє підприємство?—спитав Едеварт, бажаючи виявити особливу увагу до юнака, питаючи його думки.

— Що я думаю? Я був-би дуже радий, коли-б у мене було стільки краму і я міг-би робити такі діла.

— Справді, ти так думаєш? Бувай здоров, спасибі тобі, що допоміг.

Вони розійшлись. Едеварт розплатився з бондарем і зараз-же поїхав. Він виїхав у море з цілою роздрібною крамницею в човні.

Звичайно, і з човном було не дуже зручно; йому доводилось причалювати навмання до різних пристанів і обходить околиці, а зробивши це, знову спускатись до човна, щоб їхати до іншої місцевости. Він значно швидче йшов пішки. Єдина зручність, це те, що човен був як склад і в ньому він перевозив все те, що не вмещалось у мішку.

Він плив далі на південь, продавав крам дешево і все-ж гарно заробляв на ньому, його закупівля була таки справді щаслива. Ще до дня святого Олафа він міг одіслати Ромео чимало грошей та ще й при собі залишити частину. Та приємніше над усе була йому його вільна й неважка робота, він був сам собі пан; він міг мандрувати чи залишатись на місці, робить, як йому хотілось, життя його було зовсім спокійне.

Він приїхав до Трондгеймського фьорду, проминув всю його західню частину, проплив повз внутрішній острів, доплив до Намдаю і знову вернувся назад, об'їхавши села внутрішніх округ. Літо проминуло, була пізня осінь, випав сніг.

В одному з дворів Фрости він здибався з Августом.

II.

Август не поїхав у Берген, щоб найнятися на судно та поплизти в океан, а переходив з місця на місце в Трондгеймській окрузі, де ставав на випадкову роботу; зараз він працював у селянина за наймита.

Він прийшов вечеряти тихий і плохий, держав шапку під пахвою і водив очима, де-б її покласти.

Едеварта пустили на ніч як-раз у цю саму хату і він сидів та оглядався по хаті; у великій хаті дві дівчини робили кожна свою роботу, там-же було кілька дітей і підлітків. На столі стояло дві миски й молоко. Засвічена лампа висіла над столом.

Коли Август побачив Едеварта, на його обличчі з'явилась дурнувата усмішка і, щоб краще розгледіти його, він ступив наперед. Едеварт теж довго дивився на нього.— Боже мій, невже це ти, Августе? От так несподіванка!

У робочій одежі та високих чоботях, голосно і важко ступаючи, в хату ввійшов хазяїн; він був важкотілий, неповороткий, ще не старий, дужий чолов'яга з русявою бородою і кирпатим носом. Він здивовано подивився на приятелів, що розмовляли, пізнавши один одного.

— Це мандрівний купець, я його пустила почувати,— сказала хазяйка.— Він спатиме вкупі з робітниками.

Хазяїн нічого не сказав, а сів до столу і взяв ложку; згодом і інші посідали вечеряти; Август стояв, деякий час вагаючись, але врешті, після всіх, і він сів до столу.

Під час вечері дівчата стиха жартували з Августом, вони неначе злегка кепкували з нього, але він не зважав на них, тільки часом відповідав сміхом на їхні пустоці— він, як видно, звик до їхніх жартів.

Едеварт знов пізнавав свого старого товариша; таким він його знав дома і в Полені, коли він так само добро-

душно сміявся і не ображався за глузування,—це був зовсім не той Август, що стояв на палубі «Чайки», командував і уявляв себе адміралом.

Август сидів немов затурканий, він дозволяв дівчатам і дітям говорити все, що їм спадало на думку, а ті, може тому, що коробочник сидів і дивився на них, надто розгулялись. Врешті дійшло до того, що вони спитали,—невже, щоб жувати кашу, потрібні золоті зуби.

— Дурні!—відказав Август і засміявся, але зараз-же поглянув на хазяїна,—чи не занадто гостро він висловився. Вони передражнювали його норландську говірку й виправляли її, хоч сама ця молодь з Трондгеймської округи розмовляла найгіршим, який є в Норвегії, діалектом.

Едеварт почував себе ображеним за товариша.

Після вечері хазяйка спитала:—Ви звідки знаєте один одного?

— З дому,—сказав Едеварт, бажаючи підтримати приятеля.—Ми сусіди, я служив у нього за штурмана.

Август:—Ну, а хіба не правда, що я був шкіпером і правив парусником?

— Може бути, але що-ж з того,—ухиляючись від розмови, відповіла хазяйка.—Мені байдуже.

— Ніхто з вас не хотів йняти цього віри.

Мовчанка.

— Гм!—кашлянув хазяїн.—Ми сами знаємо, чому зо всіх твоїх оповідань нам йняти віри, а чому ні.

На це Август нічого не сказав і схилив голову; але Едеварт задирикувато сказав:

— Я гадаю, Августе, що тобі нема рації розповідати небилиці. Якщо ти розповіси все, що тобі справді довелося зазнати, то цього буде більше, ніж треба, щоб здивувати людей у Фрості.

Знову мовчанка. Мовчав і хазяїн, зморщивши лоба.

Молодь і дівчата, мабуть, захотіли затушкувати ніяковість, що виникла через цю розмову, й одна з них згадала, що Август був добрим музикою.

— Незрівняним!—додала друга,—тільки якби можна було примусити його грати.

Август:—Ні, кожного дня я не граю.

— Кожного дня! Та-ж ти грав лише один раз.

— І більше не гратиму.

Дівчата розгнівались:—Роби, як хочеш!

Август та Едеварт перейшли в помешкання для робітників; тут Едеварт сказав:

— Що це тобі надало попасти в цю діру?

— Не говори так голосно!—сказав Август.

— Є чого стерегтися, нехай чують. Хіба ти тут залишаєшся?

— Ні, не довго, ще тижнів два, поки строк вийде.

Едеварт:—Як я тобі вже казав, я ходжу й торгую. Ти поїдеш зо мною в човні?

— Як? Ні...

— Отже ти хочеш залишитись тут?

— Не говори так голосно. Ні, я тут не лишуся. Але я мушу побути тут ще два тижні. Вже й не знаю...

— Але може цей чоловік відпустить тебе до строка?

— Може. Якщо ти поговориш з ним. Тільки-ж я не терплю човна. Я боюся.

Вони почали обмірковувати це питання. А може він проїде в човні по Трондгеймському фьорду. Едеварт спитав:—Хіба твій страх збільшився?

— Ні, але й не поменшав. Я непоправний.

Серед розмов і оповідань проминуло півночі. Август розповідав про своє життя з того часу, як вони розлучились у Трондгеймі, про всі ті двори й місця, де він працював.—Але заробити як слід ніде не можна було,—сказав він,—вистачало всього лише на сяку-таку одєжину, на сяке-таке дрантя й більш нічого. А що в тебе дуже багато краму?

— Ні, я продав більше половини. Але на нас двох вистачить до самого Трондгейму.

— Тільки я краще піду суходолом,—сказав Август.

Вранці Едеварт почав розмову з хазяїном, але той поводився самовдоволено й пішов не давши відповіді; Август пішов за ним з конем та саньми для дров. Едеварт почекав, коли вони вернулись на обід, і знов почав розмову з хазяїном.

— Не знаю,—сказав хазяїн.

— Пусти його,—каже жінка,—нащо він нам зимою?

Коли дійшло до розплати, вони не помирились. Август під час своєї роботи у Фрості набрав де-чого в крамничці, а хазяїн за нього заплатив, одмітивши в себе на

листку. Окрім того, Август брав у нього наперед трохи грошей.

Спочатку було записано каву.

— Яка кава? — скрикнув Август, — я не брав ані півфунта кави, нащо вона мені?

Дівчата почули й засміялись.

Хазяїн:—Тут два рази записано чверть фунта кави, це буде півфунта.

— Я не брав. Може хто небудь з ваших літніх робітників брав?

— Ні, записано на тебе, а не на кого иншого,—переконано сказав хазяїн.

— Ну, нехай! — погодився Август.—Я не купував півфунта кави, але байдуже, пишть на мене.

Едеварт вдавав, що він не чув суперечки, він розплатився з хазяйкою, заплатив за ночівлю та смажене сало на снідання, виніс на двір свій мішок і знов вернувся.

Тепер уже тут сперечалися за хустки на голову.

— Хустки я теж не купував,—протестував Август,—ви мабуть записали не на тому листку.

Хазяїн стукнув кулаком по столу і закричав:

— Ти гляди в мене!

Август перепросив:—Вибачте, я не хотів вас образити,—я прошу вас уважніше подивитись, чи мій це листок.

— Дивись сюди!—голосно крикнув хазяїн і підняв листок.—Що тут написано? Що? Це хіба не твоє ім'я?—Але раптом слова завмерли на його губах, він навіть неначе розгубився. Нарешті промовив:—Гм, це справді не твій лист,—і зараз почав копатись в інших паперах.

Август дуже зрадів, що його правда й урочисто подивився на хазяйку та дівчат:

— Ну, хіба я не казав? Ха-ха-ха!

— Ось він! — сказав хазяїн, найшовши потрібний листок.—Я помилився. Ну, нічого зуби скалити, не бачили ми твого золота чи що?

В ту мить Едеварт крикнув до Августа:

— Та дай ти йому добре в пику, щоб ніс йому став ще кирпатіший.

Хазяїн аж шию витяг від здивування, він не вірив своїм ушам, а Август так злякався, що аж дух йому забило. Хазяїн схопився з стільця і ступив наперед; Едеварт ступив

Йому назустріч, вони обоє, зблідши, дивились увічі один одному.

— Не заводься, Едеварте!—раяв Август.

Хазяїн побачив, що його затиснуто між столом та Едевартом і крикнув жінці:

— Піди, відчини двері,—потім показав на відчинені двері й закричав:

— Геть! геть з моєї хати!

Едеварт:—Я не піду, я свідок в цих ваших розрахунках.

Що міг сказати проти цього хазяїн? Почувся голос жінки:—Але-ж це була звичайна помилка!—А Август знов постарався втишити сварку:—Покинь, Едеварте, не варт на них зважати.

— Свідок? Мені не потрібно свідків під час моїх розрахунків. Трапилась помилка.

— Я теж саме кажу,—сказала жінка.

— Так, але ось йому доведеться вбити це в голову!

Едеварт:—Спробуйте тільки вбити мені що-небудь в голову!

— Ні, я цього не зроблю. Не хочеться рук марати.

За Едевартом лишилось останнє слово:—Якби я був на твоєму місці, Августе, я-б їм показав!

Розплата скінчилася щасливо.

Ох, цей Август! Виявилось, що і в цьому дворі він зумів придбати прихильність однієї з дівчат. Може вона й не дуже любила його, бо, як і всі інші, глузувала і сміялась з нього, але зате вона потім обнімала його і вдосталь винагороджувала за свою провину, як запевняв Август. Він пояснював її дивну поведінку потребою відхилити від себе будь-яку підозру. Вони-бо були до деякої міри коханцями. Август мусів терпіти огидне до себе ставлення, коритись і годити всім, аби тільки мати можливість залишитись тут на зиму. Чого-б Август не зробив для своєї коханої! Тепер він з важким серцем кидав двір Фрости;—Вона була йому цілком вірна,—сказав він Едеварту,—й думала тільки про те, щоб мені було краще.

— Мені здалося, що ти дав їй грошей перед тим, як відходити?

— Дурниці,—два-три далери з моєї платні. Тут цілком без грошей трудно жити. Ти бачив, як вона плакала?

Була гарна погода, коли вони виїхали з Фрости, але

в Фастланді Август побажав вийти на берег. Едеварт дав йому мішок і силу краму, що з ним він мав посовуватись уперед, розказав як іти, дав кілька добрих порад і застережень. Вони умовились у назначений час зійтись у Трондгеймі.

З Августа був дуже добрий коробочник, він вернувся в місто майже з порожнім мішком і з чималою сумою грошей в кешені. Мандруючи, він часто заходив у ті селища та садиби, де недавно до того працював; люди пізнавали його й раді були з ним знову побачитися, бо-ж його ніде не звільняли, а кожного разу він сам кидав працю по своїй волі, піддаючись пристрасті до мандрівок та нестійкості своєї вдачі. Тепер він вертався, як мадрівний купець, сміявся, вітав усіх, всі його знали.—Бо-ж це був Август, той самий, що один тільки раз грав на гармонії, а потім завше відмовлявся грати, нордландець з золотими зубами, що зазнав корабельної катастрофи й все таки врятувався,—так, це був він. Люди купували в нього, він їм подобався, його скрізь приймали. І торгівля зав'язалась. Він навчився заправляти височенькі ціни, а потім продавати дешево—так завше робиться; де він з'являвся, починались жваві балачки, чулись поклики, жарти, а коли він залишав село, то в слід йому посилялось побажання щасливої дороги.

Август був підходящий чоловік для такої торгівлі,—у нього був хист до цього, він був з роду коробочник.

У Трондгеймі товариші купили кожний собі по золотому персня, гарні костюми на що-день, а потім обійшли всі дрібні крамниці й запаслись товарами, потрібними, щоб їхати на північ. Едеварт сплатив свій останній борг Кноффу й став повноправним власником човна, краму й капіталу. Чудова кар'єра за якийсь рік! І до всього цього отаке благословенне, безтурботне життя бродяги!

І вони вирушили знову на північ; один пішов суходолом, другий поплив по-над берегом. Едеварт знов зайшов у Фосенланд до Кноффа й накупив собі краму у Ромео, він ще раз склав вигідну умову і на кілька днів залишився тут, щоб спочити.

Бондариха знову розповіла йому всі новини: американські переселенці писали тепер рідше, вони наважились залишитись на чужині, поробились янкі, при звичаїлись

і побрязкували срібними далерами. Молодь, що виїхала, почала все скупіше посилати гроші старим, що тут залишилися, а в листах жалілась на тяжкі часи, що настали в Америці—від затяжної посухи пшениця не вродила, половина тютюну теж загинула—град побив. Старший продавець Лоренсен уперто писав до Ромео й просив знову прийняти його на його старе місце, він не хоче більше сидіти в Америці. Отже і в Америці не так вже добре, як гадають, закінчила своє оповідання бондариха.

— Те саме торік казав шкіпер Норем, він і слухати не хотів про Америку.

— Еге, Норем! — знов почала бондариха й похитала головою,—на нього теж звалилось нещастя.

— Яке?

Вона ще раз похитала головою:

— Йому робили операцію, в нього пістряк. Який це жах! Його повезли в Трондгейм і чого тільки йому там не робили, але, кажуть ніщо йому не помагає.

— Диво, та й годі! Що-ж він? Лежить?

— Не знаю. Він ще й досі в Трондгеймі.

— А як він до цього ставиться?

— Як ставиться? В тім то й річ, що він не може говорити,—йому вирізали язика.

Едеварт сплеснув руками.

— Еге,—сказала бондариха.—Спочатку вони вирізали пів'язика, але кілька день тому вирізали весь. Кажуть, що в кого пістряк, тому нема ради.

— У цьому і все лихо!—сказав Едеварт, і в душі був радий, що не поїхав в Америку, і що ніяке лихо не звалилось на нього.—Норем казав мені торік, що він придбає судно й знову буде плавати. Ех, непевна людська доля!

Вони поговорили про Кноффа, це була невичерпна тема для розмов. Поговорили про фрекен Еллінгсен та Магнуса з крамниці; на весну вони мали побратись і оселитись в маленькій хаті для випадкових подорожніх; вони лишались на своїх старих посадах у Кноффа.

Едеварт усміхнувся,—вона-ж служить за покойову дівчину; дивно якось—заміжня дівчина?

— І не кажи!

— А коли в неї будуть діти, що-ж вона буде їх носити на руках і служити?

Бондариха:—Кажуть, що в неї не може бути дітей.

На це вони обоє хитро всміхнулись і не заховали одно від одного, що саме вони подумали.

З навантаженим човном виїхав Едеварт з Фосенланда. Цього разу він не завернув у Доппен. Трохи на північ від Гельгеланда приятелі знову зустрілись. Август знову все продав; він був молодець, умів продавати з мішка і як наймит вартий був більшої платні, ніж та, що йому платив Едеварт. Він з човна набрав краму в мішок, умовився, де вони мають зустрітись, і знову подався в дорогу.

Вони прийшли в Боде пізньої осені: тут вони були неначе дома. Едеварт не хотів приїхати в Полен з не зверхом навантаженим човном, а тому йому довелося багато де-чого закупити на невеликих складах у Боде—це було не дуже вигідно, але нічого не вдієш. Тепер він переконався, що йому конче потрібно звязатись з якою-небудь торговельною фірмою в Трондгеймі, що при потребі в перше-ліпше місце могла-б висилати йому крам.

Поленську затоку вкривав лід, а тому їм довелося пристати у Зовнішньому Полені й пішки пройти довгу путь до селища. Вони йшли не поспішаючи, даючи цим можливість чутці про їхній приїзд випередити їх; вони несли величезні паки з крамом і могли йти тільки дуже помалу; розмахуючи аршином, коли-не-коли вони обмінювались незначним словом, часом спинялись і спочивали. На них обох були кращі їхні костюми, та й взагалі все найкраще, в що вони могли прибратись. Инакше й не могло бути. Бо-ж вони найвидатніші парубки на все село, вони не хотіли вертатись додому небажаними, вони хотіли бути добрими й щедрими й мати змогу це робити. Едеварт вирішив у першу чергу найбільше витратити на свою сім'ю, батька та сестер. За яку-небудь дурницю вони так дякували, а побачивши такі достатки, вони, мабуть, зовсім заніміють.

Було дуже холодно, доводилось весь час за допомогою пальця звільняти ніс від прозорої води, а потім витирати тими самими квітчастими хусточками, які вони мали на продаж. Август надзвичайно уважно поставився до своєї зовнішності, обприскав себе пахощами й посеред голови

зробив проділь. У нього не було ні батька ні сестер, що почали-б з нього втішатись, але він не хотів відстати від товариша; не міг-же він почати розмовляти по-російському в сільці, де навіть не розуміли англійської мови, проте це не значило, що він повинен з'явитись якимсь опудалом. Він знався на закордонному житті й розкошах і пристрасть до дорогих прикрас примусила його, замість пояса, обв'язати себе криваво-червоним шарфом.

— Така остання мода в Америці,—сказав він.—Як ти гадаєш, що вони скажуть, коли побачать нас?—спитав він Едеварта.

Наближаючись до села, Август захотів перепочити, щоб не прийти задиханими. Він вийняв з кешені по сигарі для кожного, що він нарочито купив у Боде й попередив Едеварта не затягуватись занадто, щоб сигара передчасно не згоріла.

— А коли ми проходимемо повз хату Каролуса, тоді цали досхочу,—сказав він.

— Коли ми прийдемо додому, то ти перший увійди в хату,—сказав Едеварт.

Август:—Чому?

— У мене не вистачить сміливості!—Ніяково признався Едеварт.

У селі було тихо й темно, бідно й нужденно. Від попередніх достатків, що їх дав той щасливий улов оселедців, нічого не лишилося,—будинки стояли непофарбовані, люди не танцювали й не розважались. Краще було-б, якби вони усього того не зазнавали. Люди скоштували кращого життя і незабаром його позбулися. Вони придбали звички до широкого життя, стали безтурботними, вивчилися палити тютюн і погордливо спльовувати. Тоді вони так робили, а зараз ні,—ну, то краще було-б цього не зазнавати.

У цей нужденний, зимовий день прийшли два визначні парубки з їхнього-ж таки села й усе навколо їх посвітлішало. Народ до останку ззів увесь заробіток від торішніх Лофотенських ловів і тепер, як ведмідь у барлозі, смоктав лапу. Люди блукали по селу, заходили з хати в хату й розпитували про новини, сумно похитуючи головою. Ні заробітку, ні ловів, ні роботи, нічого,—тільки ніч та темрява. Де на кому ще залишилась сама шкура,—крамар Габріельсен збанкрутував, але здобув підтримку від громади і, як перед-

ніш, похожав у білих комірчиках на шиї; дзвонар Нонсен теж міг дозволити собі в неділю пройтися з люлькою в зубах до самої церкви. Що йому? він одержував певну платню й міг прожити без особливих святкових жертвувань.

Димлячи, як паровози, увійшли приятелі в село, проминули хату старого Мартінуса, хатинку Рагни, що перейшла їй від баби, тут на порозі стояв і дивився на них Теодор, проминули хату Каролуса, з вікон якої на них дивились,—і попрямували до Едевартової хати.

— Я щось нічого не розумію,—сказав Едеварт, поки вони йшли,—тут усе так змінилось. Де-ж скеля?

Август теж подивився.

— Твоя правда. Тут була скеля, я це добре пам'ятаю!— І коли вони вже прийшли до самої хати, він трохи повернувся до Едеварта і сказав:—Ось побачиш, що тут вичищали луку від каміння!

Уся родина була дома; чутка про те, що вони наближаються, примусила їх зібратись, де-хто з сусідів теж зайшов до них. Маленький потішний Езра крутився між людьми; тут були дві сусідки, сам Каролус і ще де-хто. Коли Август відчинив двері й захотів увійти з мішком на плечах, він зразу-ж побачив, що це неможливо, бо в хаті повно народу. Вони залишили мішки на дворі й увійшли.

Четверо душ встало, щоб дати їм де сісти.

— Що ви, що ви!—Зараз-же вони відмовились, вдаючи з себе скромних і ввічливих.

Тоді Іоакім та Езра пересіли на стіл і таким чином дали їм де сісти.

Настала ніякова мовчанка.

Нарешті Іоакім, що сидів на столі й теліпав ногами, —він був увесь у ластовинні і насмішкуватий, — сказав:— Ви хотіли втиснутись у хату з вашими паками?—Де-хто усміхнувся. Старий батько промимрив:—Еге, це надзвичайно великі паки.—Іоакім, що вже набрався у школі премудрости, голосно шепнув Езрі:

— Зруйнуймо наші житниці й збудуймо нові!

— Це непотрібно,—поважно сказав старшина Каролус.— Моя хата досить велика.

Решта були тієї-ж думки і поспішили заспокоїти старшину.—Що й казати, твоя хата велика.

А потім почалися звичайні розмови. Каролус спитав,

як вони прибули, морем чи суходолом; йому відповіли. Чи не видно оселедця? Ні. Звідки вітер дме? Норд-ост. У хаті було так душно, що Августові довелося розстібнути куртку і таким чином показати свій південно-американський пояс.

Таке було повернення додому. У них не було звичаю зустрічати на сходах новоприбулих, так само не годилось виявляти радість або вітати з приїздом,—це вважали за кривляння та чудацтво. Як легко все це могло вилитись у чулість і замішання, на очах могли виступити сльози,—сором який! Едеварт мабуть боявся, що старий батько не втерпить і підведе його, але на щастя, через те, що в хаті було багато сторонніх, напруження розвіялось і все минуло щасливо. Він подивився на сестер, проте не розчулився:

— Які ви великі стали, я, мабуть, не пізнав-би вас.

Вони обоє почервоніли і кинулись поратись коло печі з кавником.

Сусіди ще не скоро почали розходитись, і розходились поволі. До останнього моменту вони сподівались побачити, що було в мішках, але коробочки немов зовсім не збирались вносити їх і розв'язувати. Присутні дозволяли собі різні натяки, виявляли досить одверто свою цікавість, навіть сам старшина Каролус, раніш ніж іти, сказав:

— Чого, мабуть, тільки нема у ваших мішках?

— А так,—сказав Едеварт,—де-що є.

— Ну, сподіваюсь, ви в найближчі дні зайдете до мене?

— Неодмінно, неодмінно.

Але навіть і того, що вони побачили, було досить. Вони могли бігати по околиці і розповідати, якими молодцями повернулись Едеварт і Август. В обох їх були годинники і золоті персні, одягнені вони були в чепурні костюми з чорного сукна, шапку носили набакір, на ногах у них були високі чоботи з лакованими вилогами.

У маленькій хатині настали щасливі, святкові дні. Йозефіну з Клейви зараз же засадовили шити плаття для Едевартових сестер; старий батько ходив у новій куртці з двома кредитками у внутрішній кешені; Іоакім одержав назад усе своє—Едеварт більше нічого не був йому винен і сам володів Доппенем.

Під час розрахунку між братами не обійшлося без сварки, обидва вони розгнівались і обидва боронили свою честь;

трапилось так, що Йозефіна з Клейви була під час цього, прислухалась до розмови і могла робити свої висновки. І навіть тільки старший брат почав цей розрахунок в присутності сторонньої людини? Мабуть, щоб його почули, а Іоакім, досить худий і виснажений, у ластовинні, прикинувся, що буцім не розуміє, навіть брат тиче йому якісь паперові гроші.

— Що це?—спитав він.

— Це те, що я тобі винен.

— Чудак!—сказав Іоакім.

— Візьми гроші,—наполягав Едеварт.—Це решта того, що я в тебе позичав.

— Ти нічого не позичав. Ти подарував мені невід. До того-ж я одержав від тебе грошовий переказ з Фосен.

Едеварт відсунув од себе гроші і сказав:—Ну, я не маю більше охоти вдавати з себе малпу та штукарити з тобою.

Іоакім узяв гроші, але вдаючи, що це йому страшенно неприємно. Ні, він, звичайно, не піддавався так легко, він щось вигадував. І раптом сказав ущіпливо:

— З приїздом з Америки!

Він зачепив за живе. Йозефіна з Клейви схилилась над роботою і тихенько засміялась.

Бо-ж усе село знало, що Едеварт збирався в далеке плавання і з цього нічого, крім нахвалювання та пишання, не вийшло, хіба ні? Йозефіна кинула шити і почала слухати.

Едеварт пожував губами, хоч у нього нічого не було в роті.

— Я-ж повернувся назад,—сказав він.

— Повернувся! Просто не наважився.

— Я? Не наважився? Будь певен, що я не боявся. Але по-моєму я зробив де-що розумніше.

— Цеб-то що саме?—спитав Іоакім, не розуміючи.

— Ти-ж бачив, що в мене у мішках? І в мене ще більше всякого добра в човні.

Йозефіна з Клейви зміркувала, що пора і їй обізватись на розмову:

— Може в тебе і ткацькі берда є?

Едеварт:—А як же! Є і берда, товсті й тонкі. Назови який хоч номер.

— Ну й молодець-же ти, Едеварте!—скрикнула вона.—

Яке щастя, що ти приїхав! З того часу, як Габріельсен збанкрутував, ми нічого не можемо купити.

— У мене човен вщерть повний,— сказав Едеварт.— Гадаю, що для Полену у мене краму надовго вистачить.

— Де ти взяв ці речі?—спитав Іоакім.

— Як де взяв?

— Може ти заїхав куди-небудь і вкрав їх там?

— Я плюю на тебе!

— Еге, і тебе заарештують,— вів далі Іоакім.— І от коли тобі закують руки, тоді ми не радітимемо, що маємо у себе в хаті таке добро.

Йозефіна з Клейви засміялась і знову спитала:

— Але ситечок у тебе мабуть нема, Едеварте?

— Щоб у мене не було ситечок?— сказав Едеварт.— Ходім лишень до мого човна...

— Ти надзвичайна людина! Я просто не знала, що мені робити,— корова моя отелилася, а мені нічим було цідити молоко...— Але тут вона вирішила підтримати Іоакіма,— його було переможено і скривджено, і вона сказала:

— Так, так, але й Іоакім теж не сидів склавши руки.

Едеварт:— Він, мабуть, весь час стирчав у Вестеролані з своїм гнилим неводом.

— Ні. Він шматок по шматку розбив усю тутешню скелю. Це його остання робота.

— Так ось чого в нього такі товсті щоки!— глузливо сказав Едеварт.— Мабуть, багато заробив!

Йозефіна не піддавалась:— А коли прийде весна,— сказала вона,— і розтане сніг, і все навкруги зазеленіє і зацвіте, ось тоді ти побачиш усе, що зробив Іоакім: він позношував з вашої землі все каміння, перекинув кожний клапоть дерну і все обернув на поле.

— ... і посіяв сіль?—спитав Едеварт.

— Та плюнь ти на нього!— пораяв їй Іоакім.

Але Йозефіна не була дурна, о, ні! Ця путяща й робота жінка протягом двох років стежила за буйним урожаєм, що його мав Іоакім з своєї нивки, вона хвалила його за це, дивуючись йому і всяк виставляла його: на своєму маленькому наділі він наново зробив луг, придатний щоб прогодувати одну корову.— І як це тобі в голову прийшло, не розумію,— сказала вона Іоакіму.

Іоакім:— Я прочитав про це в одній газеті в Лофотені.

— Ти читаєш книги й газети, ти учишся, шукаєш і дошукуєшся,—сказала вона.—Бачиш, Едеварте, який він?

Едеварт відповів на це, що він не хоче гаяти час на такі дурниці, що в нього є справи поважніші, а Іоакім, виходячи з хати, закінчив суперечку такими словами:

— Йозефіно, покинь розмовляти з таким дурнем! Та він взагалі ледве читає...

Ті, що лишилися, почали обмірковувати сільські новини. Йозефіна знала всіх і про кожного могла розказати що-небудь.

— Еге, про що він питав—про Рагну?—хіба він не знає? Вона замужем за Теодором і в них уже двоє дітей. Живеться їм досить сутожно, землі в них нема,—тільки малюсінька хатка, нема й скотини, навіть кози, але вони якось перебиваються. У старого Мартінуса все гаразд, але-ж їх усього троє. Яка досада! виявилось, що його корова ялівка, але вона жирна аж уся вилискує, він оддасть її на заріз пастору, а за неї матиме добру молочну. Ти, звичайно, питаєш, як і всі питають, про Анну-Марію. Ми нічого про неї не знаємо, хіба тільки, що їй добре і що вона стала релігійною. Вона не часто пише до свого чоловіка, але кажуть, що наш пастор часто одержує листи від тюремного пастора, а той повідомляє, що вона стала надзвичайно благочестивою, читає біблію і від стиха до стиха співає геть усі псалми. Що Каролус каже на це? Спитай брата свого Іоакіма, він читає і пише, можна сказати, за все село. Вона кличе чоловіка до себе, вона так сумує за ним, пише вона і додає, що чоловік і жінка повинні бути однією плоттю. Але, боже мій, не можна-ж Каролуса посадити до неї за ґрати, він-же нікого не топив і не вбивав.

Едеварт:—Як ти гадаєш, нащо він їй?

— Нащо він їй? Нічого сміятись з цього,—сказала Йозефіна і сама засміялась.—Вона, мабуть, хоче повернути його на істинну путь. Але ось я тобі скажу одну новину, яку тобі цікаво буде почути: чи ти знаєш, що Хозея, сестра твоя, має віддатися за Езру? Як, і цього ти не знав? Як-же, вони заручені. І мабуть, мені доведеться шити їй шлюбне плаття, якщо ти захочеш купити на нього тканини.

— Ну, що-ж,—сказав Едеварт,—Езра не гірший за інших, мало кого вона могла-б вибрати?

— Звичайно, не гірший! До того-ж він купив у Каролуса частину луга з прилеглим до нього пустирем. Він, мабуть, хоче будуватись там. Тільки чи пощастить йому тут?—глибокодумно додала Йозефіна.

— Що ти хочеш сказати?

— Ні, так, нічого. Тільки те, що бездонне болото, де провалився шкіпер, воно теж належить до лугу.

Едеварт:—Еге, Езра зробив дурницю, що купив його.

Йозефіна:—Та він не хотів купувати болота, але Каролус інакше не хотів продавати лугу, він конче хотів збутися болота. Та його не можна ганити за це, коли воно спричинилось до такого нещастя з його жінкою.

— Ти не знаєш, скільки він дав?

— Ні, не говорять. Кажуть, що Каролус продав дешево.

— Він міг-би у мене купити,—сказав Едеварт. — У мене є садиба в Трондгеймській окрузі.

Йозефіна похитала головою:

— Боже мій, Едеварте, у тебе, крім всього і садиба ще є?

Едеварта немов роздуло від пихи.

— І я гадаю, що це далеко не найменша садиба,—якщо ти хочеш знати.

Всю зиму коробочники носили свій крам по сусідах і в найближчі села і де-що продали; охота купувати у всіх була велика, але грошей було мало. Багато довелося дати у борг, поки чоловіки повернуться з Лофотена. У ці часи вони часто навідувались до човна у Зовнішньому Полені, але з наближенням весни, коли лід почав танути, пливуча крамниця під'їхала до самих камнів коло причалу, що у Внутрішньому Полені; тут її без потреби міцно прив'язали канатом до берега і окрім того ще двома якорями прикріпили до дна. Коли рибалки вернулись з Лофотена, то Теодор не втерпів і сказав:

— Погляньте на корабель Едевартів,—він, мабуть, жде бурі на Атлантичному океані.

Тепер коробочники ще раз обійшли околицю, щоб зібрати гроші, більшість їм віддали і кешені на їхніх грудах роздулись від туги набитого гамана. Едеварту це подобалось. Він був зо всього задоволений, послав листа з грошима на південь, щоб йому прислали нового краму.

Він став дуже завзятим, але коли два величезні ящики прибули з Трондгейма, він серйозно стурбувався, бо не знав, що робити з такою силою краму.

— Збудуй тут собі крамницю і торгуй,—сказав Август, що завше знав, що вигадати.

— Ну, що ти говориш!

— А чому і ні? Ти можеш відкрити торгівлю тут у Полені, замість того, щоб, як Габріельсен, улаштуватись десь далеко і врешті збанкрутувати. Конче так зроби, візьми і збудуй крамницю!

Едеварт сказав, що він не має охоти слухати такі дурниці.

В його хаті завше було повно людей. Люди в Полені мали так небагато розваг, єдиною новиною був старий рибалка з Офотена, що сушив свою рибу в бухті, але він приїздив тепер що-року і вже нікого не цікавив. Дні минали одноманітно, без ніяких пригод. Іоакім працював на своїй землі, він сів; Езра старано прибирав свій пустир, закладав кам'яний фундамент під хату і розчищав місце для двора. У коробочників було найцікавіше. Правда, старий хазяїн хати був людина побожна і тиха, але він був поблажливий і неначе був не проти того, щоб бачити у себе гостей. Особливо багато народу сходилось у свята після церковної відправи; все це були статечні люди, сусіди, вони забігали на хвилинку побалакати про новини, що почули на церковній горі. Їм хотілося почути думку коробочників про різні речі; цих людей можна було спитати про нову зірку, про війну між Францією і Германією. Ось, наприклад, Едеварт: він мав кошти, керував парусником і ніс велику відповідальність, а що-до Августа, то-ж він об'їхав усю землю. Обидва вони були чудові парубки і Август ані трошечки не гірший за Едеварта. Коли Теодор, — ця людина з гилою та й годі, — коли він починав усміхатись, слухаючи яку-небудь з Августових пригод, то йому зараз-же втирали носа. Едеварт усяким способом виставляв товариша, хвастився ним, завше, щоб усі чули, звертався до нього за порадами і вимагав до нього поваги, — отже Теодор не наважувався і голосу подати. Едеварт не тільки не заважав своєму товаришеві розповідати про свої пригоди, а ще й підтакував йому з зацікавленням похитуючи головою та розлітуючи про подробиці, він не пере-

бивав його навіть тоді, коли той вигадував найнеймовірніші речі. І чого тільки не розповідав Август літніми, святковими вечорами,—варт було його тоді послухати. Так ніхто й не довідався, де Август вивчився грати на гармонії, а він нічого не зробив, щоб розвіяти таємничість, що оточувала його; він розповідав про дерева з срібним листям, про манну, що як дощ сиплеться з неба, про кораблі з двадцятьма щоглами та про людей з зеленими обличчями, що живуть до чотирьохсот років.

— Ти бачив їх?—питав Теодор.

— А думаєш ні? Август бачив і не таке. Назвіть, яку хочте країну, яке хочте королівство,—Август знає, де вони. Едеварт сам держав у своїх руках в'язку ключів, що я привіз з Індії. Так я кажу?

Едеварт підтакував.

— Еге,—казав Август,—ти бачив мене бідним, коли я зазнав корабельної катастрофи і все втерав, але минуло небагато часу і я з великим запасом перлів та діамантів з'явився на Левангерський ярмарок, пастор і вся влада з пошаною вітали мене. Ти-ж знаєш це, Едеварте?

Едеварт на знак згоди хитав головою.

Теодор:—Я не розумію, звідки ти все це брав.

Август таємниче мовчав, але тоді один з слухачів зауважив:—Еге, Теодоре, тобі хотілося-б усе це знати, але це не слід знати ні тобі, ні мені.—І Август сявав. Він розтуляв свій золотий рот і давав волю своїй фантазії,—от тоді було що послухати! Едеварт давав йому можливість тішитися з перемоги.

— А як звали короля в Індії?—питав Едеварт. Він питав тільки для того, щоб люди з Полена почули незвичайне індійське ім'я.

І Август пригадував:—Чи не король Ашаб? Я не пам'ятаю. Хіба я можу пам'ятати імена всіх королів і різних людей, що з ними я зустрічався в своєму житті. Одна людина не може всього цього держати в своїй голові. Але ось ти мені нагадав одну пригоду: це трапилося в ясну місячну ніч і було це там, де зустрічаються Преторія і Колумбія.

— Що зустрічається?—перепитав Теодор.

Август:—Ти, як завше, не ймеш віри.

— Чи не помовчав-би ти трохи, Теодоре! — крикнув хтось з розгніваних слухачів.

— Я тільки спитав, що це там зустрічається.

— Преторія і Колумбія,—сказав Август.— Вони зустрічаються. Це дві ріки; вони схожі на два великих моря, що кидаються одно на одне, як розлютовані бики. Їхній шум чути за десять миль звідти, а піна так знімається у повітря, що для тамтешніх людей настало вічне сонячне затміння. Тепер, Теодоре, ти питаєш, звідки-ж тоді вони беруть світло? У них є тільки місячне світло. Але це місячне світло зовсім не таке, як у нас, його навіть і порівняти не можна з нашим, бо воно все одно, як у нас найблискупіше сонячне світло.

— Що там трапилося з тобою?—спитав Едеварт.

Август знов подумав:

— Я йшов і потрапив у золото.

— У золото?—справді зацікавившись скрикнув Едеварт.

— Уяви собі в справжнє золото. Спочатку я нічого не розумів, але коли поглянув униз, то побачив, що чоботи мої немов позолочені. Я тупав ногами, обтрушував, але золото не сходило. Тоді я що-сили кинувся бігти до пароплава, зійшов на палубу і попередив капітана. Мені-б ніхто не повірив, якби не мої чоботи.

Август замовк. Слухачі напружено чекали продовження.

— Ну і що далі? Що-ж потім?

— Потім? Річ у тім, що ні капітан, ні хто інший з екіпажу не захотіли піти за мною вночі. На другий день ми вернулись на старе місце, але золото зникло.

— Зовсім погана справа,—схвильовано перебив його Теодор,—коли тобі нічого не перепало.

Август пильно подивився на Теодора і сказав:—Ти так думаєш?

— Як же я інакше можу думати?—спитав той, якого збила з пантелику самовпевненість оповідача.

— Ні, бачте, я не був таким дурнем, за якого ви мене маєте. Якщо вони не схотіли негайно піти за мною, то я всю ніч лежав і думав про це, а вранці водив їх наоколо, а справжнього місця не показав.

— Невже?—скрикнули слухачі.

— А чому-б не так! Золото було моє, я зовсім не бажав його віддати всім. Дякую! Наставляй пригорщі!

Дехто погодився з ним. Вони зробили-б так само, але невгомний Теодор запитав:

— Навіщо-ж ти тоді попереджав капітана?

Август відповів цілком серйозно:—Це був мій обов'язок. Довга мовчанка. Кожний своє думав. Мабуть, звідти Август бере собі кошти, коли йому буває скрутно і він потребує їх. Тепер зрозуміло, як міг матрос, що зазнав корабельної катастрофи, приїхати на Левангерський ярмарок з запасом діамантів. Виходить, що в цього чорта Августа було місце на земній кулі, де він ступав по золоту—це була сама чиста правда, він захопився з цим.

— А ти знайшов знов те місце?—спитали вони.

— Про це не турбуйтеся,—відповів Август.

Але цей чортяка Август не в тім'я битий. А проте не можна бути певним, чи правду він розповідає. От якби він показав чоботи.—А де-ж чоботи?—спитали вони.

— Чоботи? Я їх віддав капітанові.—Ти віддаси мені свої чоботи, Августе,—сказав він мені по-англійському.— Носи їх на здоров'я!—Так само по-англійському відповів я йому. Але з того часу він звільнив мене від усякої праці на кораблі і я кожний раз сідав з капітаном за один стіл.

Знов настала довга мовчанка. Август сам глибоко задумався і сидів, міцно стиснувши руки. Потім, немов бажаючи прогнати спогади, він струснув головою і сказав:

— Згодом він продав ці чоботи в Сакраменто і за золото, що налипло до них, взяв силу грошей. Оце були чоботи! Ювеліри зі всього міста мусіли скластися, щоб купити їх.

— А в якому саме місці це трапилось?—спитали вони. Август озирнув усіх і хитро спитав:

— А вам дуже хотілося-б це знати?

Звичайно, не можна було сподіватись, що він захоче викрити цю таємницю. Тоді кожен поїхав-би на те місце і походив-би по золоту. У всякому разі цей шахрай Теодор захворів-би від зажерливості і, чого доброго, негайно вирядився-б у дорогу.

— І що-ж,—сказали вони,—ти туди часто їдиш, чи так і не був там з того часу?

Август:—Я був там один раз, але якщо мені треба буде, то я знов поїду. Але ви мусите знати, що туди не так легко потрапити. Ні. У цій країні живуть не звичайні побожні і пристойні люди, як ми з вами, там у лісах повно людоїдів та потвор і ти на кожному кроці дріжиш за своє

життя. Навіть трудно ї вимовити, але у них є звичай, нападши на християнина, конче вбити його, а потім ззісти.

— Вони їдять... людей?

— Варять і їдять.

— Ти бачив це?—спитав Теодор і встав, він ніяк не міг заспокоїтись.

Август:—Коли ти хочеш знати, добре, я тобі скажу: так, я бачив. Раз ми з товаришем зійшли з корабля. Ми навантажували перли, кругом росли пальми, фіґи і різні овочі. Але уявіть собі, дикі схопили мого товариша; їх було що найменше з дванадцятро. Мене вони не зачепили, бо я зараз-же навів на них зарядженого револьвера.—Що вам треба?—спитав мій товариш.—Уа, уа!—відповіли вони, і це визначало, що вони хотять убити його.—Ви негідники й розбишаки,—сказав він, бо не злякався їх і одного так ударив кулаком в обличчя, що у нього на місці носа утворилась дірка. Я це бачив на власні очі. Але проте на їхньому боці була перемога, бо їх було більше; вони били його по голові сокирами і не вважали на те, що він їх називав негідниками та свиньми. Тоді я застрелив одного з них. Але це їх ані трохи не злякало, їх бо ще лишилось багато. Товариш кричав мені, що вони сильно б'ються, що йому боляче; я застрелив ще одного, але тут вони повалили його на землю, підгорнули під себе і я не наважувався більше стріляти, щоб не влучити в нього. Згодом він помер. Тоді дикуни почали танцювати, скакати та стрибати, а я врятувався тільки тому, що весь час держав наведеного на них револьвера і поволі відходив, аж поки не дістався до пароплава. Тоді ми, весь екіпаж, взяли зброю і люто напали на дикунський табор. Але було запізно; вони порізали товариша на шматки і вже варили в казані.

Слухачі здригнулись, а старий батько спитав занепокоєно:

— Август, ти застрелив їх? Ти, мабуть, не застрелив їх?

Августе:—Ну, що я мусів зробити з цими дикунами? Вони-ж погани.

— Воно то так,—сказав хазяїн хати,—але душа в них безсмертна.

— А бог їх знає, яка вона в них,—я цього не знаю. Але я їх не на смерть повбивав, я влучав їм тільки в руки, ноги і пальці, так, що їм нічого нарікати на мене.

— Я так і думав, що ти так зробив,—задоволено захитав головою хазяїн.

Едеварт побачив, що його товариш потребує підтримки, він спостеріг, що Теодор, Езра та Іоакім ставляться до цієї пригоди з деяким сумнівом, а тому сказав:

— І чого ти, Августе, не зазнав на своєму віку. Ми навіть збагнути цього не можемо.

Август закинув руки за голову й байдуже позіхнув; він навіть не сказав, що вважає, що пишатись тут зовсім нема чим,—він занадто часто говорив це й раніш.

Оповідання про насильства, вбивства та смерть трохи порушили одноманітність. Август поклав собі знову вирушити в далекий світ і відвідати свої розпорошені в ньому багатства.

III.

Влітку ні в Полені, ні в його околицях ніколи не було грошей, і коробочникам уже давно слід-би було виїхати, але минали тижні, а вони не виїздили. Жилося їм не погано. Тут усі до них ставилися доброзичливо і з повагою, а в нових місцях їм довелося-б запобігати цього. До того-ж старий рибалка з Офотена, що сушив на скелях свою рибу, мав в-осени розплатитись за неї, і тоді в людей були-б гроші.

Ось тільки Август ставав неспокійним, йому таке життя здавалось не досить різноманітним. Він не лінувався, не спав до полудня, не вилежувався в ліжкові, а блукав по селу, навідувався до тих, що працювали на скелях і розмовляв з ними, навідувався до Езри на його луку і висловлював свою думку що-до розпочатої Езрою будови і місця під двір.

Так, Августові доводилося бачити в різних кутках земної кулі і гірші підприємства; правда, Езра виявив велике розуміння справи,—він викопав канаву на схилі, що вище хати, інакше в льох набігала-б вода, на хату та хлів він зробив глибокий фундамент, щоб вода на весні не зрушила їх з місця. Зараз Езра саме й працював коло фундаменту для хліва.

Август сказав:

— Хлів занадто малий.

Езра відповів, що він і не збирається розводити багато худоби.

— Але-ж ти не собачу буду ставиш,—зроби його вдвічі більшим і тоді згодом у тебе буде хлів на чотири корови.

Езра голосно засміявся: — А чим я прогочую чотири корови?

Август поглянув на луку, і раптом у нього народилася блискуча думка. Еге, Августові так часто доводилося своєю

спритністю, рятувати власну шкуру, що й цього разу його немов осяяло:

— Ти мусиш висушити трясовину!—сказав він.

Езра перелякано подивився на нього.

— Що ти глузуєш з мене чи що?—спитав він.

Август не глузував з нього, його ідея була не жарт. Йому довго довелося переконувати цього селяка Езру, але він так і не переконав його, хоч Езра з великим зацікавленням слухав проєкт моряка, що багато бачив на своєму віку.

Але, врешті, нащо Езрі робити цю важку роботу?

— Хіба він сам не бачить нащо? Він має велике чудове болото, що з його він, коли захоче, може зробити поле, перевернувши тільки торф. На болоті нема каміння, земля—цілина, її можна засівати першого-ж року. Ходім, подивимось на болото,—сказав Август.

Вони пішли. Вони продирались уперед крізь глодові кущі та дерева. Август пояснював і показував. Він пожвавішав, його холодні блакитні очі блищали теплом. Вони спинились внизу коло скель, де сушили рибу, по них вічно збігала вода в болото; вони побачили весь болотяний простір, безлісний та голий і Езра сказав, знову засміявшись:

— Тут довелося-б копати глибокі канали!

— Не знати,—сказав Август,—бо-ж тут тільки одно місце бездонне—те, що посеред болота. Тут доведеться викопати каналу навколо всього болота. Потім посередині другу, глибоку, і врешті пересікти все болото поперечними каналами, що вливатимуться в середні. Схил досить крутий, утвориться справжня річка, що по простій лінії потече безпосередньо в море. Уяви собі, що все, що ти тут бачиш, перетвориться в зелену луку!—закінчив Август. Тут-же корму що-найменше на три корови.

— Ти бачив, що-б де так робили?

— Багато разів, в різних країнах.

— Що-б викопували покійників?

Август неначе завагався:—Покійників? Ні. Цього може й не робили; чому ти так питаєш?

— Я кажу, що ти може хочеш, щоб я потурбував того, що в болоті. Ти цього мабуть не хочеш?

— Ах, так!—сказав Август. Власне нікому небіжчик не міг здаватися таким страшним, як тільки йому, бо-ж він

колись таки добре ошукав його, розплачуючись за сушену рибу,—він привласнив собі його годинника, чоботи та одєжу. Ну, а хіба він не подарував небіжчикові золотого персня? Август заспокоївся і, отямившись, сказав Езрі:

— Ну, що може Скору заподіяти тобі?

— Мені? Нічого.

— А хіба він не кричить з болота і не просить, щоб його витягли звідти? Він-же лякає всю округу.

— З того часу, як Анна-Марія сидить у тюрмі, тут стало тихо.

Август закінчив:—Було-б краще, якби його відкопали і по-християнському поховали на кладовищі.

Через тиждень трапилася така неприємна подія. В неділю в обід, саме тоді, як люди йшли з церкви, з болота почулись крики. О, боже, крики були такі протяжні, болісні й виходили ніби з-під землі, що дівчина, яка пасла худобу на скелі й почула їх, кинулась бігти додому й на порозі своєї хати гримнула об землю. Народ, що йшов з церкви, почув ці крики у Зовнішньому Полені й теж побіг, вся округа занепокоїлась. Едра, почувши крики, висолопивши язика, прибїг з своїх висілків.

Аж до самого вечора в людей тільки й мови було, що про цю подію. Це-ж не дурниця, що знову почулись зойки з болота; після цього бідний Езра не зможе будуватись і жити на своєму віддаленому лузі, та й решта, увесь великий Полен, хіба зможе після всього цього, що сьогодні трапилось, спати спокійно? Це-ж не Каролус ревів, і не іволга пронизливо закричала один раз та й замовкла—це жалілася душа, що не знайшла собі спокою. Усі подумали про шкіпера Скору.

— Я гадаю, що треба висушити це прокляте болото,—сказав Август.

— Що ти скажеш, Каролусе?

Каролус не згоджувався, мабуть, йому не дуже хотілося говорити про небіжчика, щоб знову не розпочинали балачок про жінчин злочин.

— Не знаю, але на мою думку, не варт турбувати небіжчика,—сказав він.

Август:—Але якщо ми знайдемо його й поховаємо на кладовищі, тоді він спочиватиме в свяченій землі й ніхто й звука не почує від нього. Так я гадаю.

Де-хто кивнув головою і згодився з ним. Інші-ж вважали за небезпечно викопувати трупа — яке вони мають право встрявати в справи провидіння. Так справа й затихла. Хоч вона торкалась спокою всього Полену, але затихла. Навіть Езра, якого вона зачіпала найбільше, не міг завше бігати висолопивши язика, його зворушення втихло, він знову почав будівання, — і як це не дивно, відтепер він наважився піти за Августовою порадою і зробив хлів удвічі більший від попереднього. Чому так?

Але тут знову трапилася неприємна подія, цього разу вона зачепила Мартінуса. Він мав нову корову від пастора, звали її Красунею. Вона слухняно ходила за чередою й давала небагато молока вранці, небагато в обід й ще трохи ввечері; все здавалось було як слід. Правда, інші корови її кривдили, били рогами й проганяли з дороги, але така завше доля нової корови в череді, з часом це минає. Але Красуня відбилась від череди й потрапила в трясовину. Це було таке нещастя, але нічого не можна було вдіяти, допомога наспіла вже запізно. Бідна Красуня не знала цього пасовиська, бо телям її не привчили обминати цей бездонний клопоть на болоті, а може яка з корів загнала її в трясовину. Як-же поставився сам Мартінус і його сім'я до цього? Сам Мартінус тішив себе тим, що йому не довго лишилось жити й не виявляв великого жалю, але люди збирались гуртками й питали одно в одного, що-ж тепер робити.

— Невже ми не розкопаємо болото? — спитав Август.

— Але хіба від цього у Мартінуса оживе корова? — відповідали йому.

— Та неже-ж Скору мусить лежати поруч з коровою?

Вони всі здригнулись і визнали, що це не можливо, але хіба можна цьому перешкодити, хіба можна хоч що-небудь зробити? І справа знову затихла. Езра перейшов на бік Августа й дуже раяв спустити воду з болота. Знищити цю пекельну трясовину, це беззаконство, що існує на очах у всіх, — Езра говорив у порожній простір. Йому нічого іншого не лишалося робити, як будувати хлів і далі на чотирі корови, якщо він уже заклав такий фундамент.

Але ось сталось таке, що змінило настрої на користь Августового плану: у неділю після церковної відправи знову почувся крик з болота. Цього разу крик чути було двічі, один за одним.

Тепер вже цього не можна було залишати, треба було щось робити. Крики чути було в той самий час, що й минулого разу; дехто казав, що це було саме в той час дня, коли шкіпер Скору загинув в трясовині, тепер він благав витягти його; це був він, а ніхто інший. Те, що він сьогодні прокричав двічі, свідчило про те, як він тужить від зневаги, що корова лежить поруч із ним.

Пастушка прилетіла додому, ті, що йшли з церкви, сами чули крики, Езра, як несамовитий прибіг додому і впав на землю. Він признався, що мусить кинути й думати про будування, що він не буде там жити.

Старшина Каролус поставився тепер до цього уважно й пішов до пастора порадитись. Він взяв з собою Іоахіма на той випадок, якщо доведеться писати яку-небудь заяву, або взагалі зустрінуться які-небудь труднощі.

На роботу висувувати болото стало багато людей, всі чоловіки з округи; був ясний літній день, боятись нічого було, бо-ж зібрались вони тут діло робити. Август керував роботою. Від самого моря угору по схилу, він простяг по простій лінії віршовку, щоб по ній копати канаву, вздовж цієї лінії він розставив людей; сам він працює, що є сил, не жаліючи себе. Навколо пояса в Августа нема тепер червоного шарфа, нема й сигари в роті, піт градом котиться з нього. У нього немов виникла потреба спокутувати свою провину перед покійним шкіпером Скору, тому він так і старається,—він тепер сякається в пальці й потім витирає їх об штани і ні трохи не турбується про свої гарні чоботи з лакованими вилогами.

Усі працюють майже мовчки, а якщо хто й вимовить яке слово, то тільки пошепки, бо працюють коло серйозної, навіть урочистої справи.

Чим ближче підходять вони до бездонного місця, тим обережніше стромляють заступ в землю — хто знає, на що тут натрапиш. Езра йде попереду й перший встромлює заступ у купину, за ним уже тягнеться цілий ряд мужчин, їх видно все менше й менше, бо канава, що далі, то глибшає й останні копачі майже цілком ховаються в ній.

Езра наблизився до найнебезпечнішого місця. Він кладе перед собою дошки й жертки й стає на них; від наймен-

шого його руху трясовина гойдається. Він оглядається, щоб упевнитись, що на випадок нещастя буде кому допомогти йому, нарешті він доходить до зеленої купини й стає на неї. Крім м'якої рідини, він нічого не може вхопити на заступ, нарешті він знищує зрадливий зелений горбок, але рідина в ту-ж мить заповнює утворену заглибину, навіть не видно, куди він стромляв заступа. Він працює немов у рідкій каші. Він переходить бездонне місце і знову починає копати на твердому ґрунті; дійшовши до кінця вірьовки, він вертається назад і стає в кінці ряду, а попереду стає інший копач.

Такий порядок дав Август.

В обід широка чорна смуга пересікла болото, а над вечір мало не половину роботи було зроблено. Тихо розмовляючи, люди вертались додому. В бездонному місці вони викопали яму в чотири штихи й натикалися на саму рідину. Вода весело дзюрчала в канаві.

Вранці вони знову взялися до роботи.

І тоді ось що трапилось. Копач, що в той час йшов попереду, крикнув і вискочив з канави.

— Трапилось з ним що-небудь, чи що? — питаються один в одного.

— Там щось тверде! Заступ зачепився, мабуть, за одягу.

Теодор, що був другим у ряді, насмішкувато пирхнув і захопився стати на перше місце. Від Теодора не сподівались такої сміливості. Він два рази встромив у землю заступа і натрапив на щось тверде. — Та це-ж тільки корінь! — сказав він, ухопився за нього й хотів був викинути з канави, але не міг — мабуть корінь за щось держався. Теодор мусів випустити його з рук і взявся відчищати від болота — і те, що він побачив, раптом примусило його гепенутись задом об землю: він ухопив руку мертвяка.

Еге, Теодорові зробилось недобре, — все, що він сьогодні звів, вийшло з нього обома виходами, і цілком знесилений він простягся на землі. Август підійшов і переступив через нього.

Серед усіх людей тільки один Август наважився відкопати трупа й витягти його на світ божий, він один не побоявся заглянути в мертвякове обличчя.

Дивно, як добре зберігся мертвий шкіпер, мул не дав йому зогнити, від нього несло тільки болотом, навіть одяга

цілком збереглась, як і раніш на пальці був золотий перстень, розкинуті руки довелося скласти, одного чобота на ньому не було, труп лежав на твердому ґрунті в заглибині, що скидалася на казан, на глибині яких трьох сажнів від поверхні болота. Тут на дні казана було джерело, і вода, булькаючи, била з щілини.

Труп перенесли на тверду землю, обмили його і вкрили. Август вибрав двох копачів, звелів їм піти додому й зробити труну.

Тепер колишнє напруження розвіялось, і де-хто почав говорити, що пора й роботу кінчати. Езра наполягав на тому, що треба копати далі, у нього на це були свої підстави; він пішов до Августа і пожалівся йому:

— Як так?—скрикнув Август.—Розходитись? Ні в якому разі! Трясовину треба цілком розчистити, щоб ні одна душа не загинула там!

В цей день вони працювали до самого вечора і перерізували болото величезною канавою. Вода текла тепер прудким потоком; виявилось, що майже скрізь під канавою було рівне кам'яне підґрунтя, тільки западина завше наповнювалася водою й мулом.

Корову старого Мартінуса так і не знайшли, зате знайшли чобіт Скуру.

Коли скінчили роботу, виникло питання, хто-ж буде стерегти трупа. Ніхто не хотів братися за це. Езра згоджувався стерегти його, як-що з ним залишиться ще хто-небудь, і Теодор, що прийшов уже до пам'яті, пристав до нього. Він уже сховався до моря і вимився. Згоджуючись стерегти трупа, він, мабуть, хотів спокутувати свою недавню слабкість.

Було літо і біла північна ніч. Вони обоє на самоті блукали туди й сюди, вони не боялись, бо-ж вони сами залотіли стерегти тіло та й вини перед небіжчиком вони не почували ніякої. Тільки Езра потай радів, що болото висушили, і цю радість навряд чи можна назвати по-божною.

Вони сіли й задрімали, сонце сховалося за горбом, їх вкрила тінь, і вони застігнули куртки. Останні їхні слова були про те, що сумління їхнє цілком чисте перед шкіпером Скуру, невже-ж він заподіє їм що лихе? Звичайно ні. Але-ж небіжчик—труп, а не шкіпер. Еге...

Раптом Теодор прокинувся. Йому, мабуть, щось приснилося.

— Що таке?—Езра скочив на ноги.

— Нічого. Але поглянь, там щось ворухиться!

— Де ворухиться?

— Вкривало на ньому. Ходім подивимось.

— Добре,—сказав Езра,—але пішов не відразу.

Уже перейшло за північ і було напівтемно. Вони стояли і здаля дивились на трупа.

— Воно щось червонувате, це звір,—сказав Теодор.

Езра:—Ось побачиш, що це лисиця!

— Так,—сказав Теодор.—Може це справді лисиця, але...

— Ходім, подивимось,—сказав Езра.

— Ходім. Але що як це він!

— Що ти!—Езра здригнувся.—Невже ти думаєш...

— Та ні, я не знаю. Але ти так само добре знаєш, як і я, що упир, перевертень, коли хоче кого-небудь ззісти, то прибирає якого схоче вигляду, то чому-б йому не перекинутись в лиса? Здається, я де-що чув про такі перетворення.

Езра почав вагатись:—Вже багато часу проминуло відтоді, як Скору провалився в болото, і весь цей час душа його була спокійна, так чому-ж перевертень прийшов до нього саме тепер?

На це Теодор нічого не сказав.

— Ти як про це думаєш?

Теодор:—Я нічого не думаю, але в цьому звірі є щось дивне. А Скору зовсім не був таким, яким слід було-б йому бути. Він багато нагрішив за своє життя, це я напевне знаю. Дуже може бути, що це упир і тягається з ним.

Але Езра не був боягуз, він узяв в обидві руки по доброму каменю і пішов до трупа.

— Ти йдеш?—спитав Теодор і поволі поплентався за ним.

В ту хвилину від трупа відскочив якийсь звір, і тінь від нього темною смугою промайнула перед ними. Езра кинув камінь, і лис запищав, може тільки з переляку, але Езрі аж на душі полегчало, коли він почув цей писк.

Вони наблизилися до покійника; від нього несло трупом, їм довелося зутулити носа. Теодор посмішав, він тепер напевне знав, що це була звичайна паршива ли-

сиця,—бо коли-б це був перевертень, то він не тікав-би рятуючись, а замість цього зробився-б невидимим або обернувся в мурашку.

— Подивись-но, що ця паскуда тут натворила!—сказав він.

Лисиця добиралась до тіла і розірвала куртку. Обличчя вона не зачепила, але пошматувала одержу, погризла гудзики, пожувала петлі, порвала кешеню. Ну, й пацлюка ця лисиця! Вони похапцем поправили костюм на покійникові і знов накрили його. Вони не наважувались більше засипати.

— Яке щастя, що я прокинувся раніш,—могло трапитись що-небудь гірше,—сказав Теодор і собі одному приписав честь, що врятував трупа.

На другий ранок хто прийшов, а хто й ні,—багатьом уже надокучило копати. У них вистачило терпіння, щоб викопати покійника з болота і тим самим позбутись зловісних зойків, більше вони нічого не хотіли робити.

— Ну, а як з коровою Мартінуса?—спитав Август,—чи не розшукати її і не злупить дорогоцінну шкуру? А що буде, коли ще людина або скотина загинуть в цьому болоті?—Він наблизився до покійника, підняв віко в труні, але сморід, що вдарив йому в ніс, примусив його відійти. На щастя вартових він не спостеріг неладу на трупі; він пішов на болото, назначив дві бічних канали, що йшли від улоговини аж до самого горба, показував і керував роботою. У лівій каналі знайшли Красуню. Вона була зовсім ціла, з неї змили мул і взяли білувати. Перед обідом прийшли двоє чоловіків і занесли труп Скуру, і це було як раз завчасно, довше його не можна було лишати не похованим, бо нарешті тільки одержа не давала йому розвалитись....

Август виявляв незвичайну діяльність, а тим часом його приятель Едеварт цілими днями нічого не робив, зледачів та ще й хвалився цим і потроху залицявся до жінок, не брав жодної участі в копанні болота. Це був-би добрий приклад для всієї громади, але він навіть і не доторкнувся до заступа тому, мовляв, що в нього нема робочої одержи.

— Крім того,—дав він це зрозуміти,—село, громада його не цікавили. Що у нього спільного з ними? Звичайно, він народився тут, але вже не був тутешнім, цеб-то він був своїм

не тільки тут, але скрізь. Коли вже висушувати болото, думав він, то висушувати на власній землі в Фосенланді. Там, до-речи, не треба було викопувати мерців.

Август спричинився до того, що висушування болота розпочато було в такому широкому масштабі. Половину всієї цієї важкої роботи, можна сказати, було зроблено: величезна середня канава і дві бічні допомогли тому, що болото почало помітно осідати і висихати. Але-ж ще лишилось прибрати все каміння, треба було ще працювати цілі місяці й роки.

Але справу було розпочато, і Езра разохотився. Август підтримував його, допомагав йому порадами й працею. Часом Езрі допомагав і Іоакім; обидва вони були природжені хлібороби: коли Езрі треба було прибрати дуже велике каміння, він кликав на поміч Іоакіма, часом Іоакім цілий день міг працювати на болоті. Справа посувалася вперед поволі, але не затримувалася. Між обома парубками, як і треба було сподіватись, була цілковита згода; усі знали, що вони будуть шваграми, бо-ж Хозея, Іоакімова сестра, носила вже золотий перстень, що звязував її і не дозволяв їй піти за кого іншого.

Але тепер Августові нічого було робити і він вишукував, за що-б йому вхопитись. Він знову почав умовляти Едеварта збудувати крамницю в Полені—бо-ж його навантажений крамом човен ще й досі стояв у причала. Хіба-ж можна так залишати його на зиму серед льоду? Цього разу Едеварт згодився, він уже встиг обміркувати це питання.—Якщо так, то він мусить взятись за цю справу зараз, ще до зими; цього не варт відкладати.

— Так, — погодився Едеварт, — треба тільки скоріше роздобути матеріяли.

— Безперечно, сьогодні-ж посилай листа, проси вислати стільки-то колод, дощок, драниць, такого й такого розміру.

Іоакім написав листа.

Тут немов-би й сам Едеварт підбадьорився. До нього повернулось бажання працювати, він почав рано вставати і до пізнього вечора працювати коло будівництва. Едеварт де-що тямив в будівництві і йому придалося те, що він чув і бачив в своєму великому домі в Фосенланді; вкупі з Августом та Іоакімом вони вимурували льоха, де могли вміститись: бочка карасину, невелика бочка з листяним

тютюном, бочечка зеленого мила і ще де-який крам, що його можна зберігати в льоху. Август сказав, що цей фундамент малий, але Едеварт вирішив почати краще з невеликого,—це певніше.

Коли прибули матеріяли, то вони дуже швидко вивели решітчані стіни, обшиті з середини і з надвору дошками без ніяких прикрас і різьби; невеличка крамниця прилягала до хати, вона не мала навіть печі. Уже в-осени Едеварт здобув собі право на торгівлю і почав продавати крам з певного місця. Час був дуже сприятливий: старий рибалка висушив свою рибу, розплатився з людьми і в них знову з'явилися гроші.

Але що це творилось з Августом? Він знов опинився без роботи, більше ніж коли почав непокоїтись, навіть почав коверзувати та злоститись, йому нічим не можна було догодити.

— Що з тобою?—спитав його Едеварт. Август хотів відходити. Едеварт запропонував йому йти з мішком на північ, він міг-би піти в Тромс. Едеварт буде висилати йому крам, як тільки він у нього виходитиме. Август заперечливо похитав головою. Що-ж йому тоді хочеться? Йому хочеться наплювати на все. Цеб-то як? Та так, що він не бажає більше торгувати вроздріб... Едеварт не хотів розлучатись з ним, він запросив його в компаньони, вони нарівно володітимуть крамницею й торгівлею. Август відмовився.

Ні, Август жадав зміни; він тільки про це й мріяв. Він звик переходити з місця на місце, від одної роботи до другої, все, що можна було, він використав цього разу в Полені й тепер гинув від несталости своєї вдачі.

— Тобі було-б непогано,—говорив Едеварт,—ти-б пішов у Тромс, а потім вернувся-б назад, потім пішов-би далі на південь, спинявся-б, де хотів, і торгував-би!

— Еге, а потім знову пішов-би тією самою дорогою!—сказав Август.

— А чому-б і не так?

— Зустрічати весь час тих самих людей, вести ті самі розмови, ляскати себе аршином по чоботях і хвилюватись.

— Ти казав, що це тобі подобається.

— Хіба я казав? Ну, а тепер мені це остогидло.

— Що-ж ти робитимеш?—спитав Едеварт.

Август сказав, як і завжди:

— Про мене, будь ласка, не турбуйся.

Але коли він від'їздив, то планів на майбутнє у нього напевне не було.

Едеварт торгував у Полені. Він прибудував з боку батьківської хати крамницю, щоб будувати тільки три стіни й через це старий дім став удвічі довший і підходив майже до самого двору старшини Каролуса. Едеварт був не проти того, щоб люди з повагою ставились до нього, а тому він сказав пофарбувати будинок у білий колір так, як був пофарбований пасторів дім; у нього дома заведено було культурний лад: двір замітали, щоб у ньому не валялось сіно від пакунків. Старий батько ходив і грішив тим, що потай пишався своїм щасливим сином. Він часом говорив:—От, коли-б твоя мати була жива!

Зимою було тихо й пусто, всі чоловіки виїздили в Лофотен і в Полені не було грошей. Для Едеварта наставали тихі дні. Він їв та спав. Тут після дев'яти годин вечора нічого не траплялось у домі, або перед домом. Усі лягали спати і нікому не треба було лежати та наслухатись.

Він був і далі добрим і не раз цієї суворої зими, допомагав бідним, даючи в борг півпуда борошна, або чверть фунта кави, а маленькій Рагні, що була за Теодором, він давав навіть білий битий цукор до кави і цей цукор не завше записував на її рахунок.

— Якщо так, то приходь до мене пити каву,—казала вона.

Він відповідав:—Добре, я прийду сьогодні ввечері.

¶ Инакше й не могло бути, хоч це було й по-дурному й погано, але він ходив до маленької Рагні, що жила в своїй хатині, що перейшла до неї від бабуні,—він ходив туди темної ночі й залишався там до самого ранку. На селі про все це добре знали,—але йому було байдуже, що вони про це думають,—у нього були гроші, він багатий; хіба не доводилось їм усім звертатись до Едеварта, хіба не давав він їм то півпуда борошна, то чверть фунта кави. А щодо Рагні, то вона пишалась тим, що він вибрав її, а не Берет, або Йозефіну з Клейви.

А сам Едеварт? Як воно почалось, так уже й пішло далі. Що-далі, то легковажніше ставився він до своїх

вчинків; правда, маленька Рагна була не те, що Ловізе Магрете, ні, жодна, не була на неї похожа й він не міг її забути. Але—щасливої дороги, як казав Август,—Рагна тут близько і в неї такий гарний рот, коли вона сміється. Душа його змучилась, він не зазнавав з нею радощів, од яких не міг-би відмовитись, але не кидав її. Не минало дня, щоб він не згадував Ловізе Магрете, але він покинув її шукати, інакше й не могло бути: йому лишилося тільки згадувати про неї. Вона залишила глибокий і помітний слід в його душі. Цілий рік минуло з того часу, як вона квола та розбита, розлучилась з ним в останній раз в каюті «Ерміни», з того часу й він став кволим та розбитим. Він легко міг-би довідатись її адресу, коли їздив на південь, але в нього не вистачило сміливости й рішучости спитати; тепер він жив у своєму селі й обмірковував листи до неї, яких він так ніколи і не послав, ба навіть і не написав. Він забув, що то є развага, радість, він забув сміятися, це був зів'ялий юнак з дужим від доброї їжі тілом. Одного разу Август сказав йому:—Та ти зовсім мертвяк якийсь, тільки що не похований!

Але ні, він не був мертвим, принаймні цілком мертвим.

Коли на-весні чоловіки повернулись з Лофотена, він допоміг старому Мартінусові придбати нову корову, поручившись за нього. Це була велика радість старому.

Теодора ніби громом ударило, коли він довідався, що Рагна вагітна.

— Де ти була? Де це сталося?—спитав він похмуро.

— Ха-ха, та дома-ж тут!—відповіла Рагна.

— Але хто майстер, хто це зробив?

З цього вона ще більше розреготалась і перепитала:—
Хто майстер?

— Я тебе питаю, хто це зробив?

— Ти питаєш, немов сам ти привид,—сказала вона,—
хіба ти не приїздив додому на великдень?

— Так, але це було всього три тижні тому, а яка ти зараз?

Мовчанка.

— Я мушу це знати!—схопившись з місця, закричав він.

Але Рагна колись дуже добре вчилась, та й взагалі вона була розумна, вміла лічити й могла дати собі раду.—Ну, виходить, це було раніше. Ти виїхав у Лофотен у лютому,

а зараз неділя мирносиць. Полічи сам! Вона збила його з пантелику; у неї, як у лисиці було дві діри з нори, він не зміг її зловити на брехні й заспокоївся. І потім вони обоє жартували з цього, а вона висміювала його за похмуру підозрілість. Така була певна себе ця маленька Рагна.

Теодор тужив недовго, всі раділи з досить багатого влову, вони добре заробили й заходячи в Едевартову крамницю, платили готівкою. Коли Теодор прийшов, щоб заплатити за жінку, то приємно здивувався, що вона так мало запозичалась і так дешево прожила зиму. Еге, Рагна була чудова жінка, це треба визнати!

І ось у Полені знову з'явилися на кілька тижнів гроші. Едеварт виписав собі краму й торгівля пішла гарно й рівно. Йому бракувало контори, не якої-небудь великої кімнати, а маленької контори з скляними дверима, що вели-б у крамницю; власне кажучи, йому потрібна була також і кімната, де-б він міг спати, щоб не треба було тиснутись у старій хаті, бо там і без нього було тісно. Едевартові знову довелося будуватись. Старий батько ходив і приказував:—От якби твоя мати була жива!

У Полені пожвавішало, чого попереду не помічалось. Село потроху почало прокидатись і витягуватись після сна. Голови почали жвавіше думати. Добрий приклад цього—Езра. Маленький, дебелий Езра був молодець. Він спускав воду з болота, як його вчив Август. Поки в нього були гроші—частина лофотенського улова,—він наймав коня, щоб возити каміння, це йому допомогло; він виклав перші дві бічні канали камінням і зверху засипав їх землею; тепер перед ним розлягався невеличкий, висушений луг, він перекопав його, вгноїв, добре заволочив і посіяв просо, так-би мовити для того, щоб запевнити себе, що сподівався він недурно. Через три тижні поле зазеленіло. Яке це було диво на колись бездонному болоті!

За працею Езра поринав відразу в тисячі дум. Він розумів, що згодом в болото треба буде давати більше гною, ніж скільки він зможе випростити в селі. Отже конче треба заводити худобу. Чудово. Але це ще не кінець. Хто буде доглядати корову, коли він поїде в Лофотен, щоб заробляти гроші? Його жінка. Його жінка? Жінка Езри, але, боже мій, йому нема й двадцяти років. Ну нехай так,

що йому пощастить умовити Хозею вийти за нього, але-ж де вона житиме: на пустирі, чи не з коровою? Отже він повинен спочатку поставити хоч зовсім невеличке людське житло; але це надзвичайно складна справа і виходить, що все робилося з-за гною! Взагалі різні такі думки часом зовсім захоплювали Езру.

На вшестя, коли він блукав, роздумував і обмірковував всілякі виходи, він спостеріг, що Іоакім робив щось дивне в останні дні: він розкидав на своєму лузі пухирчасте морське баговиння. Чорт його знає, що за парубок цей Іоакім, він мабуть неспроста це робив. Він рознюхував і читав все, що міг роздобути, коли доводилось стояти коло берегів Лофотена; він ставав все ученішим і ученішим і тепер мабуть знав більше, ніж пастор, що конфірмував його. Але що це за баговиння на лузі, на якому повинно було рости сіно?

— Це ще не все! — сказав Іоакім. — В кожну борозну на моєму просяному полі я поклав баговиння, закопав його і зверху засіяв.

— Хіба це вгноєння?

— Звичайно. Але ти, я бачу, не віриш?

— А звідки ти про це довідався?

— Я прочитав про це зимою. Це, як виявляється, старовинний спосіб, про нього знають у нас більше двохсот років. Я наважився його випробувати.

— Добре, що я довідався про це, — сказав Езра і почав міркувати. Якщо Іоакімова спроба вдасться, то все для нього зміниться: він зможе будуватись тоді, коли настане сприятливіший до того час, — коли в нього будуть гроші, він почекає купувати корову, відкладе весілля. Чому Іоакім не сказав йому про це раніше?

Він сказав йому: — Ти прочитав це зимою і слова мені не сказав?

— Ні, я не хотів, щоб ти ризикував. Я хотів спочатку подивитись, що в мене вийде. Але не думай, що досить накидати самого баговиння на твоє болото. Потрібно баговиння і ще де-що.

— А, так? — Це знову порушило Езрині плани. — Я так і думав, що це не зовсім так. І крім того, я не розумію, як ти розкидаєш баговиння на своєму лузі. Воно-ж в-осени попадає в сіно.

Езра пішов заглиблений в свої тисячу думок,—він все ще не знав, що йому робити. Але найближчого часу він на всякий випадок працював тільки над хатою, над людським житлом. Він найняв собі помічника і старано будувався. Ще до снігу треба було поставити стіни.

Але ось трапилось де-що, незначна подія, що мала великі наслідки: Едеварт одержав листа з Америки. Люди, що ходили до церкви, принесли його з пошти,—це була жовтенька коверта з міцного, похожего на шкуру, паперу з силою штемпелів; його переслав йому Кнофф із Фосен-ланда. Едеварт прочитав листа у своїй новій конторі, і коли нарешті начитався досхочу, пішов у свою комірчину і поклав під подушку.

Це був дуже давній лист, що безперечно дуже довго валявся на півдні. Едеварт був не з тих людей, що не забувають дати свою адресу. Але все обійшлося добре. Лист з далекої Америки таки дійшов, він був написаний в уривчастих, обережних виразах, що так чудово нагадували її: вона не забула його, але спочатку хотіла подивитись, як усе складеться; усе тут було цілком не таке, як у Норвегії, але вони всі здорові, ті, що лишились після того, як Гокон поїхав на захід і ні разу не написав. І хлопчик і дівчатка вирости за цей час, але їх не конфірмували, тут немає цього звичаю. Хлопець працює на фабриці й заробляє багато грошей, дівчина теж працює на фабриці і крім того вміє шити на машинці. Вибач, якщо може пишу не цілком зрозуміло, бо в усьому місті розмовляють тільки по-англійському і діти не знають ні одного слова норвезького. Найменша дитина, що про неї я тобі розповідала, дівчинка, звать її Гоб'єрг, так захотів назвати її Гокон. Зо мною за весь цей довгий час, що ми тут живемо, нічого не трапилось нового, тільки мені тут не подобається і ніколи не подобалось, але я це зробила не для себе, а сподівалась, що він зміниться в чужій країні. Я дуже хочу побачити тебе і Доппен, де я народилась, а тепер ти живеш. Діти вже вирости і не бажають виїздити звідси, але маленьку Гоб'єрг я взяла-б з собою і подивилась-би на тебе і Доппен. Яка твоя думка про це, щоб я знала, що мені робити? Але може ти одружився в Доп-

пені, тоді я не приїду. Я згадала про тебе цього вечора і наважилась все це написати. Щиро всі тебе вітаємо, а найбільше я.

Ловізе Магрете Доппен.

Едеварт захотів негайно-ж відповісти. Август мабуть телеграфував-би, він завше з того часу, як Америка провела свої кабелі в Атлантичному океані, казав, що буде телеграфувати в Америку, але для Едеварта було це занадто казково і—неможливо. Йому було сором просити Іоахіма написати листа і він попробував написати його сам;—хіба він не робив розрахунків після сушіння риби і не записував крам у свої книги? Але написати листа було навдिवовижу важко, він зіпсував не один аркуш паперу і махнув рукою. У цьому важкому становищі він подумав про свою маленьку сестру, не про старшу, а про Пауліну, що останньою ходила в школу і гарно писала літери, він ладен був дати їй не знать що, аби вона написала цього листа—і не розголосила про це.

Брати й сестри соромились одне одного, це була-б ганьба виявити свої чуття. Вони воліли-б провалитись крізь землю, ніж показати розчулені обличчя. Пауліна згодилась написати листа, а він під час її писання сидів, роблячи глузливу гримасу і вдавав, що ця Ловізе Магрете в американській країні досить таки чудна особа, і він тільки не хоче їй суперечити та засмучувати її, однак вона ніколи не вернеться додому. Він сам проказав листа, сказав написати, де він живе, що він торгує у своїм ріднім селі, що в Доппені він був лише один раз і знайшов там забутий нею килим, за який дякує. Було дуже сумно і самотно стояти у дворі, чути шум водоспаду і не бачити...

— ...її,—запропонувала Пауліна.

— Її? Ні,—відповів Едеварт.—А втім напиши «її», вона буде дуже рада.

Пауліна написала. Маленька Пауліна була не з дурних. Вона робила вигляд, що нічого не розуміє, проте про все догадувалась.

— Дуже приємно було почути, що ти хочеш повернутись,—проказував далі Едеварт,—і я виготовлю все на той день, коли ти знову ступиш у свій старий дім.

Пауліна:—А чи не написати, що ти скучаєш за нею?

— Ні, що ти? Це можна було-б написати хіба в жарт. Ну гаразд, напиши. Мусить-же вона зрозуміти, що це жарт.

Пауліна написала й спитала:—І в кінці—ширий привіт?

— Еге, якщо ти написала все те!—відповів Едеварт і струснув головою.—Але тепер я можу бути певний, що вона ходитиме по місту й показуватиме всім цього листа, бо вона надзвичайно дурна.

Він дав сестрі за роботу срібну монетку і наказав їй мовчати як могила.

Літо минуло. Іоакімів луг цвів, як ніколи, і Езра дуже здивувався, що в сіно не попало баговиння.

— Ну, мабуть його своєчасно вигребли!—підозріло подумав він.

Езра помилявся, баговиння згнило і земля почорніла від його рештків. Звичайно, сіно доводилось згрібати обережно. Просо виросло густе і з довгим стеблом. Аж дивно бачити таке, згодився Езра.

А втім, у Езри літо не проминуло марно. Його маленьке просяне поле здавалось людям, що йшли з Великого Поле́на до церкви, якимось дивом,—а що вони скажуть, коли він усе болото обробить? Крім поля Езра міг похвалитись і будівлею,—хатина вже стояла на своєму місці з дверима та трьома віконцями, а коли по обіді він варив собі каву, з коми́на йшов дим. І хіба цей самий Езра в якомусь несамовитому захваті не взявся негайно ставити хліва? Він був дуже запопадливий до роботи, він аж висох, але проте невтомно працював і працював. Але для хліва він поклав тільки два ряди колод і йому довелося припинити будівання. Хлів був надзвичайно великий, на чотири корови і коня, крім дрібної худоби. Він дуже зарозумівся і зробив по-дурному,—у самого старшини Каролуса було тільки чотири корови і кінь. Скільки колод потрібно буде на такий хлів, Езра не обчислив і лишився без матеріалу. Він працював і працював і так захопився, що перестав міркувати. Навіть як-би хлів і був готовий, то й тоді йому не вистачило-б дощок на сінницю, а не поклавши сінниці, він не міг крити хліва. Взагалі, він зовсім закрутився.

Якось увечері він пішов до старого Мартінуса, що був мудрий і чистий серцем і все довге життя своє прожив бідним; до нього пішов Езра і з жалем розповів йому, що

тепер уже йому доведеться відкласти будівництво аж до другого року.

— Ну що-ж,—сказав Мартінус,—ти й так багато зробив за цей короткий час.

— Ну, часу не мало минуло, незабаром буде два роки, як я купив землю і почав на ній працювати.

— Але-ж ти ще молодий. Я пам'ятаю, як ти на паруснику поліз по щоглі вгору і ліг на вершку щогли, це-ж було зовсім недавно. А тепер ти вже доросла людина, у тебе є хата, земля. Хіба тобі цього мало?

— Усе це так,—з покорю в голосі сказав Езра,—але коли-б у мене був матеріал, я міг-би ще попрацювати трохи коло будівлі, поки ми не виїдемо в Лофотен.

Мартінус подумав трохи:—Перш за все ралжу тобі подякувати богові за добре здоров'я, а там видно буде. Коли у мене пропала корова, мені лишилась чудова шкура, а весною я придбав собі нову корову. Я не все ще заплатив за неї, поки ще ні, але якщо бог pomoже, то заплачу після Лофотена. Але Едеварт зробив добре діло, поручившись за мене, нас тут троє в хаті, що дякують йому щохвилини.

Ну, це, звичайно, самі розмови й розмови, і все, що сказав йому цей мудрець, він і без нього знав. Але в нього була молода кров і він не міг чекати. Одного разу рано вранці побачили, як він виїшов із своєї маленької хатинки й заглибився в ліс, його довго не було, а коли він повернувся, то все його обличчя заливав піт. Він побував у крамаря Габріельсена, він біг і туди і назад—у нього була молода кров, йому було ніколи. Так, крамар Габріельсен збанкрутував і його сдибу мали або продати або розібрати, там було багато добрих будівель і Езра мав купити одну з них, розібрати і морем приставити додому, щоб кінчити хлів. Така в нього була думка. Але чи не забував часом Езра зважувати свої думки? Це траплялось, але цього разу він зважив усе, він відкинув геть різні слова і мудрування і обміркував справу зо всіх боків і після безсонної ночі, сповненої комбінацій і планів, він схопився ще тільки-но почало дніти і подався з хати.

Крамар Габріельсен не міг продати ніяких будівель за межі громади, крім того, його розлютило, що комусь захотілось розглядати його будівлі.—Іди до ленсмана і говори

з ним,—сказав він,—той тебе швидко витурить. Подумайте тільки, Поленський мужик, прийшов оглядати мої будівлі.

Ленсман сказав йому, що не може продавати окремі будівлі з садиби, а продає всі разом.

— Але-ж хто їх усі купить?—спитав Езра.

На це ленсман нічого не сказав.

Езра далі доводив ленсману, що в цій місцевості не можлива торгівля, бо тут нема села. Село—це Полен і його околиці і в Полені торгує Едеварт.

— В цьому є трохи правди,—погодився ленсман і спитав:—А в тебе вистачить грошей на будинок?

— Ні, але в мене будуть гроші після Лофотенських ловів.

— Це ще не знати,—сказав усміхнувшись ленсман,—все залежить од бога.

Езра:—Але й від мене також. Якщо буде невдача в ловах, я наймуся чистити рибу або стану за матроса. З порожнім гаманом я ні в якому разі не повернуся. А якщо мені не пощастить в Лофотені, то поїду в Фінмаркен.

— Так. А ти певний, що лишишся живий?

— Чи лишуся я живий? Лишуся!—не вагаючись і не усміхнувшись відповів Езра.

Тут ленсман голосно розсміявся і сказав:—Я справді починаю думати, що будинок треба продати тобі.—Йому мабуть вподобався цей молодий парубок, що був такий самовпевнений і гарячий і не хотів ні за що почекати.—Якби ти ще міг подати яку-небудь гарантію,—сказав він.

— Гарантію? Скільки хочте! Він має дім і землю, і яку землю! Якби тільки ленсман побачив його поле на місці трясовини. І якби ви захотіли піти зо мною і подивитись на все це,—сказав Езра.

Ленсман весело засміявся:

— Як бачу, тебе трудно збити з пантелику! Ну, а скільки ти мав дати за будинок?

Езра відповів:—Я дам стільки, скільки ви сами призначите.

Це подобалось ленсману.—Існує такса на всі будівлі,—сказав він, виймаючи якісь папери.—Власне кажучи, мені треба було-б улаштувати аукціон і продати тому, хто дасть більше. А втім побачимо.

Езра:—Це так багато часу відніме в мене, а будинок мені потрібен саме тепер, в-осени.

— Ми не можемо за попереднього продажу продавати нижче призначеної ціни,— бурмотів сам до себе ленсман.— Але дуже можливо, що я ціню ці будівлі занадто високо. Цілком можливо, що всі будівлі розберуть одну за одною. Дай мені подумати день-другий,— сказав він до Езри.— Я хочу поговорити з іншими цінувальниками. Я пришлю тобі сказати...

Езра придбав будинок і позичив у Каролуса човна, щоб перевезти його в Полен. Він негайно-ж розпочав знову будуватись, і два чоловіки з села допомагали йому. Робота посувалась уперед.

IV.

Старий рибалка з Лофотена, що сушив рибу, прийшов до Едеварта. Риба висохла, час-би вже й прибирати, але старий боїться, чи вистачить у нього грошей—може Едеварт дасть йому кілька далерів?

Едеварт дав.

Вони розгомонілися. Старий шкіпер був трохи пригноблений, цього року йому не повелося,—сказав він.—Першого місяця в Лофотені, коли риба майже зовсім не ловилася, він побоявся zostатися без вантажу й скуповував рибу за дорогу ціну. Йому треба було почекати принаймні тижнів з шість, перш ніж купувати. А тепер, довідавшись, по чому риба у Реннеберга в Олесунді, чи в Миколи Кнудсена в Кристіансунді, він просто боявся плисти на південь.

Це був поважний і сумлінний старий чоловік і Едеварт співчував йому.—Але-ж ви маєте вантаж і судно.

— Вже й не знаю,—відповів він задумливо.—В мене є син, він мандрував по країні й гендлював різним дрібним крамом, він мені чимало коштував, не знаю докладно, чому в нього такі погані справи, може він не досить працювистий, тільки мені кілька разів доводилося платити за нього.

— Як його звати?—спитав Едеварт.

— Нільс. Та він уже кинув гендлювати й працює в мене вдома. Це теж треба робити.—Едеварт зрозумів, що мова йде про його колишнього слугу Нільса—розносника, і він враз зміркував, звідки ця залізна жінка Матеа дістала гроші, які вона надіслала йому в рекомендованому листі. Він постарався підбадьорити шкіпера: ходити з торбою—справа складна, значно простіше і вигідніше їздити на судні і торгувати рибою, йому треба тільки поїхати на південь і одержати гроші готівкою, трохи більше, трохи менше—це не має значіння, головне—аби готівкою. Шкіпер по-

нував очі. Йому не хочеться, щоб про нього думали, що він заможніший, ніж в дійсності,—пояснив він. Отже, йому належить не весь вантаж, а тільки щось коло третини його. Чи не згодився-б Едеварт, в спілці з ним, закупувати рибу на майбутній рік?

Едеварт заперечливо похитав головою, але пропозиція шкіперова була йому до вподоби. Закупка риби і оренда суден—це власне вважалося за справжні комерційні справи в північній Норвегії, без цього він, по-суті, не що інше, як дрібний крамар. Едеварт почав було вагатися, але відповів:—У мене не вистачить коштів для цього.

— Але, кажуть, ви маєте садибу й землю десь на півдні,— запитав шкіпер.

— Так, маю.

— Ну, коли так, то могли-б взяти й на закупку риби. А втім, це я так тільки кажу, до речі прийшлося.

Едеварт раптом мов-би опам'ятався:

— Нема чого й думати про це! Я не згоджуюсь.

— Ну, що-ж,—промовив шкіпер,—це я так тільки, між іншим сказав. А що-до грошей, які ви мені зараз позичили, то я їх вам оддам швидко, перш за все вам їх оддам...

Можливо, що Едеварт втрачав добру нагоду, але довго не вагався. Заставити Доппен, і саме тепер, коли що-днини й години мусить поспішати на південь, щоб усе наладнати,—з глузду він з'їхав, чи що? Доппен в зеленій затоці, де так чудово шумить водоспад і де на горі, за хатою, життю його загрожувала небезпека, коли вона стояла внизу й дивилася на нього вгору!

Але дві й години склалися в тижні й місяці; настала тиха й спокійна пора; чоловіки відпливли в Лофотен; жодної торгівлі не було, тільки сон та їжа; село спустіло, лишилися тільки старі діди, жінки та діти. Минулої зими він міг ще бігати до Рагни, з ласки своєї дарувати їй цукор і каву, але це тепер мало-б інший характер, та й не було бажання до цього. Йому не було з ким поговорити, для вельможного панства в окрузі він був надто проста людина і надто важна для простих. Він не одержував більше листів з Америки, гнівався й мучився з нетерплячки. Август теж нічого не писав; і він до такої міри був самотній, що міг-би померти і ніхто-б про це не довідався.

Він поїхав був до Лофотену,—так, щоб виїхати на

якийсь тиждень і не бути дома. Але це ані трохи його не підбадьорило, ловля була погана, власники бараків бідкалися, рибалки теж, артіль Каролуса під час останньої бурі втратила одного чоловіка, старого Мартінуса.—Так, він прожив свій час, все своє життя він просидів на носі човна і бог не попустив, щоб він вернувся додому старцем, як всі ми!

Гаразд, але-ж Едеварт поручився за нього!

Він вернувся додому зовсім сумний, всю зиму байдикував і ні про що не дбав. Нема ні правди, ні справедливости на цьому світі!

Каролус і з ним ще кілька рибалок на великдень навідалися додому,—Іоакім, Теодор і Езра,—звичайно й Езра, якому хотілося поглянути на свою будівлю і наречену. Лови останнього часу налагодилися, рибалка з Офотена купив вантаж і лаштувався приплисти до Полену, як і минулих років. Мартінус міг-би й не помирати: він мав-би чим доплатити за корову.

Після великодня Каролус знов лаштувався їхати з своїми людьми, та й не було чого длатись. Щоб не втратити жодної хвилини з свят, вони й другий день великоддя протовклися біля церкви. І як-раз саме цього другого дня Едевартові принесено другого листа з пошти. Жовтий лист, мов у шкурятяному конверті, важкий лист, важкий і твердий—з портретом! Хіба-ж таки нема на світі правди й справедливости?

Хоча поспішати й не було чого, проте він не гаючись виїхав з дому. Він їхав на південь. Перед його очима пропливали знайомі місця вздовж берега, де колись він плавав на парусникові і спав так мало. Він, мов юнак, хвилювався. Ще на пароплаві він дізнався, що зупинку перенесено до чудесної набережної Кноффа. Це кінець-кінцем довелося зробити, бо колишню дерев'яну пристань буря занесла в море. Директор з Трондгейму спробував було вимагати, щоб пароплави розвантажувалися серед моря і на човнах вантаж одвозили на берег, але капітани пароплавів не погодилися на це. Устряло в суперечку Управління Округи, а до того ще приїхав молодий Ромео Кнофф, він одвідав директора, розмовляв з ним шанобливо й розумно, і взагалі справив гарне вражіння. У юнака не було батьківської пихи, він ні разу не дозволив собі поглузувати з директора, але дуже уважно слухав кожне його

слово і майже згоджувався з ним. Добродушний юнак, з природи парламентар, ділова людина, купець. На борту говорили: — Він досяг перенесення зупинки, він молодець, та й, правду кажучи, її давно вже треба було перенести.

Едеварт від щирого серця вітав молодого Ромео з успіхом.

Увечері пароплав пристав до набережної Кноффа. Пароплав і набережну було освітлено. Магнус-продавець зійшов на пароплав з картами й паперами, він завідував одплиттям суден. Мало прибуло з півночі вантажу, зате багато гарних речей вивозилося звідси до південних міст: масло, шкури, шерсть, порожні бочки й м'ясні туші—вся місцевість навколо прокидалася до нового життя.

Едеварт ще з палуби впізнав багатьох колишніх знайомих, серед них одного, на якого він довго вдивлявся, очам своїм не вірячи. Один з вантажників на набережній був не хто інший, як Август. Август?

Едеварт довго не міг опам'ятатись від здивування. Август теж здивувався й не зразу розтулив свого золотого рота.

— Ти тут? Яким чином?

— А ти сам?

Підійшов Магнус-продавець, кивнув Едевартові, гонорувито й голосно закомандував людьми. Коли пароплав відплив, він, забравши пошту, пішов дорогою вгору.

— Ну й малпа!—промовив Август і зареготав йому услід.

— Ти не любиш Магнуса? А тепер скажи, що ти тут робиш?

— Що я роблю? Я випадково тут зійшов на берег і тут застряв. Адже я не забув, що ти мені розповідав, побачив з пароплава, що місце жваве і встав з пароплава, не зважаючи на те, що квитка мав до Трондгейма. Щасливої дороги! З того часу минуло більше року, далеко більше. А ти чого приїхав сюди? Ти певно хочеш глянути на свою садибу, про яку розповідав мені? Тут тебе всі згадують і кажуть про тебе тільки добре.

— Чому ти ні разу не написав?—запитав Едеварт.

— А про що-ж писати? Та зате я тобі минулого року переслав листа з Америки. І коли-б не я, то він-би довго ще валялося тут, бо Магнус цей ні до чого не здатний. Що в ньому було написано?

— В листі? Дурниці.

— Та я відразу зрозумів, що лист від жінки,—промовив Август.—Але в Америці все-ж, мені здається, краще жити, ніж тут. Я лаштуюсь зметатись на деякий час туди. А про що я міг тобі написати? Тутешня праця не для мене, і я не залишуся ні одного дня зайвого, тільки-но зміниться моє становище. Я хотів тобі про це телеграфувати. Отже, ти хочеш завітати на своє подвір'я? Зрозуміло, іде весна, де-що треба зробити. Але мені що робити тут? Ромео гарний хлопчина, як і всі вони з великого дому, і батько й мадам. Але Магнус — страшенна паскуда. І страх як боїться мишей. Ну, ходім до маєтку.

— А ти можеш піти звідци?

— Звичайно, без мене закінчать ці дурниці, — безтурботно відповів Август.—Мені набридло.

Августові набридло бути вантажником, він, очевидячки, знов прагнув переміни. — Про мене не турбуйся! — любив він говорити. І справді, безробітним він ніколи не був, він був здатний до всього. Винахідником, звичайно, він не був ніколи, а також і вченим професором, але міг взятись за будь-яку роботу, а як до того ще не лінувався ніколи, то й управлявся з нею добре. Він був безтурботний і вільний, як пташка, і на кожному місці починав життя наново.

Ідучи він розповідав:

— Я тут тобі не напсував, будь ласка, не турбуйся. Я спочатку поговорив з Ромео й розповів про себе, що я об'їздив увесь світ, що керував парусником, що розмовляю російською мовою та инше. Ромео нічого не міг заперечити проти мене і обіцяв взяти мене, тільки попрохав сходити в контору до батька—привітатись з ним, що я й зробив. Це вже було наступного ранку: я обмився в трьох водах, начепив годинника й персня на руку, перед тим, як іти до контори. Старому я подобався, зо мною він ласкаво привітався: — Доброго здоров'я, капітане!—Тоді я зрозумів, що Ромео розповів йому про мене, і, бажаючи бути правдивим, зупинив його:—Не будемо вживати таких сильних виразів,—сказав я, і розповів йому, що я простий моряк, був і розносником, що знаю багато мов і об'їздив увесь світ, що був хліборобом в Трондгеймській окрузі, і все инше!—але, додав, я все-ж не капітан.—Але ти-ж керував судном? — запитав він. — Тільки парусником, — відповів я.

— Це все одно, — промовив він. — А тепер ти хочеш тут побути? Гаразд, діло у нас велике, і мені як раз саме потрібна така людина, як ти, що могла-б завідувати всім, керувати робітниками на набережній і на пристанях, а иноді допомогти і в крамниці, коли там багато діла. Ти можеш з сьогоднішнього дня лишитись у нас. І я залишився. Та слухай далі. Ця гидота, Магнус-продавець, став мені задрити, що я відразу дістав таку значну посаду і зробився мов-би управителем і над ним, і над усіма иншими, і з того-ж дня він, ця малпа, не може поводитися пристойно зо мною. Продавець з дрібної крамнички, людина, що мишей боїться! Ну, та я колись дійду до нього, бо думаю, що він у мене вкрав годинника.

— Не може бути! А проте...

— Здається неможливим, а все-ж...

— А перстень?—запитав Едеварт. — Я не бачу на тобі золотого персня.

— Перстень — це справа инша, — відповів Август і зніяковів. — Ні, перстень я знаю де. Але годинника він у мене вкрав, як їздили ми з ним рибу ловити.

— Рибу ловити?

— Еге-ж, це ми так з ним розважались. Це було влітку, погода чудесна, море мов дзеркало, ми мусіли наловити риби на юшку для великого дому. Як-раз саме в розпал нашої ловлі знявся вітер, а ти сам знаєш, що я ні на що не здатний у човні. Вітер збільшувався, посипав град, схопилася буря; я, звичайно, злякався, і ця гидота Магнус почав глузувати з мене. Як це тобі подобається? А коли я впав на дно човна і захопився за нього, то він став реготати, вигукувати до бога і ще дужче сміятися. Ну, та я поміщуся, він може бути певний! Але свого годинника я тоді загубив.

— Він певно в тебе вислизнув з кешені?

— Хто його знає. Але-ж він-би знайшовся в човні. Або в припливі. Чи не так?.. Ходім, узнаємо, де ти будеш жити, — відповів Август.

— Я зупинюсь у бондаря, як завсіди, — сказав Едеварт.

— Ну, гаразд, зупиняйся в нього. Я-ж сплю у пекаря, ми з ним живемо у злагоді; та я тут з усіма в гарних відносинах. Тільки ота гидота Магнус! Він ходить і всім розповідає, що я боюсь моря і ніколи не плавав. Що ти на це скажеш?

І Едеварт ще раз упросився в гостину до бондаря, його прийняли. Жінка бондарева його привітала з приїздом і сказала, що він добре зробив, що завітав до неї, вона цілі дні була самотна, бо бондарня знов запрацювала. Вона боялася, що розучиться говорити.

— А де-ж твій чоловік?

— Питай, чи не питай,— відповідь одна: у бондарні. Там стільки клопоту! вони працюють по-над звичайні години, щоб встигнути виконати замовлення в Фінмаркен. О восьмій годині я несу чоловікові вечерю, він попоїсть і знов за працю, вертається додому тільки о десятій. Ну, тепер тут великий рух.

Едеварт узнав різні новини про знайомих людей і про місцеві справи. Ні, бондариха не розучилася говорити. До Ромео тепер заходять різні пароплави, у матері його, пані Кнофф, по служниці на кожен палець, і вона що не день то все товщає й товщає; старий Кнофф втручається до всього, але більше про людське око. Він виймає годинника, поглядає на нього й поспішає далі... Ти, певно, знаєш, що Магнус з крамниці одружився? Ні? Так, він таки одружився з своєю дівчиною, але з нею тільки була якась пригода, не зрозумієш, яка саме,—мов-би вона чіплялася до Ромео якийсь час, та він ще тоді був зовсім хлопчак і мати його задумала прогнати її. Ось тоді-то вона й віддалася за Магнуса і як і раніш служить тут у наймах. Вони живуть у будинку для приїзжих.

— А діти у них є?

— Та ще нема, адже вони тільки недавно побралися. Про що ти запитав? Кажуть, що в неї дітей і бути не може, та гаразд не знаю, чи правда цьому.

— Ага! я хотів спитати — чи немає яких новин з Америки?

— Так, дехто вернувся, коли дізналися, що Кноффи ожили й заворушилися, але багато залишилося там. Вони нічого не пишуть і не присилають нічого додому, можливо, що їм там не повелось або вони померли. Але Лоренсен, старший продавець, пам'ятаєш? він вернувся і знов поступив на ту-ж саму посаду,—крамниця повна краму й людей. У них також новий управитель конторою, справжній пан, з пряжками на черевиках і в золотих окулярах, кажуть, що вечорами він ходить гуляти з Юлією.

— А чим кінчилася хворість Норемова?

Бондариха здригнулася й скривилася:—Він помер. У нього все повірізували: вирізали м'ясо в роті,—зразу язик, а тоді стали йти нижче, всередину; та я думаю, що йому не допомогло-б, якби й голову одрізали, прости господи!

— А як він до цього поставився?

— Та розповідають, що він до самого кінця не посмирнів. Не те, щоб він глузував чи з призирством ставився до небезпеки і був сміливий та добрий до кінця, ні,—він лежав, затиснувши кулаки й страшенно лютий, і не хотів розлучатися з цим світом. Він довго хворів, але смерть таки перемогла його; це коштувало великих грошей, кажуть, і його жінці довелося закласти дім і землю. Хто-б міг подумати! Адже він був такий багатий, стільки грошей склав! Але так буває! Нерозумний! коли цієї ночі я заберу твою душу, хто посяде добро, що ти надбав? Він певно розумів, що наближалася смерть; але він тільки гнівався й кричав та калатав по підносу, коли йому подавали юшку. Це вже не людина була—мороз проймає тіло, коли я згадаю про його.

— Я неждано-негадано натрапив тут на свого приятеля, його звать Август.

— Август? Якже, він був у нас кілька разів і теж говорив про тебе. У його дивний якийсь рот.

— У його золоті зуби. Ми з ним з одного села з півночі, це якась особлива людина, і чого він тільки не бачив!

— Так, він розповідав. Але кажуть, що він плавати на морі боїться?

— Боїться на морі плавати? Август? Тоді-б він не об'їздив-би всі моря на світі. Він не любить низеньких човників, що краями дістають до самої води. Це тому, що йому часто доводилося зазнавати катастроф на морі і діставатися до берега на рятувничому човні, серед акул.

— Я кажу тільки те, що чула,—заперечила бондариха.

Едеварт спалахнув.—Брехня все те, що тобі розповідали! Постав його на палубу і ти побачиш, чи він боїться! Я сам з ним бував на судні, і нам траплялося не з медом!

— Кажуть, що він митець грати на гармонії і що він грає краще за всіх тутешніх музик, навіть краще Гокона Допшена, та допроситися його не можна. Він грав тільки один раз.

— Подумаєш—краще Гокон!—глузливо скрикнув Еде-
варт. — Та й рівняти не можна з Гоконом. Август грає,
можна сказати, як чарівник.

— Так... нещасний теж цей Гокон!—промовила бонда-
риха, поринаючи у свої спомини. — Адже, коли він родився,
ніхто того не чекав од нього...

— Чого?

— Та так, всього! Його долі ніхто не знав! Тут він по-
трапив у біду, і в Америці він кинув жінку й дітей.

— І його не знайшли?

— Ні, не знайшли. Його вважають за покійника. Жінка
взяла з ним розлуку і може знов вийти заміж за кого хоче.

— Як, ти це знаєш? Тобі вона писала? — накинувся
з запитаннями на неї Едеварт.

— Так розповідають ті, що вернулися додому. Андерс
Воде, старший продавець Лоренсен,—всі так говорять, всі
знають про це. Суд визнав її вільною. Так певно у них
заведено. Ну, та й горя вона зазнала з таким чоловіком!
І у в'язниці він сидів, і все таке. У неї троє дітей, двоє
з них тепер уже дорослі. А втім тепер їй добре.

Едеварт мав підозру, що бондариха все це розповіла,
щоб йому догодити. Вона знала, що він жив у Ловізе Ма-
грете і що він бився з Гоконом, можливо, що вона знала,
хто й грошей дав їм на подорож. Треба бути на сторожі,
і він промовив байдужим голосом:

— Я саме як-раз маю заглянути в Доппен, я був-би
радий, коли-б Гокон або його жінка приїхали й відкупили
свою садибу.

— Та, правда, адже ти їх знав!—схаменулася раптом
бондариха. — Я й забула! Виходить, що ти продаєш садибу?

— Так, коли доведеться. Я тепер осів у себе на шів-
ночі, взявся за торгівлю.

— А тепер ти прямуєш на Доппен?

— Так, щоб поглянути на дім, дещо полагодити. Певно,
шибки у вікнах повибивано. Адже я не був там кілька
років.

У роздрібній крамниці.

Едевартові було досить важко пройти подвір'ям між
домами, щоб ніхто його не помітив,—йому не хотілося
зустрітися з фрекен Еллінгсен і затриматися з нею, він не

хотів зустріти в цю хвилину і свого колишнього товариша, пекаря. В крамниці теж не було зовсім безпечно, туди міг зайти старий Кнофф і запросити пожити в нього, і йому знов довелося-б відмовитись. Едеварт був заклопотаний, у нього були важливі справи: йому треба було дати лад у Доппені всередині й зокола, треба було накупити різних речей в крамниці, кухонного посуду, стільців, білизни. Могло не вистачити грошей.

Він спитав про Ромео. Його не було вдома. Старший продавець Лоренсен щиро привітав Едеварта і охоче з ним почав розмову. Знов перед ним стояв цей продавець, що кілька років тому кинув рідну країну, зазнав на чужині горя й радощів, і здавалося знов прагнув нових пригод. Ну й що-ж, він радий, що вернувся додому? О, так! Відповів той. О, так! він нічого не має проти цього! Але він також не від того, щоб знов побувати там, де був; Америка чудесна країна!—Чого тоді він вернувся знов сюди?—Гм, людина любить мандрувати. Чого Едеварт приїхав сюди?—У Едеварта тут є садиба, і йому захотілося поглянути на неї. Але в Едеварта, певно, є садиба й на півночі, діма?—запитав Лоренсен.

Старий продавець Лоренсен в кешеню за словом не лазив. Він вернувся додому, щоб зазнати почуття повороту на батьківщину, але це ще не значить, що він знов не виїде звідси. Поворот додому, виявилось, зовсім не те, що він уявляв собі. Та й багато хто відчув те саме розчарування. Наприклад, Андерс Воде,—ти, здається, знаєш його? Ну, то ось є такий собі Андерс Воде. Хлопець з достатком, батько в нього старий і має йому передати садибу, шість корів і коня, є також і ліс, та Андерс Воде все думає й розмірковує і все чогось ремствує. Йому вже не подобається дома, тут усе таке маленьке й тісне, каже, він ніяк не може звикнути. Тут хлібороб заходить у крамницю й набирає краму в борг, а в Америці, коли у фермера немає грошей, він везе до міста віз пшениці і гроші у нього є. А живуть як! Тричі на день м'ясо гаряче їдять!

— І довго живуть?—запитав один із слухачів, що стояв поруч Едеварта.

Старший продавець Лоренсен:—Цього сказати я не можу. Але живуть безперечно краще.

— Як це краще? Здоровші вони чи що? Веселіші за нас, щасливіші?

— Так, напевно. Хіба у нас такий самий настрій, коли ви засуваєте руку в кешеню штанів і витягаєте звідтіля жменю важких срібних далерів, чи коли ви указовим пальцем намагаєтесь намацати в кешені стертого четвертака в своїй жилетці?

— Ха-ха-ха! Та ти, Лоренсен, як і скажеш що!—вигукує якась жінка.

Лоренсен запалюється: — І так усе, дерева в лісі, пшениця в полі, в преріях пасеться сотні корів. Там—усього більше над потреби людини, а у нас тільки найнеобхідніше. Америка, можливо, марнотратна країна, але багатства її невичерпані.

— Життя там краще, кажете,—як-же воно краще?—не кидає свого упертий слухач.

— Краще! — коротко відповідає Лоренсен. — Згадайте тільки-но білий хліб, пудинг, цукор, що їх кожного дня їдять.

— Так, так, все таке смачне!—розчаровано говорить слухач,—всякі присмаки, ізюм!

Старший продавець Лоренсен втрачає терплячість:

— Знаєш, що я тобі, Карелю, скажу:—це по-над твою силу зрозуміти, бо ти сам того не спробував. Скільки в тебе корів?

— Дві корови.

— Дві. От бачиш! А як завелика твоя сім'я, скільки дітей?

— П'ятеро.

Всі в крамниці голосно зареготали, і старший продавець Лоренсен реготався голосніше за всіх.—Отак і далі йди!—сказав він.

— Що-ж, нам не погано,—промовив Карель,—двоє старших уже зовсім дорослі. У нас ще й кіз багато. Далі у нас земля є, ми хліб сіємо, садимо картоплю, у нас є кущі порічок, дрова в лісі, вода в річці, з димаря дим знімається вгору. Невже краще-б було оце все кинути?

— Так, Карелю, ти задоволений своїм, і цього вже не так замало!—погодився Лоренсен.—Ти живеш у своїй бухточці і опріч цього не знаєш нічого. Ти по що сьогодні прийшов?

— Сьогодні я прийшов взяти двоє грабель і лопату.

— Гаразд. Тобі ці речі знадобляться. Але в Америці землю орють і розпушують машинами.

— Але я ніяк не можу второпати з ваших слів, хоча ви й багато розповідаєте про білий світ, одного: люди там—більше задоволені?—запитує слухач.

Старший продавець Лоренсен ухилився від цього питання.

— Я вже на це відповів. Вони мають багато важких срібних далерів, і можуть купити що їм треба, вони такі заможні. Але ти, Карелю, будь ласка, не звертай уваги на мої слова, живи в своїй затоці, а весною приходь у нашу крамницю по граблі й лопати, ми тобі продамо. Ти гарний покупець, заплатиш.

Карель:—Кілька років тому сусіда мій продав своє кубло і майнув до Америки з жінкою й дітьми. Хіба їм усім од цього краще повелось? Не знаю, але розповідають різно, кажуть, що Гокон загинув.

— А он стоїть твій новий сусіда,—оповістив продавець.—Це він купив Доппен.

Розмовник привітався з Едевартом за руку й сказав:

— Ой, ой! я й не придивився на тебе, як слід, а то-б був упізнав. Я пам'ятаю, як ти продавав крам у цій крамниці.

— Та було таке,—буркнув Едеварт.

Чоловік сказав:—Я їздив човном у Доппен і взяв у тебе на якийсь час копаницю. Що ти на це скажеш?

— Бери, на здоров'я!

— Добре, що ти на це так дивишся. Копаниця стояла там, мов її хто кинув, місцевість глуха, я й подумав, що нічого, коли я її поки що візьму, у мене на луці каміння. Але я з нею буду поводитись обережно і знов поставлю на те-ж саме місце. Та як дивно, що я як-раз саме з тобою зустрівся.

Едеварт розповів, що він оце лаштується в Доппен і запитав, який вигляд має його садиба.

— А так-собі, не вельми гарний, земля необроблена, точнісінько так, як у Гокона, багато чому треба лад дати. А втім, він там не довго пробув, йому не хотілося нишпорити й роздивлятись чуже добро, але йому здалось, що вітер і негода чимало чого попсували.

— Та певно, що тут не так, як у мене вдома,—промо-

вив Едеварт і хвастовито додав:—там у мене дім пофарбовано у білий колір і крамницю теж. Чи не піти мені з тобою, Карелю?

— Я тебе доведу просто до зупинки човнів і подякую на додачу.

Старший продавець вів далі своє оповідання:—Про Гокона, як він зник, можу сказати таке: Америка велика країна, ціла країна світу, і деякі в ній губляться. Я сам побував у різних штатах, мені не терпеливись, не сиділося на одному місці. А про Гокона можна сказати, він нічого іншого й не робив, як тільки мандрував. Траплялося, що його не бувало вдома роками, а далі раптом і зовсім зник. Але це не пошкодило ні жінці, ні дітям, їм там було добре, вони заробили багато грошей і пішли вгору. Видатна жінка ця Ловізе Магрете, вона швидко при звичаїлася до нових обставин, побувала в багатьох місцевостях і осіла, де їй краще видалося. А що було-б, якби вона залишилася в Доппені килими ткати? Ні, вона кращого варта. Не минуло й двох років, як їй пощастило дістати розлуку з чоловіком. Чи він живий, чи ні, але ліпшого не вартий.

Настали дні, сповнені праці й напруження.

Едеварт одвик от роботи, і тіло йому все ломало. Він не вмів також і господарювати; він міг, звичайно, зварити собі попоїсти, але й від цього одвик і не вважав на певні години. І виходила якась нісенітниця: він забував про їжу, поки не ставав, як звір, голодний і не починав тримтіти.

Та минув якийсь час, напруження уляглося і він улаштувався краще. Він зрозумів, що йому, дійсно, немає куди поспішати. Ловізе Магрете не приїжджала, може ще й в дорозі не була,—як він міг про це довідатись? Нових листів не приходило. Він засклав вікна, помив і опорядив кімнату й кухню, полагодив двері, що косо висіли на шпугах, оглянув покрівлю й обшивку на стінах. Він був звичний до ручної праці й працював, рук не покладаючи; в кімнаті він пофарбував рями й двері, на подвір'ї він дбайливо позгрібав сміття й позамітав, а Карель допоміг звільнити луку від великого каміння.

— Ти хіба не будеш сіяти?—запитав Карель.—Тут гною вистачить на багато нив.

— Не знаю,—відповів Едеварт.—А втім, коли ти говориш, то й посію.—Він окопав клаптик горба, угноїв і посадив картоплю. Він досі ніколи ще не працював коло землі, але потрібні знання у нього були з дитинства.

Нарешті, він упорався. Минули зелені свята, і самото не переставало працювати на його полях і луках.

Він частенько одвідував сусідів. Карель і його жінка були люди щиросердні й привітні і ізалюбки, чим могли, допомагали йому. Їхня садиба була схожа на всі садиби вздовж морського берега: клаптик землі, нахилений до моря, будинки на верховині пагорка, і лука й ліс за будинками. Тут не було водоспаду, як у Доппені, з його безугавним шумом і співом, не було гори, що раптом стіною знімалася за домом. Доппен був кращий.

Едеварт написав в Полен і запитав, чи немає там листів для нього; йому переслали кілька листів од різних торговців і інших, але серед їх не було листа з Америки. Сестри прислали гроші, що наторгували, й запитували, чи швидко він вернеться. Як новинку, вони сповіщали, що Езра зробив покрівлю на хліві і купив у Зовнішньому Полені корову, яку звать Розалією. Езра має на думці одружитись і, певно, йому не одмовлять. Але з ким Езра думає одружитись, сестри не писали. Хозеа надто соромлива для цього.

Едеварт нудився в самотині і човном по черзі їздив то по сусідах, то до Кноффів або бондаря, то до пекаря або Августа. Що-ж йому було робити? Не їхати-ж знов у Полен? Посіви були вже високі, картопля сходила, лука й ниви зеленіли, а Ловізе Магрете все ще не приїзжала. А портрет не міг замінити її самої.

Одного разу, в неділю, Едеварт умовив Августа піти з ним до шкіпера Норема, але Август не міг іти, бо чекали поштового пароплава, що йшов далі на північ, і на пристані могла бути робота. Едеварту набридло виходити до кожного поштового пароплава й розчаровано вертатись назад, він не хотів більше сходити на пристань і роздивлятись на приїзджих; дехто вже починав запитувати одно в одного, чи не жде він кого і кого саме жде. Певно, вона й сьогодні не приїде, а коли й приїде, то підожде. Він вирішив піти до Норема й одвідати осиротілих; бо вже й так могло видатись дивним, що він досі не завітав до них.

Багато часу пішло на те, щоб туди дійти, і на те, щоб поговорити з удовою й вислухати її оповідання про всі її нестатки. Тепер вона жила тут сама з третім сином, двоє старших поїхали до Америки, звідки прислали їй гроші, щоб викупити у банку садибу, але тепер і молодший син намовляв її спродати садибу і їхати з ним до Америки. Що про це думає Едеварт? Адже вона стара, довга подорож та й невідоме життя, що там чекає, лякає її.

Вертаючись, він почув гудок пароплава, він нікого не чекав, а проте затурбувався й пішов швидче. Пароплав уже стояв біля пристані, вантаж і багаж пасажирів уклали на набережній. Август працював. Трохи віддалік стояла пані й держала дівчинку за руку, вона розмовляла з мужчиною в парусиновому пальті і в капелюші набакір. Чи не вона це? Едеварт не хотів підходити ближче, він звернувся до Августа й спитав його про пані з дівчинкою. Август прислухався. — Вона розмовляє по-англійському, — відповів він, і пішов уздовж набережної. Август не захотів втратити випадку, щоб себе не показати, і звернувся до пані теж по-англійському. Далі Едеварт побачив, що пані з дитиною швидко попрямувала до нього, туман заткав йому очі, він відчув у своїй руці її руку, він бачив усмішку й радість на її лиці і мов здалека чув її голос.

Пізніше він згадав, що вона навіть не попрощалася з мужчиною в парусиновому пальті.

Вона запитала, як вони—підуть чи поїдуть далі.

— Поїдемо човном,—сказав він.

— А, в тебе тут човен є, як це добре!

Вона знайшла свій багаж. Едеварт склав чемодани один на один і відніс їх у човен.

— Глянь на дяю, який він дужий! — сказала мати дівчинці.

Він зняв з себе куртку й веслував у самій сорочці, весь час крадькома поглядаючи на неї, слухав, що вона говорила, і відповідав на її запитання, йому було ніяково і так хороше на душі. Але було не дуже вигідно веслувати і почувати себе таким розчуленим.

— Ось Гоб'єрг, про яку я тобі писала. Вона говорить по-норвезькому так добре, як і я; ми багато розмовляли, контролюючи одне одного, перед тим, як стали лаштуватися додому. Вона гарно поводитися в дорозі, і тільки

перших два дні її мучила морська хворість, а після того вона гуляла по пароплаву й зо всіма сприятелювалася. Гоб'єрг, та ти спиш, здається? Чи бачиш отих великих білих птахів? То чайки. Я впізнаю їхній уривчастий крик, вони красиві, так вони одно з одним розмовляють. Ти давно нас чекаєш, Едеварте? Мені не хотілося писати ще раз і телеграфувати теж не хотілося, а приїхати без усякого, як сказати? приїхати сюрпризом? Ти—високий і красивий! — вимовила вона раптом, і Едеварт понурив очі й, засміявшись, похитав головою. Ловізе Магрете теж засоромилася від своїх слів.

— Адже я стала старша тепер за тебе, — промовила вона, — на багато років, на дуже багато років старша! я навіть боюся про це думати. Знаєш, я повірити не можу, що це ти, що я з тобою розмовляю, це так дивно. Ти-б сам, певно, мене не впізнав? Я розмовляла як-раз саме з своїм знайомим і сказала, що їду в Доппен. А один з людей на набережній почув це й сказав мені по-англійському, де ти стоїш і що ти власник Доппену. І ти, певно, не відразу мене впізнав, коли я підійшла?

— Ні, відразу, — відповів Едеварт, — і потім я-ж одержав портрета твого.

Вона:—Ну, портретові теж багато років. Але я побоялася послати нову картку, бо тепер я гірша, ніж була.

Він знов, сміючись, похитав головою, наче була це найбільша нісенітниця, яку тільки йому чути доводилося.

— Так, ще гірша! — знов сказала вона.

— Прошу, не говори так, — промовив Едеварт.

Звичайно, це не була вже колишня Ловізе Магрете, та й він не той уже став. На ній був капелюш і одяг, як у пані, високі красиві черевики з шнурівкою й лакованими носками, шовковий шарф на шиї, білі рукавички — все це робило її чужою; довгі роки поклали свій відбиток на її лиці, та й далека дорога додала свого. Ну, та й що з того? Нічого, анічогісінько! Вона була чудесна, говорила так ніжно й щиро, йому здавалося, що вона пісню співає; до самих глибин душі він був пройнятий новою закоханістю і радістю, перед собою він знов бачив Ловізе Магрете, — кохану, свій перший поцілунок, першу любов. Був теплий, чудовий вечір червня місяця.

Чи згадувала вона оце зараз, що одного разу було між

ними? І все-ж вона могла так невимушено й широко дивитися на нього? Едеварт був дуже схвильований, він почував не досить себе чистим перед нею, він похилив голову, його охопила непевність. І знов він подумав, як і багато разів за ці роки думав, що ранньої молодости,—тоді,—чи не надто він незграбно поведився, і що вона могла думати про нього всі ці роки! Він невимовно мучився. А зараз, ось у цю хвилину, чи добре він сидить в човні? Чи не надто вже розчепірів ноги? чи веслує як слід? Та й підкреслювати свою вправність не слід, щоб не дати їй приводу усміхнутись.

Їй, безумовно, було легше, ніж йому, вона поводитися простіше. Коли йому зробилося жарко, він зняв капелюша; вона, не довго думаючи, скрикнула:

— Коли-б я тільки могла ухопити тебе за чуба!

Він не насмілювався подумати, що вона вихваляє його буйне волосся і відповів жартом на її жарт:

— Ти хотіла-б мене відчубити?

— Ні, не зовсім так!—відповіла вона.

Дівчинка Гоб'єрг, теж у капелюші і одягнена по-міському, лежала й бовтала ручкою у воді. Це все так було весело, таке все нове для неї: тепла вода, лоскочучи, прохоплювалася крізь пальці. Вона була досить розумна, вона спитала, чи є риба в морі, чи вона велика? Яка завбільшки? Вона впіймала медузу й дуже раділа з того. Вона пожалиться, попередив Едеварт, і мати сполоснула дитині ручку й сказала:

— Ти її завтра побачиш на березі, після припливу, та гляди—ніколи їх не чіпай.

— А чого не можна?

— Вони жалять, пальчики будуть боліти.

— А як вони звуться?—запитала Ловізе Магрете.

— У нас на півночі їх звуть тюленевою слиною,—відповів Едеварт.

Назву «тюленева слина» проказали кілька разів.

— Це не слина,—сказав Едеварт,—але це й не риба. Та воно—жива істота, це якась тварина.

— Чуєш, це якась тварина, воно—живе,—сказала мати, звертаючись до дитини і дозволяючи Едевартові навчати їх.—Медуза!—раптом згадала вона,—ми звали їх медузами. А втім, я пам'ятаю, ми звали їх також і холодцем.

Вони помовчали.

— Правда, Гоб'єрг завелика для своїх років? — запитала Ловізе Магрете.

— Так,—сказав Едеварт і понурив очі.

— Вона здорова і самостійна! Ти не думай, що вона завжди така тиха.

— Я не думаю.

— І потім вона вміє читати й писати літери. У нас з собою є дещо з книжок, їх надруковано тими літерами, яких там вживають. Вона також і співає. Ти-б що-небудь заспівала, Гоб'єрг!

— Завтра,—кислим голоском відповіла дитина.

— Так, ти втомилася, швидко ляжеш спати з мамою.

Едеварт:—Та я їй уже налагодив ліжко.

— Та невже? Це дуже мило з твого боку.

— Адже дитяче ліжко стояло там,—сказав він.

— Так, а білизна і все інше? Ти про все подбав! Це дуже добре, вона не звикла спати зо мною в ліжку. Та я теж не можу спати з нею,—сміючись, сказала Ловізе Магрете...—Ну, ось і садиба Кареля, нашого сусіди. Я часто заходила до них, коли доводилося йти в село суходолом. А ти в їх був, Едеварте?

— Так, частенько. І я теж умовився з Карелем і його жінкою що-до завтрашнього вечора, бо не знаю, чи досить добра у мене їжа для таких гостей, як ви.

— У нас є їжа,—сказала вона.—А ти їм що сказав?

— Ми умовилися, що ви повечеряєте в нього.

— У нього? Ні, ні, ми цього не хочемо.

— Дитині-б молока дали.

— Вона майже не п'є молока. Ні, нам хочеться додому. Я певна, що в тебе їжі досить.

— Що-до кількості—то вистачить!—І він, сміючись, пояснив.—Багато разів купував для вас їжу, але вона щоразу псувалася, і мені самому доводилося її зідати.

Ловізе Магрете на це теж засміялася, але зразу-ж з співчуттям додала:—Сердега!

— Ні, я не про те кажу,—швидко додав він.—Я завтра-ж збігаю за провізією.

— То в тебе нема корови? — запитала вона. — У тебе нічого з худоби немає?

— Нема.

— Так, та ти-ж не живеш тут,—писав мені. Ти тільки марно витратив свої гроші на нас, а сам не живеш в Доппені. Як це сумно все!

Едеварт засоромився, і його зло брало на себе: — Не варт про це говорити!

— І зараз змарнував багато часу, щоб мене зустріти.

Едеварт вийняв з води весла й сказав:

— Я ні разу не вдарю веслом, коли ти не перестанеш говорити такі речі.

— Дядя сердиться,—шепнула Гоб'єрг.

Мати засміялася й пояснила, що дядя не сердиться, що він, навпаки, дуже добрий.—Ось—чуєш, водоспад!—промовила вона,—тепер ми швидко дома будемо.

— Водоспад?—перепитала Гоб'єрг, дивуючись з незрозумілого слова.

— Це велика річка, що падає з крутої гори вниз, багато води, багато білого шумовиння, це дуже красиво,—скажу тобі. Ми завтра підемо туди...

Коли вони увійшли в затоку й побачили будівлі, Ловізе Магрете скрикнула: — Боже, які-ж вони маленькі! — Вона похитала головою і стала вдивлятися у будинки.

— Ми сюди ідемо?—запитала Гоб'єрг.

— Так. Але яке-ж усе маленьке! Боже, як дивно знов усе це бачити.—І вона почала називати: хата, хлів, прибудівля, повітка на дрова, дорога до річки, луки. — Та в тебе й поле тут?

— Так,—відповів він,—трохи картоплі й жита.

— Отут жила я серед оцих будиночків і працювала і знати нічого не знала, дивилася на гори, на небо, вниз на затоку, поралася коло корів, чого тільки не робила? Так і дні минали. Чуєш водоспад, Гоб'єрг? Він шумить і шумить!

— Тут дуже гарно!—сказала Гоб'єрг.

Мати обняла її, притулила до себе й скрикнула, хвилюючись: — Ти кажеш гарно? Так, так! тут дуже гарно!

І так до самої хати вона йшла й говорила, охоплена споминами, инколи з сльозами на очах, часом усміхаючись:—А ось тут якраз саме—я загнала шпичку в ногу, тоді я була гнучка, мені було двадцять років, я сіла й витягла шпичку зубами.

І ні жодного слова про чоловіка.

V.

Серед ночі Гоб'єрг вибігла у двір і почала кликати маму. Вона прокинулася під чужою стелею і уявила, що її загубили. В одній довгій білій сорочці до п'ят вона стояла тепер під чистим небом, ноги її були мокрі од роси. Навколо блідий блакитний світ, трохи в тумані, ніч.

— Мамо!

— Іду!—обізвалася з повітки мама.—Піди й лягай швидче, дитино, я зараз прийду!—І Ловізе Магрете швидко накинула на себе трохи одежі, а решту взяла під пахву.

Едеварт не вставав, розгублений і зніяковілий; спочатку йому було соромно, що він роздягнений, але він хоче бути таким невимушеним, як і вона, він устав, почав пригортати її до себе, цілувати, голубити.

— Тобі гарно було зо мною?—питає вона.

Йому дуже дивно, що можна говорити про такі речі, признаватись в цьому, і, зніяковівши, він каже:

— Так, спасибі! А тобі?

— О, мені!—захоплено відповідає вона і тихенько сміється.—Я так люблю тебе.

— Мамо!—почувся голос у дворі.

— Боже мій, вона ще там!—шепоче Ловізе Магрете і поспішає піти...

Ранком Едеварт поїхав на човні за харчами і до сніданку вернувся з усякими смачними речами: з свіжим м'ясом і з димленими та солоними закусками. Ловізе Магрете вся захопилася, розгорнула покупки, захоплення її ще збільшилось, вона почала дякувати йому, покликала Гоб'єрг.

— Подивись! Чого тут тільки нема!

Едевартові приємна була ця похвала, та він соромився.

— Та це-ж все дуже просте в порівнанні з тим, до чого ви звикли.

— Так, та це-ж вдома, це найдорожче і найкраще за все, чим ми коли харчувались в цій хаті,—відповідає Ловізе Магрете і заходиться нервовим плачем.—Бублики, пухкий хліб, козиний сир, боже мій, я так давно бачила козиний сир, так що ти можеш уявити мою радість. В-останнє я їла козиний сир у Кареля, перед самим від'їздом; у нас його ніколи не було, ми були такі бідні, ми з дітьми майже голодували. Ні, ти мусиш зрозуміти... Ах, я так багато думала сьогодні ранком, згадувала,—говорить Ловізе Магрете і знов плаче.

— Ну, що, Гоб'єрг, ти бачила водоспад?—питає Едеварт, щоб перебить її сльози.

— Ні, ми тебе дожидали,—відповідає Ловізе Магрете,—ми хотіли, щоб ти пішов з нами. Зараз я буду готувати,—каже вона і швидко втирає сльози,—а по обіді підемо до водоспаду.

Едеварт з дитиною ідуть до морського берега. Щось зворушує його, коли він дивиться на цю дитину; коли-б Ловізе Магрете не могла бачити його з вікна, він сів-би на камінь, пригорнув-би дитину до себе і поговорив-би з нею. Дівчинка така гарна, у неї блакитні очі й товста коса.

Вони знаходять черепашки і дрібненькі срібlistі камінчики. Гоб'єрг раніш ніколи не бачила таких коштовностей і такої розкоші, вона захоплюється ними і каже, що вони кращі од маминих перснів.

— А в мамі є персні?

— О, є! Ти не бачив їх? Два персні, один з перлиною. Та ці черепашки кращі!

Вона просить Едеварта зібрати їй багато камінчиків і черепашок, вона збирає їх в поділ платтячка і каже, що змиє з них пісок і почистить їх.

— А на що вони тобі?

— А от побачиш,—каже вона. І, значущо киваючи головою, дає йому зрозуміти, що вони для чогось то потрібні їй.

Смішна й розумна маленька людина! Едевартові приємно було стежити за нею. Він повів її далі, щоб їх не видно було з домочка, на білий, чистий пісок. Тут Гоб'єрг дуже старанно й уважно накреслила великий чотирикутник і потім поділила його на менші, різного розміру чотирикутники. Справжній дитячий рисунок.

— Це що?—спитав він.

— Хіба ти не бачиш? Це будинок.

Він сів на камінь і хотів пригорнуть її до себе, посадить на коліна і поговорить з нею, нове почуття ожило в ньому, якась солодка ніжність в серці. Може вона скаже, хто подарував мамі персні?

Та Гоб'єрг не має часу підійти до нього, вона так захопилась своїм рисунком, що висипає з платтячка камінчики й черепашки і залишає їх на піску.

— Почекай мене тут, поки я принесу ляльки.—І вона побігла.

Яка гарна дитина, як близько вона часом наближалась до нього, вона не боялась чужого дяді! Вона побігла з двома ляльками й сказала:

— Ось мама з дитиною, зараз їм буде гарно.

— А як зветься мама?

— В Америці ми звали її містріс Пук. А тут не знаю.

— Як зветься хлопчик?

— Його звать Джонні.

— Нащо ти принесла їх сюди?

— Сюди? А вони житимуть в домі і їм буде гарно, ось для чого я їх принесла. Ось вітальня,—заходьте, будьласка, містріс Пук і Джонні, це ваша нова хата, сідайте на дивані! Почекайте трошки, містріс Пук, я забула спальню.

Гоб'єрг нарисувала спальню і з дуже замисленим виглядом відокремила ще один малесенький чотирикутник і зробила в ньому дві ямки.

— А це що таке?

— Як ти не розумієш? Це їх туалетна.

— Так це, виходить, туалетна. Ну, а де-ж кухня?

— Тут і кухня. Ти подумав, що я забуду кухню, ні! Так, тепер я піду до води і помию мої черепашки, хочеш, ходім зо мною?

Вони пішли до моря й почали виколупувати пісок з черепашок. Це була забарна робота, і йому не довелось посадити її собі на коліна, їй було ніколи.

Трохи перегода Ловізе Магрете покликала їх обідать, і їм довелось припинити роботу. Він зібрав черепашки й камінчики і одніс далі од берега.

— Для чого ти зробив це?—спитала вона.

— Щоб приплив не забрав їх.

— Приплив?

— Атож, це коли море росте й виходить з берегів. Не забудь забрати своїх ляльок.

— Море росте? Хіба воно живе?

— Ні, але воно росте, раз вдень і раз вночі. Так воно буває, і більше я нічого не знаю. Воно виходить з берегів.

— А далеко воно виходить?

І ввесь час, поки вони йшли до домочків, Гоб'єрг все запитує про різні речі.

Вони обідають, миють посуд і йдуть до водоспаду. Вони йдуть в напрямку до лісу, маленькими стежками, слідами худобини. Гоб'єрг біжить попереду, вона бігає то сюди, то туди, налітає на дерева, вертається і знову біжить; мати часом гукає їй, куди йти.

— Як ти гадаєш, на кого з нас вона похожа?—питає Ловізе Магрете.

Едеварт зніяковіло опускає очі, в Полені не можна було говорити про такі речі, коли батьки не вінчані, йому було це дивно, та він примушений був відповісти:

— Так, здається, що на матір,—сказав він.—А може більше й на мене. А втім, ні, не знаю, здається все-ж на тебе. Очі й волосся твої. Вона буде вродлива.

Едевартові неприємно говорити про це і він каже:

— Ну, тепер поклич її, а то вона дуже близько підійде до водоспада.

— Гоб'єрг!—гукає мама.

— Ау!

— Почекай нас!.. Та до водоспада ще далеко, хіба ти не знаєш!

— Я не знаю, я ніколи не був там,—відповідає Едеварт.

Ловізе Магрете зупинилась:

— Ти там не був? Що-ж, це тобі чуже. А зате я знаю тут кожний камінчик, кожну грудочку, все на своїм місці, та все видається таке маленьке, навіть камінчики ніби зменшилися.

— Це тому, що земля підростає круг них, з гнилих сучків і листя,—так казали Едевартові досвідчені люди.

— Може статись. А цей комашник вимер. Він був високий в мій час.

Едеварт знову пояснює:—Комашки, певне, знайшли

инше місце і переселились. Часом літом зустрічаються цілі війська комашок,—це означає, що вони переселяються.

— Дуже можливо,—каже Ловізе Магрете і йде далі.— Та тут нема ні одної тварини. Колись було я зустрічала тут наших овець, вони знали мене й бігли за мною, ласкаві й гарні овечки з густою вовною. Їх треба було-б розводити тут.

— Їх не важко придбати.

— І не тільки це,—відповідає вона,—тут багато чого перемінилось. Подумай лише, що ти ні разу не був коло водоспаду. В своїй власній садибі!

Ловізе Магрете навіть трохи образилась: він і не подивився, за що віддав свої гроші, він не цинив Доппена. Вона помовчала трохи й сказала:

— Коли-б я могла, то відкупила-б Доппен назад.

Едеварт усміхнувся:

— Я дарую його тобі!

Цими словами він не задобрив її, та врешті все налагодилось.

— Ти так мало дорожиш Доппеном, що хочеш віддати його?—спитала вона.

— Так, віддати тобі,—сказав він. І помовчавши з обережності, він присилував себе спитати:

— А ти не думаєш, що він міг-би належать нам обом?

Вона спинилась і, дивлячись у землю, промовила:—Так, думаю!

Рішення було висловлено. Він обняв її, почервонілий і закоханий, зразу-ж поцілував і цим схвилював її, вона оглянувшись на Гоб'єрг і прошепотіла:

— Вона може побачити нас.

— Яка шкода, що ми не на самоті зараз,—сказав він.

Вона усміхнулась і зауважила:

— Ти й досі ще такий само божевільний!

Вони покликали до себе Гоб'єрг і всі разом пройшли решту дороги. Коло водоспаду всі троє спинились, Гоб'єрг відкрила рота і дивилась мовчки, та коли-б і говорила, то ніхто не почув-би, водоспад приглушував усе; ніби скам'янівши, дивилася вона на диво, вся зіщулившись од напруження, а Едеварт міцно держав її за руку.

Вода падала згори, ніби з велетенського жолоба, пролітала в повітрі, наскакувала на скелі й розбивалась в гли-

бині на шумливу піну. З дна піднімався дим, там все кипіло, тремтіло, ніби сама громовиця жила там і гриміла в цій глибині і ніяк не могла визволитись.

Едеварт подивився на дитину, на волоссі Гоб'єрг блищала роса, він потяг її назад, та вона стала пручатись, тягтися вперед, їй хотілось підійти ближче до безодні. Довелося йому силоміць затримати її.

Ловізе Магрете увійшла в ліс, і Едеварт зостався з своєю дівчинкою. Він не втерпів і погладив її по голові, показав їй, яка вона в неї мокра. Вона не звернула на це уваги. Тоді він притулився щокою до її личка, і тому, що вона стояла дуже зручно, він поцілував її. Вона глянула на нього і вирішила, що він просить її послухатись і одійти назад. Вона перестала пручатись.

Вони одійшли кілька кроків назад і могли говорити і чути одне одного.

— Правда-ж, як гарно?—спитав він. Він считав її ще раз, та вона не відповіла, напевне, це все дуже вразило її. Він побачив, що Ловізе Магрете сидить на горбочку, спустивши руки на коліна, просто сидить; дитина побігла до мами, і Едевартові стало ніяково і страшно, що вона розкаже мамі про його вчинок.

— Гей, гей!—крикнув він, бажаючи не показати свого замішання.

Ловізе Магрете кивнула йому і усміхнулась:

— Вона сказала мені, що ти поцілував її.

Едеварт почервонів і зніяковів ще гірше.

— Вона потяглася до небезпечного місця і я не знав, що мені робить.

Ловізе Магрете:—Ти дуже гарно зробив, сказала я їй.

Коли вертались назад, Гоб'єрг знову побігла вперед і залишила їх удвох. Вони розмовляли про різні дрібниці і йшли дуже повільно.

Вона:—Ну, хіба не гарний у тебе водоспад?

— О, звичайно, у нас прегарний водоспад.

— Та я не могла довше стояти і дивитись на нього,—сказала вона,—навколо нього так безлюдно.

— Навколо кого?

— Навколо водоспаду. Він усе біжить та біжить, і круг нього так сумно, що мені хотілось плакати, і я пішла од вас.

Едеварт нічого не зрозумів з цього її неясного настрою

і не відповів їй. Так само не зрозумів він, для чого вона зірвала квіточку і заткнула йому в застіжку, так не робили в Полені, це здавалось йому дивним. Та він зрадів, коли вона пригорнулася до нього, лице її наблизилось, він відчув її дихання, — гаряча хвиля пробігла по ньому, і він обняв її, як щось єдине і незмінне на світі. Обоє важко дихали. Потім вона знову занепокоїлась і очима стала шукати Гоб'єрг.

Увечері вони господарювали, він наколов дров, вона наварила вечерять, подала на стіл і прийшла кликати його. Молода і вродлива, вона говорила з ним, як з своїм коханцем, своїм мужем. Щасливі часи для них обох! Держучись за руки, увійшли вони в дім.

По вечері Гоб'єрг захотіла спати, вона втомилась, вона так багато сили витратила за цей день, її положили спати. Дорослі zostались на самоті...

Так пройшов перший день.

Прийшли ще й інші такі дні, тижнів зо два, сповнені кохання й щастя.

Едеварт приносив з містечка їжу і міг платити з тих грошей, що прислали йому сестри, він жив у привіллі, нічого не робив і не хотів собі нічого кращого.

Він запросив до себе в Доппен Августа, він хотів, щоб його товариш сказав йому свою думку про його садибу.

— Ну, що-ж, — сказав Август, — я бачив садиби ще гірші. Мені доводилось бачити людські житла з бамбуку, вони були зовсім круглі і покрівля спускалася аж до землі, та й там жили люди. Та нащо тобі Доппен? Тут не прогудуєш більше двох корів і розширити його теж не можна.

Август уклонився Ловізе Магрете, поговорив з нею по-англійському і zostався дуже задоволений. Вони намагались перевищити одне одного своїм знанням Америки, обоє були в Нью-Йорку, Август, правда, лише в гавані. Він дуже зацікавив і вразив собою Гоб'єрг, яка ніколи ще не бачила таких зубів, і вона все ставала перед ним, щоб бачити, коли він розкриє рота. Мати не знала, що робить, і сказала:

— Вона хоче попросить тебе повести її до водоспаду, ось чого вона хоче, а нам з Едевартом це надокучило.

— Come Along! ¹—сказав Август.

---

¹ Ходімо.

— Держи її за руку!—гукнула у слід їм мати.

Август не даремне ходив до водоспаду: у нього одразу виникла ідея.

— Ти міг-би збудувати гарного млина на п'ять жорнів,—сказав він Едевартові,—ти міг-би молоти на десять округ і стати багатою людиною.

— З мене досить і того клопоту, що маю я в Полені,—відповів Едеварт.

Він казав правду. За останні часи справи його в Полені дуже непокоїли його, він одержав листа од меншої сестри, в якому та кликала його додому. Пауліна майже зовсім не надсилала грошей, торгівля значно зменшилась, бо найважливіший крам було вже розпродано. Чому він не привезе краму?

Сестра Хозея жила тепер з Езрою в новому домі, мала корову і господарювала, їм ніхто не міг допомогти. Іоакім був удома і теж господарював, а батько лагодив телеграф у Північній Бухті. Найгірше за все, що в них не було борошна, кави й тютюну, через те люди більше не ходять до крамниці; дехто каже, що Габріельсен хоче розпочати торгівлю, взявши патента на жінку.

Навряд чи захоче Едеварт, щоб вони припинили торгівлю, бо дуже соромно збанкрутувати і стати не кращими від Габріельсена...

Це йому нагадувало, що в себе вдома, в селі, він був ділова людина і що час уже йому подбати про крамницю. Він розказав Августові про справи, і Август став думати.

— Ой, коли-б у мене були ящики, що потонули!—сказав він і одразу-ж розпочав будувати грандіозні плани про те, що він тоді розпочав-би.

Та Едеварт думав більше про дійсність і тому сказав:

— Твої багатства придались-би тобі на щось инше.

— От вигдавав!—сказав, розсердившись, Август.—Звичайно, я віддав-би тобі принаймні половину. А хіба ти не зробив-би цього? Мовчи, будь ласка,—принаймні половину.

— Хотів-би я знати, чи дасть мені Ромео ще хоч що-небудь крім того, що я вже одержав,—покірно промовив Едеварт.

— А що він тобі дав?

— Та різні речі. Кухенні приладдя і постільну білизну для Доппена. Багато речей, три постілі з білизною.

— Ти зостанешся тут?—спитав Август.

— Не знаю,—сказав Едеварт.—Вона, бач, до цього часу жила в Америці і приїхала сюди подивитись на Доппен.

— Ти одружився з нею?

— Так, до того йдеться.

Август сказав:—Ти міг-би продати водоспад Ромео.

— Водоспад?—здивовано спитав Едеварт.

— Щоб він збудував тут гарного млина. Коли він цього не зробить, то він роззява.

— Ні, він не збудує.

— А хіба йому не треба молоти?—спитав Август.— Він купує по двісті мішків за раз і в них заводяться черви, поки він збуде їх. Їх мелють на парових млинах, що опалюються закордонним вугіллям, тому й борошно дороге; млин на водоспаді молотиме задарма, треба лише поставити машину. Схотівши, він може збудувати тут лісопильню, це все одно, треба-ж щось розпочати. Хотів-би я бачити, як такий водоспад використали-б у Канаді.

Едеварт тільки головою похитав, слухаючи про такий грандіозний план, і зауважив, що у всякім разі Ромео навряд чи дорого заплатить, може кілька там далерів.

— Як ти можеш знати? — сказав Август. — Найкраще, коли-б ти сам став керувати всім підприємством, коли вже живеш тут. Це було-б зовсім не погано для тебе.

Останнє зауваження зацікавило Едеварта. Йому набридла торгівля, як і все інше, і він охоче почав-би заробляти собі на хліб якимось іншим способом.

— Та я не вмів-би керувати підприємством, коли-б і довелось,—сказав він. — Правду кажучи, я ніколи не бачив інших млинів, крім млинок для кави.

— Я навчив-би тебе за один тиждень,—відповів на це всемогутній Август.—Про це не турбуйся.

Вони розговорились і обидва захопились планом. Цей Август найде пораду в яким завгодно становищі! Єдина незручність полягала в тому, що водоспад ще був не проданий, млин не збудований і Едеварт не керував підприємством.

Про все це згадав Едеварт вже після від'їзду друга, і він знову засумував.

На ранок він приготувався поїхати до Ромео і попросить у нього краму в кредит. Ловізе Магрете треба було

купити дещо в крамниці, вони зібрались і поїхали втрьох. Мама з дочкою причепурились.

Напевне, одноманітно їй самотно здавалось Ловізе Магрете в Доппені, вона ще не забула гамору Нью-Йоркських улиць, вона нарікала, що тут не було навіть тварин. Едеварт знову сказав, що тварин легко завести, та Ловізе Магрете відповідала так само:

— Не тільки це, тут багато чого перемінилось!

Едеварт сидів на веслах, і в голові його снувались сумні думки. Певне, було-б краще, коли-б його дами були без бриликів. На що вони потрібні? Дитині ще сяк-так, а вже матері, власниці Доппену? Вона зовсім мінялася, брилик не до лиця їй був, вона була краща без брилика і без всяких оцих вборів, тільки в сорочці та спідниці, у неї були такі маленькі голенькі ніжки...

На набережній Август підійшов до них і сказав:

— Здається, старий хазяїн хоче поговорить з тобою.

— Зо мною? Про що-б це?

— Він, здається, хоче купити в тебе водоспад! А втім не знаю.

— Він! Краще-б уже Ромео.

Август:—Я говорив про це з старим хазяїном, я довго був у нього і з'ясував йому всі подробиці. Це серйозна людина, і з ним дуже приємно мати діло, він поплескав мене по плечах і сказав:

— Августе,—сказав він,—я завжди думав про цей водоспад, коли збирався будувати млина! Він так і сказав. Піди, довідайся сам.

Едеварт застав у конторі батька й сина, обидва були до нього привітні, Ромео подав руку і спитав, як він живе. Та ні один з них не говорив про водоспад.

Ромео спитав:—Ти за яким ділом прийшов сьогодні?

Едевартові довелось відповідати: чи не може Ромео допомогти йому і дати в кредит трохи колоніяльного краму і борошна, в його крамниці все розпродано.

Ромео одразу-ж взяв олівця, щоб написати ордера, він одразу-ж згодився і виписав краму більше, ніж просив Едеварт. Він навіть сказав:

— Нам з батьком дуже приємно зробити тобі послугу!

Ромео в найменшій мірі не використав його критичного стану, він скрізь поставив ціну, що здалась Едевар-

гові дуже низькою. Все зроблено! Едеварт вийшов і телеграфував додому: «Надіслано велику партію краму!»

Він знайшов своїх дам у крамниці; успіх у Ромео підбадьорив його, і він весело привітався з усіма продавцями.

— Ми згадуємо Америку!—сказала Ловізе Магрете.

— Гаразд, розкажіть далі,—відповів Едеварт.

Вона розмовляла по-англійському з старшим продавцем Лоренсеном і, видно, у неї було що сказати йому. Лоренсен поставив їй стільчика коло прилавка, і вона вигідно сиділа на ньому. Вони розпочали довгу і жваву розмову. Едеварт слухав їх деякий час і усміхався ввічливо та по дурному, а тому, що він не розумів ні слова, то врешті вийшов, сів у човен і став ждати.

Вона все не йшла, не приходила дуже довго. Маленька Гоб'єрг була така розумна, що зняла брилика і тримала його в руці, коли вони прийшли.

— Ми все говорили про Америку,—сказала Ловізе Магрете і сіла в човен.—Лоренсен знову збирається туди, йому не подобається вдома. І я його розумію.

— Чому не подобається?—холодно спитав Едеварт.

— Ти питаєш, чому? Тому, що він звик до тієї країни і до тамтешнього життя, там-же все по іншому. Він приїхав сюди тимчасово, щоб подивитись, що тут робиться.

— Ну, а ти? Ти так само приїхала, щоб подивитись?

— Я?—перепитала Ловізе Магрете. Вона зрозуміла, що їй слід бути ніжною й доброю з ним, і вона сказала:—я—зовсім інше діло. Ти, певне, довго ждав нас, бідний. Ми ніяк не могли наговоритись з ним, тому я й затрималась. А ти сидів тут у човні і ждав?

— Це байдуже.

— Я постараюсь спокутувати свій гріх,—сказала вона, лукаво усміхаючись.

Все владналось. Та коли вони в'їхали в малесеньку затоку, і Ловізе Магрете знову побачила Доппен, вона не могла стриматись, щоб не скрикнути:

— Господи, яке все маленьке! Я не думала, що Доппен такий малий!

Едеварт зблід і гірко запитав:

— Доппен знову надто малий для тебе?

Вона злякано глянула на нього і почала жалісливо виправдуватись:

— Я не це хотіла сказати, Едеварте, я не так сказала; запевняю тебе, що він досить великий для мене, я хотіла сказати, що він здається таким відділь, з човна, ну, справді-ж, Едеварте...

Все було байдуже, аби лиш вона була ласкава й ніжна з ним. Не добре тільки, що її все частіш та частіш тягло до крамниці поговорити про Америку. Там вона зустрічала і Андерса Воде, і вони розмовляли втрюх. Андерс Воде, людина в парусиновім пальто, з яким вона, приїхавши, зустрілась на набережній, думав так само про батьківщину, як і Лоренс; він ніяк не міг звикнути, був розладжений і незадоволений, робив у своїм дворі лише неодкладну роботу, копав картоплю, рубав дрова, а більше ходив та гуляв у своїм парусиновім пальто.

Знову в Едеварта виникло неясне запитання: які взаємини були між цими людьми і Ловізе Магрете, які думки вони навіювали їй? Вернувшись додому після своєї подорожі до крамниці, вона все ще думала про те, що говорилося в крамниці, була замислена й сумна, мусіла силувати себе, щоб взятись за господарство, і говорила:

— Боже, я забуваю, що ми голодні!

Коли вони втретє вернулись з крамниці, Едеварт вирішив серйозно поговорити з нею. Він спитав:

— Андерс Воде, хто це такий? Ти з ним познайомилась в Америці?

— Я його знала і тут, і в Америці,—сказала вона,— він з нашого села, і ми з ним виїхали одночасно. Так само й Лоренсен, ми знали одне одного увесь час, поки були там. Ми зустрічались і на пікніках і вдома; я думаю, що вони обидва були трохи закохані в мене, ха-ха-ха!

Що це за тон такий! Куди поділась її колишня мила невинність? Едевартові стало соромно за неї, і він засумував. Коли вона запитливо глянула на нього, хотючи довідатись, чи зрозумів він її жарт, він примусив себе усміхнутись і сказав:

— То вони були закохані в тебе? А як ставився до цього твій муж?

— Мій муж?.. Піди, принеси мені дров!—звернулась вона до Гоб'єрг, і коли дівчинка вийшла за двері, сказала далі:

— Адже мій муж поїхав, і з ним, певне, трапилась якась пригода, ніхто не знає, що саме, та він зник.

Вона говорила й далі тим-же легким і веселим тоном, без співчуття і милосердя, це був зовсім не той тон, яким вона колись говорила про мужа, обороняючи його навіть в дрібницях.

— Я чув, що ти розлучилась з ним,—сказав Едеварт.

— Звичайно, я розлучилась. Бо врешті все це було безглуздя. І ніхто не думав, що я зробила негарно. А, по твоєму, це негарно?

— По моєму?

— Можна подумать, що ти засуджуєш мене.

— Боже борони, що це ти вигадуєш? Коли-б ти не мала розлуки, що ми робили-б з тобою! Адже ми разом будемо жити в Доппені. Так-же?

Маленька Гоб'єрг увійшла з дровами, і її попросили піти в кімнату і прибрати на столі.

Ловізе Магрете довго думала і врешті сказала:

— В Доппені, кажеш? Та ми не можем-же залишитись тут на довгий час, так, принаймні, я думаю. Люди почнуть говорити про нас.

— А чого-ж ти хочеш?—спитав Едеварт.

— А ти чого?—відповіла вона.

— Я хочу, щоб ми одружились. Це й все.

— Так,—стиха сказала вона.—Одно лише недобре: я тут, а діти в Америці. Ти не поїхав-би зо мною туди?

— Я?—скрикнув він.—Це останнє, на що я одважився-б.

— От бачиш!

— Що бачу? Я не розумію...

— Я тільки так кажу.

— А ти хотіла-б туди вернутись?

— Хто його знає,—відповіла вона.—Часом хочеться. Та я хотіла-б так само жити в якомусь місті в Норвегії, чи як ти думаєш?

— В місті?—Едеварт висловив иншу думку:—А що, якби ти поїхала зо мною на північ, на мою батьківщину? Ти згодилась-би?

— О, ні! До тебе на батьківщину?

— Ти там-би не загинула.

— Я знаю. Та що я там робитиму? Як там у тебе вдома?

— У мене там заробітки. Торгівля.

— Так, та я питаю про помешкання, в тебе є дім?

Тут Едеварт злякався своєї сміливості: приїхати в Полен з нею і з дитиною, була, звичайно, неможлива річ. Там було ще бідніше життя, а найперше, йому, справді, нігде було оселить їх. Він розповів про все одверто: маленька крамничка, ще менша контора, за нею невеличка кімнатка, їхать неможливо, там було так бідно й злиденно, гірше, ніж в Доппені, та все-ж...

— Тоді нічого й думать про це,—сказала вона і похитала головою.

— Я можу збудувать дім.

— Так, тільки для цього треба часу.

Тепер все було неможливе і ніщо не подобалось, навіть в Доппені, на її думку, не можна було залишатись. Добре, а де-ж тоді? В іншому місці, можливо, в багатьох інших місцях, і в Ловізе Магрете коріння було вирване з рідної землі, і вона була разом звідусюди і разом нізвідки. Едеварт зовсім розладився і промовив:

— Отже, я не знаю, що нам і робить!

Ловізе Магрете враз змінила тон, вона клялась, вона може й сама не знала, як стала ніжна й ласкава, почала втішати його і сказала:

— Не сумуй, якось воно та буде.

Та як воно могло бути? Тижнів зо два тому вона згодилася жити в Доппені, а тепер це стало їй незручно, зовсім незручно, час приніс зміни в їхні взаємини. Вона нібито завагалась, натякнула, що хоче жить у місті, та, боже мій, для чого Ловізе Магрете місто! Вона згадала навіть про своїх дітей в Америці, про що не згадувала ніколи; до того-ж, діти були вже дорослі. Вона одержала листа од них, вони писали по-англійському, сповіщали, що їм добре, що збільшили їм утримання, вони були задоволені. Ця американська молодь зовсім обходилась без матері, як і тоді, коли вона поїхала од них: отже, в неї була дитина, окрім їх самих!

Та як воно могло налагодитись, коли все зовсім розлазилось?

І дивно, дуже дивно було те, що Едеварт не засмутився, він бадьоро зносив цю болісну непевність. Мандрування останніх років зовсім розбило його, він став не-

уважний, ніби про щось інше все думав, не було в нього нічого певного, ніщо не було для нього важливе: важко було уявити, що саме іще могла вигадати Ловізе Магрете, а найгірше було-б, коли-б вона ще раз втікла з своєї країни. Гіршого важко ї придумати!

Він вийшов. Маленька Гоб'єрг трохи згодом прийшла покликати його вечерять, та він подякував і odmовився. Він сподівався, що Ловізе Магрете сама прийде й покличе його, і що вони разом увійдуть в дом. Та вона не прийшла. Так, так, багато чого змінилось за ці дні.

Вона, як і раніш, мала над ним владу. Та що він за ганчірка така, щоб дозволяв поводитись з ним, як вона схоче? Він був не такий. Правда, почуття його притупились, та він був не дурень, і коли він пішов лісовою стежкою, то думки його були ясні, і він міркував, як дорослий: маленький Доппен не міг прогодувати його, а жити тут і заробляти в Полені було неможливо. Він опинився в безвихіднім стані.

Та й Ловізе Магрете було не краще. Її теперішню він порівнював з тою, яка вона була, коли приїхала, коли він віз її човном, і пізніше, ввечері, того першого чарівного вечора: все було чарівне в ній, і все було надумане. Все було надумане зарані: це було намагання відтворити ту Ловізе Магрете, яку він любив кілька років тому. Вона сиділа в човні і почувала, що стала іншою, та їй хотілось подібатись йому, вона хотіла бути такою, як і колись,—боже милосердний!—це був звичайний її вираз,—невже вона не могла зробити цього для нього, адже він сидів проти неї на веслах, він так жде і вірить, і, боже борони, вона не хотіла розчаровувати його і дожидалась лише хвилини, коли вони зйдуть на берег. Та завдання було нездійснене, сердечна Ловізе Магрете! зовсім нездійснене вже по кількох днях.

Він вернувся найкоротшою дорогою, прийшов з лісу і розпочав з нею нову розмову. Вона все ще сиділа виряджена.

— Що нам робить?—спитав він, сівши на лаву.—Чого ти хочеш?

— Ах, не звертай на це уваги,—відповіла вона.—Послухай, тобі, здається, не подобається, що я їзжу з тобою до крамниці, гаразд, я більше не буду цього робити.

— Так.

— Повір, це мене ніскільки не розважає. Що мені там робить? Коли приходить старий хазяїн, він удає, що не бачить мене. Фрау Кнофф і дочка її поводяться так само, вони ледве кивають головою. Ніби це якісь боги, а не люди. Єдиний джентельмен на все містечко—це Лоренсен; коли-б у Кноффів була можливість, вони запросили-б мене до себе.

— Напевне,—байдужно промовив Едеварт.

— Так, запросили-б мене і говорили-б з нами і були-б увічливі. Я певна, що вони не запрошують нас лише тому, що не вміють по-англійському, та не хотять признатись в цьому. Врешті, мені це байдуже, та я знаю, що я краще зодягнена, ніж Юлія, і що я більше бачила на своїм віку, ніж всі Кноффи вкупі, адже я жила в Америці і то не в одному місті. Маленька Гоб'єрг носить платтячка, які й не снились ні Юлії, ні її матері, коли вони були маленькі. Ти глянь-но на мене, од верху до низу...

І вона злегка підняла двома пальцями поділ плаття і показала йому краєчок білого мережива спідниці.

— А пригалуєш,—сказав він,—як ти ходила в сорочці, з голою шиєю, боса, і зверху одягала лише коротеньку спідничку?

Вона здивовано глянула на нього. Як це він може нагадувати їй про її злидні, принижувати її?

— Так, тоді в мене не було зайвої одежі,—ображено промовила вона.

— А пам'ятаєш, яка ти була гарна тоді, ось що я хочу сказати. Це одразу опанувало мене—дивно навіть згадати—я кажу про мою любов до тебе. Я крізь плаття бачив твої рухи, це було так гарно, і я полюбив, я пішов до човна і нічого не пам'ятав, коли ми на буксирі тягли судно.

— Невже ти хотів-би, щоб я завжди так ходила?

Едеварт мовчав.

Його слова не справили на неї найменшого вражіння, його світосприймання стало їй зовсім чуже, вона не розуміла його і сказала:

— Одно я можу сказати напевне,— до крамниці я більше не піду.

— Ну, добре. Та що-ж нам робить? Чуєш, я тебе питаю?—скрикнув він з одчаю.—Ти знову покинеш мене?

Вона почала удавати, що й сама вона досить нещасна і непевна, вона заплакала.

— Як я можу знать? — сказала вона. — Од тебе я не хочу їхати, а залишитись тут не можна.

Едеварт:—Я зараз-же поїду додому і почну будуватись, а ти потім приїдеш до мене?

— Добре, — відповіла вона. — Може це буде найкраще, я не знаю.

Ніякого рішення, ніякого певного, нерушимого слова! Замість цього знов вона стала говорити про те, який добрий був для неї Едеварт, як він на неї витратився, як же їй не зробити чогось для нього! Нерви її напружились, вона кинулась до нього, і пригорталась, і сміялась, безсоромно цілувалась ротом і язиком і пошепки обіцяла йому, що буде ласкава з ним цієї ночі.

Ні, Ловізе Магрете колись не така була!

Серйозної розмови так і не вийшло, тільки крутіїство; вона змінила тон, потроху заспокоїлась і почала кружляти по кімнаті. Ставши коло верстата, що стояв ще в кімнаті, вона почала насміхатись над ним і сказала:

— Ти все ще тут, давній товаришу, ми не могли взять тебе з собою в дорогу, і нам не повелось тебе продати, так ти й zostався тут. Хіба це не смішно?—спитала вона в Едеварта.

Цього він не розумів.

— Чому смішно? А там ти не ткала?

— Звичайно, ні!—сказала вона.—Там, відкіль я приїхала, не вживають хатніх верстатів.

— Ти виробляла колись такі гарні речі.

— О, звичайно, вони були досить гарні для хатнього вжитку, тільки... Ні, тепер я не могла-б сісти за верстат і ткать нитку по нитці, я навіть забула, як це робиться...

І, шуткуючи, вона сіла за верстат, два-три рази кинула човником і жалісно усміхнулась до верстата.

Колишньої Ловізе Магрете вже не стало. Він пригадав, як вона показувала йому свої скарби в прибудові; у неї було багато всього, вона пишалась, вона була задоволена— в неї були саморобні килими, кільки овечих шкур, святкове вбрання теж з домашньої тканини, кружок коров'ячого масла, чого лише там не було, і Едеварт у простоті своїй назвав це «розкошами». На обід вона дала йому каші

з молоком, і це була така смачна їжа. Він добре пам'ятав цей день.

Як могла вона насміхатись над верстатом, що кілька років годував її з дітьми? Для цього треба бути дурною і невдячною. Едевартові стало неприємно з нею. Він звернув увагу на те, як вона сідала за верстат, стуливши ноги, щоб мати пристойний вигляд, вона, котора тільки що, ні трохи не соромлячись, обіцяла йому палку ніч. Вона привчила себе до неприродности і викрутів: показуючи йому мереживо спідниці, вона так жеманно взялась за плаття. Колись, було, вона зовсім не так сідала за верстат, — піднімала спершу одну ногу, тонка спідниця натягалась на ногах вище колін, верхня частина постаті погойдувалась разів зо два, і вона сідала. Здорова й гарна молода жінка, ніби в сідлі сиділа вона за верстатом.

Він порадився з Августом, пояснив йому, що з ним трапилось таке, що непокоїло й мучило його. Та в Августа був свій клопіт, йому доводилось ще де-який час прослужити у Кноффа, він розпочав одно діло, та йому не вистачало грошей.

— Угадай, що це за діло таке?

Едеварт думав лише про своє і сказав:

— Здається, мені доведеться поїхати в Полен і будуватися ще раз.

— Ти не зрозумієш, що я розпочав цього разу, — казав далі Август. — Подивись-но!

І він витяг з кешені тверду руду грудку землі.

Едеварт був у такій настрої, що не міг ні про що думать, він знову повторив, що збирається їхати додому будуватися.

— Будуватись? А хіба в тебе є гроші для цього? — спитав врешті Август. — Тоді позич мені хоч трохи, я в такій скрутї зараз.

Ой, цей Август! надзвичайна людина, тямуча, розбещена й дика, та безперечно розумна.

Едеварт не міг нічого йому позичить. І на будівлю у нього не було грошей, та будуватись треба було, іншого виходу не знаходилося.

— Подерж цей камінь, — сказав Август, — візьми його в руки.

Едеварт взяв камінь і впустив його. А коли Август почав реготати, Едеварт ніяково промовив:

— Дивно, який важкий цей камінь!

— Метал!—прорік Август.

— Он як! Ну, й що з того?

— Що з того? То-ж то й воно, що це може бути золото або срібло. Візьми ще цей камінь в руки.—І Август подав йому другий камінь.

Едеварт:—Цей теж важкий. Того-ж сорту.

— Авжеж. І не може бути сумніву, що це метал, який саме, це вже інше питання.

— Що ти будеш з ним робить?—спитав Едеварт.

— Про це ти почувеш в свій час. Я надіслав до Трондгейму цілий ящик такого каміння; мене повідомлять, коли дізнаються, що це за каміння. Я-ж не дурень якийсь, я даремне не вештаюсь тут, на пристані в Кноффа; якось в неділю я стояв і дивився на гори і надумав піти подивитись, чи нема в них металу. І що-ж, мені не треба було багато часу, щоб переконатись в цьому, і я не довго стукав молотком. Я запевняю тебе, що вся гора складається з цього важкого металу.

— Отже, він належить Ромео?

— Ти так думаєш? Мені хотілось-би, щоб ти краще думав, у тебе не вистачає розуму! Кожний, хто хоче, може вивозити каміння з гір, та мені довелося піти до ленсмана, і він дав мені писану посвідку. Потім ці гори одійдуть до королівської власности.

— Добре, коли це буде золото,—байдуже сказав Едеварт; каміння його не цікавило, і він знов заговорив про свій намір їхати додому.

Август:—Нічого й думать про це, поки я не довідаюся, що в тому камінні. Коли виявиться, що це дорогий метал, я дам тобі грошей на будівлю. А що ти хочеш будувать? Хіба твоя крамниця не досить велика?

— Діло в тому, — сказав Едеварт, — що я не можу вернутись додому з нею і з дитиною, коли в мене нема хати, де вони жили-б.

— Звичайно, може статись, що в камінні лише оливо, чи інше яке сміття, — замислено бурмотів Август. — Тоді все полетить чортові в зуби. Дорого обійшлося відіслать їх, ящик вийшов важкий. Коли-б мені не пощастило одіслати його задарма з одним матросом з пасажирського пароплава, то каміння й до цього часу лежало-б у мене.

Едеварт не зрозумів і спитав:

— Отже, тобі зовсім не дорого обійшлося переслати каміння?

— По твоєму, ні? А хіба я не віддав йому за це свого годинника?

— Годинника!—здивувався Едеварт.

— Що-ж ти думаєш, я вже так тремчу над ним! Коли в камінні золото, то в мене його ціла гора, і я зможу подарувати годинника кожній людині в Норвезькій королівстві. Ну, більше я не скажу нічого.

Теревені про каміння, руде каміння, важке каміння. Едеварт зрозумів, що тепер його друг і сам розладжений і не міг допомогти йому, він попрощався і пішов од нього. Одійшовши трохи, він знов вернувся, він щось згадав, він близько підійшов до Августа і сказав:

— А ти-ж говорив, що загубив годинника!

— Загубив?

— Атож, на рибних ловах. І що ніби Магнус із крамниці вкрав його.

— Ага! Ні, я потім знайшов його. Я замкнув його од Магнуса.

— Отже, ти не брав його на лови?

— Ні. До речі, я хотів тобі сказати, щоб ти не ходив по дворах і не розказував про те, що я довірив тобі.

— Про Магнуса?

— Та ні, зовсім не про нього!—з призи́рством засміявся Август.—Я думаю про те, що я знайшов в горах. Про це ні слова! Коли хтось прочує, то всі прибіжать і проситимуть позичити грошей, будуть брать, починаючи з п'яти далерів і більше, найгірше жінки, вони не люблять чути про відмовлення. От одній з них я позичив свого персня, і ти думаєш, що вона мені повернула його? Щасливої дороги! Попробуй-но, він неначе жирний, коли помацати його,—промовив Август і знов простяг йому каменя.

— То правда, а чому це?

— Отже, це й є те, що треба, та магнет не притягає цього каміння, значить, в ньому не таке дрантя, як залізо.

— А що-ж це може бути?

— Цього я не знаю. А золота магнет теж не притягає. Спробуй-но доторкнись своїм перснем.

Знов почалась балаканина про каміння, та тепер уже Едеварт слухав свого друга, він запитав:

— Отже, ти думаєш, що знайшов щось в горах.

— Як це ти кажеш: знайшов «щось?» — обурився Август. — Та ти осліп чи що, чоловіче? Невже ти сам не бачиш? І я ще раз кажу, Едеварте, що ти не зрушиш з місця, поки я не одержу повідомлення з Трондгейму. Я не дозволю, щоб ти поїхав без нічого відціль, запам'ятай це. Ти сказав, що хочеш будуватись? Отже, ти будуй одразу великий дім, а не якусь дурницю.

Едеварт сів у човен і поїхав назад в Доппен, де, як і раніш, байдикував. Зустріч з Августом примусила його простіше дивитись на життя, він майже повірив у коштовність каміння, що його знайшов Август, він подумав: бог відає, може він справді знайшов золото, адже в Августі завжди було щось таємниче. А найбільше Едеварт радий був тому, що йому не треба було їхати зараз-же, так важко, так складно було остаточно вирішувати, і він сказав Ловізе Магрете, що від'їзд довелося одкласти, що він жде одної речі.

VI.

Ловізе Магрете дала обіцянку собі й Едевартові, що ходити до крамниці не буде, але дотримати свого слова не могла. Нарешті таки не витримала. Вона певна була, даючи обіцянку, що додержить її, і цим порадувала Едеварта, але згодом він сам перестав рахуватися з тим і допоміг їй порушити обіцянку:

— Сьогодні таке море хороше, візьмім дитину і всі поїдемо,—сказав він.

Хіба йому заважало те, що вона наряджалася у свій англійський костюм і користувалася тими приємностями, що їй зустрічалися в життю. Правда, вернувшись додому, вона замислювалася й ставала мовчазною, та це його вже не мучило. Становище Ловізе Магрете змінилося на краще, вона прихильніше почала ставитись до родини Клоффів після того, як Ромео, проходячи одного разу крамницею, привітався до неї і почав жартувати з Гоб'єрг. Ромео був з себе юнак не поганий,—він дав дівчинці подарунок і запитав, чи не хоче вона залишитися у нього.—Хочу,—відповіла Гоб'єрг, адже стільки було цікавого і в самій крамниці і на подвір'ї, де бігали кури, шугали голуби, де жили корови та інші тварини. Мати задоволено слухала їхню розмову, Гоб'єрг поводитися добре й сміливо, відповідала на всі питання, Ромео реготав, як маленький хлопчик. Як вони вже мали піти, він сказав дитині:

— Гляди-ж, приходь швидче.

— Дякую!

— Адже ти мене не одуриш?—запитав він.

— А побачиш, що ні,—відповіла Гоб'єрг.

Справді, цього разу Ловізе Магрете не марно з'їздила до крамниці, вона сказала про Ромео, що він кращий, ніж можна було думати.

Минуло кілька днів, Гоб'єрг стала проситися до крамниці, і Едеварт вволив її волю. Йому не щастило налагодити з дівчинкою таких відносин, як йому хотілося, він не наважився поцілувати її ще ні разу і уникав залишатися з нею наодинці, а сама вона ніколи не підходила до нього, не сідала йому на коліна, не обіймала за шию, але в різних її витівках він брав участь усім своїм серцем, він ніколи не міг відмовити їй, коли чого їй заманеться, і їдучи до крамниці вони взяли з собою й матір.

Цього разу Ромео з'явився не відразу; вони робили свої покупки: Едеварт забрав провізію, Ловізе Магрете розмовляла з Лоренсеном, а дівчинка десь зникла. Раптом з дверей в контору вийшла Гоб'єрг і вела за руку Ромео, який голосно реготав.

— Вона прийшла до мене!—говорив він.

А як Гоб'єрг все ще не випускала його руки, то він оповістив, що вона хоче поглянути на телят.

— Ну, й дитина!—сплеснула мати руками.

— Гарзд!—відповів Ромео,—адже він сам ще був юнак.—Ну ходім, Гоб'єрг!—І вони пішли дивитися на телят.

Їх досить довго не було й бачили вони багато тварин, жваво розмовляли одно з одним, вони оглянули й усю крамницю.

— Хочеш піти зо мною до Юлії?—запитав він. Їй захотілося побувати в Юлії, і вона знов взяла його за руку.

— Ну й дитина!—знов скрикнула мати.—Але нам час і додому.

— А вона не могла-б переночувати у нас?—запитав Ромео.

— А чого-ж ні? Могла-б,—відповіла сама за себе Гоб'єрг і насмішила усіх у крамниці.

Розпочалися перемови:

— Вона не має з собою костюма на ніч,—промовила мати, бажаючи показати свої аристократичні звички.

— Костюма на ніч?—У Юлії, говорив Ромео, напевно залишилося щось з дитячих років, а він навіть не знав, що є якісь особливі нічні костюми, ха-ха-ха! Та у Юлії напевно ще й ляльки є,—говорив він.

Почувши це, Гоб'єрг вчепилась за нього й стала проситися до Юлії.

— Залиши її тут,—пошепки сказав Едеварт Ловізе Магрете,—завтра я приїду по неї.

Вертаючись назад човном, Ловізе Магрете роздивлялась американські журнали. Вони обоє були задоволені, що дитина зилишилася у Кноффів на ніч, це вело до деякого зближення з їхньою матір'ю. По суті їм це байдуже, хоча все-ж їм не зашкодить бути більш гостинними.

— Ти що читаєш?—запитав Едеварт.

— Це Лоренсен передав мені від Андерса Воде,—відповіла вона. І вона захоплено почала розповідати:—Це про Флориду в Америці. Я там не була, а це, напевне, найчудесніша країна на світі. Який жаль, що ти не можеш прочитати цієї книги, тут в подробицях розповідається про країну, про залізницю і про те, що викохується на фермах. Ось поглянь на ці кольорові малюнки, глянь—яблуні червоні, виноград—зелений, пшениця—жовта, а сливи—сині, що там тільки не росте, і ніколи ця країна не буде такою убогою й нужденною, як наша. Глянь на цей малюнок: певно, це сам Андерс Воде сидить на цій велетенській машині і дві коняки везуть його. Бачиш, як пшениця рядами лягає за ним, потім він її в'яже в снопи, і хто знає, може й на це є машина.

— Ото диво!—сказав Едеварт.

— Та невже тобі, справді, не хочеться побувати в такій країні?

— Чи хочеться, чи не хочеться, й сам не знаю. Я не думав про це.

— А ти-б подумав.

— Так,—скрикнув уражений Едеварт,—але-ж ми погодилися залишитися в Доппені?

— А хіба ти не хотів будуватися і ми не лаштувалися до тебе на батьківщину?—Едеварт замовк.

— Ось ти побачиш, що з цього нічого не буде. Я тобі розповім усе, про що в цих книжках написано, і тобі, напевно, захочеться побувати в цій країні,—сказала вона. Андерс Воде має знов туди їхати, Лоренсен теж поїде, але цього разу вже до Канади, бо він хоче жити в місті. Вони вирушають цієї осені, і багато людей з ними туди їде. Хочеш, поїдемо ми?

Едеварт заперечливо похитав головою.

— Обіцяй, принаймні, подумати про це.

— У мене тут невеличка торгівля, є й заробіток,—обстоював своє Едеварт.

Вона:—Ну й до чого це все? Ми знесилюємося, ледве животиємо з дня в день. Ось Карель, наприклад, наш сусід, ну—хіба-ж йому добре?

— Що-ж, Карелю не погано живеться, все, що йому треба, у нього є; хлопчакки його дорослі й працювиті, земля родить, чого йому ще треба? Я не розумію, чому це ти вибрала Кареля,—він, здається, не скаржиться.

— Так, але тільки тому, що він не знає кращого! Як ти цього не розумієш! Ну, хіба в Кареля є така машина й такі коні, як ось на малюнкові в цій книзі? Де там! він навіть і не чув про таке. Лоренсен правду каже, що дома добре тільки тому, хто нічого кращого не знає.

Едеварт гостро глянув на неї й промовив:

— Був час, коли й ти вважала, що дома досить добре.

Ловізе Магрете посміхнулась, бо з ним було так легко сперечатись, вона могла сказати йому:

— От тому саме вона й гадала так, що не знала нічого иншого.

— Не будемо говорити більше про це,—пробурмотів він.—Ти теж змінилася.

Ах! Оцього саме їй не хотілося почути від нього; вона усіма засобами намагалася не довести Едеварта до таких слів. Невже вона зіпсувала всю справу? Вона особливо ласкава була з ним, коли вони приїхали додому, зразу-ж скинула святкову одягу й одяглася в буденне, зготовила їжу, часами підходила й притулялася до нього, говорила йому ніжні слова. У нього був намір не наближатись того вечора до неї,—адже йому того не хотілося ані скільки,—і проте він це зробив. Вона ніяк не могла допустити, щоб він і цієї ночі спав у повітці, вона шепнула йому, що місця вистачить і в хаті, що вони вдвох переночують і про всякий випадок позапинала простинями вікна. Як тут було встояти!

Вони багато чого досягли одно в одного,—кохання, обіцянок, облудних запевнень. Вона було його величезним щастям, його надмірним коханням, иншої такої на світі не було, його до неї привела зоря, йому надзвичайно щастило,—так він почував, він був певен, що так почуває.

— Не їдь од мене!—просив він.—Я тебе так кохаю, як ніколи ще не кохав! Він нічого не мав проти того, щоб вона повірила йому. Инакше-б вона була катом, а він жертвою, мучеником.

— У мене такі-ж самі почуття,—відповіла вона, ще дужче перебільшуючи.—Я ніколи не зможу покохати когось іншого.

Вони обоє були схвильовані, обоє перебільшували свої почуття, все було не так, як раніш, коли вони в такі хвилини могли так розмовляти. Ніч була задушлива, вони поскидали з себе покривала. Світало. Вони без лямпи бачили одно одного. Вона говорила йому:

— Я така, якою ти хочеш, щоб я була?

— Так.

— Така, якою ти хочеш, щоб я була?

— Так.

Настала хвилина, коли вони не могли вже володіти собою і приневолені були вмовкнути. Ще не опам'ятавшись гаразд, Ловізе Магрете знов розпочала розмову, міцно придулившись до його лиця:—Ти кажеш, щоб я не їхала від тебе? Ні, я не поїду, коли ти зо мною не поїдеш. Мене ніхто не примусить того зробити. А до того ще єсть-же ще Гоб'єрг, адже я не можу зовсім її у тебе відняти?

— Так.

— Але чи не міг-би й ти поїхати з нами, щоб нас було троє?

— Не знаю, справді,—відповів він. Йому було соромно відмовити їй будь у чому після того, коли вона така була добра до нього. Вона не бралася до тих вигадок, які він бачив у інших: вона не скористувалася з самого початку з його пристрасної жадою, щоб досягти свого, як-же він міг-би віддячити їй за це злом!

— А тобі дуже хочеться виїхати?—запитав він.

— Так, принаймні відци,—відповіла вона.—І краще-б до Америки. Тут я все більше й більше стаю якоюсь неспокійною, я сама не розумію, від чого це все. І з того часу, як я одержала оці американські журнали.

— Гаразд, я подумаю,—промовив він.

— Ой, Едеварте, яка я буду вдячна тобі за це!—скрикнула вона й присунулася до нього, не тямлючись з радощів. Вона захопила і його, вона довго, увесь вечір говорила про нього і весь час повторюючи, який він добрий до неї і як вона йому віддячить,—віддячить неодмінно!

Вона лягла на його широкі груди і знов запалила його, досягла нових пестощів од нього та нових обі-

дянок. Ще до ранку він обіцяв їй зробити все, чого-б вона не попросила.

Він сів у човен і поїхав по Гоб'єрг. По суті він був не задоволений собою, його нічні обіцянки були якісь маловарті. Він поїде до Америки! А як-же його крамниця в Полені залишиться без хазяїна? І як переживе від'їзд його старий батько? Батько, що кожную найменшу прибудову до хати вважав за велику подію і говорив:

— От, коли-б мати твоя жива була!

На набережній він зустрів Августа. У нього були погані новини. З Трондгейма надійшла відповідь, що зразки з Августової гори досліджували багато разів раніш, робили навіть свердловини вгорі, місцевість відома була давним-давно.—Я спізнився!—промовив Август.

— Та невже!—з жахом скрикнув Едеварт.

Август помовчав якийсь час, переможений своєю жорстокою долею, потім з надлюдською душевною силою вистався, він згадав про Едеварта:

— Зараз я не можу допомогти тобі нічим,—сказав він.

Едевартові жаль було товариша:

— Як тобі не пощастило!

— Так,—промовив Август,—годинник мій і все загинуло. А втім, я не дуже сумую за ними. Щасливої їм дороги!

— Чому-ж це так?

— Та тому, що вся гора ніщо інше, як болото.

— Не може того бути!

— А так, я не сліпий і не дурень, децю я все-ж знайшов, мене вони не обдурять, але в папері написано: тільки сірка, гравій та інша непотріб, а на віщо вони мені? Та й того так мало і воно так розкидане, що не варто й заходу. Уяви собі, здавалося, що вся гора з одної породи, а виявляється, що вони тільки крапельки в ній, та й то перемішані з шістьма іншими нікчемними породами.

Едеварт стояв розчарований, онімілий.

— Так, чорти-б його взяли, золота не виявлено!—закінчив Август.—А ти тепер що будеш робити?

— Я? Я мушу зайти до маєтку по американську дівчинку. Вона почувала там сьогодні.

— Я хотів запитати тебе, як-же в тебе буде з будівництвом?

— Я не можу будуватися. Мені нічого иншого не залишається робити, як тільки тікати звідци.

— Ах, коли-б я міг це зробити!—скрикнув Август.— Я-б не став чекати! Але за теперішнього мого стану я змушений ще якийсь час пробути на пристані, щоб заробити хоч кілька далерів.

— Ти зовсім без грошей?

— Зовсім. Але в мене є револьвер.

— Ти можеш у мене позичити кілька далерів,—сказав Едеварт,—я тільки-що одержав з дому.

— Будь ласка не глузуй з мене! Що, ти з грошей зроблений, чи що?

— Побачимо!—вів своєї Едеварт.— Коли я зберу все, що в мене тут є, та доми в Полені, то може мені й пощастить тобі допомогти. Тоді ти поїдеш зо мною?

— Тієї-ж хвилини!—відповів Август.

Едеварт взяв Гоб'єрг і човном поїхав назад. В руках у неї були пакуночки з ласощами. Юлія подарувала їй одягнену в шовки ляльку і обіцяла ще другу більшу, тільки вона сама повинна приїхати по неї; Ромео подарував їй перстеник з червоною намистиною, з тих, що продавалися у них у крамниці.

— Тобі було весело у них?—запитав Едеварт.

— Так. І швидко я знов поїду до них по другу ляльку.

— Навіщо тобі стільки ляльок?

— Адже мені треба, щоб була ще мати й дочка!

— Що ви весь час робили, бавилися?

Вона якось неохоче відповідає на запитання, вона, як завжди, трохи ухиляється від нього, вважає його за чужого. Раптом вона засміялась і промовила сама до себе:— Я не можу втриматися од сміху, коли бачу кошенят!

Маленька Гоб'єрг була сповнена вражіннями, часом вона заходилася сміхом і, приїхавши додому, зразу-ж почала показувати подарунки й розповідати матері, як їй було в гостях: Юлія грала—клінг, клінг, клінг, було дуже цікаво. Потім у кухні хтось сидів і вечеряв, знаєш, отой—з блискучими зубами. Я їм співала, а він говорив по-англійському, на підлозі бігало двоє кошенят, а за ними ходила їхня велика мама й дивилася, як вони бавилися. Одно мені дозволять взяти з собою, воно таке маленьке!

— В кімнатах у них гарно?—запитала мати.

— Так, дуже гарно. А в пекарні вони були зовсім білі, весь ніс у них був у борошні, руки в тісті, ха-ха-ха, коли-б ти тільки бачила! Потім ми ходили до курей і годували їх, а потім ще були в багатьох місцях.

— А хто ходив з тобою?

— Та всі. Тільки не пані, бо вона така товста, а Юлія, Ромео і хазяїн, хазяїн показував мені золотого годинника і дав послухати, як він цокотить — і пішов. Економка показала мені комору. Чого тільки там не було на полицях і в ящиках, і мені дали бісквітів! Правда, у них дуже весело?

— Вони запрошували тебе ще?

— А як-же, мені доведеться поїхати до них по ляльку.

— А Юлія дала тобі сорочку на ніч?

— Дала. Тільки дуже коротеньку, кохточку.

— Кохточку тільки,— сказала Ловізе Магрете, — я так і думала. У них звичай такий. А про маму вони тебе розпитували?

— Так. А проте, здається, ні. Вони розпитували про тата. Ми знов дивились на телят і вони зовсім не хотіли кусатись.

— Про маму, кажеш, не розпитували?

— Ні. Але я їм сказала, що в тебе два персні, один з перлиною.

Так, про маму вони не розпитували.

Коли другого разу Ловізе Магрете знов проводила дівчинку до Кноффів, то вони не звернули на неї особливої уваги; це маленька Гоб'єрг подобалась їм, це вони коло неї упадали, а матір навіть не запросили до їдальні. На щастя, Андерс Воде в парусиновому пальті прийшов до крамниці,—і він та старший продавець Лоренсен весь час розважали її. Вони призначили, коли поїдуть з цієї країни, й обмірковували все до подробиць. Едеварт стояв і собі слухав, але через те, що розмовляли по-англійському, він нічого не розумів.

Прийшла дівчина від «тих, у домі», їй сказано запитати, чи Гоб'єрг може залишитися ночувати у них. І ні слова запрошення її матері. Вона глянула на Едеварта й промовила:

— Не розумію, що їм в цій дівчинці!

Старший продавець, хитро підморгуючи, промовив:

— Вони це роблять, щоб подобатись Ромео, адже він це вигдавав.

— А чому-б їй і не залишитися?—шепнув Едеварт.

— Та я вже й не знаю,—сказала мати,—а втім—я захопила для неї нічну сорочку.

Вона віддала дівчині пакунок і відпустила її.

Але не встигла ще дівчина вийти з крамниці, як Ловізе Магрете мов-би похопилася й тихенько скрикнула:

— Біжи за нею,—схопила вона Едеварта за руку,— візьми у неї пакунок, я помилилась і дала не той!

Едеварт повагом перепитав:—Як не той?

— Я віддала їй свою нічну сорочку. Ось її! Швидче, переміни пакунки!

— «Навіщо вона для себе взяла сорочку?»—дивувався Едеварт, біжучи подвір'ям. Він добре знав це подвір'я і біг швидко, але дівчини не догнав, поки не прибіг до кухні.

Він зразу-ж перемінив пакунок; це взяло не багато часу, але економка Еллінгсен, що одружилася з продавцем Магнусом, була тоді саме в кухні й лаштувалася щось робити. Вона зразу впізнала його й зашарілася, але сміливо проте глянула на нього, довго дивилася, не спускаючи очей, а коли він підступив і привітався до неї, то усміхнулася йому. Економка Еллінгсен не мала себе за пропащу через те, що вийшла заміж і носила велику золоту обручку на указовому пальці, вона була така-ж, як і раніш, рукави закачані, а руки опухлі й молоді, ніщо на неї не вплинуло.

— От нежданий гість!—промовила вона.

— А чого-ж мені було приходити, адже ти одружена,— подратував він її.

— А ти, хіба ти жонатий?

— Ні, я ще такої дурниці не зробив.

— Але-ж кажуть, що ти вернувся до жінки Гоконової.

— Що-ж, це до певної міри правда. Вона приїхала й побажала глянути на свою колишню хату, і я не міг їй одмовити,—несміливо поясняв він.

— Ну, та мене це ані скільки не обходить.

— Як ти живеш?—запитав він.

— Як і раніш, помаленьку. А ти?

— Про мене й говорити неварто. Скінчиться на тому, що я змушений буду тікати з країни.

— Так? Хіба ти вчинив злочинство яке?—пожартувала вона.

— Так. Самому собі,—відповів він.

Цими скаргами на свою долю він мало чого досяг. Коли він хотів показати, що з ним повелися не добре, що його треба пожаліти, що до нього доля лиха, що він її жертва,—то Еллінгсен на це відповіла, просто посміявшись з нього, але так, що він і розгніватись не міг.

— Ну, чого зуби скіриш?—промовив він.

— А що-ж, плакати мені, чи що? — відповіла вона. — Що посієш, те й збереш. Нема чого свою провину скидати на інших.

Він цього не робив, тому й сказав спокійно:

— Я не розумію, що ти хочеш сказати. Хіба я тебе обвинувачую?

— Не мене, звичайно! Але залишмо це, я тільки так собі сказала.

Вона була якась лиха, надто різка. Август мав уже піти, але вона зупинила його. В кухні туди й сюди ходили дівчата, кожна робила свою справу, доглядали плиту, застеляли довгого стола для челяді, мили й скребли, Еллінгсен швидко відчинила двері до комори й промовила:

— Іди швидче сюди, я хочу розповісти тобі про одну справу.

— Про що саме?—запитав Едеварт і погодився.

Вони опинилися одно перед одним за причиненими дверима. Вона мовчала.

— Про що?—повторила вона нарешті:—Ні про що.

Едеварт рота роззявив:

— Що-ж це?..

Відразу вся її пиха мов-би зникла куди, вона соромливо посміхнулася, усмішка була якась жалісна, вона спустила очі:

— Мені хотілося трохи поговорити з тобою.

Він:—На жаль, зараз я не маю часу. Бачиш, мене послали за цим пакунком, і я мушу його віднести. Мене чекають.

— Хто чекає?

— Моя супутниця.

Жалісна посмішка скривила її лице, і вона пробурмотіла:

— Ну що-ж, я не можу тебе затримувати. Я гадала, що ти посидиш зо мною, поговориш, хотіла тебе пригостити кавою з домашнім печенням.

— Дуже дякую, але...

Йому стало жаль її, він був не дуже непохитно настроєний, йому хотілося виявити приязнь, і він узяв її за руку.

— Який у тебе товстий перстень!

— Так.

— Чого-ж ти носиш шлюбний перстень на указовому пальці?

— Він за-великий на мене.

— Так, Магнус не пошкодував грошей для тебе і зробив такого великого!

Вона нічого не відповіла. Вона вихопила руку й стала щось робити на другому краю комори, відчинила навіщось ящик, в ящику, як помітив Едеварт, було біле борошно. Навіщо їй борошно? Певно, вона засоромилася.

— Але чого-ж я стою? — похопився він і хотів було вже йти.

Вона підступила до нього. Лице її було сіре, здавалося, вона лаштувалася забити його. Виходячи з дверей, він відчув на своїй спині її руку, вона випихала його...

Ловізе стояла, мов на голках, ждучи його.

— Мене затримали,—сказав він.

Вона оглянула пакунок і легко зітхнула:

— Так, це він. Ну, ходім швидче додому. Ти готовий?

— Так.

Вони нічого не купили і їм не було чого нести до човна. Не встигли вони ще вийти з садиби, як вона зупинила його й запитала:

— Ти хіба був у пекарні?

— Ні, в кухні.

— Відбиток білої руки, — промовила вона, — всі п'ять пальців, це борошно, я ніяк його не можу стерти.

Едеварт скинув з себе куртку й почав витирати і скребти її. Він розлютився і одночасно зніяковів, у нього майнуло в голові—вернутись до кухні, взяти її за руку і так стиснути, щоб кістки захрустіли і перстень щоб у'п'явся в тіло.

— Це, певно, твоя економка обнімалася з тобою, — промовила Ловізе Магрете зблідлими губами.

— Ні, вона не обнімала мене.

— Колишня твоя коханка з парусника.

— Ха-ха-ха!—зареготав Едеварт.

— Ну, в такому разі вона брала тебе в обійми?

Едеварт:—Замовкни, зараз-же. — Він одяг свою куртку, так і не обтерши її, і вони пішли.

— Їй треба було спочатку обмести з себе борошно,— не вгавала Ловізе Магрете.

Едеварт мовчав. Безсоромниця, відьма, як паскуда помстилася! Він був незадоволений з себе, що серед подвір'я скинув куртку й обчищав її. Ця тролиха¹ певно дивилася на нього в вікно і тепер раділа.

— Мені треба було краще самій збігати й перемінити пакунок,—промовила Ловізе Магрете.

— Так, було-б краще.

— Але я не могла цього зробити, я не хотіла, щоб мене бачили. Я не бажаю, щоб говорили, що я ходжу під їхніми вікнами й чекаю, поки вони мене запросять.

Вертаючись назад, вона так довго мучила Едеварта, що він нарешті розповів їй усе. Він був невинен і міг себе оборонити, не вдаючись до брехні, він зовсім був невинен перед нею. Швидко це стало ясно й Ловізе Магрете, вона зрозуміла, що економка хотіла не так Едеварта зачепити, як її. Але вона похопилася й промовила жартома, але вже без терпкості:

— Після цього я вже буду боятися тебе відпускати до крамниці самого.

Жарт, сказаний з усмішкою, нужденний і невеселий жарт. Якийсь час вона це пам'ятала, була знов проїнялася коханням до Едеварта і якийсь час упадала за ним, як колись, у перші дні. Але це потім минуло, у неї було інше на думці.

Вона запитала Едеварта:

— Ти не думаєш їхати додому полагоджувати справи?

— Думаю,—відповів Едеварт.

Але минали дні, тижні, а Едеварт все не їхав, не рушав з місця. І без цього було добре; сестра Пауліна знов висилала йому гроші в міру того, як розпродувала крам з його крамниці в Шолені, він купував провізію у Кноффа і так жив.

---

¹ Тролиха—чортиця, відьма.

Через якийсь час Ловізе Магрете знов запитала:

— Коли-ж ти почнеш лаштуватись в дорогу?

— Швидко, — відповів Едеварт.

— Адже часу мало залишилося.

— А як у тебе? Ти вже маєш квитка? — запитав він.

— Якого квитка? Адже я не думала, що поїду, я думала залишитись тут.

— Я теж саме думав, — похмуро сказав Едеварт.

— Тільки висидіти тут довго не сила моя, не будемо про це говорити. Доведеться мені знов перебраться туди, улаштуюсь десь там, на заході, можливо.

— Отже, ти не знаєш, де й там будеш жити?

— Не знаю. Звичайно, я зроблю все, що зможу й не буду ні про що багато думати. Я розумію, що ти вважаєш мене за неврівноважену, але справа в тому, що в мене там діти.

— Та зовсім ні, дитина-ж при тобі.

Вони помовчали.

— А гроші на квиток у тебе є? — запитав він.

— Так, Андерс Воде обіцяв мені позичити, — одверто відповіла вона.

Вони вже більше не ховалися з думками одно від одного. Ще місяців зо два тому Едеварт за образу мав-би, що вона брала від когось, крім його, гроші, місяців зо два тому вона теж не поминула-б Едеварта. Часи блаженного сп'яніння минули у їх обох, вони розмінялися на дрібниці, цілковитої відданості не було вже у них. Вона раптом почала носити персні, адже вони були такі красиві, чому-б їх і не носити? А раніш вона їх не носила, боялась, що йому це дуже не до вподоби! Він бачив персні й не казав нічого, йому від цього боляче не було, він не знав про походження цих пернів і не запитав, звідки вони. Та було ще гірше: коли вона, правда, дуже рідко, згадувала про п'ять пальців на куртці в нього, то реготала й узивала економку кривлякою й запитувала, чи не хоче він ще раз спробувати.

— Так, — відповідав він, — другого разу, коли Андерс Воде прийде до крамниці, я піду на кухню, щоб ви змогли залишитись наодинці.

— Так, Андерс Воде зовсім не поганий, — говорила вона, обороняючи його. — Він, певно, був закоханий у неї, це він

подарував їй персня з перлиною. Це було на різдво, в Америці.

Едеварт відповів:

— А може й я одержав щось від моєї економки.

Так, вони вже більше не соромилися, не м'їлували одно одного. Єдність сердечна урвалася й залишилася позад їх, а спереду нічого не було певного, нічого непорушного, міцного. І в коханні вони були вже бродягами, такими-ж утікачами.

— Залишається ще два тижні,—сказала Ловізе Магрете.

— Два тижні до чого?

— До нашого від'їзду. Час уже тобі лаштуватися.

— А чи не поїхала-б ти часом зо мною на мою батьківщину, може тобі там подобається?—запитав між иншим Едеварт.—Може-б ти побажала залишитись?

— Але-ж ти ще не збудував собі дома?

— То що-ж, що не збудував? Чи ти вже, Ловізе Магрете, так широко звикла жити?

— Ні,—зніяковівши відповіла вона,—бог свідок, що ні. Але ти сам говорив про будування, тому я й запитала.

Едеварт:—Так, я думав будуватися, але на це треба багато часу і я постараюсь. Я збудую гарненьку хатинку для нас трьох. Поїдемо, виберемо місце.

— Гаразд, я поїду з тобою,—відповіла вона.

Так і умовилися. І вона сама почала підганяти його їхати, мов-би не вірила, що ця поїздка дасть що-небудь, і сподівалася вернутись до закінчення двох тижнів, коли мали вирушати американці. Едеварта теж посів сумнів,—він, як і вона, боявся, що вони марно проїздяться. Та й що він міг сказати людям в Полені, приїхавши туди з жінкою й дитиною? і що люди скажуть?

— Ну, та все одно!

Гоб'єрг посумувала трохи. Юлія Кнофф подарувала їй дві ляльки, вона їздила в третій раз, знов ночувала й мала дістати в подарунок кошенятко,—але кошенятка не дістала. Едеварт пообіцяв дістати їй багато-багато кошеняток в Полені.

Вони замкнули двері й попливли. Подвір'я знов мов-би спустіло, ніхто їх не проводив, тільки гамір водоспаду гучав їм у слід. Вони заїхали до сусіда Кареля і умовились з ним, що він буде наглядати поки що Доппен.

До Полена вони приїхали теж човном.

Едеварт був не дуже бадьорий, цього разу він не вів рибальського судна або човна, вщерт навантаженого різним крамом, він приїхав з двома, для всіх чужими, людьми. Що скаже його батько й сестри, а головне Іоакім, що він скаже?

В міру того, як човен увіходив у затоку, вони бачили людей, що сушили тріску на скелях, здивованих і зацікавлених людей; вони дивилися на них з неприхованою цікавістю. Едеварт зщулився на своїй лавці. Отже виходить, старий рибалка з Офотена і цього року сушив тут рибу. Він не вислав тих далерів Едевартові, що їх він у нього позичив минулого року; певно, не міг, синок Нільс-коробочник спорожнив його кешеню. Але цього разу він зібрав усе, що міг, і накупив риби.

Вони пристали, як і завсіди, коло каміння й пішли в село. Едеварт ніс багаж. Як їх зустрінуть?

Все було гаразд. Ловізе Магрете була в піднесеному настрої після подорожі, рада була новому оточенню, тому, що не треба було цілими днями самітній блукати по Доппену, вона була привітна й гарна і відразу причарувала Пауліну. Гоб'єрг теж відразу звикла до нового оточення, їй подарували зараз-же кішку з крамниці з багатьома кошениятами, а до того вона сприятелювалася з старим Едевартовим батьком і почала розповідати йому про Америку. Іоакіма не було дома.

Справді, все сталося як-найкраще, уже одно те, що будинок було перфарбовано білою фарбою—надало бадьорости Ловізе Магрете, і вона промовила:

— Та в тебе, Едеварте, великий дім тут! З кам'яними сходами, все як слід!

— Де там великий, — відповів він, — але ми сяк-так містилися в ньому! — Він соромився, показуючи їй крамничку з небагатьома полицями й скриньками в ній, потім малесеньку контору і ще меншу кімнатку, всюди було чисто й усюди був лад, тільки все це було таке малесеньке.

Він запитав:

— Як ти гадаєш, чи зможеш ти тут розташуватись?

— Так, — відповіла вона, — а чого-ж не можу?

Він: — Адже це поки що зараз, а потім я постараюсь.

— А де буде спати Гоб'єрг.

— Знайдемо й для неї місце. Може в Пауліни? Вони вже встигли подружитись.

— Ну, а ти? Ти залишишся без приміщення?

— Про мене не турбуйся! Я можу спати, де доведеться!

Вони оглянули все подвір'я й зазирнули в маленьку повітку. Ловізе Магрете потягнула в себе теплий запах і скрикнула:

— Боже, яке все це знайоме! Коли корови придуть з пасовища, я їх подою.

Едеварт оглянув крамницю, і Пауліна йому розповіла, що було з краму продано.

— Ну що-ж, дістанемо нового краму, — сказав він. — А де-ж Хозеа?

— Хозеа? Вона у Езри. Уяви, ще влітку вони втекли й одружилися! — Сміючись сказала Пауліна. — Паруб'яга ледве справлявся — ха-ха-ха! Але я тоді не наважувалася написати й розповісти тобі. А втім, вони живуть зовсім добре. Езра—молодчага, все літо перекопував своє болото і зараз любо глянути, — так гарно там усе росте. У них тепер дві корови. Гм... що це я хотіла тебе запитати: це та сама дама, що ми їй з тобою писали до Америки?

— Так, це вона. Як тобі подобається те, що вона сюди прилетіла?

— Вона була замужем?

— Так. Її чоловік зник безвісти.

— Ти казав, що вона придуркувата, на мою думку—ні.

— Це, певно, минулося. А втім, це мене мало цікавить. Де Іоакім?

— На фьорді. Йому знов заманулося випробувати сітку. Але він пробуде не довго, він скористувався перервою роботи на полі. У нього вже був улов.

— Та невже?

— Так, два рази,—пише він,—і попався чудесний жирний оселедець, коштовний товар. Правда, кількістю це дурничка, коли зрівняти з тим, що він піймав коло Полена, каже він, але взагалі оселедець добрячий і він заробить не пагано.

— Чудесно! — пробурмотів Едеварт. — Ну й щастить Іоакімові!

— Йому й потрібно, щоб щастило,—сказала Пауліна.— З надією на успіх він і поїхав. Йому треба поширити повітку.

— А хіба повітка не досить простора?

— Ні, адже у нас прибавилась ще одна корова. А на майбутній рік, можливо, ще прибуде на одну. Ти уявити не можеш, скільки у нього сіна з того часу стало родити, як він почав підпушувати землю й угноювати її водорослинами.

— Чудесно! А хто-ж поїхав з ним на оселедці?

— Я не знаю всіх, але Езра, Каролус і Теодор з ним...

Увечері Ловізе Магрете доїла корів, а потім сміялась крізь сльози й скаржилась, що незвичною роботою натрудила собі руки.

Так минув перший день.

Але пішли дальші дні, зовсім уже не такі безтурботні. Пауліна серйозно поговорила з Едевартом і нагадала, що у неї не вистачає найголовнішого краму, так що люди даремно заходять до крамниці. Адже вони звикли мати в одній крамниці не тільки каву, патоку, перлову крупу, але й сокири, що їх раніш робили ковалі, вимагають і ливви для човнів, що їх раніш привозили бергенські торговці; в Норланді уже надійшов день св. Олафа, вони питають, чи коси є, далі без такого краму обходитись не можна.

— Твоя правда,—сказав Едеварт.

Пауліна показала братові конторську книжку: на, дивись! Вона не давала в борг більше того, що напевне знала, що одержить борг того дня, коли офотенський рибалка висушить рибу й розрахується з тими, що працювали на скелях. А ті гроші, що вона готівкою вторгувала, вона кілька разів йому висилала.

Запанувала тиша. Едеварт, здавалося, не був здивований. Отже Пауліні залишалось тільки сказати одну річ, вона не хотіла замовчувати: — Габріельсен знов розпочав торгівлю.

— Он, як!—промовив Едеварт.

— На ім'я жінки. Родичі її за неї поручилися. І торгівля йде жваво, чула я. А до нас більше ніхто не ходить.

Едеварт сидів на краєчку висунутого ящика й слухав, що говорила сестра. Пауліна хвилину помовчала й запитала:

— Що-ж нам робити?

— Ми дістанемо нового краму,—відповів Едеварт.

— Це було-б дуже добре!

— А як-же инакше?—запитав він здивовано.—Ти складеш довгий список різного краму, що його тобі хотілося-б мати, й даси мені.

— За цим зупинки не буде!—очі її заблискотіли. Що за молодець у них старший брат!

Едеварт почав вихвалитись:

— Ти справді таки смішна, Пауліно! Невже ти думала, що я збанкрутував? Я можу відповісти за далеко більше, ніж ти можеш написати, у мене на півдні є садиба з домами, добре обладнаними, й з усіма ліжками, а на додачу там у мене засіяне поле і човни під накриттям.

Едеварт не був пригнічений. І хіба могло-б бути краще, ніж зараз: Ловізе Магрете була захоплена новою місцевістю, людьми й тваринами, і жодна душа в Полені не виявила якогось свого незадоволення з того, що він вернувся з незнайомими дамами. Чого-ж іще? Йому полегшало, він підбадьорився.

Він пішов з своїми дамами до Хозеї, — до сестри, що була одружена з Езрою й жила в новій хаті. Туди ще не зроблено дороги, тільки йшла протоптана стежка через болото й кам'яні пороги, в багатьох місцях йому доводилося переносити і дочку, й матір, але, знаючи добре Езру, він був певний, що дорогу буде зроблено.

Здалеку вони побачили самотню жінку, що працювала на полі, це була Хозеа. Ой, господи! Хозеа! вона полола картоплю в останній раз, на полі усюди був добрий лад. А коли вона здалеку угледіла гостей, то швиденько метнулася до хати, причепурилася й накинула на себе децю з одежі, щоб приховати свою вагітність.

Ловізе Магрете сумно зітхнула:—Точнісінько так, як я, коли сама одна ходила по Доппену й поралася коло картоплі. Але вона не дала споминам опанувати собою, вона навіть руками сплеснула, милуючись, як тут гарно й приємно: і двоє вікон у хаті, і комірчина, і все тут таке миле, як і на старій садибі. Перед нею розгорнувся краєвид на зелені луки й на скелі, де метушилися люди, пораючись коло риби, а далі, по той бік затоки, гірські схили, — в думці вона назвала цей краєвид скромним і зворушливим.

Едеварт:—Я чув, Хозеа, що ти втекла від нас й одружилася?

— Так, він не давав мені спокою! — усміхаючись, відповіла вона.

Вони оглянули повітку. Повітка теж була нова й простора, з двома зайвими загородами для корів і з жолобом для коня, якого теж ще не було. Взагалі, всі будівлі на подвір'ї було зроблено гарно. В повітці для сіна була дощана підлога, і малесенька повітка для сіна в Доппені в порівнянні з нею здавалася мізерним закамарком.

Ну й молодчага цей Езра! Тільки, певно, він багато завинив за ці будинки, інакше й бути не могло, не вважаючи на його спритність. Хозеа була щаслива, жилося їй добре, запевняла вона. — Езра, мов мурашка, працював і був завжди в доброму настрої, весело було дивитись, як він копав канали на болоті, спускав ними воду і примушував її джерелами бити. Ха-ха-ха! коли він спускає надто велику калюжу, то кличе мене, щоб я йшла дивитись. Він такий смішний!

— І ніхто йому не допомагає на болоті?

— Ніхто. Іоакім і ралій-би був допомогти іноді йому, та в його самого праці з головою на власній землі. І коли доводиться розпахувати нове поле, то й тоді ми працюємо лише вдвох, — гордовито відповіла Хозеа. — Езра підрізує дерен і відриває його від землі, а я великими вилами перекидаю його груддя. Він стежить, щоб ряди були рівні, я теж це люблю, і за нами стелеться широка рівна смуга. Це дуже приємна робота. А коли зовсім уже смеркне, йдемо додому. Може-б ви хотіли поглянути на поле за домом?

У Едеварта за останній час пропала всяка охота до хліборобства, балаканина сестрина здалася йому нудною, і він відповів:

— Та ні, не варто.

— Ну, то й не треба, — погодилась Хозеа й замовкла. Він показав їй на своїх супутниць і пояснив:

— Бачиш, ці двоє приїхали з Америки і бачили велетенські поля з кіньми й машинами.

— Я розумію, — сказала Хозеа. — Та й ми могли-б робити конем, але нам доведеться трохи зачекати, поки у нас буде своя коняка, а наймати дорого. Та нам і так щастить, у нас аж дві корови.

Хозеа пишалася своїм господарством, як кілька років

тому і Ловізе Магрете, коли показувала свої овечі шкури й килими. Це було багато років тому.

Хозея пригостила їх молоком і вафлями, але від кави вони відмовились.

Вертаючись назад, Ловізе Магрете знов була дуже ласкава, вона задоволена тим, що їй показали, і Едевартові здалося, що вона хоче залишитися в Полені, хоче тут жити, така вона була задоволена.

VIІ.

Едеварт одержав довгий список розпроданого краму і носив його поки що в кешені; з Ловізе Магрете все було гаразд, йому захотілось навідати де-кого з сусідів, йому не хотілось, щоб про нього думали, що він величається і зневажає давніх знайомих. Він не боявся більше нескромних запитань про двох чужих дам: це вдова і її дочка, що в них він купив садибу на півдні, вони приїхали з Америки подивитись на свою колишню садибу, не міг-же він прогнати їх од себе!

Він намагався зійтися ближче з людьми і цілі години розмовляв з ними, правда, це його мало цікавило, та треба-ж було пристосовуватись до оточення. Ловізе Магрете не ходила з ним до сусідів, вона була надто пишна, зодягнена по міському і з завитою щипцями зачіскою, в Полені цього ніхто не робив. Часом якась жінка приходила подивитись на неї, а тому, що вона була привітна і охоче розповідала про Америку, то жінки полюбили її. Адже вона так багато всього бачила на білім світі, вона завжди могла дати їм корисну пораду.

Едеварт ще раз сходив до Хозеї. Він боявся, що образив її, не схотівши глянути на її поля. Бідне малятко Хозеа, адже ще так недавно вона була маленька і дякувала йому, простягаючи дитячу ручку, а тепер вона горювала на болоті чи на ниві, тяжко працювала, та сміялась так само весело. Як багато важить, коли людина задоволена своєю долею!

Цього разу він сам пішов до неї і взяв з собою кілька аршин гарної тканини з своєї крамниці. І Хозеа, така скромна і незвикла до дарунків, була дуже рада і сердечно дякувала йому за дарунок.

— Ти й тепер такий само добрий, як і колись!—зворушливо сказала вона.

Вони ходили до гірського схилу і подивились на картоплю, спустились до болота—величезної площини, порізаної безліччю великих і малих канав, де на засіяних чотирикутниках схилялось жито. Едеварт перебільшував своє враження од того, що він бачив, він хотів обрадувати сестру, і щоб примусити її сміятись, запитував її про всякі дурниці.

— Ну, а тебе ніхто тут не лякає?

Хозея зрозуміла, про що він запитує, і відповіла:

— Ні, я тут нічого не боюсь.

— Ніяких криків з болота?

— Ні,—сказала вона і хитро при цьому усміхнулась.
—Мертвий перестав кричати.

— Все-ж було досить ризиковано йти заміж і оселитись так далеко од людей.

— Я ніколи вже не думаю про це,—сказала Хозея.— Вдень у мене багато роботи, а вночі я покладаюсь на бога.

— Не знаю, я, певне, не одважився-б,—зовсім серйозно сказав він.

— Чому? Боїшся мерця? Адже він на кладовищі.

— Так то воно так, і я не хочу тебе лякати, а все-ж він може знов закричати колись.

— Ні,—сказала вона, засміявшись,—то зовсім не шкіпер кричав.

Він здивувався і спитав досить гостро:

— А хто-ж?—та коли він побачив, що вона зніяковіла, він догадався і промовив:— А, тепер я все розумію!

— А як тобі подобається цей хлопець?—сказала вона.— Це Август напутив його.

— Ну й Август! То це він надумав?

— Щоб допомогти йому. Треба було, щоб йому допомогли висушити болото; і вони викопали спершу мерця, а потім і корову Мартінусову. Бачиш, ось цю велику канаву викопали громадою.

Едеварт теж почав сміятись:

— То це, виходить, твій сидів неділями на болоті і горлав? Це, справді, гарно вигадано!

Хозея:—Тільки, любий, прошу тебе нікому не розповідати про це.

— Ні, я не буду. А ти сама як довідалась?

— Та було так, що я не хотіла йти за нього заміж і на все життя оселитись тут, поруч з привидом і кричущим мерцем,—тоді йому довелось признатись.

— І сам він теж сміявся при цьому?

— Атож, він закривався рукою й реготав. Я ладна була попобити його, так я розсердилась, адже він на смерть перелякав нас всіх, та він не зважав на мій гнів і розповідав багато такого смішного, що й я врешті засміялась. Та як-би там воно не було, а мерця однесли на кладовище, і це було добре для всіх. Подивись лише на наше жито.

— Дуже гарне!

— От тільки сінокоси починають непокоїти мене,— сказала вона,—час-би вже йому вернутись і скосити їх. А скільки сіна на них! Надзвичайно багато, вистачає аж на двох корів. Ага, я хотіла тебе спитать: ти одружишся з нею?

— Не знаю. А що ти про це скажеш?

— Вона дуже вродлива, і я чула, що вона не горда, що навіть доїть корів. Як на мене, одружися.

— Так, так. Все може статись.

Едеварт збирався на пошту, і Ловізе Магрете сиділа в конторі і писала листи своїм дітям в Америку. Як і Едеварт, писала вона важко, і ця жінка, така вправна у всьому, була безпорадна в своїх листах, писала дурниці і з помилками. На словах вона могла оборонити себе, більше того, вона частіше перемагала, так що Едевартові доводилось здаватись.

Він збирався на пошту, він удавав, що справді надсилає купцеві в Трондгейм довгий список краму. Та перед тим, як піти, він вирішив поговорити з Ловізе Магрете, хотів лише дати їй час скінчити листа, а потім наважитись і запитати її. Справді, чому-б не спитати її.

— Гм! — сказав він. — Хотів-би я знать, як це ти почала розмову з Андерсом Воде про гроші?

Вона трохи зніяковіла і сказала, трохи запинаючись:

— Справді, не знаю. Якось так воно вийшло.

— Тобі треба було-б звернутись до мене. Найперше до мене. А втім це тепер не має значення, хоча все-ж...

А може ти залишишся тут, і тобі не треба буде грошей на дорогу?

Ловізе Магрете мовчала.

— Ну, то як-же?—знов почав він і подивився на неї. Він мав такий вираз, неначе ледве міг витримати її мовчанку.

— Я не знаю,—відповіла вона.—Я подумаю. Коли ми зостанемось тут, то вже назавжди, будемо жити тут аж до смерти.

— А то-як же?

— Гаразд, а там-же в мене діти.

І знову все спочатку, і туди й сюди, вона все ще не перестала вагатись. Та й цього разу вона була добра й поступлива, і знову розпечатала листа, щоб дописати, що нічого не може сказати певного. І так, і сяк,—і врешті вона нагадала йому обіцянку його, що він поїде з нею за море. Едеварт не заперечував.

З пошти він приніс їй два листи, один од старшого продавця Лоренсена про від'їзд,—сказала вона, а другий був з Америки од дітей. Вона прочитала обидва листи і нічого не сказала.

І з цього дня Ловізе Магрете вже нічим більше не цікавилась в Полені і не доїла корів. З усієї сили вона намагалась переконати Едеварта їхати з нею, і Едеварт кожного разу відповідав дуже невиразно і все хотів одволікти час.

Ні разу вони не сперечались, вони говорили про Америку, терпляче перекидаючись словами.

— Невже так важко жити в Норвегії людині, що жила не далі, як в Доппені!

— Авже-ж, Едеварте. Бо вона, що жила колись в Доппені, потім побувала в кращих містах Америки. Не подобалось тобі в одному місці, ти їхав у друге. Вона не була ще у Флориді, та з того часу, як прочитала ті журнали... А хіба її діти не мають певної роботи в Америці, хіба вона не збирається жити там, де й вони?

— Так, звичайно, перші часи. Їй хотілось побачити дітей і пожити деякий час в Нью-Йорку. Втім, діти тепер уже дорослі,—вона їм не потрібна, а в Нью-Йорку вона жила раніш аж два роки. З самого початку.

Отже й там вона покинула свою домівку?

— Авже-ж. Переїхали в інше місто. Що в цьому дивного?

— Та ні,—відповів Едеварт, теж волоцюга і однодумець її.—За чим, власне, діло стало,—додав він,—вони й тут можуть мандрувати по всій країні, з Полену в Доппен і назад.

— Ах, не говори так більше!—з тоскою сказала вона.— Я і думать про це не хочу! Невже ти не бачиш, як живе твоя сестра Хозеа: адже вона в неволі у свого поля і двох корів. Мені аж страшно подумати.

— Хозеа! Та вона-ж задоволена своєю долею!

— Задоволена, бо вона, як і Карель, не знає нічого кращого.

Вони помовчали.

— А я думав, що тобі вподобалось тут, що ти звикла вже, почуваясь як вдома. Чи ти незадоволена нами?

Вона сказала:

— Я ні на що не можу скаржитись там, де я чужа. Тут добре пожити деякий час, як в Доппені. А тепер годі про це.

Він вирішив не спокушати її більше, вже й так він натякнув, що їй слід-би було звернутись за грішми до нього, а не до Андерса Воде, а вона могла-б упіймати його на слові. Про одно лише хотів він нагадати їй: адже вона писала, що кожного дня сумувала в Америці.

— То правда, я сумувала й там,—відповідала вона.— Так, я це казала. Через те я й переїздила з місця на місце. Та все-ж там було краще, ніж тут.

Знову вагання, то те, то се. Та все-ж вона уперто стояла на своєму.

На другий день все вирішилось: спочатку вона попросила його поставитись до справи серйозно і приготуватись на завтра, бо вже прийшов останній строк, їм треба було заїхати в Доппен.

— На завтра?—Йому наче мотузка на шию накинули. Виходить, вона остаточно намірилася знов тікати з країни?

— Так, вона повинна їхати.

— Повинна?

— Я не хотіла говорити тобі раніш, — сказала вона. Певне це вирвалось у неї несподівано, і тепер їй довелося все поставити на карту. Вона зважилась на все, щоб пере-

ломить упертого коханця, вона не встигла обміркувати, що цим задалегідь вирішувалось все і що їй доведеться відповідати за наслідки:

— Діти пишуть, що батько їхній знайшовся, — сказала вона.

— Він... та що ти кажеш!.. він знайшовся?

— Так вони пишуть.

Це вплинуло на нього, він дуже зацікавився. Чи була це одчайна вигадка її, чи чиста правда, у всякому разі, вона могла радіти, що викликала в ньому тривогу.

— Це неправда! — крикнув він.

— Правда, хто міг-би подумати!

— Та як-би воно не було, а ти-ж розлучена?

— Так то воно так, а все-ж...

— Ти хочеш вернутись до нього?

— А що мені робить! Я-ж не можу залишити його одного.

— Так! — сказав він, кивнувши головою, і замислився. В дійсності він не був пригнічений, ця звістка не гнітила його, зовсім ні, йому навіть полегшало, принаймні, не було вже більше болісної неясности.

— Так що ти бачиш, що далі одкладать нічого, — сказала вона.

Едеварт нічого не розумів:

— Адже я тепер не можу їхати з тобою?

— А чом-же ти не можеш?

— Як? Що ти хочеш сказати?

В ту-ж хвилину вона спробувала взяти свої слова назад, о, вона була спритна, вона сказала:

— Гокон ще не зовсім вернувся до дітей, та вони натрапили на його слід.

— А коли вони знайдуть його і заберуть до себе, — я не розумію тебе, ти не можеш-же бути замужем за двома?

— Ну, що мені робить! — застогнала вона, і очі її налили сльозами. — Я повинна їхати в Америку, вони ждуть мене!

— Вони пишуть про це в останньому листі?

І на цей раз вона викрутилась. Був риск, що він схоче подивитись листа і, може, взяти його і показати потім своєму приятелеві, Августу, що розумів по англійському, вона випередила його й сказала:

— Яка досада! Я спалила листа! А то я дала-б його тобі.

— Ти його спалила?

— Атож. Щоб ніхто не знав, що я заміжня. Я зробила це найбільше заради тебе.

Обоє довго думали. Коли все це вона вигадала, щоб допомогти собі в критичну хвилину, то ця вигадка мала вирішуюче значіння, вона не могла зректися її.

— Так, так. Отже, всьому кінець!—сказав він.

— Боже мій! це так і є!—сказала вона. Звичайно, вона стала ніжна й сумна, вона ледве могла говорити і навіть плакала. Та й вона могла пережити це, так, Ловізе Магрете теж була спокійна.

— Отже,—це кінець!—повторив він.

Вона поклала свою руку на його руку й мовчала.

— А що буде з Гоб'єрг?—спитав він.

— Невже ти думаєш, що я не думала про Гоб'єрг! Вона ще така маленька, що їй доведеться бути зо мною. Адже ти, як я бачу, не поїдеш з нами?

— Ні,—твердо сказав він.

— Бідний мій!—сказала вона і стала ще ніжніша.—То це ми обидві поїдемо од тебе?

— Так воно виходить. Завтра я одвезу вас на човні до пароплава.

— А хіба ти не проведеш нас до Доппена?

Він відповідав, ніби глибоко ображена, страшенна скривджена людина:

— Добре, коли це справді, коли тобі не все одно.

Як-же це їй могло бути все одно? Як наважився він так говорити з нею?

Вони неодмінно на прощання повинні бути разом в Доппені.

Але він так і не поїхав до Доппену, в останню хвилину вони передумали. Він провів жахливу ніч без сну та спокою, тепер вже йому зовсім не легко втратити її, крім того, його смутило, що не він дістав їй грошей на подорож, бо він зараз був справжнім злидарем.

Він відвіз своїх дам до зупинки й, почувачи себе хворим і кволим, спробував був сховатися до приходу пароплава, та це йому не вдалося. Маленька Гоб'єрг, що бі-

гала й скакала всюди, знайшла його на горі над пристанню. Він сидів увесь скорчений й дивився на свої руки.

— Ось де ти? — сказала Гоб'єрг. — Мама всюди шукає тебе.

— Ось як! — відповів він і пішов за нею.

Вона урочисто привела його до матері: я знайшла його ось там, на горі, ха-ха-ха!

Ловізе Магрете здогадувалася, певно, про його стан, вона була доброю та вибачливою й сказала дитині, що Едеварт має багато про що думати, що не треба його турбувати.

— Іди сюди, Едеварте, сядь на моїм пальті! — сказала вона й розстелила своє пальто.

Чому-б йому не бути їй помічником та керівником до самого кінця? Йому було трудно, дуже трудно розлучатися з нею навіки, не дурно-ж була вона його першим, справжнім коханням юних років? В цю хвилину йому більш за все хотілося рушити за нею, хоча-б і до Флориди, та в нього не було грошей. Чи розуміла вона його тугу? Бог її знає.

— Ти такий блідий, — сказала вона й протягнула йому свою ласкаву ручку.

— Мені нездужається, — сказав він.

— Так, ти, здається, хворий.

— Коли-б у мене була горілка, я випив-би чарчину.

— А хіба не можна тут добути?

— Ні. Проте, навряд чи й горілка допомогла-б. Ловізе Магрете, Ловізе Магрете, Ловізе Магрете! — шепотів він, ніби в забутті, й хитав головою.

Вона сама зблідла та розчулилася, їй захтілося розважити його, допомогти йому.

— Ти занадто слабкий, щоб проводити нас, — раптом сказала вона.

— Так, я розкис, це так несподівано найшло на мене.

— Ти не витерпів цього, — сказала вона, жалюючи його. — Краще їдь додому та лягай у ліжко.

— Мені соромно перед тобою.

— Ах ні, ні, прошу, не турбуйся, адже завтра уже увечері ми будемо в Доппені.

Тут Едеварт, справді, не витримав, він відвернувся й сказав:

— Так, а мене не буде там!

Щоб втішити його, вона намагалася бути більш бадьорою, ніж була в дійсності, обіцяла писати йому.

— Адже я кохаю тебе,—сказала вона в ту хвилину, коли мотузка було вже накинуто на шию,—я кохаю тебе більше за все на світі і ти знай це.

— Так, але-ж це не допомогло нам, ми-ж, однаково, розлучаємося,

— Знаєш, що я скажу тобі?—продовжувала вона намагаючись бути бадьорою, як і раніш.—Я не знаю, чи вживуся там і на цей раз, зовсім не знаю, і тоді я вернуся знов до тебе. Я майже певна цього. Чи може ти приїдеш до мене? Адже це теж можливо.

— Звичайно, нема нічого неможливого,—сказав він підбадьорений.

— От бачиш! Так що ми розлучаємось не на все життя. Одне тільки—що я буду вже стара для тебе.

— Ти занадто стара! Так я-ж старіший за тебе!

— Та звичайно, звичайно, я знаю. Але не треба, щоб уплило багато часу до нашої нової зустрічі. А поки по-старайся щасливо добратися додому!

— Ні,—заперечив він для годиться,—я все-ж спробую поїхати з вами.

Тоді вона почала говорити, ніби дбаючи тільки за себе:

— Не роби цього, Едеварте, нам обом буде тільки важче. В мене не вистачить мужности бути бодорою увесь час.

— Хто їде з пароплавом, сідайте у човен!—гучним голосом попередив експедитор.

Пароплав показався, він вже свистав. Знялася метушня, кожний вхопив свої манатки, вони швиденько взялися за руки й попрощалися, поцілуватися вони не встигли.

— Та де-ж Гоб'єрг? Вже мені ця дитина! Вічно вона скаче то тут, то там. Гоб'єрг!—покликала мати.

— Тут я!—звідкись відповіла Гоб'єрг.

Так, Гоб'єрг знала, що робити, вона сиділа вже в пароплавному човні й величезним ковшем вичерпувала з нього воду. Капелюш теліпався в неї на спині! Ну й дитина! Але її поводження підбадьорило розлучених, вони мимохіть всміхнулися...

Едеварт сів у свого човна й поплив додому. Так, тепер він не приймав жодної участі в її житті. Ловізе Магрете не згадала про гроші для подорожі і Едеварт промовчав. Як-би на його місті зробив Август? Він плюнув-би на все, стрепенувся-б, а Едеварт увесь зщулився.

Але час іде, і все минає.

Минуло кілька днів, і він одержав листа від Ловізе Магрете, що вона має від'їжджати, та що вона вернеться. Саме так і було написано. Любий та милий лист, трохи квапливий та нескладний, взагалі дуже схожий на її листи. Чудова й чула людина! Вона не ховалася від нього, наче утікачка, вона думала про нього й хотіла зробити для нього одну річ, та це не вийшло. Ось в чому справа: Ромео знову почав носитися з Гоб'єрг, давав їй різні речі та не відпускав від себе, а під кінець прийшла сама мадам Кнофф й запитала, чи не можна-б Гоб'єрг зостатися в Норвегії, обіцяла, що вона буде жити в них, і що їй буде добре. І Ловізе Магрете відповіла «так», вона подумала про Едеварта, що він не був самотній. І ти думаєш, що вони врешті повелись по людському й запросили її. Де-ж пак! Коли їм потрібна була її згода у такій важливій справі, вони могли-б виявити пошану й до неї, до матері, та де; тоді й вона вирішила не лишати в них дитину, свою плоть і кров. Та це ще не все. Коли-б вони забрали Гоб'єрг зараз, вони ніколи-б не відпустили-б її від себе; і коли вона підросте, Ромео певно захоче одружитись з нею, так що дитина ніколи не зможе нікуди поїхати й не побачить світу. Щиро дякую! А що скажеш на це ти, Едеварте? Треба було-б її лишити, чи ні? Віддаю це на вирішення тобі самому. Але я серйозно боюся, що коли-б ти прийшов до них і захотів подивитися на неї, на що маєш найповніше право, вони не дозволили-б. Тому що вони такі горді й пишні, ніби боги, відносно нас, вони зовсім не розуміються на вихованню. Я більш за них поїздила по світах, вони не можуть показати мені нічого нового. Тут в Доппені порожньо й сумно без тебе. Сподіваюся, що ти щасливо доїхав додому, хоч і був блідий, наче полотно, а про Гоб'єрг і про мене не турбуйся, ми чудово доїхали до Доппену, бо Андерс Воде завіз нас у човні й допоміг спакуватися. Та про Андерса Воде я не дбаю ані хвилинки, прошу пам'ятай це, адже я піддалась-би йому ще в Америці, коли вони обоє були в мене закохані, але з мого боку не було ніколи нічого. І я щиро кажу тобі, що ніхто ніколи не зможе відібрати мене у тебе... Коли приїдеш сюди, то знайдеш харчі, що залишилися, але все, що могло зіпсуватися, я забрала й гарненько прибрала після себе.

Я більше не ношу перснів, і одного з них я поклала в шухляду у столі для тебе, але він малий для тебе, так що передаси його Пауліні на спомин про мене... Отже, завтра сідаємо ми на пароплав; і ти не турбуйся про нас, я стільки разів їздила і вночі, і вдень, пересідала з потяга на потяг. До побачення, ми розлучаємось не на все життя, швидко напишу ще...

Про знайденного чоловіка—ні слова.

Час минав. Едеварт почав боятися, що Іоакім вернеться додому з Квефьорду, а він не мав бажання зустрітися з ним. Та й взагалі він був до такої міри зворушений, у такому пригнобленому стані, що волів держатися далі від людей.

Пауліна втрачала терплячість і все чіплялася, чому не присилають краму: куди-ж він подівся? Список був довгий, краму багато, та все ще жодного повідомлення про те, чи він прибув на зупинку,—де-ж він у такому разі? Едеварт сказав, що поїде на південь й довідається, у чому справа, він забрав усю касу з крамниці й рушив у дорогу.

Звичайно, він міг поїхати лише в одно місце, в Доппен,—там він міг доїсти харчі, що йому залишили, й сидіти, згорнувши руки.

Але, поки він ще не заїхав так далеко, Август зупинив його на набережній і сказав йому:

— Так ти не поїхав до Америки?

— Ні,—відповів Едеварт і сказав правду:—в мене не було грошей. Август кивнув головою:—Я так і думав.

— В Полені я не міг щось продати, та в тамошніх людей нема ані шеляга. Звичайно, я маю де-що одержати, та одержу не раніш, як лофотенський рибалка розрахується з тими, що сушили рибу. Цей лофотенець позичив у мене кілька далерів.

— Що-ж маємо робити?—сказав Август.

— Ти питаєш мене, а я тебе.

— Так, але чого-ж ти приїхав сюди? Я стояв на набережній і бачив, як вони від'їздили. Вона поїхала.

— Я знаю.

— Їх була ціла череда, я нарахував п'ятнадцять душ. Але-ж ти так і не сказав, чого приїхав?

— Я лишився один й не маю чого робити вдома. Я приїхав, щоб побачитися з тобою.

— Добре-б, коли-б нам пощастало вибратися звідци,— промовив Август, та й замислився.

Едеварт відказав:

— І уявити не можу, як я зрушу з місця, в мене-ж зовсім таки нічого немає.

Август:—Ти маєш годинника та золотого персня... Проте і в Августа настрій був не дуже ясний, він мурмотів жалісливі слова, скаржився, що він ні на що не здатний, що його обдурили.

Едеварту, до певної міри, приємно було чути, що інші теж робили дурниці, він почав розпитувати приятеля. Довідатись щось від нього йому не пощастило, та він розумів, що коли Август прожив стільки часу на одному місці, то це мало певну причину, і мабуть це було звязано із зникненням персня. Він рушив навпростець і запитав:

— А де-ж твій золотий перстень?

Август:—Я не знаю де.

— А ти не можеш вернути його?

— Здається, що ні.

— Ти зустрічаєшся з нею?

— Я зустрічаюся з нею що-дня. Навіщо ти питаєш?

— Звичайно, не моє це діло,—згодився Едеварт,—та хто-ж вона?

— Цього я не скажу,—відповів Август.

— Ну, що-ж!

— Так, бо це дуже поважна дама, і я не можу її назвати. І здається, що в це діло встряла нечиста сила, бо воно тягнеться щось коло двох років.

— Це я добре сам знаю.

— Але, запевняю тебе, Едеварте, я зовсім не винен у цьому.

— Це я теж знаю, я теж не був винний.

— Так, може ти й знав, що робиш, та тобі зав'язали очі

— Як це?

— А як міг я знати, що вона заміжня, коли вона мені нічого не сказала? Я довідався про це тільки пізніше, коли вже було пізно.

— Вона заміжня? Ти не можеш сказати, хто вона?

Август похитав головою:

— Ні, вона занадто поважна.

Раптом Едеварта ніби щось осіяло: він згадав широкого персня, що зовсім не до речі був надітий на указовий палець, та й на той був великий.

— А, я знаю хто це!—сказав він.

— А навіщо-ж тоді ти запитуєш?

— Та це-ж не жінка, а чортиця! Як міг ти сплутатися з нею!

— І не кажи. В мене був квиток до самого Трондгейму, та далі цієї зупинки я нікуди не потрапив. Ну, й до дідька квиток, та хіба-ж це не доля? Коли я зійшов з пароплава та побачив її, то я ні кого не знав тут, вона спитала мене, звідки я, і довідавшись, запитала, чому ти не приїдиш, та ще щось подібне. А потім, щоб я написав тобі, що ми заручилися, щоб неодмінно написав,—і до того вона була надзвичайно весела й красива. Коли-б я знав, що вона заміжня,—але-ж вона сказала, що служить тут економкою,—і який в тебе гарний перстень!—сказала вона.

— Хочете мати його?—відповів я.—Ось як це сталося.

— Так, але коли ти довідався, що вона заміжня?

— Отоді саме. Але тоді було вже пізно, тому що, бачиш, я не з каменя, я одразу захопився нею. Я все сподівався, що вона сама вгамується, та де там. Отже, вона одружена з якимсь нікчемною, він боїться мишей,—ну, хіба-ж це чоловік для неї? А вона жвава, красива дама, найбільш принадна з усіх, що мені довелося бачити, мандруючи по світах, так що немає нічого дивного, що я бігаю за нею, а вона лише глузує з мене. А тепер у нас так, що я ніяк не можу дати їй спокій, тому, що коли вже когось покохаю, то тут мене не відженеш. Та що-б я кохав когось протягом двох років, цього ще зо мною раніш ніколи не траплялося, а потім, не забудь, це-ж дама, й це теж зо мною трапляється уперше. А що до персня, то можу сказати одне, що буду радий, коли вона носитиме його усе життя, на спогад про мене, бо вона кілька разів хотіла його вернути мені, та я відмовлявся.

— Так, значить, вона не дає персня?

— Ні, я й кажу так, тільки коли сержуся на неї. Вона-ж, навпаки, прекрасна людина, і диявольської вроди, вона добре підхарчувувала мене увесь цей час, так що я ніколи не забуду її.

— Ну, що-ж,—сказав Едеварт,—я можу зрозуміти, що ти кохаєш її.

— Мабуть, що це так,—відповів Август.—Коли я побачу її вранці, то ніби в тумані блукаю до самого обіду, а ввечері їм свою кашу, а мені здається, що це м'ясо! Сам дідько нічого тут не второпає!—сказав Август.

Едеварт.—Спробуй звільнитися від неї.

— Звичайно, треба звільнитися! Коли-б не вона, я-б давненько вже виїхав звідци! Чого стовбичити тут? Ромео трохи збільшив мені платню, та невже-ж з-за цього лишатися?

— Приятелі серйозно замислилися. Під кінець Август запропонував такого проєкта:

— Ми поїдемо звідци,—сказав він,—першим-же пароплавом рушимо на південь, це буде рівно через тиждень. Нема чого тут залишатися.

— Ти кажеш на південь,—куди-ж саме?

— Просто на південь. На півдні краще, ніж на півночі. Що маємо робити в Полені? Ми поїдемо яко-мога далі на південь, настільки, наскільки вистачить шілінгів, а там зійдемо на берег. Я візьму з собою гармонію.

Едеварт поїхав човном до Доппену, він був голодний, і прибувши зараз-же почав шукати харчів. Хліба не було, але був великий запас сухарів,—що вживаються на пароплавах. Масла теж не було, а тільки димлене м'ясо. Чудово! У хаті було тихо й порожньо. Ліжка були чепурно застелені, підлогу вимито й вишкребано, та крім його нікого більш не було у хаті. Стіни мовчали. Коли-б в нього була горілка, він випив-би чарочку!

На дворі все цвіло й зеленіло. Луку час було вже косити, жито піднялося, а картоплю було пополено. Як могла Ловізе Магрете кинути все це!

Він блукав по своїй садибі аж до пізнього вечора, врешті ліг на власну постіль на сні. Все темнішало, та темнішало, гуркіт водоспаду долітав до нього. Йому здавалося, що він сам один у цілісінькому білому світі—великий, дужий хлопець, що почав раптом сам себе жаліти, й навіть заплакав.

Вранці він розшукав в столі персня. Його здивувало, що вона залишила перстеника з перлиною, подарованого

Андерсом Воде, а не другого, купленого мабуть нею самою, про це він не питав її. Хто знає, Ловізе Магрете була така дивно добра, що, мабуть, вона подвійно хотіла розважити його, залишивши власне подарунок Андерса Воде. І ця думка його зворушила, і він знову почав плакати.

Він почав шукати косу і не міг знайти її. В жодному з будинків не було коси, певне Гокон Доппен ніколи не брався до неї, й сердешна жінка мусіла запрошувати сусіда, щоб викосити луку.

Він пішов до Кареля, щоб позичити в нього косу та бруска. Карель сказав, що охоче послав-би своїх хлопців викосити Доппен, та не знав, чи це потрібно. Але картоплю все-ж таки попололи.

— За те, що твої хлопці попололи картоплю, я їм її дарую,—сказав Едеварт.

Вони розговорилися про різні речі, про сьогорічний урожай, що має бути середнім, про всіх нових пересельців до Америки, на яких Карель гнівався—чого вони виїхали. Цей Андерс Воде ніколи не хотів працювати як слід,—сказав Карель,—не те, що його батько, який горбом своїм заробив усе, що має. А Андерс прогулювався лише у своєму довгому пальті й удавав з себе пана. Але гірш за все, що він потяг за собою ще багато інших, здебільшого молодь, деякі з них путящі люди, як мій швагер, наприклад. А потім цей Лоренсен з крамниці, він тільки й знав, що гудив Норвегію, з того часу, як вернувся з Америки. Чого-ж він вернувся, запитайте? І він багатьох збив з пантелику своїми оповіданнями. Ну, хай спробують, бажаю їм щастя від щирого серця, тільки невідомо ще, чи будуть вони щасливі. Лоренсен вічно твердив одно, що там жити краще. А чому краще? питав я його завсіди. І виходило, врешті, що там їжа солодша. Чи чув ти щось подібне? Їм бракує тут родзинок та ласощів, тому треба тікати з країни! Це якісь-то перекінчики, ось вони хто, ну і хай їдуть собі геть!

Едеварт, що й сам-би переселився, коли-б мав гроші, лише вряди-годи кивав головою. Він сказав:

— Я згадав, що мені потрібні ще й граблі. Там у мене нічогосінько немає.

Він дістав і граблі.

Тепер Карель запитав його:

— А ти, чув я, думаєш продати Доппен?

— Що? Я цього не знаю!—відповів здивований Еде-
варт.—Хто це сказав?

— То значить це не так. Ромео хотів продати Доппен
без тебе і запитував, чи не куплю я цього двора своїм
хлопцям.

Обличчя Едевартове якось дивно змінилося, в нього
з'явилося підозріння, чи не хоче Ромео продати Доппен
за борги!

— Я ще не обміркував цього добре,—сказав він,—але
пригадую, ніби казав щось подібне Ромео. В хлопця чудова
пам'ять!

Карель:—Він пропонував мені купити його, тільки без
водоспаду.

— Без водоспаду? Так, це слушно.

Едеварт поїхав додому ще більш пригноблений. Він мав
попередження. Та, врешті, навіщо йому Доппен зараз,
коли він zostався сам один? Хай Ромео візьме його собі
за борг в крамниці.

Повернувшись, він зараз узявся за косовицю. Він був
у стані піднесення й працював заповзято, був увесь мок-
рий від поту, коса чудово брала вохку від роси траву, і
він залишав за собою широкий слід. Коли-б не стемніло
за цю годину, він викосить тоді першу луку, завтра роз-
кидає сіно, опівдні розворушить, а увечорі збере. Він не був
нікчемним новаком у цьому ділі, як думав брат його Іоакім.

Закінчивши трудовий день, він ліг спати, проспав го-
дини зо дві і знов скочив.

Світало, день мав бути пекучим, чому-б не покосити ще.
Ще пройде, мабуть, годин з сім, поки роса може зійти
зовсім,—він вже покаже Іоакіму! Втоmlений, змучений
після вчорашньої праці й не попоївши, він знову взявся за
косо вицю.

Він був великий та дужий і міг показати, до чого він
здатний; коса дзвеніла, трава падала покосами, за ним про-
стягалася широка смуга. Звичайно, це було ризиковито з
його боку скосити всю луку, не маючи певности, чи спека
продержиться кілька днів, але він косив, косив, не відпо-
чиваючи.

Скінчивши роботу, він пішов до хати попоїсти, дістав
собі сухарів і димленого м'яса, зварив каву й випив її з

патокою, годині о десятій роса спала; він почав розкидати важку траву; мало бути, принаймні, коло двадцяти возів сіна. Під кінець він уже на ногах не стояв, та як сів, зараз і заснув.

Прокинувся він з ясною головою,—з мозком, піднесеним до надмірного прозріння. Він виразно побачив цілу низку річей, що раніш уявляв собі неясно; так, йому перестало здаватися, що буде несправедливо, коли Ромео продасть Доппен,—це буде заслуженою карою, одже він обдурив старого Кноффа, закупаючи рибу в Лофотені, багато років тому, і тепер усі шілінги мають вернутися до свого господаря.

Отже, з Доппеном він покінчив.

Ну, а як-же з Ловізе Магрете? З нею були інші рахунки. Вперше в ньому знялося обурення проти неї: все-ж вона втікла від нього з Андерсом Воде та іншими. Все-ж утікла! Хіба-ж не вона, від початку до кінця, винна, в тому, що він, доросла людина, сидів тут сам один, зовсім знікчемнілий й годувався сухоїжою, як і в найтяжчі дитячі роки. Він міг подати їй рахунок усіх її провин, що до нього; це було якесь диво, страшне диво—як вона змінилася! Звичайно, треба було виключити її пестоші й палкість в хвилини жаги — так, але навіть в ці хвилини лунали нескромні слова і відгуки, що тільки затруювали радість. А далі, що це мало означати, що вона зовсім не боялася наслідків? Певно, там на чужині, вона навчилася проробляти якись штучки над собою, що про них він лише неясно догадувався і що були для нього огидні. Вона робила ще й інші речі, з якими він ніяк не міг погодитися. Він походив з богобоязної родини, а для Ловізе Магрете нічого не значило якесь свято, в неділю вона, не звертаючи на це уваги, сідала шити, в той саме час, коли пастор виходив на амвон для казання... О, вона стала такою незалежною, до того певною себе,—може це й не погано, само по собі, але-ж це було таке далеке від її колишньої боязности й невинности. І навіщо нищити чистоту й кохання? Хіба це було їй приємніше, давало втіху, чи-ж ставала вона від цього веселішою та щасливішою? О, звичайно, це не була зіпсованість, все це було удавання. До чого це завите волосся, що навіть їй не до лиця, капелюш на голові, черевики з шнурками, міська

сукня? При тому вона носила навколо шиї щось таке, що тільки робило не таким гарним її обличчя — старішим та сухішим, — все це лише погіршувало її, та вона не хотіла кинути ці новоутворення, що вона їх набула й цінувала. Що мало означати вихватка з квітками, закладеними йому в застіжку? Так робили на маївках в Америці, сказала вона йому і цим тільки збентежила його, він про це раніш ніколи не чув. Потім траплялося иноді, що вона не знаходила якогось норвезького слова й казала:—Ах, як це зветься? — я пам'ятаю лише англійське слово! Вона казала це зовсім щиро, але це було зовсім недоречно в устах простої жінки з Доппену в Фосенланді. Подумаєш, англійська мова! Август знав і російську, а все-ж не забував норвезьких слів. В крамниці вона починала раптом безугавно говорити англійською мовою з старшим продавцем Лоренсеном і Андерсом Воде, так що йому ставало нудно і при цьому примушувала з властивою їй легковажністю, наприклад, маленьку Гоб'єрг спізати йому, Едевартові, англійської пісні. Та ні, ніколи! Ну, й плювати! Соkochи собі по англійському на весь Антлантичний океан. Але він сам, Едеварт, був-би зараз зовсім иншою людиною, коли-б Ловізе Магрете ніколи не наверталася йому на очі...

Гаразд, і з нею закінчено!

На щастя йому поталанило своєчасно прибрати сіно і занести його на плечах до клуні, хоч він і працював нерозсудливо, скосивши відразу всю луку. Але йому пощастило. Все тіло йому ламало, так що він по черзі то стогнав, то сміявся з своєї болісті, та душа його від праці не постраждала, навпаки—вона видужала. Вечорами він варив собі яшну кашу й запивав її водою, підсолодженою патокою, — така їжа зовсім була не погана, і він за це дякував богам.

Зібравши все сіно, він поїхав до Кареля і вернув йому його приладдя.

Отже, з Доппеном закінчено! Він в-останнє обійшов подвір'я й попрощався з ним. Він, все-ж, ще не зовсім позбувся сумного настрою, що життя його так склалося нещасливо, та що-ж вдієш? В дровнику лежала його нова сокира, йому не хтілося лишати її та не хтілося також і брати з собою, — ін не візьме собі ані цвяшка, ані трісочки з Доппену,—він загнав її в колоду й пішов далі. Він

почав прощатися з хатою, поглянув на ліжку, спогади охопили його, він не витримав, — сумні зітхання й стогін вихопилися з його грудей. В цю хвилину він взяв назад все пагане, що думав про Ловізе Магрете й каявся, гірко плачучи.

Август зовсім зібрався в дорогу.

— Я хочу сказати тобі, — попередив він Едеварта, — що коли я прийду до тебе й буду просити тебе відкласти від'їзд, хоча-б на кілька годин, щоб краще спакуватися, то ти не вір мені.

— Гаразд, не буду! — відповів Едеварт, не розуміючи добре, про що справа.

Значну частину ночі вони мали чекати пароплава, що повинен був іти на південь. Август кінчав з останніми приготуваннями. Інколи Едеварт бачив, як той метлявся між домами; здавалося, що йому дуже ніколи.

Увечері він прийшов і сказав:

— Я, здається, не встигну вирядитися на цей пароплав.

— Чому це?

— Доведеться нам зачекати наступного.

— Не буде цього! — скрикнув Едеварт.

— Тоді поїдеш сам, — гостро сказав Август.

Едеварт не міг рушити без приятеля, той був потрібний йому з багатьох причин. Він запитав:

— Що-ж затримує тебе?

— Розрахунок, — відповів Август, — я не можу знайти Ромео.

Це, звичайно, була брехня, — Едевартові самому важко було уникнути Ромео, з яким він не хотів зустрічатися в такому пригнобленому стані; взагалі він уникав людей, ні до кого не пішов і ночував на дворі.

— Мені здається, що ти одержав розрахунок, — сказав Едеварт без усяких хитрощів.

— Так, але тут щось інше, — сказав Август і пішов.

Вдосвіта залунав гудок пароплава, і Едеварт вийшов на набережну. Августа не було, ніхто його не бачив, Магнус продавець, що відправляв пароплав, ледве стримувався, але відповів:

— Він, певно, боїться ступити на пароплав, адже він жахається моря!

Едеварт сів на ящик та й заснув.

Через якийсь час прийшов Август, настрій мав похмурий, він знехотя тяг за собою під пахвою свого порожнього матроського мішка.

— Ти вже краще не відпускав-би мене, — сказав він Едеварту, — бо все одно нічого не вийшло.

Едеварт:—А що-ж, власне, повинно було вийти?

— Краще не питай, — відповів Август. — Але чи добре було-б, коли-б я застрелив його?

Едеварт тільки рота роззявив і нічого не зрозумів.

— Що-б там не було, але ти бачиш мене перед собою, мішок зо мною, я готовий.

— Я не можу лишатись тут ще на тиждень і чекати пароплава, — незадоволено промовив Едеварт. — Знаєш що, Августе, поїдемо на північ з пароплавом, що прийде на вечір. Що ти скажеш на це?

Август подумав.

— Добре, — сказав він, — їдьмо на північ.

І цього разу Август вештався туди й назад, та мав дуже заклопотаний вигляд, він приніс Едеварту попоїсти і ввечері влаштувався коло нього за баржою, де вони були під добрим захистом і сховані і де швидко поснули.

В ту годину, коли мав з'явитися пароплав, що йшов на північ, обидва приятелі інстинктивно прокинулися. Вони перекинулися кількома словами. Август був замислений. Раптом він сказав:

— Коли прийде пароплав, рушай на борт, я зараз прийду.

Едеварт відповів:

— Ми сядемо на пароплав разом!

Я хотів тільки збігати попрощатися з одним чоловіком, — промимрив Август. А коли пароплав слідом за цим загув, він схопився й сказав: — Ти можеш плакати чи сміятися, та тільки я не встигну й на цей пароплав.

Едеварт затримав його й сказав:

— Тепер ходім сідати.

— Пусту мене! — благав Август. — Зараз знову так добре все склалося. Магнус відправляє пароплав, вона лежить сама.

Коли Едеварт нарешті зрозумів зміст цих слів, то, не довго думаючи, схопив приятеля за руку й поволік його на судно.

VIII.

Знов у Полені.

За ці два роки тут стались великі зміни.

Ще на пароплаві Едеварт був дуже здивований, коли на нижній палубі на одному з ящиків прочитав своє ім'я, він оглянувся і побачив ще кілька ящиків з своїм ім'ям, силу ящиків, паків і бочок, це був, мабуть, новий крам. Усе це було неначе уві сні. Едеварт покликав приятеля, бажаючи почути його думку, і Август сказав:

— Це вона послала.

— Хто-о?

— Та, що поїхала; це-ж крам з Тронгейму.

Едеварт помацав у кешені: довгий спис краму, складений Пауліною, був, як і передніше, в нього. Ловізе Магрете ніяк не могла його бачити і до того-ж,—за які гроші накупила-б вона краму. Надзвичайно таємнича подія.

Коли Едевартові виписували квиток і спитали про його ім'я, штурман скрикнув:

— А, так це ви? Ми веземо для вас цілу гору краму.

Едеварт хотів був сказати, що він нічого не знає про цей крам, але тут встрияв Август:

— Цей хлопчина не вперше одержує таку велику партію краму.

На пароплаві з ними дуже добре поводитись. і всяко виявляли до них пошану, хоч місця у них були й на палубі. Це вважали, мабуть, за примху великого купця.

Удома на зупинці все з'ясувалось: у восьмивесельному Каролусовому човні підпливли Іоакім і Теодор, щоб забрати крам. Річ у тім, що Іоакім повернувся з Квефьорду з великими грошима і це врятувало крамницю.

Август зразу-ж зрозумів, у чім справа, але це його не здивувало і ноги в нього не задріжали. Коли експедитор

висловив гадку, що тут краму повинно бути що-найменше на тисяч десять, Август відповів:

— О, він добре торгує в Полені.

Експедитор:—Він хоче, мабуть, ще раз зруйнувати Габріельсена.

— А так,—сказав Август,—Габріельсену нема ради.

Едеварт не мав сміливости взяти участь у розмові, він почував себе приниженим і не міг приховати цього. Август розмовляв з ним і підбадьорював його; він і Едеварт минулого разу приїхали до Полену, як статечні люди і тепер не могли-ж вони визнати себе мало не за старців.

— Вже ми щось вигидаємо, не турбуйся, — говорив Август.

Іоахім зустрів його з де-яким замішанням.

— Ми приїхали за твоїми ящиками,—сказав він Едеварту,—Пауліна не давала нам спокою.

Август, добродушно усміхаючись і вдаючи, що він нічого не знає, сказав з повагою:

— А як ти довідався, що ми приїдемо з крамом саме сьогодні?

— А хіба ти не знаєш, що Пауліна одержала телеграму. Едеварт цілком зніяковів.

Вони поїхали всі разом у восьмивесельному човні. Дорогою Іоахім розповів, що старий шкіпер з Офотену виїхав, не заплативши людям, він обіцяв вислати гроші з півдня. Отже всі, що працювали на скелях, після цілого літа важкої праці лишились без копійки.

— Зараз так склалось,—сказав голосно Теодор,—що коли-б не ми, то ніщо в світі не врятувало-б Полену.

Теодор дуже пишався, він одержав свою пайку з уловів і купив собі чоботи з червоними вилогами. Але Август ані трохи не зважав на нього.

Муки Едевартові з-за того, що Іоахімові довелося вжити гроші на крамницю, а не на новий хлів, згодом втишились, він подарував Пауліні перстень з перлиною, щоб хоч чим-небудь показати, що він приїхав не з порожніми руками,—о, боже милосердний, щось-же повинно статись, що-б дало йому можливість дивитись людям у вічі. Іоахім вдавав, що нічого не бачить, він найняв коня і перевозив крам з пристані, розпаковував ящики та паки, вкочував бочки в льох, весь час жартома кажучи старшому братові,

що він вимагатиме з нього платні за свою працю. Пауліна розклала новий крам на полицях і дуже поважно стояла за прилавком.

— Ви накупили силу краму,—сказав Едеварт.

— Це все Іоакім,—ніяковіючи сказала Пауліна.

— А що я мав робити?—питав Іоакім.—Я не мав від неї спокою. — Ти не мав від мене спокою?

— Знаєш, Едеварте, що вона зробила? Вона лягла тут на долівці і почала верещати.

— Ах ти, брехун,—сміючись, скрикнула Пауліна.

— На неї напад найшов!—вів далі Іоакім.

Іоакім увесь час жартував і був у гарному настрої, ніхто ні разу не бачив у нього невдоволеного обличчя; упоравшись з крамом, він знову взявся до своєї землі. Він пригадав те, що вчив у школі, і сказав: один пішов працювати на своє поле, а другий торгувати,—я не хотів-би мінятися з вами.

Іоакім зумів викрутитись. Його хлів для сіна був повний, в нього не могло вже влізти ні одного оберемка сіна, а сподіватись, що новий хлів буде скінчено, теж не можна було. І він погодився з таким самим спритним, як-що не спритнішим за нього, хазяїном, що звався Езра, у цього знайшлося місце і для сіна і для корови, що їх купив Іоакім. Усе склалось якнайкраще.

А що робив Август? Ви, мабуть, гадаєте, що він пригнічений і хмурий сидів де-небудь у кутку і мовчав? Зовсім ні. Після його двохрічної відсутності Полен здався йому цілком новим, він усюди блукав і коли треба було, вдовольняв свою потребу діяльності; спочатку він трохи допомагав Іоакіму, але коли довідався, що Каролус не викосив свого сіна, перейшов до нього, схопив косу і за два дні зробив усе. Цей Август був і лишився знаменитою людиною,—діяльний і спритний, занадто брехливий, але всім до вподоби, відданий і співчутливий до інших, хоч не раз на шкоду самому собі, але в скруті злочинно-безсовісний. Ось він знову з'явився у Полені, на ньому більше не було гарних чобіт з широкими вилогами, одежа його зносилась і всі його речі вклялись у невеличкий матроський мішок, що теліпався йому на плечах. Що сталось? Август розповідав, що залишив усі свої скрині на півдні і взяв з собою тільки найпотрібніше.

Август прийшов до Езри й обдивився його господарство. Бо-ж це господарство на пустирі, що поволі стало найкращим на все село, а з часом має стати красою і гордощами всієї округи, виникло тільки завдяки його ініціативі, його сміливості.

— Та у вас тут чудово,—сказав Август, обдивляючись навколо.—Я сам не міг-би зробити більше за такий час. А ти, Хозеа, чого тут?—спитав він, ніби дивуючись, що бачить її тут.

Езра відповів йому в тон:

— Вона заважає мені, от що вона робить.

— Кажуть, що ви побрались?

— Та вона проходу мені не давала.

Тут до розмови пристала й Хозеа:

— Ну, трохи помовчи, я розкажу Августові, як усе було,—я не хотіла йти за нього, зовсім не хотіла, а він сказав, що повіситься, ха-ха-ха.

— Еге, мені аж дивно, що ви захотіли побратись,—сказав Август. Його запросили зайти до хати і почали частувати, хата здалася йому дуже гарною.

— Але,—сказав він Езрі,—як жалко, що ти зразу не збудував великого будинку. Дивлячись на Хозею, можна сказати, що сім'я у вас незабаром збільшиться.

— Ні,—сказав Езра,—це вона так поправилась від лінощів і неробства.

Хозеа схопила його за чуба і легенько поскубла:

— Я тобі покажу,—від лінощів і неробства.

Вони пішли на горбок, де росла картопля, Езра викопав один кущ і показав, яка завбільшки вона виросла:

— Подивіться—но яка велика, майже цілком виросла.

Вони пішли до болота,—яка розкіш і призивля! Солома була тепер мало не в ріст чоловіка, колосся дуже схилилось до землі, але тепер це було зовсім не страшно, досягання йшло як слід.

Августа це видовище дуже вразило, він кашляв, хитав головою, але мовчав. Він зайшов далі на болото, почав підстрибувати і дивитись, чи не хитається під ним земля,—але ні: вода весело дзюрчала по великій середній канаві, численні бічні канави утворили на болоті твердий ґрунт, тепер усю галявину вкривали маленькі паростки кущиків, що почали рости на висушеній землі.

Август відчув повагу до тієї великої терпеливої праці, що її було вкладено в болото, але кругосвітному мандрівникові подобало бачити і де-що поважніше:

— Це мені нагадує одно місце в Австралії, де я жив, але рівнина та була більша та й води було більше: середня канава являла собою цілий канал, і ми збудували на ній млина. В-осени ми звозили до-дому не зерно, ні, ми спочатку везли його до млина й там мололи, а додому вже везли муку. Ви питаєте мене, на що нам потрібно було стільки муки. Ми відгодували нею тисячі свиней і потім цілими вагонами продавали їх.

Його слухачі аж руки опустили.

Але Август порадував їх, сказавши, що їхня рівнина досить велика і води в канаві теж досить:

— Кинувши навколо оком, я бачу, що у вас уже все налагоджено,—треба визнати, що все, що я тут бачу, надзвичайне, у мене немає слів, щоб висловити своє здивування. Оце все, що я можу вам сказати.

Подружжя скоріше спустили свої очі, що сповнилися слізьми,—так вони розчулились і Езра сказав:

— Але-ж і потягались ми.

— Скільки у вас корів?

— Дві й теличка.

— Так що на-рік буде три,—сказала Хозеа.

Езра: — Ось жінка хоче, щоб було багато корів, а я хочу мати коня. Вже я й не знаю, що придбати.

Хозеа промимрила, як мабуть і сотню разів до цього мимрила, що:

— З коня не їстимемо молока.

Август замислився. Звичайно, він не міг ряяти риbam, яку їм вибирати путь у морських глибинах, і небесним зорям, яку їм творити путь, але проте ніхто не вмів так пораяти, як він. Отже Езра мусить купити коня.

— Ну, що й тепер ще чути крики з болота?

— Ні,—сказав Езра,—після тієї неділі, коли він закричав двічі, його вже не чути.

Обидва пустуни, немов нічого не сталося, подивились один на одного. Хозеа стояла поблизу, вона про все знала, а проте не наважувалась звести на них очі.

Вони пішли до будинків. Август, як знавець, обдивився хлів і сінницю, розчіпивши пальці, він поміряв ширину

ясел і хитнув головою, поміряв хід на сінницю, куди зараз мали скласти ще віз сіна, і ще раз хитнув головою, підстрибнув на підлозі в сінниці, щоб довідатись, чи витримає підлога коня,—і все похвалив.

Коли він відходив, Езра, не цілком себе певний, спитав його:

— Як ти скажеш, купиць нам цього року корову, чи ні?

— Цього року? Ні, ви не прогодуєте трьох корів і коня тільки тим сіном, що ви тепер зібрали.

— Не прогодуємо,—сказали вони разом.

— Але,—вів далі Август,—кінь вам конче потрібен.

І він пішов.

Август пристрасно бажав працювати й інших заразив цим бажанням. Полен здавався йому новим, і нова будівля Езрина йому вподобалась. Він пішов до Едеварта і сказав йому, що Езрі потрібен негайно-ж кінь.

— Йому справді таки потрібен кінь.

Отже вони, Август і Едеварт, візьмуть кожний по заступу в руки і перекопають частину болота, щоб збільшити площу луга, щоб сіна вистачило прогодувати коня.

— Розумієш?

Едеварт не спішив відповідати. Іоакім саме в той час прийшов у хату і з цікавістю чекав, що далі буде, але Едеварт усе відволікав. Це тепер був важкотілий парубок, у нього вже почало рости черевце.

— Ти-ж не каліка,—сказав Август.—Як тебе послухати, то ти в одну ніч викосив узесь Доппен. У Езри є гроші, щоб купити трохи сіна, він буде годувати твою корову, Іоакіме, отже в нього буде гній для нового лугу і він досить добре заробив на оселедцях, щоб купити коня, чи не так? Цього-ж коня ви братимете, щоб привозити крам. Ви зрозуміли? Ну, бери заступа.

І приятелі взялись за болото; вони працювали, як несамовиті; не маючи звички до такої праці, вони надолужували невміння силою, вони не берегли себе, але за те й було на що поглянути в кінці дня. Сам Езра не поспівав розбивати груддя і розпушувати землю, бігаючи за несамовитими парубками, а Хозеа цілий день тільки й знала, що готувати їм їжу, так вони мололи. Це був найвеселіший час, який бачили коли-небудь на цьому болоті, а най-

веселіше було уранці, коли Едеварт кричав і жалівся на біль у спині, доки він не розминав її коло праці.

Наближалась осінь, приятелі, нічого не роблячи, тинялись по селу, ні шага не зароблячи. Хіба це життя для таких парубків? Обидва сумували. Пауліна похожала за своїм прилавком і торгівля йшла жваво; поки у тих, що ловили оселедці, були гроші, вони могли розкидати їх по всьому селу, врешті ці гроші потрапляли все таки в крамницю. Але чи рятувало це наших приятелів? Ані трохи. Едеварт, так-би мовити, давав своє ім'я Паулініній торгівлі, але він вважає, що крамниця вже не його і завше повторював:

— Роби, як знаєш.

Август теж був такий, що й чути не хотів про платню.

— Мені вона не потрібна,—з погородою відповідав він.

Справді-ж вона їм була дуже потрібна. Багато років прожили вони бездомними на цілковитій волі, їм не довелося мати своєї покрівлі. Правда, часом вона немов вкривала їх, але зараз-же знову зникала. І ось вони тепер під голим небом. Едеварту було найгірше: офотенський рибалка виїхав, не сплативши йому свого давнього боргу; Кноффу в Фосенланді він завинив більше, ніж варт був Доппен, і крім цього всього, з нього прийшли правити лишок грошей за корову старого Мартінуса, за якого він поручився. Гаразд. Треба-ж було щось відповісти посланцеві і вдатися бадьорого,—почекайте хвилинку,—сказав він.

Він розшукав Августа і почав з ним обмірковувати це питання.

— Та пошлись на свою крамницю,—сказав Август,—напиши записку.

— Як же це так? Написати векселя на свою власну крамницю?—Але проте він написав таку записочку, щось на зразок квитка від самого себе. Одержав з лавки готівкою і крамом стільки-то Едеварт Андреасен.

Як-би ще що-небудь стало йому поперек дороги, він не витримав-би.

— Ти цілком зневірився,—сказав йому Август.

— Так, я ладен шукати гроші хоч у землі,—відповів Едеварт.

Він все думав і думав. Надходила зима. Їхати в Лофотен ловити рибу було неможливо, — ну, що-ж тоді робити? Знову мандрувати, як коробочник. Це його ані трохи не

лякало, але він вважав це ганебним для купця, що мав крамницю. Він все обмірковував і обмірковував це. Одного разу він сказав Августові:

— Я ладен знову розпочати дрібну торгівлю, знову почепити на спину мішок, але я не маю за що купити краму.

— Я вже думав про це,—відповів Август.—А що-до краму, то у тебе-ж є ті матерії й речі, якими ти постачав нас обох.

Едеварт не хотів ще більше обдирати крамницю і сказав:

— Та й грошей немає.

— Як нема грошей?

— Всього кілька шілінгів, але ми не можемо лишитись цілком без нічого. Яка-небудь баба прийде розмінити далер, а ми не зможемо дати їй здачі. Це не годиться.

— Якось та буде,—сказав Август.

Видимо, Август був не проти того, щоб знову зробитись коробочником, він уже думав про це, ця праця знову стала свіжою для нього, мандування знов його манило. На другий день він знову сказав Едеварту:

— Нужденний Теодор і той бажає придбати золотого персня.

— Невже?

— Він сам мені казав про це.

Едеварт здивувався:—Але в тебе нема більше персня.

— Ні, є,—відповів Август.—Ти цього не розумієш, бо ти не далекозорий, та й не був ніколи таким, але я зумію роздобути гроші для розміну, як-що ти допоможеш мені сьогодні вночі.

Едеварт зрозумів, що тут розмова йде про грабунок і злочин, і відмовився.

— Будь ласка, не думай, що ми вкрадемо перстень,—сказав Август.—До того-ж твоя роля полягатиме в тому, що ти стоятимеш і дивитимешся, чи не йде хто дорогою.

— Вже й сам не знаю, що мені робити—чи йти з тобою, чи ні,—сказав Едеварт.

— Ти мабуть хочеш зогнити в Полені?

Вечір був сприятливий, темний, коли вони вирушили в дорогу. Август ніс в руках заступа і невеличку сокирку, якою в крамниці розпаковував ящики. Едеварт мовчки йшов за ним.

Вони йшли дорогою, що до церкви. Август йшов трохи попереду, виступаючи впевнено та рішуче; проходячи коло дворів, він старанно обинав їх.

— Куди ми йдемо?—спитав Едеварт.

— Помовчїм трохи!—сказав Август. Вони йшли мабуть з годину; двір по двору минули вони всю середню частину села, увійшли в лїс, що коло пасторового дому, проминули і його, й опинились на церковній землі. Коло кладовищенської хвїртки Август спинився і тихенько сказав:

— Стій тут. Як-що побачиш кого-небудь, зараз-же йди по мене на кладовище. Ні то не наважиться йти за тобою. Ти повинен йти дуже швидко, немов привид пливе над могилами.

— Це святотатство,—подумав Едеварт,—він хоче обікрасти церкву, але нащо йому заступ. Він сказав:—Я боюся, що ти хочеш залізти в церкву.

— Дурний,—сказав Август.— До церкви я й не доторкнуся.

— Що-ж ти маєш робити?

Август відповів гостро і рішуче:

— Мовчи. Я знаю, де він лежить, я зніму дерен, а потім знову покладу його.

— Ти розкопаєш могилу?

— Так. Він лежить з моїм перснем. За нього я заплатив три далери. Я пам'ятаю руку, на якій він його носив, я знаю, де воно,—мені не доведеться довго його шукати.

Едеварт здригнувся і прошепотів:

— Ти цього не зробиш, Августе.

— Прикуси язика й стій тут,—огризнувся Август і пішов.

Ніч була темна. Едевартові нічого не було видно, але він наслухався й чув, як Август копав землю і більше не чути було ні звука. Спочатку він дуже хвилювався, здригувався за кожним разом, коли йому здавалось, що він чує кроки на дорозі, він-же брав участь в грішному ділі і порушував спокій мерців. Але ось минуло чверть години, підвгодини і година; він здихнув вільніше і сів коло хвїртки. В темряві він розглянув щось темне—купу землі, яку навикадав Август. Трохи згодом він почув жалібний звук, це мабуть скрипіли цвяхи, отже Август розчинив труну. Едеварт знову почав наслухатись і встав.

Обидва приятелі не могли забути цієї ночі, хоч з ними тоді не трапилось ніякого нещастя. Але вони обоє добре розуміли, що вони стали на слизьку дорогу і навіть Август, що поводився так хоробро, після того не одну ніч провів без сну. Це мабуть була його перша спроба розкопувати могили і він хвилювався. Він знав, що треба працювати швидко і тихо, не можна було голосно розмовляти, щоб не забрязкотіли вікна у церкві, а подряпавшись об цвях, не можна було в такому місці згадувати чорта; так само треба було бути твердим і не піддатися на намовляння приятеля. Мало відкрити труну, найтрудніше було серед густої темряви відшукати персня. Август ще міг-би знайти навпомацки руку і палець на свіжому трупі, але тут все було инакше: в труні була одежа та кістки, а до того-ж підчас довгого переїзду з Полена, труп, мабуть дуже розтрусило, бо-ж де ділись руки. Він почав обмацувати трупа.

Він шукав не знати як довго. Едевартові терпець увірвався, він кинув стежити й увійшов до кладовища. Август підняв у труні тільки один бік віка і підпер його заступом, щоб воно не впало. Август одною рукою копався в труні.

Едеварт нагнувся над могилою і зашепотів: — Кінчай хутчіш, Августе!—Август випростався, його охопив відчай і він сказав:—вертайся скоріше назад, втікай скоріше, а то упир тебе вхопить.

— Краще вже продай мій перстень.

— Твій перстень? Ще що скажеш. Щоб грабар знайшов мій перстень і взяв собі. Ти-б краще мовчав.—Едевартові довелося вернутись, а Август і далі шукав у гробу. Він переконався, що дарма шукати навмання, він наважився почати з одного кінця і обмацати кожен вершок; тяжко було обмацувати все, що потрапляло під пальці—одежа, часом кістки, часто гудзики; часом щось бридке і липке марало йому руки. Часто він вважав гудзика за перстень, бо гудзики були маленькі і круглі, а покійник лежав у гробу, зовсім одітий, траплялись гудзики від куртки і від штанів. Август витримав. Коли-ж нарешті знайшов перстень, він не втерпів і голосно зашепотів до приятеля:

— Знайшов.

Потім Едеварт почув, як він порався, закриваючи віком труну, цвяхи знову заскрипіли. Але цим разом Август

працював аби-як, він не знайшов у труні старих дірок від цвяхів, а стукати боявся, а тому придушив віко і потупав на ньому кілька разів ногами. Потім Едеварт почув, як він почав насипати землю і втоптувати її, щоб вона зляглась, конче треба було не лишати після себе слідів. Едеварт чув, як він прибирав після себе, як він руками згрібав землю, нарешті, наклав дерен; коло цього він порався занадто довго, треба було зробити так, щоб якнайменше було помітно, що дерен зрушено з місця.

Аж ось Август вийшов.

— Помацай,—сказав він. Едеварт помацав. Це був перстень. Едеварт сказав:

— Дай я понесу заступ і сокиру.

Мовчки вертались вони пасторовим лісом. Пішов дощ...

Три дні сів осінній дощ. Август побачив у цьому руку провидіння: благодатний дощ не дасть людям прийти на кладовище, він знищить сліди на розритій могилі і приб'є всю розпорошену навколо землю. Цей благодатний дощ допоміг їхній авантурі щасливо скінчитись...

У жовтні, на початку темної осені, коли люди копали картоплю, вони знову розпочали свої мандрування з мішком за спиною. Август забажа: іти на південь. Едеварт догадувався, що він має намір повернутись у Фосенланд, де він кохався з одною поважною панією; Едеварту до цього було байдуже, тільки-б він не застрелив її чоловіка, на що він уже раз натякав. Він сказав:

— Я певен, що мішок твій швидко спорожніє, тоді купи в найближчому місті нового краму.

Август відповів:

— Про це не турбуйся.

Вони розлучились. І зустрілись тільки влітку на Стокмаркнеськім ярмарку.

Перед тим, як розпочати торгівлю, Едеварт на своєму човні їздив на північ у Квефьорд. Він сподівався, що в тих краях, після літніх ловів, все ще були гроші.

Між роздрібною крамницею в Полені і крамницею Габріельсена почалась боротьба до загину; всі бачили, що хто-небудь мусить припинити торгівлю. Тому, що за Габріельсена поручилась жінчина рідня, він надзвичайно зміц-

нив своє становище; здавалось неймовірним, що Пауліна встоїть проти нього. Вона була обережна, берегла свою вигоду, обмірковувала, що людям потрібно в кожному пору року і в зв'язку з цим купувала крам. І міркування її були не безпідставні—вона не купувала керасину, коли наближалось літо і світило північне сонце і не замовляла тютюну взимку, коли чоловіки виїздили в Лофотен,—вона робила розумно й розважливо.

Іоакім побачив, що торгівля була жвава, а вже розпочавши її, він вклав у неї всю свою душу; гонор не дозволяв йому поступитись Габріельсенові. Він торгував обережно і ніколи його закупки не перевищували прибутку; він і його сестра Пауліна кожен дрібничку обмірковували удвох: Пауліна списувала, що їй треба для крамниці, Іоакім переписував, а купці в Трондгеймі мали робити, як їм здавалося кращим: чи продавати крам по ціні і на умовах, що подав їм покупець, чи не продавати.

О, сестра Пауліна дуже порозумнішала. В своїй крамниці вона не була занадто добра, люди, коли терпіли яку-небудь нужду, не могли сподіватись на її ласку, ні, вона, стоячи за прилавком, не була така добра, як Едеварт. Едеварт охоче давав на борг, як тільки мав хоч невеличку змогу це зробити. Пауліна-ж дорожила своїм добром, все зважувала й обчислювала, вона була діловита,—якщо який боржник затягував оплату давнього рахунку, вона, не соромлячись, нагадувала йому про це. Де-хто з покупців ображався за це, а де-які навіть обіцяли, що й нога їхня не буде в її крамниці. І вони справді де-який час не з'являлись, але згодом знову приходили, бо інакше й не могло бути. Вони пробували звертатись до Габріельсена, але він був ще гірший і лаяв поленських людей за те, що вони підтримують ще одну крамницю в його окрузі. Вони-ж цим тільки шкодили йому, казав він, він знать не хоче таких людей, та й грошей у них ніколи не було, він проганяв їх геть і нахвалявся, що зуміє роздушити крамничку в Полені.

Габріельсенові було прикро, що сестра і брати в Полені так довго тримаються, але-ж це не привід для того, щоб погано поводитись з людьми. Це тільки пошкодило його торгівлі, можна сказати, підтягло її.

Лихі справи вплинули зле на Габріельсена: він став до всього байдужий і вже не носив білого комірця на шиї і

голився тільки в неділю. А хіба таким повинен бути торговець? Цілком не така була Пауліна. Це була миловида дівчина, що все більше й більше почала скидатись на поважну пані. Комірець її плаття завше було обшито білою облямівкою, на пальці красувався перстень з перлиною, а коли вона йшла до церкви, то надівала золотий медальон, що їй подарував колись старший брат; медальон коштував чимало грошей. І Пауліна не могла-б носити таких речей, коли-б у неї не було коштів. Аж дивно, як забагатіли ці діти телеграфіста,—всі знали, що кожної неділі на обід вони варять м'ясо.

Що-б там не було, але крамниця в Полені і далі існувала й про Пауліну не можна було сказати нічого, окрім того, що вона не плакала від жалю, коли жінки просили у неї в борг чверть фунта кави, а взагалі вона була справедлива і гарна людина, цього не можна було не визнати. Вона не жаліла двох-трьох родзинок для сусідових дітей, що заходили в крамницю, і допомагала осиротілій сім'ї рибалки Мартінуса, хоч і заплатила за Еделартовою порукою за їхню корову.

Мабуть Габріельсен сказився, він захотів якнайшвидче з'ясувати своє становище, він поставив усе на карту і накупив силу різних речей, цілий склад різного найнеймовірнішого, простого й грубого і навіть не ходового краму, як наприклад брусків і круглих кахельних грубок американського зразка. Габріельсен міг купити все це, але й він сам повинен був добре бачити, що він не продасть цих речей,—він зробив це на відчай, йому захотілось показати свою силу. Чудово. Зразу-ж почалась жвава біганина в його лавку, він витяг з села всі гроші і крамничка в Полені протягом кількох тижнів стояла цілком порожня. Але ні Пауліна, ні Іоакім не здалися. Навпаки. Габріельсен торгував дуже добре, у нього були речі, які купували навіть найбагатші в селі та на окрузі люди. Тут був і шовк, і оксамит на плаття, жіночі капелюхи, ланцюжки до годинників, і готові черевики, і чудові скатерки з торочками, і збірки церковних казанів в оправах, прикрашених золотом. Тепер не треба було виписувати ці речі з міста, їх можна було придбати у Габріельсена. До того-ж Габріельсен ще раз замовив собі дорогі закуски, сир, мед, вино, овочі, ніхто не міг поминути їх, щоб не купити. Габріельсен був справжній торговець.

Минула частина зими. Такий стан не подобався Пауліні. Вона як і раніше ходила з білою облямівкою на комірці і перстень з перлиною був у неї на руці, але їх нікому було показати. Вона тепер робила хатню роботу, а крамницю ніхто не відвідував. Іоакім порався коло картоплі та жита, потім молотив, а коли прийшов час, то вступив до Каролусової артлі і виїхав у Лофотен. Пауліна лишилась сама й грошей не мала, щоб закупити нового краму, її торгівля припинялась сама собою.

Якось у цей час Едеварт з своєї мандрівки прислав їй грошового листа з кількома далерами, всього два десятидалерних папірці, але Пауліна віджила: звичайно, старший брат хотів викупити свого векселя, свою записку, але лишались ще зайві гроші і їх Пауліна могла вжити, на що хотіла. Еге, старший брат, як-що робив що-небудь, то завше як слід. Безперечно, він сам мав потребу в грошах, і Пауліна була певна, що Іоакім дуже розлютувався-б і не взяв-би їх, але вона накупила на ці гроші краму. І незабаром загомніли про те, що в крамницю в Полені знову прислали краму, звичайно, не так багато, як Габріельсену, але все речі першої потреби,—кілька мішків муки, крупа, кава, американське сало. Пауліна відповіла на Едевартів лист, подякувала за гроші і запевнила його, що вони даром не пропали. Часи тяжкі, писала вона, і в селі балакають, що одному відомому торговцеві дуже сутужно. Він був тут у Полені і розмовляв зо мною, але я про це не пишу тобі. Приїзди скоріше додому і сам торгуй у своїй крамниці. Тебе нема, Іоакіма теж нема, я не маю з ким порадитись, і доводиться до всього доходити своєю дурною головою.

І ось, в середині лютого, в найбільший сніг і холод,—по дорозі з церкви прийшли люди з Зовнішнього Полена і сказали, що Габріельсенову крамницю удруге зачинено. Габріельсен занадто без міри користувався з допомоги жіничиних родичів, а тепер ті не згоджуються допомагати йому, а саме тепер надійшов строк останнім і найстрашнішим векселям. Прийшов кінець.

Щоб урятуватись від банкрутства, Габріельсен вжив, яких тільки міг заходів; він був у пастора, у лікаря і ленсманна і прохав у них поруки, він звернувся навіть до дзвонаря Нонсена, але хоч останній і вважав це за честь

для себе, проте відмовився, як і інші. Нарешті Габріельсен прийшов до Пауліни і запропонував їй придбати у нього надзвичайно дешево, але за готівку частину краму. Який крам? — подумала Пауліна, — бруски та круглі кахельні грубки? Вона ввічливо поговорила з ним і відмовилась. Габріельсен назвав дорогі речі і запропонував їй купити їх за ціну, яку вона сама захоче дати за них.

— На це у мене не вистачить грошей,—сказала Пауліна.

Він перерахував речі першої потреби, різні продукти.

— Це я тільки що купила,—відповіла вона.

Була ще сувора зима і тяжкі часи для людей, але дні вже ставали довші і світліші, і ось у березні Іоакім повернувся з Лофотена і привіз з собою гроші для всього Полену. Це були гроші від Офотенського рибалки за літню працю на скелях; Іоакім повинен був розподілити їх між тими, що працювали, дати кожному, що йому належало. Яке щастя! Тут були гроші і для дітей і для дорослих; радість одвідала мало не кожну хату в Полені; гроші були невеликі, але яке це багатство, як рівняти з тим, що було до цього! Настали золоті часи, борги в крамницю було заплачено і в Пауліни знову з'явилися гроші; офотенець навіть заплатив старий борг Едевартові.

Чого цей офотенець раптом став таким чесним? Він завше був чесний, це була поважна людина, але йому не повелося, син його Нільс-коробочник мабуть дуже багато витратив грошей, бог його знає, може майно його тепер було уже зовсім невелике. Мабуть старий шкіпер зрозумів, що йому не можна буде вернутись у Полен з рибою, не сплативши попереду боргу за минулий рік; це його й примушувало бути чесним. Але він так допоміг поленським людям, що вони ладні були благословляти його за те, що він відклав їм виплату до того часу, коли їхня нужда стала надто гостра.

Едеварт повернувся додому пізно на-весні, коли все цвіло і зеленіло. Човен його був навантажений з верхом, а в нього самого було чимало готівки. Дивно, як добре умів він продати крам, він був далеко на півночі в Фінмаркені, торгував із сколпами, квенами, лопарями і самоїдами, продавав возняні куртки і проолієну непромокальну

одежу людям, що взагалі не збирались ніколи купувати що-небудь.

Пауліна раділа, що матиме товар, яким навантажено було човен.

— Я його тобі не дам,—сказав Едеварт,—я везу його на ярмарок.

Цю думку подав Август, який завше подавав нові плани; він повідомив з Фосенланда, що накупив товару у Кноффа і вже найняв помешкання в Стокмаркнесі. Тому, що Август не любив писати листи, то й цього разу він повідомив приятеля телеграмою і раїв йому теж привезти з собою як можна більше товару в човні, щоб їхня крамниця на ярмарку була найбагатшою. Сам він обіцяв привезти пароплавом силу ящиків і паків.

Зо всього видно було, що Август мав намір забагатіти.

Якось Едеварт сказав своєму братові:

— Нам треба було-б розрахуватись, я сподіваюсь, що після ярмарку справи мої покращають.

Іоакім:—За що нам розраховуватись?

— За весь товар, що ти купив минулої осені.

— Я вже за нього одержав.

— Коли? Чи, може, гроші впали на тебе з неба?

— Я одержав їх і за них купив будівельного матеріалу на хлів.

— Ні, ти купив матеріал за свою пайку з Лофотенського лову.

— А ось побачиш! Пауліно!—закричав Іоакім, підходячи до дверей.

— Яка ти малпа!—сказав Едеварт.

Іоакім розсердився, але, на щастя, ніхто чужий не чув їхньої розмови, а то це до добра не довело-б; зараз у хаті сидів тільки старий батько і старався зрозуміти, з-за чого сваряться хлопці,—йому здавалось, що обоє вони мають рацію.

— Про що це ви?—спитав він.

Едеварт:—Іоакім знову вдає дурня.

— Я гадаю, що Іоакім зовсім не дурень,—сказав батько,—господь обом вам дав добрі здібності.

Прийшла Пауліна. Вона подивилась на одного, потім на другого і спитала:

— В чім річ?

— Це він Іоакім...

— Правда-ж, ти дала мені грошей на матеріял?

— Авжеж.

— Ну, і ти туди-ж! Ви просто змовились,— уперто спечечався Едеварт.

Пауліна:—Кожного разу, як вам доводиться розраховуватись, ви заводите сварку! Якщо ніхто з вас не хоче взяти грошей один в одного, то дайте мені їх. Вони не пропадуть, я дам їм раду.

Іоакім пробубонів:

— Дурень, він думає, що винен мені за товар.

— Я справді винен.

Пауліна:—Та що з тобою, Едеварте? Ти-ж прислав нам гроші з півночі.

— Якусь там краплю!

— Але-ж це те, що як ти й гадав, ти винен за крамницю, і навіть ще більше.

Едеварт схопився за голову.

— Я не розумію, як ви лічите. Я думав, що я вмію скласти два числа.

— А виходить, що не вмієш,— сказав Іоакім,— бо ти лічиш тільки те, що бачиш у себе перед очима, а тому й нічого не виходить.

— Послухай, Пауліно, що говорить цей хлопчисько!

— Хіба ти не збудував крамницю?—спитав Іоакім.

Едеварт аж рота роззявив. Батько сказав з свого кутка:

— Це зробив він.

— А хіба не ти дав нам невід?—знову спитав Іоакім.

Отямившись, Едеварт зневажливо пхикнув:

— Ще що — невід! Варт згадувати про таке незнать що,—і сплетено його не як слід, та й гнилий він був геть чисто; Кнофф хотів викинути його в море.

— Проте я наловив ним оселедців.

— Є чим хвалитися! Ти їздив за своїми оселедцями з року в рік, об'їздив усі бухти, зожрав не знать скільки харчів, став старцем. Врешті тобі пощастило, і ти вважаєш, що невід дав тобі величезну користь. Я з цим не згоджуюсь.

Іоакім розпалився:

— І ти говориш про змарновані роки? І не сором тобі? Ти, що завше блукаєш з одного кінця краю в другий і ніде не можеш спинитись!

Едеварт зрозумів, що не туди звів суперечку і повернув:

— Еге, ти звичайно поприкаєш мене тим, що я їзджу по країні і займаюсь різними справами, але хіба краще сидіти і гнити тут в Полені, як це робите ви з Езрою?

— Ти поприкаєш Езру? Та ти збожеволів! Ти-ж що, не знаєш хіба, що він згодом буде власником найбільшого двора в Полені? Я то напевне це знаю.

— Еге, після того, як він підірветься на цьому своєму дворі, коли не зможе вже ні лазити, ні ходити по своїй власній землі.

— Як? Виходить, що він не повинен працювати?

— І після того, як він виснажить Хозею і зробить з неї рабину своїх корів і свого лугу,—вів Едеварт.—Жаль бере, дивлячись на них.

— Дурень,—проворчав Іоакім.—Хіба ти не бачиш, що ці люди на своєму шматкові землі — щасливі і задоволені люди?

Едеварт згадав одну розмову і сказав:

— Вони задоволені тому, що не бачили нічого кращого.

— А чого кращого? У них є своє хазяйство, над яким вони працюють, вони люблять його і не бажають нічого кращого.

— І не зважаючи на всю їхню працю, їм вистачає тільки на їжу. Оце і все.

— Ні, це не все; вони почали життя з порожніми руками, а тепер у них є і дім, і земля, три корови і незабаром буде й кінь.

— Ну ще, ще,—дрочив його Едеварт.

— До того-ж вони живуть у злагоді з своїм сумлінням, чого не можна сказати про тебе. Увечері вони лягають і відразу засинають.

— Безперечно.

— А ось ти—ні, хоч і виходив увесь край і вважаєш, що робиш розумніше за них. Я-ж чую вночі, як ти перед тим, як заснути, в'єшся, як черв'як, і коли врешті засинаєш, то тільки й чути, як ти скрикуєш, кричиш щось про свій водоспад і про Августа, про Флориду в Америці і свій двір. Так ти спочиваєш уночі. Не хотів-би я бути на твоєму місці!

Настала довга мовчанка. Нарешті старий батько сказав:

— Едевартові так багато доводиться думати. Не приставай до нього, у нього голова повна думок.

— Що-б ти там не говорив,—ледве вимовив Едеварт,—але я винен тобі за крам.

— Я плюю на тебе!

Едеварт:—А я бажаю, щоб ти взяв крамницю і порядкував у ній, як сам знаєш. Це буде тільки по правді.

— Щоб я взяв крамницю! Ну, цього не буде, дякую за ласку, я не крамар, це вона, Пауліна торгувала. У мене і без того багато роботи, я попереду мушу збудувати хліва.

Батько, мабуть, як звичайно, вважав, що за кожним з хлопців є частина правди, він устряв у розмову і сказав:

— Еге, аж дивно, як багато має Іоакім із своєї землі, йому конче потрібно збільшити хлів. Як жалко, що вашої матері вже нема на світі!

Едеварт не знав, що сказати. Він витяг папірник, поклав на стіл двадцять п'ять далерів і сказав:

— Візьміть поки що це на крамницю, після ярмарку матимете ще.

— Не треба, — злякано скрикнула Пауліна, — залиши їх у себе.

— Та він з глузду з'їхав!—сказав до неї Іоакім.

Едеварт тільки губу прикусив. Раптом йому спало на думку сказати таке:

— Якщо так, то я буду вважати, що ви не хочете, щоб я був з вами в компанії, а хочете володіти крамницею без мене.

Тепер Іоакім роззявив рота. Пауліна широко сплеснула руками й опустила їх на коліна, вона онімїла. Іоакім теж не сказав більше ні слова, ступив до дверей, витяг засув і кілька разів штовхнув двері, він хотів вийти, піти як можна швидче, він почав тиснутись у двері,—він забув, що вони відчинялись у середину, хоч ними він входив і виходив тисячу разів!

Коли він вийшов, Пауліна спитала Едеварта:

— Ти-ж це сказав у жарт?

Едеварт зрозумів, що сказав дурницю і тихо промовив:

— Звичайно. Я сам не знаю, що кажу.

— Дай-же спокій Едевартові,—сказав батько.—У нього і так багато клопоту.

Ці слова батькові дуже розчулили Едеварта, він завагався, його упертість захиталась і він одвернувся, щоб не виявити цього.

Перед тим, як іти, Пауліна сказала йому:
— Візьми свої гроші, Едеварте. Тобі не можна їхати на ярмарок з голими руками.

Всі швидко заспокоїлись, бо-ж ніхто з них не бажав зла один одному. Але Іоакім зробив дуже розумно, можна сказати геніяльно, що вийшов з хати до того, як схопити стілець або що-небудь інше і жбурнути ним у голову своєму братові.

Едевартові потрібен був чоловік, що поїхав-би з ним човном на ярмарок. Зимою йому часто доводилось їздити в не знать яку негоду на півночі Норвегії, але тоді він ні разу не мав так багато вантажу, як зараз, а Вестфьорд, який треба було йому переплисти, був і лишився Вестфьордом, це він знав з досвіду. Він поговорив з Каролусом і запропонував йому поїхати з ним, але той відмовився. Не тому, що старшина Каролус був уже так дуже зайнятий сільськими справами, а тому, що пастор у церкві натякнув йому, що може його жінку Анну-Марію незабаром випустять.—Я повинен сказати тобі, Каролусе, радісну новину,—сказав йому пастор минулої неділі:—це ще не зовсім вирішено, але ми вживаємо заходів, щоб жінку твою звільнили!—Це справді була радісна звістка, і Каролус мало не задихнувся, почувши її, він так заглибився в думи, що вернувшись з церкви, не міг нічого їсти. Далі він зовсім позбувся апетиту, так облягли його важкі думи, і коли Едеварт запропонував йому поїхати з ними на ярмарок, він заперечливо похитав головою і відмовився. Він не має охоти розважатись, сказав він, це можна робити вам, нежонатим людям. Візьми з собою краще Езру або Теодора. Едеварт сказав, що й вони теж жонаті люди, а на це Каролус відповів, що хоч вони й жонаті, але не несуть на собі хреста! Зо всього цього Едеварт не зрозумів ні слова.

Звичайно, йому не пощастило найняти й Езру, той навіть і чути про це не хотів; Езра між невідкладними польовими роботами працював коло свого болота, треба було до того, як купувати коня, висушити ще новий невеликий лужок і виорати його. Бездонне болото як і раніш забирало бездонну прирву праці.

Теодора Едеварт найменше хотів брати з собою на ярмарок, але уникнути цього не пощастило, він сам прийшов і спитав, чи не знайдеться йому місця на човн, йому конче треба поїхати на ярмарок і дещо купити. Теодор, ледачий і в'ялий, тинявся по селу і нічого не робив; якщо йому траплялось згубити гудзика, то він на його місце приставляв паличку, а за те на ногах у нього були гарні чоботи з червоними вилогами; він все ще хвалився торішніми ловами, коли він з приятелем ніби врятував Полен. Він животів із за ше порожньою кешенею, але з золотим перснем на пальці. Може він до чого-небудь і був здатний, але це була людина цілком нікчемна.

Еге, подружжя Теодор та Рагна, обоє родились у Полені, обоє були діти бідних людей, ледачі, нечесні і теж бідні, але зовсім не дурні голови. Про них не можна було сказати, що в них мало було здібности або не було тямучости. Ні, вони обоє, як на себе, були бистрі розумом і спритні; в школі-ж Рагна була першою ученицею. Буваючи де-небудь, їм траплялось непомітно і швидко потягти, що погано лежало, а потім уміло замести сліди, ось на що вони вживали свої здібности і свій бистрий розум. В їхню халупу гидко було зайти, діти в них родились через рік і проте вони не ставали від того нещаснішими, ні: вони могли жартувати і сміятись, і Рагна, можна сказати, сміялась краще за багатьох інших своїми вигнутими губами. Умови їхнього життя безперечно були погані, але они і не знали нічого кращого, а тому і окремі дні і все життя їхнє тяглося для них досить щасливо, вони не зазнавали безнадійного суму.

Коли виявилось, що Теодор поїде на ярмарок, то Рагна теж побажала поїхати з ним.

— А що ти надінеш на себе?—спитав Теодор, її чоловік,—не можна-ж їхати у цій хустці.

Вона згодилась, що не можна і відмовилась їхати. Але вони обоє були однаково легкодумні й однаково легковажні; не можна-ж на човен узяти поверх усієї іншої ваги ще й її, а крім того, хто лишиться доглядати дітей.

— Я привезу тобі матерії на плаття,—обіцяв їй Едеварт.

— Ох, будь ласка, будь таким добрим!—відповіла йому Рагна.—Я годі могтиму разом з іншими ходити до церкви.

Бідна Рагна, вона досить терпляче переносила свою

бідність. Якби вона народилась в заможній сім'ї, вона-б носила святкове плаття щодня. Тоді ніхто не зневажав-би її за її нікчемність і недбайливість, а пастор радий був-би, коли-б вона сиділа в церкві і слухала його казань.

Едеварт ніколи не забував, як одного разу в дитинстві він допоміг їй розшукати в снігу блискучого гудзика. На гудзику була корона, а сам він був блискучий і гарний і був для них справжньою цінністю. Дивлячись на Рагну, він завше розчулювався, він був такий м'який, що жалів її. У неї були на прочуд гарні руки, бо вона була ледащиця і не працювала ними. І що вона могла робити, щоб справді мати користь? Злидні оточували її з всіх боків, вона зробилась ледачою, бо однаково не могла побороти нужду. Теодор часом говорив до жінки:

— Якщо вже ти цієї ночі лазила в льох до Каролуса за картоплею, то могла-б набрати стільки, щоб нам вистачило на цілий тиждень.

І Рагна тоді відповідала чоловікові:

— Звичайно, нам всім слід було-б робити краще те, що ми робимо.

ІХ.

Що-року з'їздилися на ярмарок, та як-же не з'їзджатися, коли там так весело. Тут і молоді дівчата в жакетах, з ясними хустками на головах, а ті, що мають себе за дочок заможніших господарів, одягають, хоч і не без соромливости, брилики. Генрих Стен прибав на своїй парусній шхуні сам один; сміливець прив'язав судно коло пристані, почистив чоботи і вийшов на берег. Коваль Ейде Николайсен, що вивчив своє ремесло в Трондгеймі, походжав туди й сюди уздовж набережної, замісто ланцюжка він носив свого годинника на шнурі, сплетеному з волосся й зачиненому золотим замочком; це заводіяка й залицяльник, смуглявий як усі ковалі і дужий на руку, що позволяла легко підкидати свою даму під час танців. Були тут і старіші та поважні люди, жінки, що з труднощами назбирали молочних продуктів для продажу, й чоловіки, що хотіли купити човна.

Поки ще тихо, з'їхалося небагато, не чути шарманки й нема жодної метушні.

Август прибав завчасно й найняв приміщення; він старанно розклав на полицях свій крам та прибрав коло себе, але через те, що люди не збиралися, його неспокійна душа занудилася, він зачинив крамничку й загуляв. Матрос дав собі волю.

Він чекав Едеварта й зараз його зустрів. Едеварту було не по собі, коли він побачив приятеля; він подумав, що з ним щось трапилось,—бо коли-б у Августа був повен гаман грошей, ледве чи він дав-би собі волю.

Вони розгрузили човна й позносили крам до приміщення.

— Так, ось мої речі,—сказав Август, показуючи на полицю,—на жаль їх не так багато, як-би то хотілося.

Справді, краму було небагато, — були тканини, приладдя для шитва, гаплички й гудзики, нитки, вовняні шарфи й хустки на голову; добре, що Едеварт привіз повен човен краму, бо в Августа майже нічого не було.

Вони розташувалися з крамом, понаставляли ще й порожніх коробок, щоб надати крамниці заповненішого вигляду; вийшло зовсім непагано, і Август, для піднесення настрою, сказав:

— Який-би я був щасливий, коли-б ця крамниця належала мені.

— Тобі й належить твоя частина в ній, — відповів Едеварт.

Август, ніби відмовляючись:

— Про це поговоримо після. А куди-ж це подівся той, як його, Теодор? Пішов? Та й добре, мені не хтілося йти з ним. Ага, знаєш, Матеа тут.

— Що таке? Ах так, Матеа.

— Вони мають тут їдальню. Хочеш підемо до них? Вони з чоловіком самі подають страви.

— Ти бачив її? — спитав Едеварт.

— Так, але я не сержусь на неї. Я не зможу образити жінки, навіть коли вона украла мого персня й годинника. Чи немає в тебе, випадково, грошей?

— Є.

— Тоді дай мені далерів зо два. Ага, до речі. Кнофф хоче збудувати млина на твоєму водоспаді. Вони обоє, старий та Ромео, їздили подивитися на місцевість: я їх возив на човні. — Що скажеш на це, Августе? — питали вони мене, — вони знають, що я чимало млинів бачив на своєму віку. Я й розповів їм про все, що знав, про турбіну, про водяний двигун, про жито з Росії. Вони тільки головами хитали. А Едеварт Андерсен буде млинарем, сказав я, й буде керувати всією машиною, вони й на це кивнули, погоджуючись. Але ось і крамниця Матеа. Це було велике приміщення, з багатьома столами та табуретами коло кожного столу, те саме, що в ньому Маттеа колись працювала ще дівчиною, як була засватана за Нільса. Зазнавши чимало злигоднів, подружжя зробилося врешті господарями крамниці й продало, мабуть, господарство в Лофотенському маєткові.

Август був тут за свого й замовив пляшку.

— Це мій приятель, ти-ж пізнаєш його?

Як-же, Матеа його пізнала.

— Знов ми з тобою зустрічаємось,—сказав Едеварт.

— Так, зустрічаємось,—холодно відповіла вона.

Едеварт посміхнувся.

— Ще до цього часу видно на стелі слід від табурета, що ти шпурнув тоді.

— Ха-ха-ха!—голосно й добродушно зареготав Август.

Матеа не сміялася, вона розгнівано поглянула на Едеварта і зараз-же нагадала йому про гострого й вимогливого листа, що він написав її чоловіку:

— Дуже соромно писати такі листи,—сказала вона.

Едеварт відповідав боязко та згідливо.

— Хіба лист був паганий? Я не читав його.

— Як не читав?

— Не я сам писав його, а один значний купець з Фосенланда.

Матеа трохи подобришала.

— Я-б з охотою нам'яла-б вуха цьому купцеві!

— А він,—відповів, сміючись Едеварт,—він схопив-би тебе в свої обійми та й поцілував. Це молодий та ще й гарний хлопець.

— А ти все такий самий, який був, такий і зостався,—промимрила вона.—Чи одержав ти гроші від нас? Чому ти нічого не відповів?

— Вже прошу, вибач мене, але я не люблю писати.

І вони знову стали приятелями. Ніхто з них не був здатний довго таїти злість у собі.

— Ну, а як твоє горло?—жартуючи спита: Едеварт.

— Як, ти й це пам'ятаєш? Я зовсім видужала!—І Матеа підморгнула йому з найлукавішою міною.

В цей час з кухні вийшов Нільс, той самий Нільс-коробочник, яким він був і кілька років перед цим. Життя зовсім не торкнулося його, всі злигодні випадали на долю його батькові. Чи знав він, що старий шкіпер не мав змоги закупити всю рибу на Лофотені і що цього року він сушив в Полені тільки-но три четвертини звичайної кількості. Схоже було на те, ніби Нільс сам господарював у кухні й готував там гарячі й холодні страви, тоді як жінка його подавала гостям; принаймні це так здавалося, бо він був у хвартусі. Він теж не забув історії з гострим

листом від Едезарта, він удав, ніби не цінує такого гостя і поведився з умисною непримущеністю. Врешті він навіть промурмотів: хіба-ж він ризикував цими грошима!

Приятелі замовили собі попоїсти й чива, Август пив також і горілку, він був запросив також і Нільса підійти й випити шкляночку, але Матеа заперечила; Нільс не має часу, в нього багато справ на кухні, хай іде туди.

— Я зварив ковбасу,—сказав він.

— Тоді йди колоти дрова,—звеліла вона.

Матеа по давньому була тверда, як криця, як залізо, але була ще молода й гарна, як і він,—пара, що на них приємно було дивитися; та вона, очевидячки панувала над чоловіком.

— Іди-но, сядь сюди, Матеа,—сказав Август.

Вона підійшла, але сіла поруч з Едевартом. Август пив горілку. Едеварт спитав її:

— Чи є в тебе діти?

Матеа:—Та що з тобою? Чого-ж би в мене не було дітей? В мене їх двоє, вони дома, у дідуся з бабусею, старі не хочуть з ними розлучатися,—та й нехай, вони досить заможні. Теж, запитав! Звичайно я маю дітей.

Август:—Тільки вони не мої.

— А вже-ж не твої!—вигукнула Матеа й голосно зареготала.

— Ну, чого ти регочеш? Хіба тебе зовсім не дивує, що ти, моя колишня наречена, тепер одружена з иншим, та й все инше?

— Про це я й гадоньки не маю,—сказала Матеа.

— Ось бачиш, ти про це навіть не згадуєш! — понуро сказав Август.— А що-ж, коли я згадую? Ти бачиш ось мене перед собою, але-ж я не являю нічого видатного, в мене немає ні золота, ні діамантів, ні, нічого в мені немає принадного.

— Та замовкни-бо, Августе. Чого тільки не маєш ти у нашій крамниці!

— Як-би там не було,—сказав Август, але-ж ти була моєю нареченою, Матеа. Та я-ж і цілував тебе.

— Хіба? Щось я цього не пам'ятаю!

Але тут Матеа перелякалася, що її колишній друг чого доброго образиться на неї, вона добре пам'ятала, який він бував у гніві й сказала:

— Коли ми вже почали про це, то-ж треба пам'ятати, що я одружена з Нільсом, він мій чоловік, це факт. Але, після нього немає людини, що я її більш цінувала-б від тебе, Августе, і я прошу тебе вірити моїм словам.

Август тріумфуючи поглянув на Едеварта, ніби хотів сказати: От бачиш! Легковірний матрос задовольнився, він випив ще чарку горілки й замовив кави.

— Так, так, не будемо більш говорити про це,—сказав він.—У всякому разі в мене є коханка, і вона там, де їй належить бути. Це дама високого становища, дуже значна особа і я не можу назвати тут її ім'я. Але коли-б ти подивилася на неї, коли вона в гарній сукні й капелюші приходить, щоб піти прогулятись зо мною! Проте, Едеварте, ти-ж її знаєш.—Едеварт кивнув головою.

Чи не відчула Матеа ревнощів?

— Ти замовив кави,—сказала вона і встала. Тут трапилось щось зовсім несподіване. Матеа вернулася з кухні, маючи на голові капелюша. Отже Матеа теж мала себе за особу з більш менш заможної родини, чоловік бо її був сином шкіпера, от їй і захотілося показати обом приятелям, що вона теж не будь-хто. Вона поставила тацю з кавою на стіл й зосталася стояти.

— Що, ти кудись ідеш?—спитав Едеварт.

Вона не розгубилася й відповіла:

— Так, підемо подивитися, чи не приїхав ще хто.

Приятелі випили каву, заплатили й вийшли разом з нею. Вони пройшли через усе містечко; прибули ще нові човни з ярмарковими гостями, але не було помітної рухливості; вони пройшли до каруселів, тільки що встановлених у великому наметі, що являв собою цирк, там уже вправлялося двоє жінок і танцюристи.

— Ходім до нашої крамниці!—запропонував Август.

Матеа пройнялася пошаною до їхньої крамниці, бачучи стільки краму, приятелям це було до вподоби, й Август почав вихвалитися:

— Коли почувеш, що комусь потрібний добрий крам за дешеву ціну, надсилай до нас. Бо ми маємо все, що треба, і нема такого купця в Трондгеймі, що продавав-би дешевше за нас.

Матеа обіцяла пам'ятати про них, вона й сама має дещо купити в них перед поворотом додому.

Вони вернулися до їдальні Матеа, там було кілька гостей, що їли бутерброди й пили каву. Як тільки вона змінила Нільса, він зараз-же зник у кухню. Август упився й ставав все балакучішим, він уже мав слухачів, і фантазія його почала розпалюватись.

Звичайно, він удавав, що звертається лише до Едеварта, але сам ходив туди й сюди по хаті й говорив так голосно, що всі повинні були чути його. Він був у доброму гуморі.

— Чи пам'ятаєш мого шарфа, Едеварте?—сказав він,— мені пропонували чималі гроші, оце тепер, перед моїм від'їздом з півдня.

— І ти не продав?

— Отже-ж, ні! Бо, коли дають чотириста, це значить, що річ коштує вісімсот, кожна дитина розуміє це. До того я й не мав зовсім часу торгуватися з ними, тоді в мене був інший клопіт, я мав стежити за Магнусом, коли він відправляв ночами пароплави з пристані. Правда, ти не знаєш ще, про що мова, але, врешті, я й Магнуса відправив... на той світ.

— Та як це?

— Не віриш мені?

— Що ти зробив з ним?

— А що я міг зробити з цією кузкою? Я вбив його.

— Дурниця! Хіба-ж ти міг застрелити його?

— Міг,—сказав Август.

Едеварт:—Тоді ти не сидів-би тут зараз.

— Ти так гадаєш? Але хто дозволив цій малпі роздзвонювати на всю округу, що я боюся моря? Я об'їздив увесь світ, я маю багатства в різних країнах—от я сижу перед вами, прошу арештуйте мене! Але цього вони не посміють. Чи можеш ти сказати, що добре пам'ятаєш цю малпу з роздрібної крамнички? Ніколи я цьому не повірю, бо це цілковита нікчемність, продавець, дурень,—пам'ятаєш, як він лякався мишей? І йому вистачило нахабства закинути мені, що я боюся моря! Зате вона—це інша річ. Я не жажу її ім'я, але згадувати її буду в передсмертну годину. І не через те, що між нами щось було;—ні, та ні! завсігди говорила вона, глузуючи з мене, але нічого не казала малпі. Першої ночі вона нічого, ані-як, тільки сміялась, але все-ж нічого не говорила своїй малпі. Отже, врешті, вона все-ж захоче,—подумав я й прийшов наступ-

ної ночі, але її не було, вона схозалася, втікла. Я шукав її, але не знайшов. Удень знов побачив її, але жодної догани від неї.

Едеварт спитав:—Ти спровадив його на той світ,—кажеш,—але чи твій постріл не зробив з нього каліки?

Август:—Але-ж він цілком це заробив. Проте, я зовсім не стріляв в нього, а тільки вдарив його каменем.

Август заплутувався що-разу більше, Едеварт хотів був піти, але марно намагався забрати з собою приятеля. Август поринув у спогади, і мабуть були це веселі спогади, він сміявся та хитав головою, може він як раз саме сидів і вигадував ще щось, давши волю своїй нестримній уяві. Потім він заговорив про одну спільну прогулянку у Кноффа, про неділішню маівку, він брав з собою гармонію й грав на ній. Всі продавці брали участь у цій прогулянці, економка, Ромео та Юлія, уся молодь. Раптом у траві пробігла маленька польова миша. Магнус зблід і підскочив. Хай Август візьметься за неї, крикнув Ромео. І Август так і зробив, взявся за мишу і, ха-ха-ха-ха!—засміявся Август, ляснувши себе по коліну. Пізніше захтілося попоїсти, вони мали з собою страву, треба було підогріти консервні бляшанки з м'ясом, ніхто не міг дати з цим ради, знову довелося за це взятися Августові. Він виклав камінням ямку, розклав у ній огонь, підогрів бляшанки і розкрив їх, потім він зробив так, що малпі дісталася одна бляшанка з дичиною, там були тільки недоїдки, а на саме дно він поклав мишу.

— Фе,—закричали слухачі, бо де-хто з них саме сидів за стравою.

— Так,—закричав Август, розпалений власним оповіданням,—я добре розімняв мишу в сосі й подав Магнусові—прошу! І ось Магнус почав їсти і спершу взяв у рота дрібні шматочки.

— Що це таке?—запитав він.

— Це,—сказав я,—це мабуть шмат ганчірки, не бійтеся, це можна їсти.—І Магнус почав був жувати, але зараз-же виплюнув, на смак довідався, що це миша.

— Та хіба-ж він не міг побачити?—спитали слухачі.

Август:—Було важко роздивитися, бо від розмішування лапки відірвалися й плавали в сосі.

Запанувало мовчання. Ніхто не сміявся. Врешті один з слухачів запитав:

— Але навіщо це ти зробив таке свинство?

— Як навіщо?—Август відповів дуже хитро:—Я хотів вилікувати його від боягузства. Хіба це було з поганою думкою? Отак на пароплавах ми лікуємо людей від морської хвороби: ми примушуємо їх пити морську воду, сілою вливаємо в них.

— Та замовчи ти!—закричала Матеа.—Хіба ти не бачиш, що люди їдять!

Думки про вчинок Августа поділилися; хтось запитав:

— Чим-же скінчилася справа; він накинувся на тебе?

— Так, і мені зоставалося тільки луснути його каменюкою, — відповів Август.—Коли-ж він не розумів, що я бажав йому добра...

Але холодність присутніх охолодила й Августа, він не любив, щоб його ганили, може все це була чиста вигадка; в усякому разі він занадто захмелів і заплутався.

Едеварт стояв за прилавком й торгував; на початку торгувалося погано, але ті, що вже раз були в нього, верталися знову й приводили з собою й інших, — він узяв собі в голову, що продаватиме по собівартості, тільки щоб за всяку ціну покінчити з усім крамом.

Август зовсім не допомагав йому, вряди-годи він з'являвся, майже весь час на підпитку, здатний на що завгодно; його нестриманість ні трохи не зменшилася, він викладав перед Едевартом силу дивацьких проєктів, між іншим пропонував продати човна та купити шарманку.

Едеварт хитав тільки головою.

Август:—Коли в мене буде шарманка і я здобудуся на купівлю маленького ведмедика, тоді побачиш, коли я не зароблятиму більше, ніж ти у своїй крамниці.

Едеварт запитав його, чому він не хоче грати на гармонії.

— Тому,—сказав Август,—що на гармонії я обіцяв пограти в Матеа, щоб назбирати більше гостей для її їдальні. Ми влаштуємо танці, і я ручуся наперед, що народу прийде сила.

В Августа бували «ідеї» й іншого гатунку: от, колиб-то винайти порошок від ревматизму й продавати його на ярмарку!—говорив він.—Проте в мене є думка ще про одну надзвичайну річ, але, хоч убий, не скажу про що.

Едеварт знав з досвіду, що його приятель здатний був вигадувати зовсім дивовижні речі, він тому й не глузував з нього, а захотів тільки захопити його й сказав:

— Ти й справді непокоїш мене, Августе, стережись, не нароби лиха.

Август засвістав.

— Про мене, прошу, не турбуйся. А я вже краще розкажу тобі, що я вигдав: це кульки для жінок, щоб у них не було дітей. Я ще раніш казав тобі про це, та ти не захотів слухати мене.

— І тепер не хочу.

— Ну, бог з тобою!—сказав Август, і вів далі:—Я не уявляю собі, чого-б з цим не пощастило. Я знаю досить мов, і російську й англійську, так що потраплю знайти відповідну назву. Мені трапилось плавати якимось з штурманом, в якого була пляшечка з сніжно-білими кульками; вони мали в собі живе срібло, і їх вживала його жінка, коли він приїздив додому. Але він боявся залишати їх дома, бо тоді жінка могла-б бігати з кожним та вживати ці кульки в його відсутності. Він показував мені пляшечку, на ній була написана назва і я добре її запам'ятав.

— Ти міг-би постояти тут за прилавком і дати мені відпочити,—сказав Едеварт.

Август, ніби не чув слів приятеля.

— Як-би охоче розкуповували ці кульки тут всі молоді парубки, та й дівчата, гадаю, також!

Едеварт:—Аджеж і мені теж хочеться якимось вийти та попоїсти чого.

— Так, звичайно, це цілком слушно, я зараз прийду змінити тебе.—І він пішов.

І не вернувся. Еде арт ввечері зачинив крамницю й пішов прогулятися вулицями, він купив у булочній маленьких булочок і їв ідучи.

Ярмаркова метушня саме доходила до повного розпалу. Був тихий, літній вечір; гуркіт, свист, співи, брязкіт бляшаного посуду—лунали зо всіх боків, цілком слушно дозволяли собі люди трохи розважитися, якісь парубки здобули десь горілки, вихвалялися один перед одним, показуючи міцні, непереможні кулаки. Едеварт пізнав двох маленьких смуглявих чоловічків з шарманкою, — угорця й вірменина. Вони по-давньому використовували свого нехитрого спо-

собу—одни грав, а в той час другий кидався на нього, бив та лупцював приятеля й вимащував йому обличчя ягідним соком. Колись давно вони вивчили цього фокуса й досі не могли зректися його. Нещасні фігляри! Їхню вигадку давно вже знали всі, хіба що для малих дітей вона була новиною, і справи їхні були зовсім погані, иноді вони заробляли півшілінга, а після фокусу, мабуть, шілінгів зо два.

Приїхав і Папст, вічний жид—годинникар, він постарів, борода йому посивіла, проте він був такий-же товстий і так само ходив похитуючись у своєму довгому лапсердаку з численними ланцюжками на животі. Він не мав уже колишньої урівноважености, обличчя було змучене й поране зморшками. Він не відразу пізнав Едеварта, але подивившись довгенько на нього, сам, без нагадування, відшукав в пам'яті його ім'я. Це здалося дивом якимсь після стількох років та при тисячі знайомих, що в нього були по всій країні. Але він на цьому спеціалізувався: пам'ятати людей—було його професією, нарешті він в цій галузі став справжнім майстром.

Вони почали приятну розмову. Едеварт показав йому свого годинника: він ще й досі носив його, йому ні разу ще не довелося витратитися на його ремонт. Папст відчинив його й сказав:

— Так, але зараз вже час його почистити. Дай мені його на пару днів, і він вернеться до тебе, зовсім як новий.

— А чи не краще, щоб дати йому йти, поки сам не стане?—спитав Едеварт.

— Шкода дати зношуватися такому чудовому механізму,—сказав Папст.—На, візьми поки цього, він ходить досить пристойно. А тепер, чи не візьмешся ти продати мені кілька годинників, Едеварте?

— Ніяк не можу. Я сам маю тут крамницю, і я в ній торгую.

— Так, ти маєш крамницю? Значить, з того часу, як ми бачилися в останній раз, справи твої пішли вгору? Я дуже радий за тебе. Ну, а вечорами?

— Ні, вже прошу, вибачте мене,—сказав Едеварт.—Адже весь день мій проходить в крамниці, то увечері хоч маю відпочити трохи.

— В мене є кілька годинників, що хотілося-б продати власне тут; це прегарні, дешеві годинники, я їх розпродаю. І невідомо, чи приїду я ще коли-небудь сюди.

— Ви гадаєте виїхати?

— Я можу вмерти, я стара людина. Якщо ти продаси мені десять годинників, — одинадцятого матимеш даремно. Я хочу покінчити з ними.

Едеварт:—Ні, ні, про це не може бути й мови. Але в мене є приятель, що може згодитись на це. Він дуже добре вміє гандлювати.

— Де він?

— Я надішлю його до вас завтра...

Вже смеркало. Едеварт почвалав в напрямку до набережної, подивитися, чи на місці його човен, звичайно, він був на місці. Август ще не настільки з'їхав з глузду, щоб його продати. Він проходив коло їдальні Матеа й побачив перед домом великий натовп, двері були відчинені і всередині теж було повнісенько, чути було музику, — це Август грав на гармонії. Самому Августові цей концерт не приносив жодної користі, але він на це не звертав уваги.

Едеварт на превелику силу протиснувся у двері, Нільс та Матеа ледве встигали подавати страву і напоити в переповненій хаті, але брак місця мало непокоїв гостей, хлопці й дівчата сідали на коліна один одному і в хаті було напівтемно. Після бравурного маршу Август поглянув на Матеа й спитав:

— Що-ж ти мені даси за це?

Матеа не дуже соромилася пообіцяти забагато й відказала:

— Те, що ти сам призначиш!

Август кивнув головою, озирнув зібрання й почав перебирати по клавішах своєї чудової гармонії. Те, що Август утяв зараз, зворушило кожного й за столами запанувала мертва тиша; він грав та співав; під могутні тягучі звуки гармонії він співав матроську пісеньку на англійській мові, — про кохання, удари ножем, та про дівчину з Барселони. О, Август виконував це прегарно!

Він замовк і сидів деякий час зовсім тихо. Ніхто не зрозумів того, що він співав, але усі відчули, що це було надзвичайно гарно, хтось хотів був дати йому грошей, але Матеа зупинила його й почала шепотіти навкруги:

— Цей молодець зовсім не має в цьому потреби, в нього тут на ярмарку цілий магазин повний краму. Ви ще не були там? Ідіть завтра-ж. А ось там сидить його компаньон!—шепотіла вона й вказувала на Едеварта; їх двоє, і торгівля йде в них прекрасно.

З'явився й Теодор, його не було видно увесь час, тепер він раптом виринув, та й спробував і собі повеличатись.

— Так, нас троє в човні,—сказав він,—це мої приятелі, хіба-ж мені не знати їх!

Август випростався на своєму стільці й наказав усі столи й табурети відсунути до стін, бо зараз почнуться танці! Зараз-же все зсунули й прибрали, й розгорнулися такі танці, що затремтіла вся легенька, дерев'яна будівля. Був тут Генрик Стен, що йому корилися одно за одним усі дівочі серця, він був дамським кавалером, але ніхто не міг підкинути в танці свою даму з такою силою, як Ейде Николайсен. Що це була за вечірка! І хоч коло стін сиділи гості, що їм раз-у-раз треба було подавати, Нільс та Матеа, час від часу, кидали свої обов'язки і теж ішли у танок. Хто знає, може Нільс трохи упився, тільки пізніше жінка його затигла Едеварта у самий темний куток, та як шалена кинулася йому в обійми. Та, що й казати, вечірка удалася на славу!

Потроху гості почали розходитися, і Август кинув грати. Нільс з Матеа продали силу-силенну гарячих і холодних страв, горілки з-під поли та пива, вони мали бути задоволені. Але коли настав час платити за музику, Матеа кудись зникла, тільки Нільс ходив і прибирав ще щось у півтьмі. Август почекав трохи, потім пішов до кухні й шукав там, Матеа не було ніде.

— Навіщо вона тобі?—спитав Нільс.

— Я хотів побажати їй доброї ночі.

— Вона вже певно лягла,—сказав Нільс.

Який нікчемний і сумний кінець усім веселошам! Едеварт усе кликав та кликав його:

— Та ходім уже, Августе, я хочу поговорити з тобою! І коли Август, врешті, пішов за ним, Едеварт почув, як він промимрив:—Так, нічого сказати, вже-ж і зіллячко ця Матеа!

Август запропонував Папсту свої послуги. Це було зовсім не так уже й погано, Август навіть вихвалявся цим. Він стояв на ярмарковій площі й продавав годинники, люди пізнавали його і вітали музику, це-ж він так чудово грав і співав у їдальні; молодь охоче бралася до розмови з ним. І Август не розповідав, що продає годинники для Папста, він не мав нічого проти, щоб думали, що крім дрібної торгівлі, він провадить ще й торгівлю годинниками. Він на цьому вигравав, ставав ніби сильнішим, в його власних очах це було навіть щось блискуче, майже те саме, що й продаж оздоб та коштовностей на Левангерському ярмарку.

На самому початку вечора Август прийшов до Едеварта й повідомив його, що закінчив торгівлю:

— Закінчив? Чому?

Він продав десять годинників, взяв собі одинадцятого й закінчив.

Едеварт похитав головою.

— Не збирайся мене умовляти,—сказав Август,—однаково це ні дочого. Я зовсім не хочу відгодовувати цю товсту свиню Папста! А що, коли він лусне? Він гидкий. Бачив ти його гаманець? Хіба в якій іншій країні він міг-би ходити з таким гаманцем, він і не счувся-б, як уже його вбили-б. А потім ця величезна кількість годинників! На ньому навішано годинників по всьому тілу, а в готелі стоїть ще залізна скриня з годинниками. Ти не можеш уявити собі, що це за багатство, а я маю ходити та з шкури лізти, щоб він розбагатів ще дужче? Ні, хоч раз у житті ти напружся та зміркуй: коли вся молодь купить собі годинники, то в них не стане грошей і вони не прийдуть до нашої крамниці. Я думав про це, мене не обдуриш! Але, як-би там не було, я за один день заробив собі годинника, а це не пагано. Август тер руки, посміхався і був задоволений з себе.

— Знаєш що,—сказав він,—ходімо до Матеа, та поїмо в неї, я ще не їв сьогодні.

— Я ще не хочу зачиняти крамницю! Зараз іди ти сам до Матеа, а потім прийдеши і зміниш мене.

— Гаразд! До речі, чи нема в тебе двох-трьох далерів? Чудово, а то у мене в кешенях порожньо.

Едеварт помітив, що тому хочеться швидче піти та

попишатися перед людьми новим золотим годинником, і не затримував його.

— Я швидко прийду,—в дверях сказав Август.

І не прийшов. Едеварт торгував до самого закриття, в нього перебувало чимало народу. Едеварт не міг не побачити приятелів; він сумлінно признався собі, що власне вчорашній вечір, гра Августова й Матеїне закликання до крамниці і привабили людей. Едеварт торгував як ніколи та збув силу коштовних тканин та вовняних речей, що їх инакше мав-би везти назад до Полену. Несподівано день був щасливий і перед зачиненням крамниці Едеварт відібрав для Рагни шматок гарної возняної тканини.

Він блукав по ярмарку та як завжди замість вечеряти їв білі булки. Він зустрів Теодора й одного з вчорашніх танцюристів—Генрика Стена, вони стояли й розмовляли. Теодор сказав:— Завтра я починаю продавати годинники для Папста.

— Ось як!—сказав Едеварт.

— Так, він просив мене про це.

Едеварт посунув далі. Він підійшов до каруселів; за наметом, що уявляв собою цирк, стояв Август і обіймав коротко стрижену даму, що муштрувала звірів і звичайно виходила на сцену в високих чоботях, з ведмедем та вовком. Август сприятелювався з нею і, побачивши Едеварта, гукнув, щоб той не підходив:

— Зараз, зараз, цю-ж мить прийду!

Едеварт завернув і пішов в другий бік.

Вранці до нього в крамницю прийшов старий Папст і вернув йому годинника.

— Я його почистив і він зараз в доброму стані,—сказав він.

Едеварт поглянув на нього, послухав і сказав:

— Ви, здається, й зверху почистили його, він зробився ніби новий.

Так, Папст і зверху почистив його. Він заговорив про Августа:

— Це не стала людина. Звичайно, він прекрасний продавець, але любить випити та забагато вже говорить. Я впізнав його, як він прийшов до мене,—сказав Папст, він був твоїм шкіпером в Християнсунді, в нього золоті зуби. Отже він не захотів ні дня більше продавати годинники. Тепер брат твій взявся за цю справу, може він буде статечніший.

— Який брат? В мене нема тут брата.

— Як-то нема? Він сказав, що він твій брат,—Теодор.

— Ні, він не брат мій. Та як-же він казав?

— Він прийшов до мене вчора увечері, сказав, що він твій брат і хоче продавати для мене годинники. Ти його не знаєш?

— Знати я знаю, але-ж він не брат мій, взагалі ми зовсім з ним не родичі.

— Сьогодні вранці я довірив йому одинадцять годинників,—сказав Папст і подався до виходу. Він був стурбований, бородата його голова затряслася і він заговорив далі:—Ось бачиш, Едеварте, в мене самого з'явилося підозріння, він такий... різний—як-би це висловити?—він зовсім інший чоловік, ніж ти, от я й прийшов довідатися. Як гадаєш, чи він не втече?

— Ні, він приїхав сюди в моєму човні й без мене не зможе виїхати.

Вони помовчали. Папст поміркував і сказав:

— Ризикнути, як ти гадаєш?

— Так. Навряд щоб він украв одинадцять годинників.

Августа знов не було цілісенький день. Еде арт торгував. Він виклав тканини й інший крам коло відчинених дверей та понаписував на них ціну. Це він дотепно придумав, люди зупинялися, читали ціни, обмацували крам, заходили й купували. Його гаманець наповнився асигнаціями, та він мав ще цілісенький завтрашній день — останній.

Ввечері він знов здибався з Теодором і сказав йому:

— Ти, кажуть, видаєш себе за мого брата?

— Що з тобою?—відповів Теодор, не піддаючись.

— Ти сказав Папсту, ніби ти мій брат.

— Це чиста брехня з боку цього товстопузого цапа! А! Тепер я зрозумів, про що йдеться!—вигукнув, ніби з полегшенням Теодор:—Я не казав, що я твій брат, я сказав тільки, що ми з одної місцевости й що ти мені все одно як брат, так добре ми знаємо один одного.

Едеварт замислився. Що-ж, це добре пояснення, цілком правдоподібне,—проте старий єврей був з чужинців, він міг і не зрозуміти Теодорових слів.

— Скільки годинників продав ти?—запитав Едеварт.

— Вісім, зараз піду складати йому відчит. У мене оста-

ється ще два годинники, а потім мій власний значить, Я давно вже мрію про годинника.

Через кілька годин, вже пізно увечері, коли майже зовсім стемніло, і Едеварт налагодився іти до крамниці й лягати, йому довелося пережити тривогу. Почалося з того, що на певному віддаленні він раптом побачив людину, що вийшла, мабуть, з якогось будинку. Тут не було нічого дивного, і Едеварта це не здивувало, але коли людина кинулася бігти, Едеварт звернув на це увагу, йому зараз-же спало на думку, що це може бути Август, що він нашурубурив, Едеварт побіг за ним. Куди він біг? Вечір був тихий, Август не помічав переслідування. Едеварт кричав Августові, але відповіді не було, людина не зупинялася і на повороті вулиці кудись зникла. Едеварт біг далі. Він помітив, що двері одного з будинків були напіввідчинені, потім захиталися й тихенько закрилися, може це вітер зачинив їх, але могло статися, що хтось увійшов туди. Едеварт вскочив до будинку й двері за ним зачинилися. Він опинився в темних сінях.—Августе!—крикнув він, але ніхто не відповідав. Едеварт, витягши руки перед себе, почав навпомацки посуватися, але наскочив на стінку й не міг іти далі, коло стінки він намацав сходи, але в ту хвилину, як він почав іти сходами, що вели на горище двері внизу розчинилися й людина вискочила. Едеварт кинувся за нею. Тепер він вже добре бачив, що це не Август, та все-ж людина здавалася йому знайомою, він вирішив зупинити її й довідатися, про що ходить. Це був один з вчорашніх танцюристів, коваль.

— Куди це ти так поспішаєш?—усміхаючись запитав його Едеварт.

Той відповів йому:

— А ти сам куди летиш? Що я тобі зробив?

Едеварт почав з'ясовувати: він думав, що з його приятелем Августом щось трапилось і він вирішив вмішатися, та вийшла помилка.

— В такому разі відчепись од мене!—промимрив коваль, та хтіз був бігти далі, він весь час озирався і був надміру збентежений й напружений.

— Та куди-ж ти?—спитав Едеварт.

— Не твоє діло! Іди геть, поки ще не пізно!

Коваль зробив помилку, відповідаючи так; такий тон

не міг примусити Едеварта поступитися, навпаки, він скочив вперед.

— Ах ти-ж чортяка!—крикнув коваль і схопив Едеварта.

Ніхто з них в сутичці не міг перемогти. Едеварт знав з досвіду, що в бійці щастить по черзі то одній, то другій стороні, й вичікував. Найгірше було те, що коваль бився ключем, до того-ж був сильний як ведмідь, і Едевартові не щастило, підставивши ковалеві ногу і звалити його.

— Ну, начувайся, комірна мишо!—шипів над ним коваль.

— А, ти б'єшся ключем!—кричав і собі Едеварт,—стерезись, щоб дідько не вхопи тебе!—І він що сили вдарив коваля, не знаючи сам, куди влучив. Та він не звалив його й цього разу; поки Едеварт його бив, коваль з блискавичною швидкістю схопив Едеварта за ногу й перекинув.

Коли він встиг піднятися, коваль уже тікав й був уже далеченько. Едеварт побіг за ним не зразу, його затримав чоловічий голос, що запитував крізь відчинене вікно:

— Що, ти дуже покалічився?

— Ні.

— В тебе кров на обличчі.

— Він бився ключем.

— Так, він зазсігди б'ється ключем.

— А чого це він так біжить?—спитав Едеварт.

— Цього я не знаю.

Тепер коваль майже зовсім зник з очей і Едеварт кинув гнатися за ним. Та яке діло було йому до цієї людини? Чому-б йому не бігати по вулицях? Едеварт пішов назад побитий і засоромлений. Приблизно в тому місці, з якого він почав бігти, він наскочив на Теодора, що стояв з Папстом і Папст тримав його за руку. Він мав цілком розгублений вигляд.

— Ну, ось нарешті порядна людина!—скрикнув годинникар.—Едеварте, йди-но сюди, вони напали на мене, хотіли мене пограбувати і вбити, ось один з них!

Едеварт вперше подивився на одного, потім на другого й запитав Теодора:

— Ти напав на Папста?

— Я!—скрикнув він з безвинним виглядом.—Не більш, ніж ти сам.

— Він був з ним разом,—запевняв Папст.—Був ще й другий, але той втік. Тільки що я ліг, як прийшов чоло-

вік, я знаю його, в нього чорне лице, чорна борода, чорна шкура, жахливий! Папст знає всіх—це коваль. Чого йому треба? Купити годинника. Ні, ні, я вже ліг, завтра! Ні, обов'язково сьогодні ввечері, бо йому треба виїздити. Я перелякався й зрозумів усе, а в снігах стояв ще хтось, значить їх було двоє, він хотів купити в мене годинника, гадаючи, що, коли я буду ховати гроші, він вихопить гаманця і втече. Скільки злоти на бідного Папста! Я лежав, він міг накинутися на мене й задушити, я злякався та не смів кричати, просто жах бере, він хотів задушити мене — Гроші! — сказав він, — гаманець!

Я почав плескати руками по ліжку, на знак цілковитої покори, я почув когось у снігах—ось оце!

— Мене! знову скрикнув Теодор.—Ви бачили мене?

— Мовчи! Той обов'язково хотів купити годинника, я розлютився й сказав:

— Коли тобі потрібні гроші, ось там вони, у скриньці! Ні, вони під подушкою,—закричав з сніней оцей! Ну, хіба-ж вас не двоє було?

— Я прийшов скласти йому відчит,—почав Теодор.

— Так, ти й бачив, як я засунув гаманця під подушку. Мовчи!

— Ні, я приходив значно раніше від коваля, і пішов, як тільки порахувався. Хіба я неправдиво розрахувався з вами?

— Він хотів купити годинника, я тремтів за своє життя, благав; ляпав по ліжку. У скриньці, казав я їм, у скриньці на долівці! Він хотів сказати,—давай ключа, а я ризикував й говорив, подивись у скриньці. Під подушкою—залунав голос із сніней. Жахлива година, сама смерть наближалася до мене, двоє вбивців. Потім він певно щось почув й нашорошився, йому зробилося страшно. Поспішай!—сказав знову голос з сніней і він вибіг. Так, ти, друже мій, був разом з ним, так, так, так!

Теодор:— Нечувана у світі брехня! Я питаю вас: ви мене бачили? Я прийшов та віддав вам гроші за вісім годинників; хіба я ошукав вас при цьому? Ні, ви скажіть мені, хіба я не правдиво розрахувався з вами?

— Торочиш все одно—розрахувався та розрахувався. Я кажу, що ти був з ним.

— Як-би це я міг бути з ним, коли коваль прийшов значно пізніше за мене?

Едеварт: — А як-же ти знаєш, що коваль прийшов пізніше?

— Так, так, ото власне, — сказав Папст, — як можеш ти це знати?

— Звідки я це знаю?.. В промітній голові Теодоровій враз народилося пояснення: — бо я спіткав коваля на вулиці, коли приходив сюди для розрахунку. А він, мабуть, ішов до Папста. Проте я цього не знаю.

— А чому-ж тепер ти знов зупинився саме тут, ти знов ішов до Папста?

— Ні, я тільки проходив тут.

— Я одягся, зійшов наниз, та ось зловив його тут, — сказав Папст. — Звичайно, він був з ним разом й зупинився, щоб подивитися, чим усе кінчиться. Допоможи мені, Едеварте!

Та що-ж міг зробити Едеварт? Власне-ж нічого й не трапилося. Гроші у Папста були цілі, він тільки на смерть перелякався. Але його оповідання було, мабуть, правдиве: коваль втік, Едеварт сам доганяв його й бився з ним. Але-ж і коваль, коли дійшло до діла, злякався та втік з місця злочину, з нього не був справжній злодій, мабуть, робив це вперше. На Стакмаркневському ярмарку не було справжніх злодіїв, все це були діточки божі, новаки, що зараз-же лякалися й тікали. Август, що знав дещо про злодіїв та розбійників, посміється, коли почує оповідання, як тікав коваль.

Але-ж присутність людини у сінях робила всю справу більш поважною, глухий поклик із п'ятьми вказував на співучасника. Поліція змогла-б, мабуть, зловити його, та де-ж була поліція? У цьому мирному містечку кожний був сам собі за поліцію, так було на всіх тутешніх ярмарках і досі все йшло гаразд. Може й справді Теодор зоставався у сінях? Та-ж і Теодор не був справжнім злодієм, а тільки хитрим шахраєм; можливо, що він ховався в той час, коли другий чинив злочин, Едеварт не врів йому. А знову, що-ж могло бути безглуздіше за цю невдалу крадіжку? Добре, що нічого не сталося, ані крадіжки, ані вбивства, тільки Папст був надмірно переляканий.

В той час, як Едеварт все це обмірковував, Теодор, підлащуючись до нього, сказав:

— Що в тебе з обличчям? Ти бився?

Едеварт: — Я бачив, як ти стояв і розмовляв з кимсь.

— Так, — відповів Теодор, — з людиною, що зветься Генрик Стен.

— А може це він стояв у сінях?

Теодор закричав: — Звичайно, це так. Ось побачиш, чи не був це Генрик Стен! Вони-ж з ковалем великі приятелі. Ну, що ви скажете на це? — тріумфуючи запитав він Папста.

Але Папст холодно відповів:

— Ні в якому разі, я можу заприсягтися.

Але тут Теодор осмілів, ін підніс кулака євреєві під саму бороду, потрусив ним кілька разів і заявив, що при-тягне Папста за його слова до відповідальности.

— Ти був з ним! — настоював Папст й не давав збити себе.

— А мені наплювать на вас! — закричав Теодор і пішов.

Едеварт з Папстом zostалися. Юнак захотів розважити старого й сказав:

— Яку гидоту вони заподіяли вам, не дали й поспати!

Папст знову захитав головою:

— Так, так, адже коваль хотів задушити мене, це були жахливі хвилини...

— Я так і думав, що щось сталося, я тільки що бився з ковалем.

— Як? З тим розбишакою? От бачиш, лице чорне, справжній вбивця. Ти добре відлупцював його?

— Він накинувся на мене на вулиці.

— Ми донесемо на нього владі.

— Добре, що ваш гаманець був у вас у скрині, — сказав Едеварт. — Та-ж він не міг-би винести важкої, залізної скрині.

— Ні, звичайно, ні. Та бачиш, Едеварте, гаманець зовсім не був у скрині...

— А де-ж?

— Той, у сінях, думав, що під подушкою, але я його обдурив: він лежав у ногах у мене, під матрацем. Коли він прийшов розраховуватися і дав мені кілька далерів, то я й справді поклав гаманця під подушку так, щоб він це бачив, але по очах його бачив я, що він не скидається на чесну людину, і не встиг він вийти за двері, як я переклав гаманця під матрац. Я обдурив його. Папст бачить

людей наскрізь. Та все-ж це був жахливий момент! Двоє вбивців!

Папст почав заспокоюватися, і Едеварт хотів уже йти.

— Як неприємно, що він накинувся на тебе!—сказав Папст.—Тобі боляче?

— Так, але і я йому виточив чимало крові.

Папст зацікавлено, мов дитина, спитав:

— Що? Виточив крові?

— Він бив мене ключем, а я знайшов собі каменя,—збрехав Едеварт.

— Чудово! Ти просто велетень, Едеварте.

Було дуже приємно, що старий радів від такої дурниці, і Едеварт брехав далі:

— Можу вас запевнити, що його я добре відчухрав, я його так бахнув, що аж зламав йому руку.

— Зламав руку!—Папст радів.—Одну з цих величезних лап!—Що-ж він, кричав?

— Ще й як кричав.

— Оце добре! Цього я тобі ніколи не забуду, Едеварте, я благословляю тебе за це. Він кричав? Стогнав?

— Ні, йому страшно боляче було, він просто вив.

— Вив? Ну, спасибі тобі, велике тобі спасибі. Ніхто крім тебе не обороняв мене, Едеварте. Яке кому діло до життя старого Папста? Ось, на—сказав Папст і занурив руку в одну з своїх кешень.—Ось тобі від мене, ось твій годинник, я вертаю його тобі.

Едеварт тільки рота роззявив.

— Я все-ж замінив твого годинника і дав тобі іншого, але я помітив це тільки згодом, вже вибач старого. А тепер візьми його, я чесна людина і хочу знову замінити його, давай сюди другого.

Едеварт рушив додому. Він не вірив Теодорові. Папстові він теж більше не вірив.

Двері до крамниці він знайшов відчиненими, замка зламаною. Що трапилося? Він увійшов і побачив у кутку, де він звичайно лягав на ніч, щось зігнуте, закутане, якийсь натяк на чоловіка—це був Август.

— Певно напився, як швець!—подумав Едеварт.

Август заговорив вмирущим голосом:

— Мене поранено, вони принесли мене сюди, довелося зламати двері.

— Ти ранений, кажеш? Що трапилось?

— Мене штрикнули ножом, вони побігли по лікаря.

Август не міг говорити, з нього текла кров, казав він, він тільки коротко розповів, що його поранив один з циркових доглядачів, скажена людина. Август був дуже пригноблений, увесь його запал зник, він повинен був умерти, здавалося, що він плаває в крові.

— Де-ж рана?—спитав Едеварт.—У грудях? Дай, я перев'яжу.

— Ні, ні, її уже прив'язано, і я лежу та придержую її, та це не помагає, я почуваю, як кров все лється та лється. Я вмираю, Едеварте. Це відплата за те, що ми вчинили, ми були божевільні, і вона теж умерла.

— Про кого ти говориш?

— Про негритянську дівчину. Ми її вбили. Нас було четверо, що напали на неї, і вона не витримала, останній, що йому вона дісталася, сказав, що вона вмерла, він задовго загуляв її рота.

— Але-ж ви зробили як свині, як негідники.

— Так,—сказав Август.

Мовчання. Август зітхнув і прошепотів:

— Ах, коли-б хто міг покласти на мене руки!

Едеварт:—Як це покласти руки?

— Так, благословити мене. Який-небудь священник.

— Тобі так хочеться цього?

— Так, здається. Коли я конфірмувався та підійшов до віттаря, то священник поклав мені на голову обидві руки і благословив мене, чи щось подібне.

Вони знову помовчали. Едеварт запитав:

— Ти сказав, що вони пішли по лікаря?

— Так, але це не допоможе, я почуваю, що сходжу кров'ю. Чи не зможеш ти знайти священника?

— Ні.

— Ти повинен-би спробувати знайти його!

Едеварт мовчав, він думав про те, що на дворі ніч.

Тоді Август почав лагідно вмовляти його:

— Я не даремно прошу тебе, Едеварте. Коли я помру, ти виламаєш мою щелепу і візьмеш собі.

— Що за страховину ти кажеш!—скрикнув Едеварт.

— Неодмінно зроби це. Візьми обценьки та й виламай її. Вона коштує гроші.

— Я нізащо цього не зроблю!

— Ти боїшся, що я буду являтися до тебе з того світа й чіплятися до тебе? Про це не турбуйся, на тім світі вона не буде мені потрібна. Це однаково, що перстень Скорові, і без персня він також мирно спочиває, як і з перснем. Ти забереш мої зуби, Едеварте, я цього вимагаю, в мене нема нічого іншого для тебе. До того-ж це й небагато, коли ти здобудеш мені священника, я буду винен тобі значно більше, крім того, може-ж вони зроблені з недоброго золота, поганенького якогось.

Хтось увійшов у двері, двоє людей та лікар. Почулося питання:

— Де він? Чи не має у вас сірника? Тоді візьміть і перенесіть його до дверей.

Август від страху затиснув рукою свою рану і лікар з труднощами відірвав його руку. Так, трохи крові на сорочці й грудях, але це невеличка кровотеча, нічого серйозного. Лікар запитав, чи глибоко увійшов ніж.—Так, глибоко!— відповів Август. Як глибоко, Август цього не знав. Дихай!— сказав лікар. Август почав дихати. Лікар, для встановлення глибини рани, встромив у неї зонда. Август з болю заскреготав зубами. Рана не глибока, сказав лікар, на що Август гірко посміхнувся й сказав:— Біль іде до самої спини!— Так, сказав лікар, це того, що ти лежав на протязі. Рану витерли ватою, намоченою у спирті, й Август скиглив, бо його палило. Його забінтували, віднесли назад у куток і добре вкрили різними тканинами з полиць. Розплачуючись з лікарем, Едеварт запитав його:

— Що, це небезпечно?

— Ні, нічого небезпечного, тільки не треба ятрити рани, щоб вона загоїлася.

Довідавшись, що сказав лікар, Август знову гірко посміхнувся. Взагалі два перші дні він тільки й робив, що гірко всміхався, але пізніше, коли рана почала свербіти і він зрозумів, що вона гоїться, Август підбадьорений почав розповідати, як саме сталося нещастя, при чому він не милував людини, що не вміла краще вдарити ножем. Він глузував з неї й вигукував:— От, коли-б це трапилося в іншій країні, тоді-б...

Звичайно, в цій історії була замішана жінка, та сама муштрувальниця звірів, що з нею Август сприявлявся. Останні дні він з вечора до ранку проводив у цирку. Загравши там на пробу на своїй гармонії, він склав угоду, зобов'язавшись виступати один раз в кожному сеансі, дама була з ним особливо привітна і дозволила поцілувати себе. Август повинен був грати свого славетнього марша, а в той час, коли вона виходила з двома хижакми по боках, то обривати музику на середині такту та затихати — цей номер Август вивіз з своїх далеких мандрівок. Все йшло гаразд, директор обіцяв Августові два далери за вечір, він написав плакати про його виступ та повісив їх при вході до цирку.

Отже Август заграв, а слава, що лунала про нього після танцювальної вечірки, приваблювала все нових та нових відвідувачів. Те, що він раптом уривав посеред гри, ніби смертельно злякавшись, примушувало публіку здригатися, директор тер руки від задоволення, дама була захоплена.

Так, усе йшло чудово. Трапилася лише одна маленька неприємність: під час третього сеансу з'явився один юнак, що був доглядачем, та зажадав, щоб Август не підходив занадто близько до дами. — Ось як! — відповів йому Август, засміявшись своїми золотими зубами. Але доглядач все вимагав свого, та заявив, що дама його наречена. — Я не вірю цьому, — відповів йому Август. Тут доглядач розлютувався і став присягатись та божитись, що Август відповідатиме за це, — присягаюся своїм гонором! — сказав він. На це Август тільки ще дужче виширив свої золоті зуби та порадив доглядачеві не вживати таких дзвінких та бучних виразів. — Геть! — сказав він.

І доглядач пішов.

А Август почав грати для останнього сеансу, та грав так, ніби ходило про його життя, він намагався перевищити самого себе, пролунав Наполеонів марш, що його до того не знав ніхто, потім серед гри він урвав і — його завдання було виконане. Та коли дама показувала фокуси з ведмедем та вовком, з'явився додаток: коли вона почала виходити, Август дограв марша до кінця. Це було незвичайно, до того-ж по-за програмою; глядачі плескали й кричали, дама знов з'явилася, дякувала й кланялася, Август

грав. Нарешті він склав гармонію і вийшов. Він пішов по нагороду.

Він пішов за лаштунки, де дама вже чекала його, вона кинулася йому на шию і дуже йому дякувала. Тут раптом з'явився доглядач, шпортонув його смертельно ножом і знов зник.

— Тут, певно, знялася метушня, Август упав і вже нічого не бачив, він чув крики й вигуки навколо себе, прийшов директор, ще якийсь чоловік з золотим шнуром коло кашкета — мабуть поліцай. Та його не злякалися, почали кидати на нього кінським кизяком, так що він, рятуючи життя, примушений був тікати.

— Хто кидав кизяками? Решта доглядачів?

— Ні, в них тільки один доглядач. Знаєш що, — сказав Август, — боюся збрехати, але мені здалося, що й дама шпурляла кизяком, щоб рятувати свого доглядача. Така ганьба!

— Ну, а що було далі?

— Цього я не знаю, — відповів Август. Але якісь з глядачів прийшли, допомогли мені й принесли сюди. Вони-ж збігали по лікаря, милі люди, не знаю, хто вони... Так, так, так, — сказав Август, — я-ж міг вмерти зразу! А тепер, Едеварте, піді-но та одерж мої два далери з цирку, я не маю ані шілінга.

— Добре, якщо цирк не виїхав ще вчора, разом з усіма, — відповів Едеварт, але я піду подивлюся.

— А потім зайди до дами та візьми в неї мого годинника, — закричав йому услід Август. — Я їй його позичив.

Едеварт побіг та швидко вернувся. Звичайно, цирку вже не було. Вперше за весь час він насмілився висловити докір своєму приятелеві:

— Отже, ти знов позбувся свого годинника, і новісенського годинника!

Так, йому самому шкода годинника, та що-ж робити! Їй було дуже незручно, вона ніколи не знала, котра година, йому-ж не хотілося бути остільки нечемним та скнарою й відмовити їй. Проте, — сказав Август, — врешті плювати на це, годинник був нікуди негодящий, він раз-у-раз ставав. Тут і Теодор устряв у розмову.

— Так, чорт зна що за годинники ми продавали! Мій

теж стоїть, щоб-то він ходить тільки тоді, коли я трясу його. А я цілісеньких два дні заробляв його.

Купці й публіка роз'їхалися, ярмарковий плац прибрали, в містечкові запанувала тиша. Едеварт та Теодор зоставались ще на деякий час і чекали, поки Август видужає, але ось і вони призначили день від'їзду.

Август потроху починав підводитись і почував себе зовсім добре, але він страшенно турбувався, що першого вечора так відверто висловлювався перед Едевартом, тому він раз-у-раз глузував з того чоловіка, що шпортонув його ножем; боже, як невдало він це зробив, йому просто сором за нього, певне в нього пучки задубіли. Август досадував, він звик, щоб удар ножем був те саме, що смерть, казав він, а це що? Це тільки морочить людей і їх марно турбує думка, що їх забито. Добре було-б розшукати цього доглядача...

Х.

Іоакім тепер розпочав розширювати свій хлів; треба було побудувати ще двоє стійл, лише двоє, а не троє, і ніякого стійла для коня. Август устрям був у це діло і запропонував зробити окремий куток для телят, але це було одкинуто. Август не образився, він звик уже, що йому одмовляли, та Іоакім зробив це дуже ущіпливо, він запитав, чи не збудувати йому ще стійло і для канарейок. Август хотів працювати і на закладах фундаменту, він був певен, що видужає, коли й не буде звертати уваги на свою рану, та й на цей раз йому не дали працювати. Це вже його образило, а особливо, коли він побачив, що на роботу прикликали чужого тесляра.

Август не міг сидіти без діла, і тому він почав робити поштову скриньку. Він пофарбував її в криваво-червоний колір і попросив Іоакіма написати виразним шрифтом слово «Пошта», потім прибив її коло дверей крамниці і запишався. Люди дивувались, для чого йому поштова скринька, коли тут нема поштової станції, Август-же запитував їх, чому поштові скриньки можуть бути коло сільських крамниць в Австралії, а тут не можуть: мешканці Полену можуть тепер приходити і вкидати свої ділові чи любовні листи в скриньку, а ті, що ходили до церкви, повинні будуть раз на тиждень брати їх з собою.— Крім того,—казав Август,—треба вже домагатись, щоб і в Полені відкрили поштову станцію,—містечко вже для цього досить велике.

Що не кажіть, а він зостався таким, як і був, і навіть смертельний удар ножем не приборкав його, Август і тепер був найвидатнішою в Полені людиною, він-же об'їхав увесь світ, і було приємно мати у себе такого Августа. Та чому-ж це дівчата в окрузі мріяли про нього тоді, ба-

гато років тому, коли він вперше вернувся додому, а тепер перестали? Може тому, що він не мав великого достатку, та хіба в окрузі багато було заможних? Дівчата насміхались з нього, не криючись, запевняли, що люблять його і ладні померти на його гробку, та Август навіть не боронився, він лише прищулювався і всміхався.

І все-ж таку людину приємно було мати на селі, він оживляв усіх і вмів справляти вражіння. Його зоря то світила високо, то падала в безодню, і коли-б він врятував своє багатство, що потонуло разом з баркою «Сонячна», то був-би тепер блискучим героєм всієї місцевости. Не довго життя його було таке казкове, дальші роки зовсім були кепські, та він не знав ледарства і навіть в нещасті зоставався діяльним. От хоч-би ця поштова скринька, що огняною плямою прикрашала стіну крамниці! Через неї вся стіна зробилася помітною, в кінці літа навколо неї з'явилися ще оголошення і плакати, повідомлення ленсмана чи священника, часом навіть міністерські оголошення з норвезьким левом зверху. Поштова скринька сприяла тому, що роздрібна крамниця зробилася громадським місцем.

Маленька Пауліна сама господарювала тепер у крамниці, все проходило через її голову й руки—закупівля і продаж, ціни і кредитування. Вони рівно йшли вперед. Вернувшись з ярмарку, Едеварт віддав їй незначну решту непроданого краму і всю вторговану суму. Цим він повернув усі видатки, що їх Іоакім витратив на збудування крамниці, і тепер знову все належало одному Едевартові.

— Тепер ти сама будеш хазяйкою крамниці,—сказав Едеварт,—я одмовляюсь од неї, вона мені більше не потрібна.

— А ти що робитимеш?—спитала сестра.

— Справді, що робитиму?—думав і Едеварт. Він все більше й більше занепадав, цілі дні не робив нічого, заріс волоссям, лягав спати рано звечора і засинав тільки під ранок. Що-ж Август? Скінчивши поштову скриньку, він почав будувати вал над криницею, щоб на нього намотувати вірвовку од відра. Це була велика полегкість для Пауліни, якій взимку доводилось напувати кількох корів. Потім, не кажучи й півслова, почав працювати коло хліва, і найманому тесляреві не було вже чого робить. Тоді Август

почав керувати роботою і з власного почину поширив первісний план. Тепер уже й Іоакім переконався, що треба мати окреме стійло і для телят, та він не показував цього і нарочито гостро питав Августа:

— Ну й для чого це?

— Та треба-ж мати місце і для телят,—відповідав Август.

— Стільки місця!—кричав Іоакім,—та тут-же стане шестеро телят!

Август лише бурмотів щось. Врешті він все-ж здійснив свій намір, а Іоакім грозився помститись, коли хлів буде закінчено.

Такий був Август, живий, нестримний, завжди захоплений роботою, божевільний і—корисний.

А Едеварт? Можна було побоюватись, що врешті він з милости оселиться в Хозеї і Езри, їстиме там чужий хліб аж до смерті. До цього часу він гарно робив усяку роботу, за яку він брався, а тепер ні до чого не брався. Те, чого він потребував і що могло допомогти йому, не полягало в одноденній роботі,—він, як той рак, примушений був, щоб зібрати свої думки, розпочати довгий терплячий відступ.

Він одержав листа од Ромео Кноффа, дуже доброзичливого листа, та серйозного змістом: чи не може він, Ромео, продати за нього Доппен, коли він сам, Едеварт, не живе там і не обробляє як слід землі. У сусіда Кареля два дорослих сини, і він радо придбав-би для старшого цю садибу. Ромео пропонував забрати назад майже невживані ліжка з усіма приналежностями, що тепер зовсім непотрібні Едеварту,—взагалі, зробити все, що од нього залежить, щоб покрити борг в крамницю. Човна теж можна було-б продати разом з садибою, бо для нового господаря він знадобиться, питання про водоспад поки що не вирішується, Едеварт може і надалі володіти ним. Якщо Едеварт коли-небудь потім схоче продати його, а Ромео—купити, то може повстати справа про збудування на ньому млина; тоді Ромео охоче запропонує Едеварту стати управителем підприємства, як казав про те його друг, Август.

Увічливий і поблажливий лист, що кінчався привітанням од батька і од самого Ромео. Дивна річ, до чого Едеварт одірвався од всього свого: цей лист од чужої людини з чужого краю зворушив його, як щось рідне, він забув

про змарновані в Доппені дні і роки, і його на хвилину знов потягло туди. Він попросив Іоакіма одписати, що він не заперечує проти продажу Доппену і дякує Ромео за його ласку до нього.

Ото-ж він зостався без садиби на півдні, тут він мав крамницю, якою не хотів володіти, виходить, що він був скрізь безпритульний і чужий. Він розповів Августові про свої справи і той сказав:

— Ти поїдеш зо мною, нам обом час уже витрястись звідціль.

Час минав, над прибудовою до хліва з'явилась покрівля, треба було лише розподілити приміщення на стійла. Якось увечері Пауліні пощастило умовити Іоакіма поїхати човном за тріскою, вона запевняла, що без риби їй важко буде прогодувати всіх чоловіків. Ці ніби прості і звичайні слова були словами змовниці, бо Август з Едевартом працювали всю ніч, обливаючись потом, і поперегороджували хліва, як хотіли. Пауліна прийшла і трохи посиділа коло них, та коли став наближатись час Іоакімового повернення, вона встала, сказавши, що краще піде додому і не буде заважати їм.

Коли під ранок вернувся Іоакім, то приятелі закінчували вже роботу коло великої загорожі для телят: вони одгородили чимало місця для телят, а з решти зробили стайню!.. стійло для коня. Крім того, вони вирішили, що для коня треба зробити окремий вхід, і прорубали в стіні нові двері.

Іоакім спинився, як вкопаний, роззявивши рота. Та хто знає, може він все-ж догадувався про те, що мало трапитись. Він прикинувся, що все це так його вразило, що він ледве на ногах тримається і промовив:

— Та ви зовсім збожеволіли!

Злочинці мовчали.

— Я вас питаю, що це означає?

— Що це означає?—покійно повторив Август.

Едеварт спитав:—Хіба щось не так? І він почав просити вибачення за свої огріхи; а втім він робив лише те, що йому наказували.

Тоді заговорив Август; він вважав, що треба говорити ласкаво й запобігливо;

— Бачиш, таке діло, Іоахіме, я зрозумів під кінець, що ти говорив правду, а я помилявся. Загорожа для телят таки справді надто велика. От ми й одгородили місце для двох худібок, хіба ти не погоджуєшся, що його для них вистачить? Мені хотілось-би знать твою думку.

Іоахім пронизливо глянув на нього:

— Коли-б оце не риба в руках, я показав-би тобі, що я думаю!

Едеварт намагався допомогти йому і промовив улесливо й прислужливо:

— А ти поки-що поклав-би свою рибу.

Август швиденько додав:

— То правда, що в нас вийшло зайве приміщення, та воно-ж нікуди не втече.

Тепер Іоахім мав такий вигляд, ніби він ледве стримується, щоб не закричати на все село, він став одв'язувати од низки риби одну рибину; він робив це ніби без всякого значення і в той-же час запитував:

— То що це тут ви зробили, стійло для коня?

— Атож, для коня. Принаймні, ми так думаєм.

— Для якого-ж це коня?

Тут знов почав говорити Едеварт:

— Так он яке діло! А я думав, що ви дійшли до згоди, щоб саме будете будувати. Коли-б я знав, що ти не хочеш будувати стайні, я й пальцем-би не доторкнувся до твого хліва.

В цей момент Іоахім одв'язав одну тріску і з усього розмаху ляснув Едеварта сирією рибою по обличчю. Август, побачивши це, трохи одійшов на бік, щоб на крайній випадок устигнути одскочить; Едеварт стояв, спльовував і витирився.

Іоахім обернувся до Августа і почав помалу наближатись до нього:

— Завтра-ж розкидаю вашу стайню. Я не хочу вдавати дурня і мати стайню без коня.

— То так, у тебе повинен бути кінь.

— Який це кінь, я вас питаю?

Тепер Іоахім був уже так близько, що Август, перед тим як одповісти, почав знову одходити далі.

— Едеварт каже, що не можна господарювати, маючи п'ять корів і ні одного коня.

— Коли-ж це я казав?—скрикнув Едеварт, ніби з неба впавши.

— Ну, як-же, Едеварт скаже! Говорить і не думать—на це він майстер!—розгарячившись кричав Іоакім. — До того-ж у мене й не п'ять корів, а лише три.

— А та корова, що стоїть у Хозеї?

— Хто це тобі сказав?

— Виходить, чотири,—сказав Август.

— Виходить, чотири,—передражнив його розлючений Іоакім.—Як там не є, все одно п'ять не вийде.

— А весною купиш ще одну, і тоді буде п'ять,—сказав Едеварт і одійшов як можна далі.

— Чорти батька зна що говориш, яку п'яту корову куплю я весною?

Едеварт почав виправдуватись:

— Та сама-ж Пауліна казала про це. І потім—коли вже в тебе п'ятеро стійл...

Іоакім трохи помовчав.

— Пауліна?—сказав він.—А що вона знає? Врешті, ясно, що ви й Пауліну підмовили; добре, що я знаю про це. Чи чули ви таку штуку! Та Пауліні я вже ні за що не оддам цієї риби, краще оддам комусь іншому.

І Іоакім ніби ненароком ступив так, що опинився коло Августа і вдарив його рибою по голові.

Всі троє засміялись, та Іоакім сміявся поки що досить злісно. Він широкими кроками підійшов до Мартінусової хати і повісив на клямку дверей всю низку риби.

Звичайно, він не став розкидати стайні, довелось Іоакімові потерпіти, щоб вона постояла, поки він купить коня. Та йому й не таке ще доводилося зносити од цього божевільного Августа, бо йому не вдалося перешкодити за другу ніч збудувати поруч з хлівом маленького смішного курника, відкіля кури могли вільно заходити до корів. За це добре діло Пауліна хоч тихенько, але щиро дякувала його і обіцяла колись гарненько оддячить, а коли Іоакім став вимагати пояснень, Август гостро відповів йому:

— Що-ж, по твоєму, хіба тільки у Габріельсена можуть бути кури.

Останні дні свого перебування в Полені Август був особливо запопадливий. Він пішов до старшини Каролуса і став вимагати од нього поштової станції для своєї по-

штової скриньки. Август, бач, не зносив такого стану, скринька висіла на стіні крамниці вже багато часу, а в неї й досі не вкинуто ні одного листа, це все тому, що не було поштової станції. Адже треба увійти в становище людей, наприклад, Іоакім передплатив газету і не може одержати її інакше як не в неділю, пішовши до церкви. Треба, щоб вся громада взялась за це діло. Іоакім писав протоколи і обіцяв скласти дуже гарну заяву: Полен, мовляв, велике село, сусідні села постійно перебувають в стосунках з ним, священник, ленсман і інші, що пишуть багато листів, мучаться без поштової станції і даремне молять про те, щоб станцію було засновано, а найперше старшина Каролус, який постійно пише до амтмана й уряду від імени всього Полену, потім Пауліна, що цілий рік надсилає рекомендовані листи і великі суми грошей своїм купцям. Без поштової станції ніяк не обійтись, сказав Август, і вона в нас буде!

І Каролус не заперечував, він погодився з Августом, він обіцяв на найближчих зборах громади розглянути цю справу.

Каролус сказав:

— Спасибі, що ти подумав про це, Августе, майже кожного дня трапляється, що мені треба надіслати важливого листа і доводиться носити його в кешені, аж поки він зовсім не зімнеться і не забрудниться. Я буду старатися провести це діло, гадаю, що воно неодкладне.

Сердешний старшина Каролус, він з радістю зробив-би що-небудь, він був доброзичливий та незлий, та дуже розумним він не був ніколи, а зараз його обсіли інші думки і не давали йому спокою. Треба було встигнути з господарськими справами, ось незабаром і косовиця почнеться, а допомоги, крім Теодора з гилою та ще й ледачого, не було ніякої. Анна-Марія теж мала вернутись. Каролус одержав про це звістку, він все думав про це і не міг ніяк придумати, як йому триматись, коли вона приїде. Ну, звичайно, пошта в них буде.

— Я приїду потім подивитись на неї!—сказав Август.

— Хіба ти від'їжджаєш?

— Так, я їду.

— Куди-ж ти їдеш?

— Найперше я хочу достатись до Індії і Південної

Америци. Там у мене є сякі-такі скарби, я мушу до них навідатись.

— До Індії і Південної Америци!—повторив Каролус.— Виходить, що ти не швидко приїдеш знов?

— Ні, не швидко. Та коли мені треба буде написати листа чи послать яку скриню чи що-небудь там, то я адресуватиму їх на Полен, на поштову станцію, так що дивіться мені, щоб вона була збудована.

Август зібрався остаточно. Йому не повелося підмовити їхать Едеварта, та це ще не означало, що Едеварт назавжди зостанеться в Полені. Йому, справжньому бродязі, дуже хотілось-би поїхати і побродити по світу, і в Полені ніщо його не затримувало, та йому не хотілось просити в Пауліни грошей,—адже вона тільки що вирядила Августа.

Август збирався до Бергена, щоб там стати за матроса і поїхати в чисте море. Пауліна щедро наділила його одежею й білизною, Езра і Хозеа обоє прийшли з ним попрощатись, старий батько взяв його за руку і побажав йому щастя і божого благословення, Іоахім і Едеварт взяли одвезти його до пристані.

Едеварт розмовляв з ним, як старший брат і товариш, що вже ніби нічого не любив і всього зрікся на цій землі.

— Дивися-ж, наймись, щоб їхать в чисте море, і вже тримайся цього!

На це Август не відповів йому, а сказав:

— Мені досадно, що ми не догадались прибудувати ще свинюшника.

Іоахім теж нічого не відповів.

Коли вони приїхали до пристані, у фьорді вже стояв пароплав. Август швиденько одвів Едеварта на бік і сказав йому:

— Пригадуєш, вночі на ярмарку, і коли я лежав, я сказав, що нас було четверо і що ми убили її,— все це неправда.

— Я так і думав.

— Ти-ж і сам розумієш, що це зовсім неможливо! Нас-же було четверо, і ми все-ж таки люди. І ти, будьласка, про це не розказуй!

— Добре, я не буду розказувати.

— І за те, що ти не побіг за священником, за це я щиро вдячний тобі, і про це, будь-ласка, не дуже розводься.

— Добре.

— Бо тоді тебе будуть гонити звідусіль. Я знав одного чоловіка, з яким це трапилось, так його прогнали зо всіх суден і з усіх пристанів, і ніхто не хотів їздити з ним.

— Тобі ні для чого лякати мене,—сказав Едеварт.

— На пароплав!—викрикнув експедитор.

Брати поїхали додому. Вони говорили про того, кого тільки-що випровадили, і Іоакім сказав:

— Все це так дивно, може його нам послала доля.

— Як це так?

Іоакім не вмів сказати ясніше,—ну, ніби доля послала його! Як би там не було, та протягом останніх дванадцяти років Август був душею життя й роботи в Полені. Все походило від нього. Добре й лихе, успіх і невдача, тимчасові невдачі. В той день, коли навколосвітній мандрівник зринув з глибини і темряви, він заразив усіх в селі й околиці, він став за джерело всього. Він зробив багато гарного, — сказав Едеварт, — і працьовитий Іоакім, що передплачував газету, погодився з ним. Хіба не можна сказати, що ніби хтось послав їм цього Августа?

Вони обидва були сильні й невтомні гребці, вони везли з пристані крам для крамниці, човен був гарно навантажений, та погода була препогана. Вони так сиділи на веслах, що Іоакімові було видно лише Едевартову спину, і тому він висловлювався вільніше, ніж коли-б брат сидів до нього лицем.

Едеварта здивувала тріхи ця Іоакімова балакучість, в тоні його було щось особливе, щось братське, а може не так братське, а просто ласкаве.

— Він був такий, що якимсь відмінив нас,—неясно висловився Іоакім.—І він то підтягав нас догори, то тяг до низу. Ти згоджуєшся зо мною?

— Правда, я думаю, що так воно й було,—відповів Едеварт.

— От я, наприклад, міг-би обійтися і без коня.

— Ні,—сказав Едеварт,—не міг-би.

— Справді, ти так думаєш?

Вони гребли і думали, все гребли й думали.

— Він дуже помагав нам будуватись,—сказав Едеварт.

— О, так,— промовив Іоакім.— Та в ньому було щось чудне, з ним ми не знали ні згоди, ні спокою. Він був чужий нам і вносив у наше життя багато чужого. Зараз в Північнім селі придумали випоювать телят і потім продавати їх на заріз у внутрішні села. І добре заробляють.

— А хіба це так уже недобре?

— Не знаю, може й добре.

— І причиною цьому Август?

— А мабуть що він,—одно викликає друге, тому воно так і виходить. Колись тут було спокійно, батько наш був бідний, і він спокійно зносив свої злидні і не нарікав, так само й мати. Пам'ятаєш, коли ми дарували їй що-небудь, вона говорила, що не може дозволити собі такої розкоші, і потім, пригадуєш, коли хто-небудь з нас приносив їй відро води, вона говорила, що через нас вона стане ледачою. І це вона, мати, що завжди була хвора.

Едеварт все це пам'ятав.

— Це дуже негарно так робить з телятами,— сказав Іоакім,—зоставить їх у себе, звикнуть до них, а потім щоб ізішли їх багачі! Раніш цього не було. Ми розводили тварин, любили їх, і не було раніш так, щоб ми продали корову, не знаючи, як їй буде на новому місці; це швидче скидалось на те, ніби оддають на виховання дитину. Та тепер ми вже не такі, ми перемінилися.

Едеварт не міг зрозуміти, що це робиться таке з його братом Іоакімом, все-ж він відповів:

— Так, ми перемінилися.

Помовчавши досить довго, Іоакім говорив далі:

— Він не мав ні батька, ні матері і він не знав, що то означає бути вдома. Коли він вернувся до нас, він був усім чужий.

Едеварт починав розуміти, що молодший брат говорить з якоюсь метою і йому стало зовсім ясно, що саме він хоче сказати, коли Іоакім раптом спитав:

— Як ти думаєш, Едеварте, що було-б з нами, коли-б у нас не було ні батьків, ні родини? Нам жилось-би не краще, як Августові!

Ще виразніше натякаючи на Едеварта, він вів далі:

— Я не думаю, щоб це комусь було корисно бути безпритульним і тинятись по світу, ми повинні бути там, де ми вдома.

Едеварт не засміявся, він поставився уважно до цих слів, подумав про них і сказав:

— Це правда, та непогано обдивитись і попробувать, де ми найбільше всього почуваємо себе вдома.

Іоахім:—Можна подумать, що ми не вдома там, куди нас закинула доля. В такому разі вона не закинула-б нас сюди. Ось, наприклад, Август: дитиною він ріс в одному домі, пам'ятаєш? Потім там не вистачило засобів тримати його, і його віддали в інше місце, де йому давали більше їсти і краще зодягали. Та через три тижні він утік назад. Ти чув, як він про це розказував? І пригадуєш, він говорив, що ніколи потім в житті він не знав такого горя, як тоді, коли його взяли з першого бідного дому.

Все це Едеварт пам'ятав.

Іоахім:—Ти кажеш, треба попробувать, де нам краще,— ну, що-ж, він пробував! Хіба ми більше вдома там, де нас краще годують, краще вдягають, де більше грошей? Тоді ні батько наш, ні мати не були-б задозолені і не дякували-б богові, що живуть в Полені, а вони були, мабуть, куди щасливіші, ніж Август та й багато інших, що бродять по країні і не мають притулку. Що ти думаєш про це?

— Я нічого не думаю,—промимрив Едеварт.

— Та і в нас в північній частині округи є такі люди, що не хочуть більше zostаватись вдома, вони почали збирати гроші на дорогу, ось тому то вони й роблять так з телятами, а часом продають і корову, бо вони наслухались Августових теревенів, теж лаштуються до Америки.

— Багато людей готовляться їхати туди,—сказав Едеварт.

Іоахім:—Та, надіюсь, не ти?

— Може й я збирався раніш, та тепер я вже цього ні в якому разі не зроблю.

— От і добре! Пшеничні поля і гроші, казав Август, та він-же був не тутешній, він тільки сюди приїздив, господь бог дав йому волю скрізь блукати по світу. Ми не стаємо щасливіші тільки од того, що краще їмо.

Едеварт повернувся на своєму місці, глянув братові просто в вічі і сказав:

— Коли так, то я не розумію, для чого тобі п'ять корів, коли для наших батьків досить було дві?

— Дуже дивно, що ти не розумієш,—відповів Іоахім. —Згадай, що батько й мати це тільки двоє людей, а нас,

братів і сестер, четверо і нам треба вдвічі більше, ніж двом. А потім нам треба обробляти нашу рідну землю, тоді нам не доведеться купувати стільки харчів за кордоном та ще мучитись од податків і мита. Та це не все, найголовніше, що ми, роблячи так, уникнемо Августової долі: нас не вирвуть з корінням з нашого убогого ґрунту і не посадять на кращий, відкіля нас потягло-б назад до біднішого. Я читав, що жир не завжди буває корисний, навпаки, що жир, зайвина, ніколи не дає користі.

— Ти все читаєш та читаєш, — сказав Едеварт, — та якесь же значення й жир має?

— Може яке й має. Я угноюю, наприклад, баговинням, про це я довідався з книжок. Ну, добре, — ти може бачив отих п'ять осик, що ростуть на вигоні? Ні? Ти тепер не ходиш на поле. Там тепер стоїть п'ять осичок. Чотири міцненькі, з густим листом, а п'ята менша і листя дрібніше. Мені стало шкода її, і я захотів допомогти їй. Одного разу, в неділю, я взяв з собою відро коров'ячого перегною, обережно зрізав дерен і угноїв навколо коріння, потім полив і зверху знов заклав дерном. Це було минулої осені. Тепер літо — на маленьку осичинну напали парші, якась біла крупчаста висипка вздовж усього стовбура і листя стало ще гірше. От бачиш, вона потрапила в щось чуже і заниділа.

— Та вона-ж ниділа й раніш?

— Ні, ні; вона росла, як могла, та своїми силами, вона була лише менша од інших. Адже не всі можуть бути однакові на зріст?

Коли почалась косовиця, Едеварт по черзі працював то з Іоакімом, то з Езрою, бо їм обом треба було допомагати. Він не жалів себе і гарно працював, можна було подумати, що він назавжди вирішив залишитись в Полені, він не являв собою нічого особливого, вроді шкіпера чи купця, він був як і всі, і здавалось був задоволений, що він тепер майже ніщо. В крамницю він навіть не заходив, зате охоче йшов прогулятись на поле; певне, він запам'ятав братові слова: він був і на вигоні і бачив п'ять осичин.

Життя в Полені точилось як і завжди, дуже рівно і одноманітно, як і в усій окрузі. Не з'являлось якоїсь помітної людини, найпомітнішим був, можливо, Каролус, що

залишився один як палець і запустив собі живота, він володів своєю садибою і нікому нічого не був винен. Коли-б в Полені був лікар, він був-би найпомітнішим, бо лікар учиться сім років, поки все вивчить, не те, що поштмайстер, чи органіста. Та в них не було свого лікаря, у них був спільний лікар з сусідньою округою, і він постійно перебував там. Та вони обходились і без нього; у Внутрішнім селі купували телят з північної частини Полену, дзвонар Нонсен курив свою люльку, йдучи кожної неділі до церкви на службу, а сам священник добивався парафії далі на південь, неодмінно далі на південь. Так усе й животіло, як уміло.

В серпні тріска висохла. Офотенський рибалка виплачував зароблене і пускав у обіг шілінги. Бідний старий шкіпер цього року купив лише три чверти звичайного вантажу, щоб вистачило розплатитись з тими, що працювали на скелях. Це було дуже сумно.

А Теодорові і Рагні все було байдуже, вони були найлегковажніші. Теодор косив сіно для старшини Каролуса, він працював, як умів, і не сказати, щоб кепсько; коли-б його найняв не Каролус, він найнявся-б до когось іншого, він не журився. До всього цього, він умів гарно стригти, і все село по неділях після одправи бігало до нього; його без ліку частували кавою, а часом випадало і попоїсти де-небудь. Ця блідосіра і виснажена постать, що колись пишалась в гарних чоботях і з годинником, який не йшов, являла собою своєрідну і до всього байдужу мішанину злиднів і шикунства.

Рагна, маленька Рагна, його дружина, могла врешті докорити його недостатністю енергії, і це була-б правда, та це не означало, що вона нападала на нього чи сильно гнівалась. Рагна була задоволена, Едеварт привіз їй нової тканини на плаття і вона сама пошила його собі і могла в ньому показатись по дорозі до церкви; вона так само через кожних два роки приводила дитину, видужувала і зоставалась такою само Рагнуою. Коли-б чоловік розказав їй про свою пригоду на ярмарку, вона, певне, плюнула-б і сказала:—Як тобі не сором! Ти, можна сказати, держав у руках повно набитий гаман, а прийшов додому ні з чим!—А Теодор одповів-би:—Ми всі повинні були робити краще те, що ми робимо!

Та ось трапилось кілька несподіванок.

Одного разу, в неділю після обіду, Іоахім сидів і читав газету, що приніс із церкви.

— Папст помер!—сказав він.

— Папст помер?—перепитав Едеварт,—прочитай, як там написано!

Про цю смерть було написано цілий стовбець, сумовите і співчутливе розповідання, присвячене його пам'яті: старий продавець годинників був званою особою вздовж всього побережжя і певне не залишив по собі ні одного ворога. Часом він обдурював, розповідали багато смішних випадків, коли старий Папст одводив очі удаваним знавцям, що звали його просто Мойсеєм і показували, що знаються на годинниках; він розпродав без ліку препоганих годинників, що йшли день-два, а потім спинялись. Та Папст зовсім не був такий наївний, як це могло видатись; поруч з обманником в ньому жила й інша людина. В Крамсунді, наприклад, він оддав зовсім дарма дуже гарного срібного годинника одному хлопцеві, якого він може раніш ніколи й не бачив, а коли всі почали дивуватись, тоді Папст пояснив, що хлопчик був сином гарних батьків і сам мав добре серце. Такі-ж випадки траплялись і на півночі країни. Яка причина цьому? Часом дуже багато справжніх обманів, а часом і зовсім несподівано—зовсім протилежне. Його безпосередньо зворушувало гарне обличчя, і він тоді не думав про власну користь, молодь особливо любила його, він знав, як багато важить в юнацтві ланцюжок, випущений поверх жилетки, і Папст часто давав у борг юнакові, якому хотілося мати годинника. Тепер цього поважного праотця вже не зустрінеш нігде на прибережних ярмарках. Дехто казав, що в нього був чималий капітал, а відомого адвоката було вчасно покликано до постелі присмертного діда...

Потім трапилось, що Пауліна увійшла якось увечері в кімнату і сказала:

— В поштовій скринці був лист. Я зовсім випадково заглянула туди і побачила його. Це тобі,—сказала вона і передала Іоахімові листа.

Боже мій! То був маленький, зім'ятий лист од якоїсь дівчини,—певне його якось вночі всунули в скриньку.

Іоахім почервонів, як рак, побачивши його, і зараз-же вийшов. Вранці його не знайшли вдома.

— Певне він пішов у північну частину села,—сказала Пауліна.—Там живе одна людина, що збиралась їхати до Америки, вона тепер, здається, передумала. В північній селі їх багато, що хочуть їхати до Америки, і всім їм треба грошей на дорогу. Цікаво, чи поведеться Іоахімові одговорить їх од цього!

Так, здається все обійшлося щасливо, Іоахім співав, їдучи додому, певне, він досяг свого...

А найвидатніше трапилось ще через кілька днів: зовсім несподівано на ім'я Едеварта прийшов грошовий лист. Гроші прислав йому адвокат з Трондгейма, чотириста крон і ере, що, по старому, складає сто далерів. Щось неймовірне і несподіване! Сто далерів од старого Папста! Од Папста!

Ще рік тому Едеварт не знав-би, як і дякувати за ці гроші і з'їздив-би на ці гроші до Америки, а тепер він поставився до цього спокійніше і ні на хвилину не замислився, на що їх вжити. Адже він збирався осісти в Полені, жити й померти в Полені!

— Що такого доброго зробив ти для Папста?—спитав Іоахім.

Едеварт похитав головою й одповів:

— Ти питаєш мене, а я так само можу спитати тебе!

Вони ще раз перечитали листа од адвоката коротко і зрозуміло, всього два рядки:

«Виконуючи передсмертну волю годинникаря Папста, надсилаю вам чотириста крон. Про одержання просимо повідомить».

Іоахім написав подячного листа.

Раз в неділю прийшов Езра і спитав, де Едеварт. Його не було вдома, він, мабуть, був на полі, куди він часто ходив прогулятись. Езра ходив до церкви і приніс з собою газету Іоахімові, а Едевартові листа, листа з Америки. Вони подивились на нього,—жовтій, ніби шкур'яний конверт, адресу написано швидким і тонким письмом і багато штемплів.

Покликали Пауліну, вона прийшла і подивилась на листа.

— Чи не спалить нам його?—спитав Іоахім.

Двоє глянули на нього, Пауліна злякалась, вона сказала стиха:

— Ні, не можна!

— А ти що скажеш, Езро?—спитав Іоакім.

— А хто його знає,—відповів Езра.

— Та давайте спалимо!

Пауліна ще раз сказала:

— Ні, цього ми не можемо зробити!

Іоакім сказав:—Тоді я сам спалю.

Він узяв листа і хотів піти, Пауліна спинила його:

— А що сказав-би ти, коли-б я спалила твого листа, що лежав у скриньці?

Іоакім на хвилину замислився, швидко віддав їй листа і сказав:

— Ну, роби як знаєш!

Дорого дала-б Пауліна, щоб бачити лице Едевартове, коли він читав листа, та він сховався в свою кімнатку і довго залишався там. Коли потім він вийшов, щоб випити післяобідньої кави, вигляд його був такий, як і завжди,— він думав про щось далеке і мовчав. Після кави він знов пішов на поле.

Потім якось-то забулось про Едеварта і про його листа, бо прийшов Каролус, більше збентежений, ніж завжди, він теж був у церкві і одержав точні відомості про Анну-Марію: вона була уже в дорозі і мала приїхати першим пароплавом. Каролус був дуже заклопотаний, діло було серйозне, і він хотів взяти з собою Іоакіма, свою праву руку, і разом з ним зустрінути на пристані жінку.

Іоакім згодився.

— Пароплав прийде післязавтра,—сказав він.—Ми візьмемо Едевартового човна.

— Та в мене-ж є свій човен,—сказав Каролус.—Чи не краще буде спустити на воду мого восьмивесельника і поїхати ним?

— А для чого?

— Не знаю. В неї може буде багаж.

Іоакім не зрозумів, що він хотів сказати і промовчав.

— Їй краще було-б сидіти у восьмивесельнику,—сказав Каролус. Він зовсім спантеличився, він так довго думав про це повернення, що зовсім розладився і не знав, що й робить.

— Байдуже, поїдемо і на чотирьохвесельнику,—сказав Іоакім.

Вони виїхали у вівторок вранці. Каролус все ще хвилювався, та, на щастя, чотирьохвесельник задовольнив його. В нього сіла жінка з Полену, Анна-Марія, вона увійшла в нього досить бадьоро і спокійно, з вузликом під пахвою. Вона подала обом чоловікам руку і привітала їх, Каролус почервонів і зніяковів і попросив її сісти на задню лавочку.

І вони поїхали додому.

Ну, та й жінка-ж оця Анна-Марія! Вона майже не змінилась за ці роки, здавалось, була в тій-же одежі, вродлива і статечна. Каролус мовчав, придумуючи, що-б йому сказати, тому Іоакім спитав:

— А яка погода була у вас на півночі?

— Гарна,— сказала вона.— А! це ти, Едеварте?

— Ні,— відповів Каролус,— це Іоакім, брат його.

— Іоакім?— сказала вона.— Ти вже став дорослий. Так, так, час не стоїть.

Ну й жінка! Вона не плакала і не сміялась і була зовсім така само, як і до від'їзду, їй, певне, добре жилося.

— Ти поправився,— сказала вона чоловікові.

— Атож, я скоро буду як кабан!— нарочито перебільшив він і ніби зажурився при цьому, хоча, по правді, він зовсім не нарікав, що в нього виріс живіт, бо од цього він мав поважніший вигляд.

Вона почала розпитувати, які новини в Полені. Їм важко було розповідати, бо про кожний окремий випадок раніш треба було подумати, чи трапився він перед її від'їздом, чи після того.

— У нас сушать тепер тріску що-року,— сказали вони.

— Так, я це знаю,— перебила вона їх.

А потім, хто одружився, хто помер, частина шлюбів і смертей трапилась ще до її від'їзду, а Мартінус помер вже потім, Теодор і Рагна побрались. І потім ще Габріельсен розорився, та в нас нова крамниця в Полені. Анна-Марія зацікавилась:

— Чи не ти торгуєш, Каролусе?

— Ні, ні, не він, а Едеварт і Пауліна.

— Подумати тільки, малесенька Пауліна, що була ще дитина; так, так, багато часу проминуло!

— То правда,— обізвався Каролус. Він враз перемиг свою зніяковілість.— В Полені буде поштова станція, я вже все

зроблю, щоб вона була. Чому-б нам не мати своєї станції, як у Внутрішнім селі?

Та Анну-Марію це не цікавило.

Іоакім сказав:—А оце недавно поїхав од нас Август.

— Який Август? ах, той!

Вони розповіли їй багато про все і про всіх, вона знала тепер все життя в Полені. Ну й жінка, як вона поводитись і як мало надавала значення тому, що поверталася з в'язниці! У неї завжди було щось помірковане й статечне, вона вмітиме одвоювати собі належне місце. У всякім разі Каролус радів, що вона вернулася додому без сліз і обіймів і без всякої пригоди. Одно лише, що багаж у неї був малий, про людське око слід-би, щоб його було більше.

Едеварт став потайний і похмурий, можна було сподіватись, що настане такий день, коли він зовсім піде з дому. Він навідався до нової будівлі в Хозеї, подержав там на руках маленьку її дочку і дав їй десять крон, щоб мати купила їй що-небудь. Хозеа сплеснула руками, та Едеварт,—пояснив їй, що в цьому папірці їх було десять, цих новомодних малесеньких монет, і лише два з половиною, коли лічити на далери.

— Так, ти завжди був вірним другом всім нам,—сказала Хозеа. І ці слова, певне, розчулили Едеварта, бо він швидко повернувся і пішов навіть не попрощавшись.

Іоакім і Пауліна почали радитись. Вони говорили пошепки і все-ж боялись, що хтось їх почує.

— Отож було-б краще, коли-б ми спалили листа,—сказав Іоакім.

— А мабуть правда,—погодились Пауліна.

— Бо він не приніс йому нічого доброго.

— Це правда.

— Коли-б нам пощастило затримать його на якийсь час, поки він трохи забуде.

— Я вже думала про це,—сказала Пауліна, розумна й догадлива Пауліна,—я хочу позичити в нього грошей на де-який час.

— Он як! Це добре, якщо тобі пощастить.

— Я можу попросити в нього, щоб накупити краму на свята.

— От добре, це був-би порятунок! Бо Едеварт не одмовить, він-же ніколи не одмовляв...

Іоакім так зрадив, що вони знайшли порятунок, що аж засміявся, адже кращого і не придумаєш. І він сказав, що йому неодмінно сьогодні-ж треба навідатись в Північне село, у нього там невідкладна справа, дуже пильна, про влови неводом і інше. Та він вернеться, неодмінно вернеться ще до ранку.

А на ранок Едеварт зник. Він, певне, почув, що Пауліна хоче позичити в нього грошей, а може чуттям угадав. А коли Іоакім, вернувшись, не застав брата, він зараз же побіг до причалу і так і закам'янів — чотирьохвесельного човна там не було.

Ну, от, так і є! Він завжди мав таку маніру—від'їздити не попрощавшись!

Сумний день! Вони сходили до Езри і розповіли про це старому батькові, всі були зажурені, неначе хтось помер. Хозеа голосно ридала. Та хіба не могло статись, що він поїхав ненадовго, просто за якимось ділом і скоро знову вернеться.

Та він поїхав—надовго!

Ціна 8 крб.